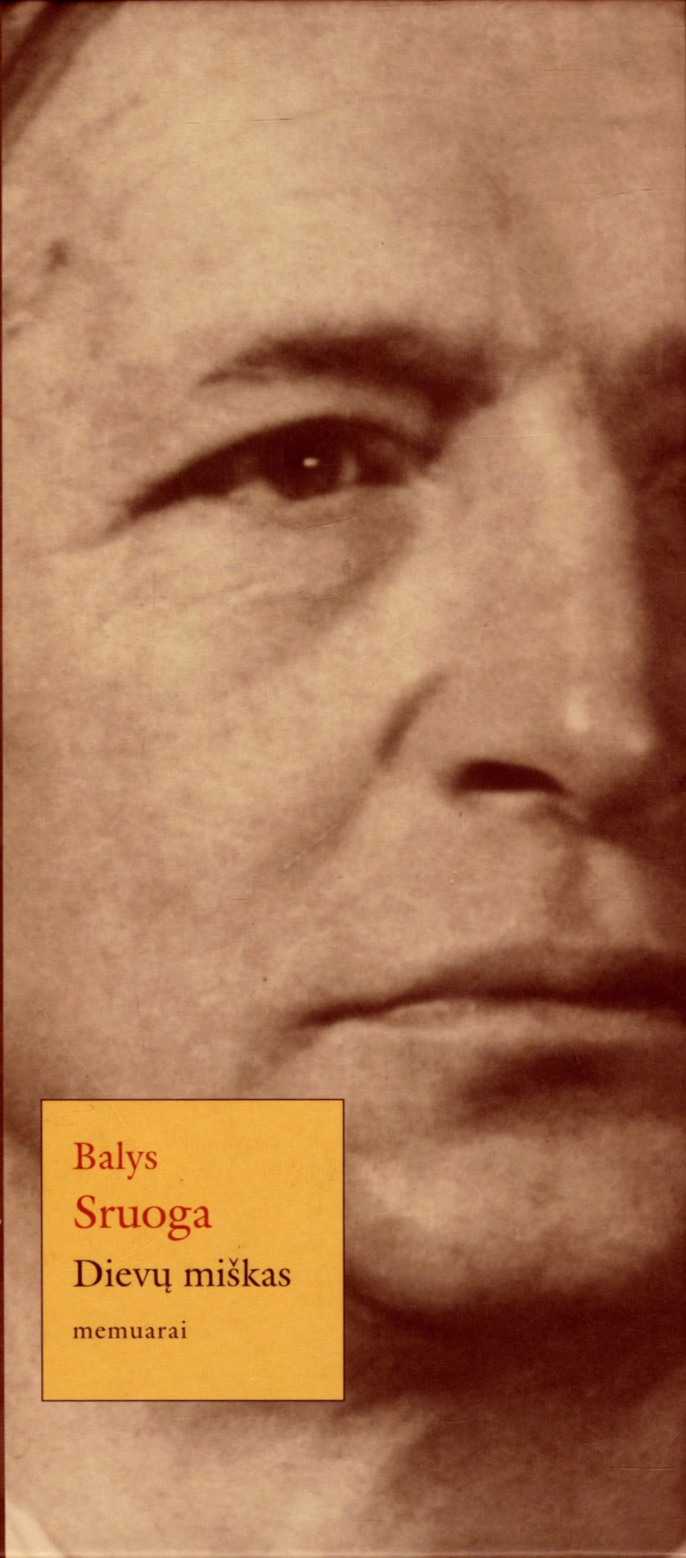
Sruoga

LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS • XX AMŽIUS

Balys
Sruoga

Dievų miškas

memuarai

BALYS SRUOGA

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
LOBYNAS

BALYS SRUOGA

DIEVŲ MIŠKAS

Memuarai

LIETUVOS
RAŠYTOJŲ
SĄJUNGOS
LEIDYKLA
VILNIUS

UDK 821.172-94

Sr21

SERIJA
LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS.
XX AMŽIUS, NR. 3
LEIDŽIAMA NUO 2005 M.

SERIJOS LEIDIMO MECENATAI –
ČESLOVAS IR RAMŪNAS KARBAUSKIAI

ANTRAS LEIDIMAS

ISBN 978-9986-39-416-7

DIEVŲ MIŠKAS BE DIEVŲ

Balys Sruoga (1896.II.2–1947.X.16) – vienas žymiausių lietuvių rašytojų, poetas, prozininkas, dramaturgas, kritikas, literatūros ir tautosakos tyrėjas, kurio literatūrinis palikimas stebina ir įvairove, ir menine skvarba. Debiutavęs 1911 m. straipsneliais, eilėraščiais „Aušrinėje", „Rygos naujienose", „Pirmajame bare", susižavėjęs simbolizmu, vėliau išleido lietuvių poezijos tėkmę smarkiai praskaidrinusius rinkinius „Saulė ir smiltys" (1920), „Dievų takais" (1923) ir kt. Po studijų Miunchene, čia apsigynęs ir daktaro disertaciją, profesoriavo Vytauto Didžiojo universitete, buvo bene aktyviausias lietuvių tautinio teatro ugdytojas, kritikas, rašė poetinius kūrinius („Alpėse", 1930, „Gedimino sapnas", 1938 ir kt.), bet didžiausią savo talento dalį skyrė dramaturgijai. Į lietuvių dramos lobyną įėjo jo pjesės „Milžino paunksmė" (1932), „Baisioji naktis" (1935), „Kazimieras Sapiega" (1938–1941), „Apyaušrio dalia" (1945).

Simbolizmo–ekspresionizmo–neoromantizmo konvencijas perėmusiam rašytojui kone didžiausias asmenybės ir kūrybinės tvermės išbandymas buvo žiauriausia tikrovė – kalinimas hitlerinėje mirties stovykloje, Stutthofe.

Kai siekiame vienu akipločiu apžvelgti tautinės literatūros panoramą ir ketiname bent trumpam aprėpti jos visumą, pirmiausia akis pritraukia iškilieji autoriai bei jų kūriniai, it viršukalnės ryškėjantys margaspalviame kraštovaizdyje. Tarp jų, be jokios abejonės, – B. Sruoga ir jo memuarinis veikalas „Dievų miškas".

Šis kūrinys, laikomas „fakto literatūra", „nefikcine proza", kaip dažnai originalūs darbai, vis dėlto netelpa į jokius griežtus žanrinių

modelių kanonus. Visų pirma, manyčiau, todėl, kad „Dievų miško" struktūra, semantikos sugestyvumas yra neatplėšiamai suaugę su autobiografiškuoju klodu, realybe, o kita vertus – išraiškos planas, pasakojimo lygmuo ir stiliaus audinys pranoksta įprastinius, tradicinius „gyvenimo imitavimo" būdus ir sukuria ganėtinai nejaukų interpretacijos lauką.

Kaip galima apie begal žiaurius, siaubo kupinus dalykus kalbėti šypsantis? Kaip galima mirtį vaizduoti su pašaipa? Vienas įtaigiausių kūrinio struktūros komponentų – eksponuotas individualaus pasakotojo požiūrio taškas, savitai spalvinama pasakojimo perspektyva. Ji sukuriama tarsi užtušuojant realių dalykų žiauriąją ištarmę, o drauge – neslepiant gana neadekvačių emocijų.

„Prie vieno numirėlio pasilikome mes dviese, aš ir mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. Jonas numirėlio pirmagalį užsivožė ant savo gaspadoriškų pečių, aš įsikinkiau į numirėlio kojas it į žagrę bulvėm atarti – ir einame savo katorgininkiškas pareigas.

Pakeliui mūsų numirėlis ima ir atsidūsta tokiu giliu, gailiu, uždususiu atodūsiu.

– Na, na, – piktinas mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, – ko gi čia dūsauji? Kad jau kartą mirei, tai ir būk numiręs, nebedūsauk, susimildamas! Kas tai matė: numirėlis – ir dūsauja!"*

Skaitytojas sunerimęs: kas taip gali kalbėti? Užkietėjęs cinikas? Negailestingas, neapykanta visiems žmonėms persisunkęs recidyvistas? Ilgametis lavoninės tarnas? Žinoma, tokia interpretacija galėtų būti, jei adresatas būtų realybės konteksto nepažįstantis asmuo, tarkim, iš kokios Afrikos ar Pietų Amerikos šalies. (Nors, kita vertus, G. García'os Márquezo romanas „Patriarcho ruduo", kuriame faktografiniai dalykai pinasi su žiauriomis grotesko scenomis, yra nesunkiai

* Čia ir toliau cituojama iš šio leidinio.

suvokiamas ir realijų nežinantiems skaitytojams.) Lietuvių skaitytojas, savaime aišku, kūrinį suvokia platesniame kontekste. Juk B. Sruoga nėra žmogus, kurį galėtume įtarti psichologine ar nusikaltėliška patologija. Atvirkščiai – skaudžios ironijos, pašaipos, sarkazmo žybsniais, stilizuotais liaudiškais palyginimais „Dievų miško" konclagerio tikrovę jis pavertė bemaž trileriškų viduramžių karnavalu, F. Goya'os sapnų košmarais. Kūrinio genezę, regis, labiausiai lėmė vos per kelis mėnesius nutolęs mirties šešėlis.

Baigiantis karui, rašytoją rado leisgyvį, nuo bado išsekusį patvoryje, paskui dar du mėnesius gydė Torūnėje. 1945 m. gegužės tryliktą pagaliau grįžo į Vilnių, ir iškart, siekdamas numaldyti klaikius išgyvenimus, vienatvę ir pesimizmo graužatį, ėmėsi plunksnos. „Dievų mišką" rašė Birštone, gavęs kelialapį vasarai iš Rašytojų sąjungos, rašė po 8–12 valandų per parą. Didžiulės (apie 450 puslapių) apimties tekstas buvo sukurtas per keletą mėnesių. Tikriau – ne „sukurtas", bet tiesiog išspinduliuotas, išblokštas vaizdais, mintimis, emocijomis užpūliavusio vulkano. O jis tvenkėsi per keletą siaubingų metų.

Košmarai, asmeninio gyvenimo griūtis prasidėjo nykią 1943 m. kovo naktį, kai vokiečių politinės policijos (Sippo) pareigūnai įsiveržė į B. Sruogos butą. Taip prasidėjo bemaž lygiai dvejus metus trukusi iškilaus rašytojo, profesoriaus sunkiausia kelionė, nuolat jaučiant hitlerinės žmonių naikinimo mėsmalės krumpliaračius. Jau pirmąją dieną Vilniuje, gestapo rūmuose, esančiuose netoliese nuo rašytojo buto, esesininkų vadas užsmaugia dar plevenusią viltį:

„– Jum laisvė yra atimta ilgam laikui, iki karo pabaigos, eventualiai iki gyvenimo pabaigos. [...] Mes, nacionalsocialistai, esame konsekventiški: lietuvių inteligentija eina prieš mus – lietuvių inteligentija turi būti sunaikinta".

Nors Stutthofo konclageryje lietuviai turėjo būti traktuojami tarsi

„politiniai garbės kaliniai“, tačiau tai buvo tik formali paguoda. Jau pirmąjį įkalinimo mėnesį keturi lietuviai buvo mirę. Kaip rašo A. Samulionis, žymiausias B. Sruogos kūrybos tyrinėtojas, „miško darbuose rašytojas ištvėrė tik savaitę; paskui su 39,6 laipsnių temperatūra, klebetuojančia širdimi, svaigstančia galva ir sutinusiomis kojomis, per neilgą „įpilietinimo“ tarpą netekęs 29 kg svorio, kurį laiką gulėjo lagerio ligoninėje, paskui vėl buvo sugrąžintas tampyti rąstų ir rauti kelmų, o po kelių dienų, kojoms galutinai atsisakius, pervestas į klipatas“. Laikomi pusbadžiu, vos paeinantys sutinusiomis kojomis, nuolat daužomi prižiūrėtojų ir kitų išgamų, lietuvių inteligentai siekė ne tik išgyventi, bet ir išlikti orūs.

Vienas būdų apsaugoti savo vidinę laisvę – atsiriboti nuo pragariškos tikrovės. B. Sruoga tai bando daryti kurdamas, rašo dramos veikalus (svariausias jų – „Pavasario giesmė“), estetikos, literatūros teorijos straipsnius. Tai leido kiek pakitusios gyvenimo sąlygos: balandžio mėnesį jis buvo paskirtas dirbti raštinėje. Tačiau nuožmi realybė sekino ir fizines, ir dvasines jėgas, širdį dilgino ilgesys, nerimas dėl šeimos. Artėjant frontui lagerį evakavo, išsekęs rašytojas vos galėjo paeiti ir galop susmuko Godentovo dvaro kieme, kur jį ir aptiko sovietų kariai.

...Grįžęs į Vilnių, į butą Tauro gatvėje, jis neberado nei žmonos, nei dukros, jos buvo pasitraukusios į Vakarus. Nebepamatys jų jau niekad.

Literatūros tyrinėtojai, psichoanalitikai neretai kalba apie autoterapinę kūrybos, literatūros funkciją. Išliedamas dvasios skaudulius ir pasąmonėje glūdinčius košmariškus išgyvenimus, kūrėjas tarsi sublimuoja juos, perkelia į racionaliąją suvokimo plotmę. Ar ne tokia nuostata lemia vadinamosios lagerinės (kacetinės) literatūros sugestyvumą, kuris kartais balansuoja ant turpizmo, bjaurasties estetikos, ribos? Rusų A. Solženicynas ir V. Šalamovas, lenkų – T. Borowskis ir J. Czapskis, lietuvių – D. Grinkevičiūtė ir B. Sruoga... Šie ir kiti auto-

riai, patyrę nežmoniškus išgyvenimus, kurių neįmanoma ištverti pagal normalią logiką, atkuria siaubą ir fobijas kita kalba. Dažniausiai – gana tiksliai, sausu dalykiniu stiliumi aprašydami faktus. Šita plotmė „Dievų miške“ užima nemažą dalį teksto, ji neretai komponuojama remiantis statistiniais duomenimis:

„...iki 1942 metų pabaigos šiame lageriūkšty atsidūrė daugiau kaip 20 000 žmonių, iš kurių per tą laikotarpį šiokiu ar tokiu būdu buvo numarinta 18 000. Likusieji 2000 – arba buvo iškelti į kitus lagerius, arba čia pat vietoje gyvi išliko“.

Kita vertus, regime, jog B. Sruoga, netgi operuodamas skaičiais, įterpia ironišką prasmę turinčių apibūdinimų („lageriūkšty“), kuria groteskišką siaubo atmosferą:

„Neskanūs tie dūmai. Aitrūs tokie, gaižūs. Kažkokia spirginama guma dvokia. [...] Krematorijaus pečius buvo pritaikytas skystajam kurui, – lavonai jame degdavo apie dvi valandas. 1944 metais skystojo kuro visiškai nebebuvo galima gauti. Teko pereiti į koksą. Koksu kūrenant, lavonai degdavo apie šešias valandas. [...] 1944 metų gruodžio ir 1945 metų sausio mėnesiais lavonų susidarydavo visiškai padori atsarga – iki pusantro tūkstančio ir daugiau. Kasdien mirdavo nuo dviejų iki trijų šimtų žmonių“.

Rašytojas atkūrė žmogaus prigimčiai ir humanistinei kultūrai priešišką aplinką, jausdamas nenumaldomą skausmą, o drauge – ir dvejones, skepsį. „Ko vertos visos mano knygos, jei dvidešimtojo amžiaus viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga žmogėdra darosi?“ – retoriškai klausė B. Sruoga, pajutęs aukštosios kultūros bejėgiškumą prieš siautėjančius žemiausius instinktus. Sarkastiška ironija ir juodasis humoras (kalinių mušimo, lavonų tampymo scenos) – vienintelis būdas, leidęs bent kiek atsitverti nuo šaltai apgalvotos, racionalizuotos žmonių naikinimo sistemos. Stutthofo budeliai vaiz-

duojami kaip pasigailėtinos likimo nuskriaustos kreatūros, retsykiais – netgi su užuojauta, atmiešta humoru. Realūs košmarai, stovėjimas ant nebūties krašto („aš peržengiau mirties ir gyvybės slenkstį, pažvelgiau amžinybei į akis“, – rašė B. Sruoga) skatino susikurti *kitokį* pasaulį, egzistuojantį pagal laisvos dvasios dėsnius. Pasaulį, kuriame sąmojingas protas, žaisminga atjauta įveikia smurtą.

Ten, Mayerio, Kozłowskio, Selonkės ir kitų budelių valdose, vyrauja mirties tvaikas, cinizmas, žmogaus prigimties prievartavimas, čia – jautrus humanizmas, gyvastinga mintis, solidarumas su kenčiančiais. Kone kiekviename „Dievų miško“ fragmente jaučiama šių dviejų sferų aksiologinė priešprieša, kurią ryškina įtampa tarp sveiku protu nesuvokiamų baisybių ir jų ironiška interpretacija.

„Čia ne žmonių, čia sistemos reikalas, – kalba vienas iš personažų. – Jau matei turbūt ką daro klipatos? Rausias atmatų dėžėj. Senus kaulus graužia. Supuvusį mėšlą ryja. Surūdijusias vinis laižo. Žemėtos žalios bulvės lupenos – jiem didžiausias skanėstas. [...] Kūdikis dar tu esi, nors ir žilas! Kai lėksi dūmais pro kaminą, gal bent tuomet suprasi, kad aš tiesą sakau“.

Rašytojas, atmintyje regėdamas tokius vaizdus, vis dėlto geba juos transponuoti į emocingą, humoro žiežirbomis kibirkščiuojančią pasakojimo plotmę. B. Sruogos vaizdavimo rakursai kaitaliojami labai dinamiškai: stambų planą keičia atidus įsižiūrėjimas į detales, smulkmenas, metonimijas – mažybiniai epitetai, netikėti sugretinimai, dialogus ir kasdienę šneką – ironiški ar sarkastiški apibendrinimai, stilistiniai atkartojimai, kvazifilosofavimas. Toks stilistinis audinys leidžia atskleisti ir atskirti pragariško tvaikulio atspalvius ir žmogiškų emocijų niuansus. Antagonistinių jausmų moduliavimą regime net ir savotiškame buities lygmenyje.

„Lydi mus toksai nusipenėjęs banditas iš bloko viršenybės, kali-

nys, žinoma. Rusas Mitiucha. Lydi ir kolioja. Nunešę į vietą, pastatėme bosą. Peniukšlis Mitiucha tuoj abiem kumščiais man per galvą.

– Už ką? Kodėl? Kas negerai padaryta? – klausiu aš jo nustebęs. Vietoj atsako gaunu keletą antausių.

Lagery klausti negalima. Lagery turi būti psichologas ir pranašas. Turi žinoti, kada kas kokiam banditui į galvą šauna. Turi pats numanyti, kas ant seilės užėjo tave lydinčiam mušeikai. Gausi mušti, kol suprasi savaime, ko jisai nori."

„Dievų miške" parodyti du pasauliai – konclagerio realybė ir sukurtasis jos ironiškasis atvaizdas – yra skirtingi savo esme ir paskirtimi. Vienas funkcionuoja, kad griautų ir žudytų, kitas – kad kurtų ir apsaugotų. Platesne prasme – tai yra kultūros ir nekultūros, žmonių ir nežmonių, humanistinių vertybių ir žvėriškų instinktų sankirta.

Literatūroje, vaizduojančioje XX amžiaus pragarą, ši priešprieša labai sugestyvi, nes aukos paprastai yra beginklės ir nuolankios, į smurtą jos negali atsakyti jėga. Vienintelis savisaugos ir savigynos būdas – susikurti tam tikrą psichologinį gaubtą iš kultūros vertybių, krikščioniškos dorovės, atjautos, pergalingo sąmojo. Tik šitaip asmenybė gali atsispirti totalitarizmo, fašistinio ar komunistinio, sukeltiems košmarams. Ironiškasis B. Sruogos „Dievų miškas" – vienas žymiausių literatūros kūrinių – tai įtikinamai paliudija.

Ilgai, per dešimt metų, sovietinė cenzūra neleido spausdinti šio kūrinio – ne tik dėl ironiško „ruskelių" apibūdinimo, bet turbūt ir dėl nesunkiai atpažįstamų paralelių su lietuvių lemtimis Stalino Sibirijos gulaguose. Dabartinis leidinys, parengtas pagal autentišką B. Sruogos rankraštį, leidžia kuo adekvačiau suvokti šio unikalaus veikalo prasmę XX a. genocidiškų sanvartų kontekste.

ALGIS KALĖDA

21 319

...tionslager „Stutth...

Personalien 21 3...

...u o g a, Balys
(Rufname unterstreichen)

...zu: Baibokiai, Krs. Birz...

...str. 21/3 Str., Gasse, Platz

Beruf: Professor

Religion: kath.

...ersität

...tsch, russisch

keine

Haftzeiten

...gewesen: nein

...43. Sthf., 26.3.43

...ilna

...öriger einer Widerstandsbewegung

Sipo Kauen

nein

Angehörige

...oga tot ...32

...manes tot 193... ...w. o.

...ugirdaite W...na,

Alter:

I. DIEVŲ MIŠKAS

Liūnai, kemsynai, kalneliai. Ant kalnelių, kažkieno galios supiltų iš balto smėlelio, – pušaitės, aukštos ir lieknos it senobiško ješiboto auklėtinės. Pakalnėlėse – berželiai, tokie paliegę, tokie nuskurdę, tarytum saulaitės malonės užmiršti našlaičiai našlaitėliai. Atkalniuose ir pašlaitėse – vaivorai, mėlynės, bruknės susipynė susiaudė į sultingą žalią kilimą, išmargintą uogelėmis. Daubose ir skersvėjuose – klumpabalų žolės, purienos ir viksvos.

Kadaise, seniai seniai, čionai jūros dugno būta. Tarytum audros metu bangos būtų netikėtai sustingusios, sukietėjusios, o jų paviršių šiaurės vėjai baltuoju smėleliu apibarstę būtų.

Ši vietelė prisiglaudė Šiaurės jūros* pakrantėje, keturios dešimtys penki kilometrai į rytus nuo Gdansko miesto. Iki 1939 metų tai buvo mažai kam žinomas užkemsys. Šalia jos merdėjo mažas miestukas, beveik kaimas, *Stutthof*, kokių Vokietijoje buvo tūkstančiai. Miestuką su Gdansko miestu jungė asfaltuotas plentas ir siaurasai geležinkelėlis. Ir gyveno čionai patys nuobodžiausi žmonės Europoje – Prūsų vokiečiai, paskendę šiokiadienėje dvasios menkystoje, garbinę policininką ir virtuvę, laukuję tvarką ir alų, galėję ištisą

* Turėtų būti Baltijos jūra. Čia, matyt, yra korektūros klaida autoriaus rankraštyje. *(Red. past. 1957 m. išleistų B. Sruogos Raštų V t.)*

savaitę duonos nevalgyti, kad tiktai šventadieniais jiem būtų leista karingu žingsniu iškilmingai gatvėmis pradūlinti ir didžiulį būgną pabambinti.

Stutthofo piliečiai, sekmadieniais norėdami jūroje pasiplukdyti, turėdavo pereiti tą sustingusią jūrą, tą jūros dugną, pušaitėmis, berželiais ir kemsynais apsivėlusį. Nors tų piliečių dvasia kad ir kaip būtų buvusi supolicinta, vis dėlto jie, įbridę į kemsingąjį plotą, pasijusdavo kažkaip šventadieniškai. Jau vienas vietos pavadinimas primindavo jiem, kad yra dar šis tas pasaulyje ir be policininko, ir be alaus.

Dievų miškas! – taip ši vietelė žmonėse iš senų senovės vadinosi. Kadaise, labai seniai, šiame miške dievai gyvenę. Savotiški dievai. Ne germaniškos kilmės. Ne Votanas, ne Toras. Gyvenę tenai lietuviškųjų dievų palikuonys.

Gdansko apylinkės vietovės iš viso gana turtingos senovės padavimais ir legendomis, kuriuose nuostabiu būdu veikia lietuviškos kilmės ir lietuviškais vardais personažai. Perkūnas, Jūratė, Laumė, Patrimpas – nuolatiniai Gdansko srities jūros pakrančių, ežerų ir miškų gyventojai, nors tuos padavimus ir pasakoja Prūsijos piliečiai, besivadiną vokiečiais.

Iki 1939 metų po tą Dievų mišką šiokiomis dienomis klampinėjo tiktai uogautojos moterėlės ir grybautojai pensininkai, retkarčiais užklysdavo dar ir koks medžiotojėlis nenusisekėlis. Šiaip buvo čionai tuščia ir nyku, tik lieknosios pušelės gailiai ošdavo, tarytum graudžiais atodūsiais dūsaudavo, prisimindamos tuos laikus, kada čionai linksmieji dievai šauniuosius pasiūtarojimus keldavo. 1939 metais Dievų miškas

staiga atgijo, suirzo, suknibždėjo, lyg senlaikių dievai būtų į jį sugrįžę...

Ne, – jokie dievai tenai negrįžo: apsigyveno jame piliečiai, panašūs į velnius.

Pasibaigus lenkų–vokiečių karui, Gdansko miesto savivaldybė nutarė Dievų miške įsteigti koncentracijos lagerį nepaklusniem lenkam į gerą kelią atvesdinti.

Pagrindinis visų koncentracijos lagerių veiklos dėsnis – rūpintis, kad niekas pasauly nesužinotų, kas ir kaip vyksta už spygliuotųjų vielų užtvaros. Pasklidusios žinios apie užtvertųjų gyvenimą galėtų lagerio šeimininkam įvairių nemalonumų pripainioti. Atsirastų vienas kitas, kuris ir pasipiktintų, ir rėkti pradėtų, ir svetinguosius šeimininkus barbarais pavadintų. Kam viso to reikia? Kur kas patogiau lagerio veiksmai atlikinėti tuomet, kai jokios pašalinės ausys negirdi, pašalinės akys nemato ir nekenkia samdytajai propagandai lagerio šeimininkų kultūringumą ir kūrybinius laimėjimus liaupsinti.

Dievų miškas toli buvo nuo pašalinių akių ir ausų. Apylinkėj gyventojų buvo maža, ir tie patys buvo patikimi galingųjų šio pasaulio balvonų garbintojai. O svarbiausia – Dievų miško geografinė padėtis buvo tokia, kad spygliuotosios pastogės gyventojai negalėjo ir svajoti apie pasišalinimą iš lagerinės viešnagės. Iš vienos pusės buvo Šiaurės jūra*, karo metu taip stropiai saugojama. Iš kitos pusės – garsioji jūros įlanka, iš trečios – didžiulė dvišakė Vysla su savo kanalų ir kanaliukų sistema, iš ketvirtosios – siaurutis pusiasa-

*Žr. ankstesnę išnašą.

lis, skiriąs jūrą ir įlanką. Bėglys, ištrūkęs iš Dievų miško, kur link jisai nukryptų, vis tiek patektų į vandenį ar į policijos glėbį.

1939 metų rudenį atsibastė čionai pirmieji naujakuriai: būrys vokiškų SS vyrų ir keli šimtai nuskarusių dryžuotų elgetų, didžioji dauguma Gdansko srities lenkų, pasmerktų mirti. Miške, kokioj pusės metro aukštumoj ties jūros lygmeniu, buvo ištemptos pirmosios skurdžios palapinės, – oficialiai prasidėjo koncentracijos lageris.

Prasidėjo miško kirtimas, kelmų rovimas, žemės lyginimas, kalnų griovimas, pelkių užkimšimas, žvyro ir akmenų vežimas, barakų sudėliojimas, didžiulio mūro – komendantūros ir administracijos namų – statyba. Lageris buvo suplanuotas milžiniškas, galįs sutalpinti daugiau šimto tūkstančių kalinių, tačiau jo statyba ir 1945 metais dar toli gražu nebuvo baigta.

II. BARAKINĖ KULTŪRA

Hitlerio Vokietija buvo tarytum klasikinė lagerių šalis.

Šalis, kadaise garsėjusi tokiu puošniu, tokiu skaidriu baroko stiliumi, dabar galėjo didžiuotis savo barakais, – visi lageriai gyveno barakuose.

Baroko susmukimas į baraką – šis istorinis procesas vaizdžiai apibrėžia vokiečių kultūros raidą Hitlerio papėdėje. Visiškai neatsitiktinis, visiškai nuosakus buvo dalykas, kad Vokietija, savo karinės galios išsirutuliojimo metu okupuo-

janti vis naujus ir naujus kraštus, – Vokietija, kadaise buvusi kultūrtrėgėrė, dvidešimtojo amžiaus viduryje virto lagertrėgėrė plačiausia prasme. Pati kūrybiškai visiškai nusususi, Hitlerio Vokietija kitiem kraštam galėjo atnešti tiktai aukščiausią savo kultūros vaisių – lagerį, baraką.

Pačioje Vokietijoje lagerių buvo sunkiai aprėpiama daugybė – įvairiausios rūšies. Karo lageriai, sporto lageriai, poilsio lageriai, politinio susibuvimo lageriai, jaunimo lageriai, Reicho darbo tarnybos lageriai, repatriantų lageriai, karo pabėgėlių ir tremtinių lageriai, subombintų miestelėnų lageriai, pereinamieji ir paskirstomieji lageriai, darbo lageriai, internuotųjų lageriai, karo belaisvių lageriai, – taip ir toliau, taip ir toliau. Visų šitų lagerių priešakyje, kaip hitlerinės kultūros pažiba ir pasididžiavimas, ėjo koncentracijos lageriai, atsiradę Vokietijoje drauge su Hitlerio atėjimu į valdžią. Tačiau ir koncentracijos lageriai anaiptol nebuvo vienodi, nors jų visų uždavinys vienas tebuvo – naikinti hitlerinės Vokietijos, ypač nacių partijos, priešus, tikruosius ir įtariamus, šiaip atliekamus piliečius ir partiniam pareigūnam nepageidautinus padarus. Todėl tie lageriai pradžioje, su *Dachau* pirmojoje vietoje, buvo beveik be išimties u ž d a r i, tai yra tokie, iš kurių niekas gyvas nebeišeidavo. Todėl jie dažnai ir buvo vadinami *Vernichtungslager* – naikinimo lageris.

Kol Hitleris valdė tiktai Vokietiją – į lagerius kimšo ir naikino savo piliečius, – žuvo jų tenai šimtai tūkstančių, – tikslaus skaičiaus niekas nežino. Kai jis pradėjo grobti svetimas žemes, Vokietijos piliečiai galėjo kiek lengviau atsidusti:

atsirado naujos gausios naikinimo medžiagos. Lagerių skaičius sparčiai augo. Dachau, Oranienburg, Buchenwald, Matthausen, Gusen, Gross-Rosen, Ravensbruck, Flossenburg, Ausschwitz – svarbesnieji Vokietijos lageriai gyventojų skaičiaus atžvilgiu buvo ištisi miestai su savo filialais ir fabrikais, su savo atskirais įstatymais, su savo nuosava teise ir morale, niekur kitur nepraktikuojama, su savo nuosavomis partijomis ir partinėmis rietenomis, su savo papročiais ir gyvenimiška išmintim. 1943 metų pabaigoj visi Vokietijos koncentracijos lageriai pagal režimo kietumą buvo suskirstyti į penkias kategorijas. Tuomet Dachau ėjo jau pirmojoj kategorijoj – buvo jau pats geriausias, pats lengviausias lageris. Jis tuomet jau buvo virtęs, tariant, reprezentacijos lageriu. Jį ne kartą atlankydavo tarptautinė Raudonojo Kryžiaus komisija, jis buvo naudojamas savotiškai propagandai. Jame sėdėjo daugelis Anglijos, Amerikos, Prancūzijos piliečių, su kuriais buvo privengiama elgtis taip, kaip buvo elgiamasi su vidurinės ar rytinės Europos gyventojais.

Pats bjauriausias lageris, ketvirtosios kategorijos, buvo Matthausenas su savo filialu Gusenu. Penktos kategorijos lageriai buvo už Vokietijos sienų, ypač Lenkijoje, pavyzdžiui, Maidanekas. Penktosios kategorijos lageriai iki galo pasiliko uždari – naikinimo lageriai.

Dievų miškas, oficialiai vadinamas Stutthofo koncentracijos lageriu, aiškaus veido neturėjo. Jame buvo galima rasti įvairiausių savumų nuo pirmosios iki penktosios kategorijos. Patį sunkiausią laikotarpį gyveno jisai nuo 1939 iki 1942 metų pabaigos, – kai vokiečių kariuomenė trium-

fališku maršu žygiavo per Europą, kai vokiečių SS vyram mintis, kad Vokietija gali karą pralaimėti, atrodė juokinga nesąmonė, galinti gimti tiktai pamišėlio galvoje. Tuomet ir Dievų miškas buvo uždaras lageris. Tikrai, iki 1942 metų pabaigos šiame lageriūkšty atsidūrė daugiau 20 000 žmonių, iš kurių per tą laikotarpį šiokiu ar tokiu būdu buvo numarinta 18 000. Likusieji 2000 – arba buvo iškelti į kitus lagerius, arba čia pat vietoje gyvi išliko. Tiktai labai nedaugelis, stačiai pavieniai asmenys, buvo iš lagerio paleisti, žinoma, ne į laisvę, bet į priverčiamus darbus arba darbo lagerius.

1942–1943 metų sanvartoje Stutthofo lageryje buvo 3500–4000 kalinių. Tame laikotarpyje kalinių sąstatas keisdavosi 3–4 kartus per metus. Vieni kaliniai miršta, jų vieton atvaromi kiti, tokiu būdu bendras skaičius laikosi pastoviai, siekdamas 3500–4000 galvų. Buvo kelios dešimtys kalinių, kurie sugebėjo šiame lageryje išlikti gyvi nuo pat jo pradžios. Buvo kelios dešimtys ir iš kitur atkeltų kalinių, kituose lageriuose ištvėrusių po penkerius, po aštuonerius metus. Kiti iš jų, be lagerių, dar įvairiuose kalėjimuose buvo ištupėję po keletą metų. Tai buvo nepaprasti žmonės, be išimties, perėję ugnį ir vandenį tiesiogine prasme, – speigus ir pragarišką karštį. Tai buvo žmonės – didelės fizinės jėgos ir atkaklios valios, – pašėlusio pasiryžimo nugalėti ir gyventi. Tai buvo ir likimo globotiniai. Nebūtų jiem gelbėję nei jėga, nei valia, jei akloji laimė jiem nebūtų atsitiktinai šyptelėjusi.

1942 metais lageris iš Gdansko miesto savivaldybės perėjo valstybės žinion. Jis buvo atiduotas SS organizacijai, pasidarydamas jos lyg ir kažkokia privati nuosavybė su visu

negyvu ir gyvu inventoriumi, į gyvojo tarpą įskaičiuojant ir kalinius. Ir vis dėlto nuo to meto padėtis lageryje ėmė pamažėli gerėti. Senieji lagerio veteranai, išlikę gyvi nuo 1939 metų, pasakojo apie savo ankstybesnius išgyvenimus stačiai neįtikėtinų dalykų, – neįtikėtinų, žinoma, tiktai tiem, kurie vokiečių koncentracijos lagery nėra buvę.

1943 metais tieji veteranai kaip prityrę vilkai jau buvo sugebėję prasimušti į geresnes pozicijas, užimti net valdančias vietas, daug nusveriančias lagerio gyvenime.

Lagerio valdžia kalinių rankose! Žinoma, šiame pasakyme daug kas perdėta, bet ir teisybės nemaža. Iš esmės čia buvo kažkas panašu į tai, kas buvo senosios caro Rusijos baudžiavos sistemoje: baudžiauninko savininkas galėjo savo vergą bausti, plakti, parduoti, į šunį išmainyti, bet be baudžiauninko pagalbos gyventi vis dėlto negalėjo. Tokią padėtį meistriškai vaizduoja, pavyzdžiui, įžymusai rusų rašytojas Gončarovas pagarsėjusiame romane „Oblomovas“. Dvarininkas Ilja Oblomovas ne tik negalėjo be savo baudžiauninko Zacharo pagalbos gyventi, – jis pats pasidarė Zacharo vergas. Zacharas, negalėdamas ištrūkti laisvėn, faktinai darė su savo ponu, ką norėjo. Būdamas beteisis, ištisai priklausydamas pono nuotaikos, galėdavo ponui primesti savo valią. Kažkas panašaus buvo Stutthofo koncentracijos lagery, SS vyrų su kaliniais santykiuose.

SS nariai galėjo kalinį kiekvieną momentą nušaut, pakart, pagaliu ar akmeniu užmušt, mesti šunim sudraskyti, apiplėšti, išplakti, degutu ištepti – taip ir toliau, taip ir toliau. Kalinys buvo anapus įstatymų. Jis jokių teisių neturėjo. Joks teisingu-

mas jo negynė. Jis reiškė mažiau negu bet kuris daiktas, inventoriaus knygose įrašytas. Ir vis dėlto SS vyrai be kalinių pagalbos negalėjo nei lagerio tvarkyti, nei privačiai gyventi. Tokie kaliniai-zacharai buvo daugiausia lenkai, ištvėrę Stutthofe nuo lagerio pradžios, ir vokiečiai, iš kitų lagerių atkelti, – daugiausia kriminalistai, homoseksualistai ir Biblijos tyrinėtojai.

Šitokia tvarka nusistovėjo tiktai ilgainiui, per didelį vargą ir klaikias kančias. Ir vis dėlto negalima apie lagerį kalbėti kaip apie pastovų, nesikaitaliojantį vienetą. Lageris gyveno nuolatine raida. Keitėsi laimė karo laukuose, keitėsi nuotaikos vokiečių visuomenėje, keitėsi nuotaikos ir lageryje. Keitėsi žmonės, viršininkai ir kaliniai. Keitėsi potvarkiai, kaitaliojosi bendroji tvarka. Tačiau šiuos, kaip ir daugelį kitų, daug svarbesnių dalykų galima suvokti tiktai ilgesnį laiką lageryje pagyvenus.

Vos įžengus į Dievų mišką, atrodo, kad senieji dievai iš čia išnyko be pėdsako, – kad čia įsikūrė pragaras, kurį okupavo SS vyrai, senuosius velnius į karcerį susodino, patys užimdami jų vietas – prie dubens ir prie stuomens.

III. VAŽIUOJAM...

1943 metų vasaris, kovas. Vokiečių okupacinė valdžia skelbia Lietuvos jaunimo mobilizaciją į vokiškas SS eiles. Šaukia stoti ir vokiškom bausmėm nestojantiem grūmoja.

Jaunimas bausmių nenusigąsta. Jaunimas į SS neina. Jaunimas traukia:

– Tu girele, tu žalioji...

Jaunimas traukia į žaliąją girelę.

Jaunimo suėmimo įstaigose tarytum giltinės vaikštinėta. Į raštinę, kur turėjo būti paimta keli šimtai jaunuolių, ateina vos keturi penki, ir tie patys – šleivi, kreivi, persimetę it sudžiūvusi žagrė, luoši ir klipatos, aiškiai netinką SS šėkui pjauti.

Vokiečiai, jaunimo šaukėjai, sėdi pažaliavę. Gėdis į raštines dirstelti. Smulkūs šnipeliai ir kitokie baudžiauninkėliai palaižos zuja iš paskutiniosios. Jų pastangos – tuščios.

Kažkur iš požemio, iš tamsiųjų okupacinės valdžios kabinetų pro baudžiauninkėlių pastumdėlių lūpas girdėti įtūžęs maurojimas: lietuvių inteligentija gausianti, kas jai priklausą. Šitokios kompromitacijos valdžia nedovanosianti: Lietuvos jaunimas vokiečių generaliniam komisarui Rentelnui aiškiai pagadino karjerą. Rentelnas buvo patikinęs Berlyno dėdes, kad Lietuvoje, kaip ir kitur Pabaltijyje, „visa būsią tvarkoj“, o čia – perkūnas žino, kas pasidarė!

„Na, kad jau griebsime – tai griebsime!“ – ateina rūgštūs balsai iš didžiųjų Vilniaus gestapo rūmų.

Gandų daugybė. Vienas už kitą baisesni. Oficialiai skelbiamomis žiniomis niekas netiki. Teisybės niekas nežino. Ten esą jau tiek ir tiek žmonių suėmė, ten – jau išvežė, ten – jau sušaudė. Kaune esą tiek ir tiek žmonių jau pritrūkę, provincijoje – trūkstą dar daugiau.

Negera, nemiela dūšioje.

Et! nuo likimo nepabėgsi! – numoji žmogus ranka. – Kas bus – tas bus, vis tiek: „Visi mes esame svečiai pasauly...“

Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie kalinių, apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiilgimą. Prisirinkau tokių knygų, – apie klasinę katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skęstu jose. Prisimenu Vaižganto paguodžiantį šauksmą:

– Lietuviai, nebijokite turmos!

Kovo 16 diena. Bevartaliojant kališką knygą, 23.30 valandą laiptuose pasigirsta sunkūs kaustyti žingsniai.

Trep trep trep, – vokiškai kaukši.

Pažvelgėme viens į kitą, išgirdę kaukšėjimą. Be žodžių aišku: „Ką dabar griebs?"

Duryse ilgas skambutis valdančiu tonu. Širdys stabtelėjo. Bato duslūs smūgiai į durų lentas.

Taip ir yra: du gestapininkai. Pilki. Pakaustyti.

– Ar yra toks ir toks? Parodyk pasą. Ar turi ginklą? Pasiimk kepurę ir dar šį bei tą, kad nori. Daug nereikią. Dviem trim dienom, – daugiau nereikėsią.

Krata – labai paviršutiniška, neverta gestapo vardo garso. Paėmė kažkuriuos senus laiškus. Keletą niekuo nekaltų rankraščių, kas pasitaikė. Medžiaga, iš kurios nieko neišpeši. Medžiagos jiem tartum nė nereikėjo. Svarbu buvo tiktai, kad šį bei tą gavo paimti.

Mūsų širdyse nyku. Mūsų veidai suakmenėję. Tik rankos trupučiuką virpa. Ir – tiek. Ir visa.

– Baly, laikykis! – atsisveikinimui palydi mane du balsu, pilni tokios neišbrendamos kančios ir tokios neaprėpiamos meilės, kad jų palydėtam ir į kartuves eiti būtų jauku.

– Aš – tai ištversiu. Tik jūs... O, būkit palaimintos!

Iki gestapo rūmų Vilniuje man netoli. Šlepu trepu – ir jau ten.

Vienos durys, kitos; koridorius, kiemas, durys – ir aš jau požemio karalystėje.

Snūduriuojąs gestapininkas prie įėjimo. Nieko daugiau.

– Kas, po velnių, ar aš tiktai vienas būsiu?

Ilgai vazojosi mieguistas gestapininkas, kraustydamas mano kišenes ir atiminėdamas daiktus. Žiovauja, akis trina. Baisiai nuobodu jam. Man – dar nuobodžiau.

Tuo tarpu koridoriuje už geležinių, panašių į akėčias durų žingsniai. Daugelis jų. Kuždesys.

– Sruoga! – girdžiu lietuvišką nusistebėjimo balsą už durų, panašių į akėčias. Žvilgteriu atgal – pažįstami veidai. Vienas, kitas, trečias... Vilniaus lietuviai inteligentai.

– O, aš – nebe vienas! Vadinas, muilo iš manęs nebevirs!

– Sveiki, kaimynai! – šūktelėjau, praeidamas pro šalį, kol įgrūdo mane į požemio peryklą.

Į ląstą įgrūdo mane vis dėlto vieną. Joje buvo daugiau. Ji buvo pilna. Lyg ir kriminalinė publika, tiktai vienas iš jų visą naktį rožančių kalbėjo be paliovos. Vietos nėra. Šiaip taip išsitiesiau ant grindų išilgai kameros ir spoksau. Lemputė mirksi palubėj. Palubėj ir langelis, baltai nuteptas, kad einančiųjų šaligatviais kojų nepamatytum, – kad ir praeiviai nežinotų, kas ir kaip už tųjų stiklų apačioje dūsauja. Aš – kalinys? Juokai!

Po valandos sugirgžda rūsio durys, – įverčia mum kailiniuotą pilietį. Storai šneka. Bene bosas koks iš Įgulos baž-

nyčios? Ne, baritonas, preferanso klasikas. Atsargos kapitonas. Netrukus čia įkiša dar du pažįstamu. Mes jau keturi – netrauks perkūnas!

Kaip pamažu, kaip nenoromis rūsy aušta diena! Lyg jai gėda kažko būtų.

Na, išaušta, – tik ji neatneša jokių pakeitimų. Vėlai vakare iš namiškių gaunu siuntinėlį. Lašinių, kavos, dar šį tą.

Tokia laimė žmogaus gyvenime retai tepasitaiko! Namiškiai dar laisvi! Tiesia pagalbos ranką... Ne, turbūt neverkė... Ne, ne!

Kitą rytą parudijęs gestapininkas, žemai nusilenkdamas, įleidžia į mūsų rūsį tokį vokietį su blizgančiomis sagomis.

– Kuris čia bus profesorius? – prašneka saguotasai.

– Taigi aš jau toks būsiu, – paslenku arčiau saguotojo. – „O! geru konjaku dvokia, – pamanau, – bene visą naktelę bus pravargęs?“

– Ar žinai, pone profesoriau, kas atsitiko per paskutini dvi savaiti?

– Hm... – sakau, – kas čia tokio būtų galėję atsitikti? Ne, nepamenu. Nieko gera nepamenu. Kur? Kaip?

– Kas atsitiko Lietuvoj per dvi savaiti?

– Tikrai nepamenu. Aš mat pastaruoju metu buvau pasinėręs darbe. Teatrui verčiau pjesę eilėmis... Jambu tokiu, šekspyrišku... Rašiau studiją apie Florencijos renesansą... Laikraščių nė neskaičiau...

– Juk pastebėjai, kad universitete paskaitose studentų kas kartas buvo vis mažiau ir mažiau, kol pagaliau jų visai nebeliko? Kur jie dingo?

– Ne, pone, tokių dalykų aš negaliu žinoti. Nieko nepastebėjau. Aš buvau gavęs iš universiteto atostogų literatūros darbui dirbti ir pats į paskaitas nevaikščiojau. Jas kaip tik užvakar tepradėjau, apie vokiečių ankstyvąją romantiką... Studentų, mano išmanymu, buvo visiškai pakankamai...

Šiuo diskusijos buvo baigtos, – prasidėjo pamokslas. Sakė jį tasai Vilniaus gestapo viršininkas saguotasai, per naktelę su konjaku prasimeilinęs. Dėstė jisai didelius daiktus apie vokiečių dorybes, apie nacionalsocializmo išmintį.

– Jum laisvė yra atimta ilgam laikui, iki karo pabaigos, eventualiai iki gyvenimo pabaigos, – dėstė jisai, mostakuodamas sugniaužtu kumščiu. Kaip tiktai šiuo saguotosios dvasios pakilimo metu mano kolegai, amžinajam studentui teisininkui, trupučiuką praplikusiam jaunais meteliais, Čiuberkių Jonui, kažkas galvoje pasipainiojo: ėmė jisai ir nusikvatojo visa gerkle.

– Ko tu juokies tenai, a? – papyko pamokslininkas, – a, ko tu juokies? Ar nori eiti su manimi drauge?

Ne, – Čiuberkis nenorėjo niekur su juo vaikštinėti. Juo labiau kad jo viena koja buvo basa. Galas jį žino, kur jis ją buvo nusisukęs. Ji dabar buvo jam paišinu gipsu aplipdyta.

– Va, mano koja kokia, atseit nepaslenku... – pravartu kartais ir nusukta koja turėti.

– Mūsų, vokiečių, šimtas milijonų, jūsų – tik trys milijonai, kaip jūs drįstate prieš mus eiti! – Čiuberkio išvestas iš girtos pusiausvyros, ėmė karščiuotis saguotasai.

– Kiek tai liečia mane, – įsidrąsinau ir aš, – tai aš niekur nevaikštau. Aš esu poetas ir jokia politika nesiverčiau.

– O! – šūktelėjo jisai, – poetai gali būti dar pavojingesni!

– Na, jau... Reichas – toks galingas, aš – toks menkas... kurgi čia... Nežinau, kaip aš galėčiau būti pavojingas...

– Kaip išdrįsai abejoti vokiečių kariška galybe ir pergale? – ėmė sketeriotis jisai. – Per paskaitas, per pasikalbėjimus viena kita šypsena, viena kita ironiška pastaba... Mum to gana. Mum daug nereikia... Mes, nacionalsocialistai, esame konsekventiški: lietuvių inteligentija eina prieš mus – lietuvių inteligentija turi būti sunaikinta. Jūs važiuojat pirmieji... Ties jūsų galvomis pastatytas ženklas... – Čia jisai ore apibrėžė didelį klausimo ženklą. – Nuo šiol jūsų universitetai uždaromi, visa profesūra suimta...

– Visa profesūra? Suimta?

– Visa, be išimties. Gimnazijos taip pat uždarytos... Eisite visi...

Dabar nusijuokiau ir aš. Gestapas visuomet meluoja. Negalimas daiktas, kad ir dabar gestapininkas teisybę sakytų. Būtų buvus suimta visa profesūra, mes čia, rūsyje, vis tiek būtume pajutę. Dabar – niekur nieko. Et, meluoja, latras, – gąsdina!

Man tačiau nepasiūlė eiti su juo pasivaikščioti, – mus visus tuojau iš rūsio į kiemą išprašydino.

Gestapo kieme – gražus būrelis išrikiuotų žmonių, apie tris dešimtis, jų tarpe – geri pažįstami. Iš karto jaukiau pasidarė. Kaip rusai sako: na miru i smertj krasna – viešumoj ir mirti gražu.

Du sunkvežimai – ir birbiname į Kauną.

„Sudieu, Vilniau, – tu dar išgirsi mus!“

Dengtuose sunkvežimiuose susėdome ant patogių suolų. Apsauga – menkutė. Du ar trys gestapo kareiviai, ir tie patys automatinius šautuvus pasidėjo kampe, pypkę papsi, snūduriuoja.

Šokti iš mašinos ar nešokti? Iššokti visiškai lengva. Ypač mišku važiuojant. Kol jie sustos, kol pradės šaudyti, toli galima nukulniuoti... Pavyks pabėgti ar nepavyks, kitiems padėtį labai pasunkinsi, – keršys jiem. Pagaliau mes turbūt per menki nusikaltėliai, kad taip nerūpestingai saugo. Nieko rimta nebus...

Kaune pataikėm stačiai į gestapo kiemą. Mandagiai suprašydino į vidų. Vienus tenai sukimšo požemy į tokias kajutes, kurios labai tiktų kalėm vaikus vesti: ir skersas bandai atsigulti, gulies išilgai ir įstrižai, – niekaip neišsitenki, nors tu ką! Likusius vyrus suprašė į urvą po Kauno gestapo įstaigos laiptais, – vietos ten dar mažiau, oro gi visiškai šykštu. Trošku. Tamsu. Nyku.

Kauno gestapininkų elgesys visiškai nesuprantamas. Sugrūdo į šunišką skylę, bet gana dažnai ją vėdina. Elgiasi labai mandagiai. Bičiuliškai prakalbina, prakalbinti – mielai šnekučiuojas. Geram pusvalandžiui išleido visus į kiemą pasivaikščioti, – apsauga taip pat menkutė. Pietum ir vakarienei pakvietė į SS valgomąjį ruimą. Švarios staltiesės, patogios kėdės, merguželių mandagus patarnavimas. Valgiai – nesudėtingi. bet gerai pagaminti, sotūs, gausūs, – valgyk, kiek nori. Pavalgius galima rūkyti, esesninkai net cigaretėmis vaišina it kokius lauktus svečius.

Kaip su tokiu elgesiu suderinti patalpos šlykštybę?

Bjauriausia, nieko nežinome apie padėtį. Kas darosi mieste?

Šiaip taip susiorganizavome žinių rinkimą. Paaiškėjo, kad niekas mūsų nei tardys, nei teis, – visa esą jau atlikta avansu, mūsų nevarginant...

Esą bandysi jus tardyti ir teisti – nieko doro iš to nebūsią. Jūs visi neigsite savo kaltes ir ginsitės. Reikėtų tuomet suvesti jus akistaton su tais žmonėmis, kurie apie jus žinių suteikė... Nesą kvailių dėl tokių niekaniekių išduoti savo agentus-žiniatiekius! Todėl esą ir nutarta jus be jokio tardymo pavėžėti į Rytprūsius – trupučiuką prūsiškai pamokyti...

Teisybė ir buvo. Mus niekas netardė. Ryto metą – vėl puikūs, sotūs pusryčiai su SS vyrų cigaretėmis. Po pusryčių – ruoštis į kelionę. Leido net laiškelius kauniškiam draugam parašyti – pasižadėjo nunešti. Susodino į prašmatnų autobusą – ir vėl su menkute sargyba išvežė iš Kauno. Į Vokietiją, į Tilžę. Sakė, iš ten būsią galima protestai rašyti dėl suėmimo ir kitų galų.

Tilžėje mūsų žinion atidavė kalėjimo bažnyčią – erdvią salę ketvirtame gražaus mūro aukšte. Salėj – mes vieni. Salė – švari, atdari langai, oro daug, gali po salę vaikščioti, kiek nori. Maistas – bendras, kalėjimiškas, bet švariai gaminamas, mandagiai paduodamas. Salės prižiūrėtojas – senas kalėjimo tarnautojas, visiškai sukalbamas, pasižadėjęs nematyti, kai mes salėje rūkome, – ir savo žodį išlaikęs. Kas antrą dieną leido į kiemą pasivaikščioti. Atvedė į salę barzdaskutį – kas norėjo, galėjo pasinaudoti nemokamai. Surinko prakiurusius batus – nemokamai sutaisė. Leido laiškus namo

parašyti ir tučtuojau sąžiningai išsiuntė. Po aštuonių dienų susodino mus į švarų trečios klasės vagoną – ir išvežė iš Tilžės nežinoma kryptimi.

Salės prižiūrėtojas, gavęs lašinių gabalą, pasišaukė į atskirą kambarį mūsų salės seniūną, vyriausiąjį iš mūsų tarpo – Vilniaus universiteto profesorių Jurgutį. Tenai Jurgučiui ir pranešė, kur mus veža, – veža esą ten, iš kur dar niekas nėra grįžęs, – į koncentracijos lagerį. Tokios naujienos prof. Jurgutis neišdrįso niekam pasakyti. Grįžo tiktai visas paraudęs, mūsų apipultas – kažką tiktai apie moteris ir juodas kojines numykė. Be jo, niekas nežinojome, kur važiuojame. Iš gestapininkų mandagaus elgesio atrodė, kad mus tremia papraston ištremtin į Vokietiją. Švariame trečios klasės vagone sėdėjo vos keli SS kareiviai, prieteliškai šnekučiavo, ir mes jautėmės, tarytum būtum buvę paprasti keleiviai. Juo labiau kad Tilžės kalėjimo valdžia mum buvo davusi kelionei po kelis „buterbrodus“, dailiai į švarų vaškinį popierių suvyniotus.

Gdansko geležinkelio stotyje pasitiko mus stambus gerai ginkluotų gestapininkų būrys. Mūsų traukiniu atvažiavo apie du šimtu kalinių, daugiausia – gudų ir lenkų nuo Baltstogės.

Gdansko gestapininkai pasirodė besą visiškai kitokios veislės padarai. Jiem patiem buvo neaišku, žmonės jie – ar šiaip koks dvikojis nesusipratimas. Mus žmonėmis jie nelaikė. Pradėjo mus kimšti į sunkvežimius drauge su daugeliu kitų kalinių. Sunkvežimiai – maži, žmonių – daug. Nesutelpa visi. Netelpančius, šuniškais žodeliais palydėdami,

gestapininkai ėmė buožėmis pamaigyti, kad jie plonesni pasidarytų.

Buožė – visuomet buožė: reikalingas daiktas, bet kietas. Jos pastangomis vietos sunkvežimiuose bežiūrint atsirado. Tai kas, kad vieno kojos susipainiojo su kito galva pagal silkių pavyzdį, kad vienas kniūpsčias kriokia, kitas ant jo raitas joja, – kad vienas stena, kitas rėkia, – sutilpo visi.

V. PIRMOJI NAKTELĖ

Nežinomoj paskyrimo vietoje atsidūrėme pačiame vidunakty.

Išritino iš sunkvežimio. Sustatė eilėmis po penkis vyrus prie didelio raudono mūro, apaugusio medžiais.

Hm... jei čia teks gyventi, bent po lovą mums duos... Kambariai turbūt jau paruošti, – negi dabar jie ruoš mum kambarius... Vokiečiai visuomet mokėjo organizuoti... Apie mūsų atvykimą ir čia turbūt jau pranešta, kaip buvo pranešta ir į Tilžę...

Mūsų svajonių gražiąsias perspektyvas staiga nutraukė galas žino iš kur netikėtai išlindęs vienas SS vyrukas, ištįsęs toks, kreivas, su atlapa nosimi, po kuria kažką pamarmaliavęs, ėmė savo kumštį vedžioti palei mūsų nosis.

– Tfu, – spjaudėsi gavęs kumščiu į žandą vienas mūsiškių, – kas čia dabar per papročiai tokie?!

Pryšaky matyti aukšti platūs vartai, apraizgalioti spygliuota viela. Ant vartų pakabinta kažkokia būda. Ties ja raudona lempa, pryšakin iškišta. Iš būdos snarpso iškišęs snapą

kulkosvydis ar kokia kita špėtnybė, į jį panaši... Už būdos, už vartų – ilgas siauras kiemas, pakraščiais apstatytas juokingais trobesiukais tokiais. Būdos – ne būdos, tvartai – ne tvartai, naktį nesupaisysi, kas tai per dvėseliena.

Iš kiemo gilumos staiga išnėrė du juodu vyru. Storomis lazdomis mostakuodami, tekini atbėgo int mus. Vienas aukštas ir diržingas su balsu, kuriuo pasižymi slibinas vokiškoj operoj, *Siegfriedą* begiedant. Antras – perpus mažesnis, toks kultuvių giminės naktinis padaras, kalbąs su stipriu lenkišku akcentu.

Rūsti smakiška komanda atvarė mus iki vieno tokio juokingo trobespalaikio, kuris pasirodė besąs gyvenama patalpa. Juodieji nakties vyrai sustojo prie durų. Vienas vienoje pusėje, kitas – kitoje.

Siegfriediškas gerkliūgas bliauna pasigardžiuodamas:

– Čiužinius nešti iš vieno barako į kitą!

Mudu su Jurgučiu stovėjome pirmoje eilėje – pirmieji ir gavom žengti pro paslaptingąsias duris, dviejų tamsių vyrų saugomas.

– Greičiau tu, *alte Kamele,* – atseit, senas kupranugari! – dvi lazdos pliumptelėjo per Jurgučio nugarą.

– Greičiau tu, maitos vaike, – gavau ir aš pavadinimą ir dvi lazdas per sprandą.

Mudu su Jurgučiu išimties nesudarėm, – visi gavo tą pat.

– *Alte Kamele*, – pliumpt su lazda.

– Maitos vaike, – pliumpt su lazda.

Visų lygios teisės, visi vienodai gavo, išskiriant tuos, kurie buvo apsukresni ir prašoko kaip stirnos pro šalį.

Hm... Vis dėlto keistoki šitos šalies papročiai! Man jau geriau patiktų senasai Azijos gyventojų pasisveikinimo būdas, kai susitikę vyrai nosimis pasitrina...

Pliumpt, pliumpt, pliumpt, – kiek kartų pro tuos vyrus ėjom, tiek kartų lazdos pliumpsėjo. Iš trečio karto mes jau išmokome vietoj sprando čiužinį pakišti. Deja, išradimas buvo pavėluotas: čiužiniai buvo jau sunešti.

Vėl gargaliuojanti operiška komanda:

– Eiti į vidų, į baraką su čiužiniais; lietuviam gulti prie tos sienos, lenkam – prie tos, gudam – per vidurį.

Lazduotieji vyrai, tarytum senatoriai kokie, – vėl prie durų. Kiekvienam norisi greičiau pro juos prasmukti ir barake už kitų nugaros pasislėpti. O kai du šimtai žmonių labai nori juo greičiau pro mažas dureles prašokti – paprastai durys nukenčia. Šį kartą nukentėjo lazdos: palūžo, vargšelės.

– Į bepročių namus pataikėme, ar kuris velnias!

Sugriuvome, suglūdome, kaip kam pavyko, įsakytosios tvarkos nesilaikydami. Na, na, – vis dėlto pažiūrėsime!

Vyras, kultuvių giminės, viduje pasiskelbė: jis šiąnakt būsiąs mūsų viršininkas, ir tam, kas jo nepaklausysiąs, būsią – oho! Va, šis bosas būsiąs vienam reikalui, šis – kitam. Kas išdrįsiąs žiūrėti pro šoninį langą arba braškintis pro jį – būsiąs, suskiaus išpera, vietoje nukeptas kaip žąsinas.

Nustatęs tokią tvarką tasai kultuvė ėmė aplink bosus trepsėti. Šniurkštė jis tenai, šniurkštė, keikėsi keikėsi, vis lėčiau ir lėčiau, kol visiškai nutilo.

– Ar tik nebus užmigęs šėtonas? – dūsavome patylomis.

Kur tau! Staiga itin sultingai nusikeikė ir vėl ėmė trepsėti.

– Ei, jūs, šiokie ir tokie, keturkojų ir dvikojų maitų vaikai, driskiai ir suskiai, ir dar kitoki, – kreipėsi jisai į mus, – kas turite aukso? Kas turite laikrodžius? Kas turite pinigų? Iš jūsų visa tai bus atimta. – Protingiausia būsią visa tai jam atiduoti. Lašinius taip pat jis priimąs. Duonos esą jam nereikia, – duoną esą patys savo tarpe pasidalykite. – Na, kas turi aukso? Kas – laikrodžius?

Balsas – tyruose šaukiąs. Du šimtu žmonių guli it muselės nukeipusios. Niekas ne tik nieko neduoda, net neatsiliepia.

– Ei, jūs, visų kalių vaikai, ar duosite laikrodžius?

Pasipiktinęs tokiu mūsų nemandagumu, ėmė jisai žingsniuoti per mus. Keistas tojo vyruko pasivaikščiojimo būdas: deda koją, kur pasitaikė: kam ant pilvo, kam – ant krūtinės, kam – ant galvos. Ir lazda dar baksteléja, – reikia gi pasiremti: būdoje šviesos nėra, žmogus dar nugriūti gali.

– Kur su batais, judošiau, lipi ant galvos? – kažkas sukliko patamsy.

– Atiduok, padraika, laikrodį!

Kažkoks įtartinas bruzdėjimas. Dviejų vyrų pagreitintas alsavimas. Įsiutęs šnirpštimas pro dantis.

– Ką jis tenai vėl prasimanė?!

Staiga – kažkoks duslus smūgis, kažkas sunkus ir minkštas atsitrenkė į bosą su gerais reikalais ir žlegtelėjo žemėn.

– Kuris šunsnukis kultuvei batu į pilvą smogė? Kas čia spardosi kaip pasiutęs kupranugaris? Kas tasai driskius?

Ne, nėra tokių. Niekas neprisipažįsta, kad būtų tokį majestotišką pilvą taip negarbingai išniekinęs. Tyli visi.

– Paskutinį kartą, šunų išjodos, klausiu: kas pilvan spyrė?

Ieškok kvailių kur kitur, – surasi tu patamsy! Niekas nematė. Čia nėra tokių. Sparduoklių ir kvailių.

– Aaaaaaa, – šitaip?! Aš jums parodysiu!.. – Ką jisai ketino padaryti, nieku būdu negalima parašyti.

– O, Jėzau Marija! Viešpatie! – pasigirdo patamsy klykiantys balsai.

Įsiutęs kultuvė, nebedrįsdamas žingsniuoti per sugulusius, ėmė lazda tvatyti arčiau boso gulinčius, – tuos, kuriuos pasiekia.

– Iš paties pragaro jų čia tokių ir atsirado! – dūsavo mano kaimynas, lenkas nuo Baltsogės, suspėjęs gauti su lazda per galvą ir dabar ją drauge su manimi kišdamas po čiužiniu.

Tulžį per lazdą suliejęs į kitų šonus ir sprandus, kultuvė aprimo. Žmogus – ne mašina gi: pavargsta.

Sunkiai dūsavo jisai, visas pasipiktinęs. Ilgai dar jis vienas pats su savimi kalbėjo ir čiužėjo palei bosus tokiem ir tokiem reikalam, kol pradėjo garsiai kriokti.

Jo kriokimas buvo malonesnis už lakštingalės suokimą.

– Galgi tas nepakartas pakaruoklis nebepabus iki ryto! Kad dangus jam saldžiausio miego nepašykštėtų! Kad jį bent sapne koks budelis pasmaugtų!

Rytas buvo nebetoli, betgi...

Išrado mokslininkai paraką... Bet kodėl jie neišranda tokio instrumento, kuriuo būtų galima naktelė stumtelėti, kad ji greičiau nežinion nuriedėtų?!

VI. PAJŪRIO KURORTAS

Ilgai ilgai slinko pirmoji naktelė vaitodama. Vis dėlto pagaliau ir saulelė patekėjo. Mūsų naktinis kultuvė kažkur dingo, it raselė nugaravo.

Susigūžę, susiglaudę kuždamės. Kapt čia, čiuopt čia: kam trūksta ko po nakties? Galvos visų tebėra. Šonkaulių trūkumu taip pat niekas nesiskundžia, – tai svarbiausia. Kam peilio, kam laikrodžio, kam maišelio pritrūko: niekaniekis, tuščia jų!

Kažkokie nuostabūs pareigūnai su kryžiais ant nugarų ir numeriais ant krūtinės išvijo mus iš patalpos, čirškinamais žodeliais palydėdami. Sustatė patvory prie spygliuotų vielų, – atseit likimo laukite.

Retkarčiais pravažiuoja prošal didžiulis vežimas, žmonių tempiamas, tokių nuskarusių, lopiniuotų, sulinkusių, sudžiūvusių. Retkarčiais prabėga, praeina, praslenka kažkokia žmogysta su dryžuotais drabužiais – ir vėl viskas ramu visur.

– Vyrai, žiūrėkite, va, mūsiškiai, kauniškiai! – kažkas iš mūsų sušunka.

Tiesa! Pažinome! Kiek jų! Visi dryžuotais nuskarusiais purvinais drabužiais, dryžuotas blynas ant galvos vietoj kepurės, ant basų kojų medinės klumpės, kurios nuolat krinta nuo kojos, ir jie eidami nuolat knapsi. Velka jie, dvilinkai susilenkdami, didžiulius bosus, ar ką tenai.

Kauno lietuviai inteligentai buvo suimti diena anksčiau, – diena anksčiau jie ir čia pateko, atlankę Tilžės, Ragainės ir Marienburgo kalėjimų rūsius.

Sveikinamės iš tolo su jais. Jie mum nieko į tai neatsako. Liūdnai pažvelgia, nusigrįžta. Kas jiem? Kodėl jie tokie nemandagūs? Kodėl jie nesidomi mūsų atvykimu?

– Suvalgykite viską, ką turite. Viską atims, – dusliu balsu šūktelėja kažkas iš jų ir nusigrįžta lyg nepažįstamas.

– Va tau, kad nori! Tai šitokie dedas čionai dalykėliai! – atsidūstame kas sau ir graibomės po lagaminėlius. Atsirado dar dešrų, lašinių. Gromulojame. Nė nepajutome, kaip mūsų tarpe atsirado toks žvalus vyrukas su žaliu trikampiu prie krūtinės ir raudonu kryžiumi ant nugaros.

– Sveiki, lietuviai, – sako jis vokiškai su Pareinio akcentu, – mes jau žinojome, kad jūs atvykstate. Laukėme. Dešra – lietuviška?

– Kas pats būsi? Pareigūnas?

– Ne. Kalinys. Toks pat kaip jūs.

– Mes – tokie pat? Kaliniai?

– Kas gi daugiau? – juokiasi jisai, sprogdamas mūsų dešrą.

– Pasakyk, susimildamas, kas čia per vieta? Kur mes patekome?

– Čia – koncentracijos lageris, *Stutthof.*

– Koncentracijos lageris?!?! – taip ir palinkome iš nustebimo. Mes jau koncentracijos lagery!!!

– Nenusiminkite, – porina vyrukas, – čia dabar galima gyventi.

– Koncentracijos lageris!

– Dabar čia palyginti su tuo, kas anksčiau buvo, yra tikras pajūrio kurortas.

– Kurortas?!

– Matai, pušelės auga. Kuo ne kurortas? Jūra už trijų kilometrų. Ir oro čionai nepritrūksta... Niekis. Galima gyventi. Negerkite tiktai čionai jokio vandens. Jis čia visokiom šiltinėm ir cholerom apkrėstas. Matote, kaminas rūksta?

– Teisybė, rūksta ir paspirginta guma dvokia...

– Tai krematoriumas. Anksčiau ar vėliau visi pro tą kaminą išlėksime.

– Ir mes? Pro kaminą?

– O kuo jūs geresni?

– Nejaugi kaminas privalomas visiem?

– Kai kas dar neišlėkė. Ir aš dar gyvas, kaip matote, nors jau septyneri metai po lagerius trankaus. Atsiminkite tris pagrindinius dalykus: saugokitės, kad viduriai nesugestų, kad kojų nesužalotų ir kad pagaliais inkstų neatmuštų. Visa tai kaminu baigiasi. O šiaip – čia gyventi galima...

– Geras pajūrio kurortas Dievų miške! Paguodė, kad jį kur perkūnas!

– O ką manai? Matai, va, vyrai tempia vežimą su šiukšlėmis? Nieko, patempia, kad ir susilenkdami. Prieš metus tuo vežimu važiavome smėlio vežti. Septynis kilometrus. Vežime stovi SS vyrai su pagaliais. Mes – risčia bėgame. Su tuščiu vežimu ir pilnu. Kas nepabėga, gauna su pagaliu. Kas pargriūva, tas niekuomet jau nebeatsikels. Tai bent buvo laikai!

– Ar tik nemeluoji kartais? Gąsdini mus, latre, ir tiek?

– Aš esu reinietis. Iš Kölno. Johann Bloy. Mes, reiniečiai, nemeluojame. Vogti – galiu. Prašom. Bet meluoti – ne. Pfui!

– Tai už ką pats čionai patekai?

– Et, už niekaniekius. Nepavyko. Man gyventi nesisekė. Penkiolika kartų teisė mane už vagystę, bet šešioliktą kartą nepavyko – patupdė į lagerį...

– Pasakyk, susimildamas, kas buvo tiedu, kurie šiąnakt mus lazdomis plūkė?

– A! Tasai rėksnys – tai Lėmanas, lagerio pirmasai seniūnas. Antrasai, tas mažesnis – menkysta. Tai Stasiak. Šiukšlė.

– Lageris – tai visiškai atskira respublika, autonomiškai nepriklausoma, kaip maharadžų dominija. Turi lyg ir savo savivaldą. Savivaldos priešakyje yra *Lagerälteste,* lagerio seniūnas, iš kalinių tarpo už didelius nuopelnus skiriamas. Jis – kalinių atstovas valdžioje. Kam reikia į uodegą kirsti, jis kerta. Kai reikia kas pakarti, jis karia ir kalinių lašinius ryja. Šiaip Lėmanas – nieko sau žmogus. Tik rėkia per daug. Pražudė jį ginkluoti įsilaužimai. Aš visuomet sakiau ir dabar tebesilaikau nuomonės: daug garbingiau iš kišenių vogti, negu ginkluotam laužtis pro duris. O Stasiak – šiukšlė. Aš gyvenamame barake duoną pjaustau, jis – dalina supjaustytą. Kasdien tris duonos bakanėlius pavagia. Puodą marmelado pavagia ir margarino kuoką. Spirga toksai. Bet jis dar padarys karjerą. Jei jam ir toliau taip seksis ir jei niekas jo nenudobs – prisitarnaus iki budelio laipsnio. Paminėsite mano žodį...

– Vaje, politinis skyrius jau ateina, – susirietė linksmasai reinietis, – man gi griežtai draudžiama su jumis kalbėti...

– Politinis skyrius?!?

Išgirdę tokį garsų vardą, ištempėme kaklus kaip žąsinai ir sustirome: kas gi dabar mum bus?..

Politinis skyrius atėjo su keturiom rašomom mašinėlėm. Nešė jas keturi kaliniai, paskui kuriuos sekė du uniformuotu SS vyru.

– Na, *bracia litwini*, – atseit, sveiki, broliai lietuviai, kaip sekasi, – draugiškai nusišypsojo vienas iš tų su mašinėle, – mes jūsų jau laukėme...

Pasiuto! Ir šitie jau laukė! Kada gi jie vaišinti pradės?

Kokie išdidūs jie, kokie galingi! Rašomą mašinėlę neša! Bene jie ir bus mūsų tardytojai ir teisėjai?

Šaukia mus po vieną. Tiesiai reikia atsistot, pasitempus. Rankas nuleist ir į šlaunis įremt, maždaug, kad iš žmogaus virdulys pasidarytų. Atsakinėti reikia greitai ir garsiai, kad ir kurčias girdėtų. Kiekvieno vardas, pavardė. Šeimyniški dalykėliai. Adresas, kuriuo būtų galima duoti žinią, kai lagery nusibaigsi...

– Už ką suimti?

– Nežinome, – kiekvienas atsakom it susitarę.

Taip ir įrašo į popierius: nežinia už ką suimti, – vis tiek!

Duoda mum po numerį, – čia, sako, bus dabar jūsų pasas, nepameskite. Galva galima pamesti, bet numeris – ne: daug svarbiau... Numeriai išėjo: dvidešimt vienas tūkstantis trys šimtai ir dar tenai dešimtukai. Ant popierėlio su numeriu parašyta: *schutzhaft-politisch.*

– Ar ilgam mus čia patupdysite?

– *Do końca wojny,* – atseit, iki karo pabaigos, – *schutzhaft-politisch, czerwony winkel,* raudonas trikampis – visi iki karo pabaigos.

– O kas tai yra: *schutzhaft-politisch*?

– Tai yra politinis apsaugos areštas. Į lagerį pasodino jus

apsaugai. Jūs esate tokie nusikaltėliai, kad laisvėje jūsų elgesiu pasipiktinusi visuomenė gali jus suplėšyti. Valdžia, susirūpinusi jūsų gerove, ir pasodino jus į lagerį – nuo visuomenės pasipiktinimo vaisių apsaugoti...

– O gal visuomenei nuo mūsų apsaugoti? Kad mes negalėtumėm daugiau prieš valdžią nusidėti?

– Ne, ne. Šitokiem dalykam mes turime kitą paragrafą, *Verbeugungschaft* – įspėjamasai areštas, kad daugiau nenusikalstų. Šitokie pas mus vaikšto su žaliu trikampiu. Tai vis kriminalistai. Nuo jų mes ir saugome visuomenę. O politinius – saugome nuo visuomenės...

– Sakyk tu man, koks rūpestingumas!

– O ką manai? Trečiajame reiche turi būti tvarka... *Marsz do łaźni*, – atseit, marširuokite į pirtį.

Tuo ir baigėsi politinio skyriaus politika su mumis.

Na, su politiniu skyriumi, atrodo, sugyvensime: nesimuša...

VII. POLITINIS SKYRIUS

Lagerio politinis skyrius savo esme ir darbu visiškai neatitiko savo garsaus pavadinimo.

Muštis tai ir jis mušėsi, bet dėl smagumo daugiau, dėl kūno mankštos, ne dėl politikos. Po teisybei, tai buvo visiškai niekam nereikalinga įstaiga, neturėjusi jokios savarankiškos reikšmės nei lagerio gyvenimui, nei kalinių likimui.

Oficialus politinio skyriaus viršininkas buvo gestapo atstovas. 1943–1944 metais juo buvo Gdansko vokietukas

Malstaedt, SS vyresnysis leitenantas, galas jį žino, kodėl ir už ką į gestapo eiles patekęs. Greičiausia jis čia įlindo besigelbėdamas nuo karo tarnybos.

Žemo ūgio keturių dešimčių metų vyrukas. Juodbruvas, ne prūsiškas. Visuomet mandagus. Visuomet džentelmenas su švariom odinėm pirštinėm. Kasdien glotniai nusiskutęs, nublizginti batai.

Jo vardu ateidavo iš laisvės, iš gestapo įstaigų, atsiunčiamųjų kalinių sąrašas. Jis tą sąrašą, jau su savo parašu, persiųsdavo kitom lagerio įstaigom. Kalinių tardymo reikalu visuomet atvažiuodavo iš Gdansko specialūs tardytojai, plačiašakiai tokie vyrukai, raumeningi, diržingi, beveik boksininkai. Jie tai ir tardydavo pagal visus gestapo dėsnius. Malstaedto skyriaus visas uždavinys tuomet būdavo – tardomuosius lagery surasti, – ir tai ne visuomet jam pavykdavo padaryti. Kokie niekaniekiai kartais būdavo pavedami ir jam patardyti. Tuomet atrodydavo, kad kalinys jį tardo, ne jis kalinį. Mikčiodavo jisai ir kosėdavo, ir niekuomet jisai nežinodavo, ko dar reikėtų pasiklausti.

Sėdėdavo jis dideliuos raudonuos mūriniuos rūmuos, kur tilpo visa lagerio valdžia. Kartais pasigirsdavo iš raudonų rūmų riksmai ir storžieviški keiksmai, per tvorą lagerio kiemą pasiekdavę. Kaliniai šypsojosi. Kaliniai žinojo: tai Malstaedtas riejasi su lagerio viršininku. Ko jiedu tenai pjaudavosi – perkūnas juos žino. Po tokio pasikalbėjimo Malstaedtas visuomet skubiais žingsniais traukdavo į mišką prasivėdinti. Tai buvo vienintelė sritis, kur pasireikšdavo jo iniciatyva ir veikla. Kitur – niekur nebuvo jos žymu.

1944 metų vasarą vargšelis Malstaedtas gavo didelį tarnybinį pažeminimą. Išjojo jį iš lagerio. Pristatė jį kalinius lydėti iš Gdansko į Stutthofą. Tai buvo jau visiškai menka tarnybėlė.

Jo įpėdiniu buvo paskirtas gestapo vyresnysis leitenantas Truhn, vidutinio ūgio sudžiūvęs bernužėlis, bet ir jam nebuvo kas veikti. Jis lagery beveik nė nepasirodydavo, – nemėgiamas buvo ir jis čionai. Lageris buvo SS organizacijos nuosavybė, o gestapas buvo vis dėlto kita organizacija. Esesninkai baisiai pykdavo, kai pašaliniai asmenys kišdavos į jų reikalus. Tokiais pašaliniais asmenimis buvo laikomi ir gestapo atstovai. Juos lagerio esesninkai krimto sutartinai, besistengdami juos iš lagerio išėsti ar suėsti.

Todėl tad politiniam skyriui faktiškai vadovavo SS vyresnysis feldfebelis Lüdtke, pirklio sūnelis iš Gdansko. Ilgas, sudžiūvęs, su galva, panašia į žalčio. Kepurę visuomet ant akių užsimaukšlinęs, per dvejus metus nė karto nenusišypsojęs. Darbo jis nedaug teturėjo, bet jis – nors sadistas buvo.

Jam atrodė, kad visi, kuriuos gestapas siunčia į lagerį, yra nusikaltėliai, yra aršiausi Vokietijos priešai.

– Kas vokiečiam kelią pastoja, tas turi būti sunaikintas, – mėgdavo jisai skelbti kaliniam. Ir, žinoma, jis būtų juos visus tučtuojau sunaikinęs, jeigu tiktai būtų tam galios turėjęs. Tokios galios stokodamas, jis stengėsi atsigriebti kitokiais būdais.

Paprastai, kai atvykdavo į lagerį naujokų partija, Lüdtkė rūpindavosi pravesti su jais gimnastikos seansą. Mėgiamiau-

sias numeris būdavo – šokdinti varlių pavyzdžiu. Pritupi, ištiesi rankas pirmyn ir – lapataj! – per visą lagerio kiemą!

Liuokt, liuokt, liuokt, – liuoksi naujokų eilės, nelyginant varlės iš padegtos kemsynės bėgdamos.

Kas šiame seanse neparodydavo karo metui tinkamo uolumo ar kokiai sabotažo pagundai pasiduodavo, tą Lüdtkė tučtuojau paskatindavo. Rimbu, specialiai tam reikalui pritaikytu, lentgaliu ar plytgaliu. Kartais naujokas ir nuo kaustyto bato smūgio pasitaisydavo.

Kitas populiarus gimnastikos numeris buvo taip pat neblogas, – buvo ruošiamos bėgimo rungtynės.

Naujokai turėdavo bėgti pagal Lüdtkės komandą. Bėgt su kliūtimis. Bėgt ir gult, bėgt ir gult. Šis numeris buvo itin mėgiamas pavasarį ir rudenį, ir šiaip – po didesnio lietaus, kai lagerio kieme telkšojo vandens klanai ir purvas. Ir – vargas tam naujokui, kuris šiais atvejais savo drabužio pasigailėdavo! Rungtynių tikslas buvo: ne kas toliau nubėgs, bet kas greičiau pavargs. O tokie pavargėliai pasirodydavo vis esą kažkokie tinginiai, neklaužados, pasiduodą įvairiom sabotažo pagundom, valdžios autoriteto nepripažįstą...

Ne! Kad ir kažkaip esi pavargęs, vis dėlto geriau buvo per tuos gimnastikos pratimus nepavargti!

Prie naujokų surašomojo stalo Lüdtkė retai tepasirodydavo, – per stambi jis tam buvo figūra. Čia ir veikti jam nelabai kas buvo. Vienam delnu per ausį, kitam kumščiu į pasmakrę, trečiam – batu į pilvą, ketvirtam – lazda... ir viskas. Nauja nelabai čia ką prasimanysi. Labai aprėžtos galimybės. Vis tie patys numeriai. Nuodobu.

Pagaliau Lüdtkės pareiga būdavo pranešti, ką reikia sušaudyti ir ką – pakarti. Kai dienos metu ar pavakary Lüdtkė pasisukdavo lagery, visuomet būdavo – lyg tarytum vėjelis iš Šiaurės poliaus papūtė. Velnias gi jį žinojo, kokias pavardes kada paskelbs, – kiekvieną momentą galėjai ir savo pavardę išgirsti. Kartais ganėdavo vienos kitos pavardės, kartais jis jų priskaičiuodavo kelias dešimtis. Ne, – Lüdtkės atsilankymo niekas nelaukė.

Na, šiuo atveju nereikėtų tačiau Lüdtkės nuopelnų perdėti: šaudomų ir kariamų pavardes ne jis pats parinkdavo. Lageris buvo tiktai kalinimo, kankinimo ir bausmės vykdymo įstaiga. Gestapo įstaiga, atsiuntusi kalinį, nulemdavo jo likimą. Ir paleisti kalinį iš lagerio galėjo tiktai ta pati gestapo įstaiga. Politinis skyrius buvo čia lyg tarpininkas ar budelio padėjėjas. Net pranešimus aukštesnei valdžiai Berlyne apie kalinių elgesį rašė ne politinis skyrius, bet lagerio viršininkas, visuomet su tuo skyriumi piktoje nesantaikoje gyvenęs. Politinis skyrius rinko tiktai kalinių sąrašus ir dokumentus ir dėliojo juo atskirose papkėse, – ir šitokį darbą nelabai tesugebėdavo padaryti. Tai buvo netvarkingiausias skyrius visame lagery.

1944 metų rudenį pabėgo iš lagerio vienas lenkas – iš varšuviečių sukilėlių tarpo. Reikia pažymėti knygose, kad jis išdūmė. Pradėjo ieškoti jo dokumentų – nėr dokumentų! Ieško dieną, ieško antrą... Trečios dienos pavakary surado juos kažkur už spintos prie pečiaus užkritusius. Ir tuose gestapo dokumentuose buvo parašyta: toks ir toks kalinys neatidėliojant turi būti pakartas!

Kaipgi jį dabar bepakarsi, kad jis išmovė po velnių!

Taip teisdarybė ir liko nukentėjusi: nepakarto pakaruoklio nebepagavo!

Buvo viena kalinių rūšis, kurią iš lagerio paleisdavo, – tai auklėjamieji kaliniai. Politinio skyriaus pareiga buvo paleidžiamiesiem pasakyti atitinkamą pamokslą ir išduoti jiem dokumentus. Visi paleidžiamieji kaliniai turėjo pasirašyti raštą su tokiais punktais:

1. Kaliniui sugrąžinti visi daiktai, kuriuos iš jo buvo atėmę.

2. Kalinys lagery neįsigijo jokių ligų ir sužalojimų.

3. Pasižada niekam nė žodžio nesakyti, ką lagery matė, girdėjo ar kentėjo.

4. Jei būdamas laisvėj išgirs ką nors veikiant ar kalbant prieš nacionalsocialistus, pasižada tučtuojau pranešti policijai.

5. Šį dokumentą pasirašė laisva valia, – jokia prievarta nebuvo pavartota.

Kas teisybė – tai teisybė: tokį dokumentą pasirašyti niekas neversdavo: nori – rašykis, nori – ne. Pasirašiusius paleisdavo iš lagerio, o nepasirašantį palikdavo lageryje apsidūmoti, kol jis nutars pasirašyti. Antras pasiūlymas pasirašyti labai retai teateidavo. Pasilikęs apsidūmoti taip smarkiai dūmodavo, kad jis su savo dūmojimu pro krematorijaus kaminą išlėkdavo...

Politinis skyrius turėjo dar kalinių kartoteką, kuriai oficialiai vadovavo SS mažiukas feldfebeliukas König, privačiame gyvenime – smuklės savininkas, rėksnys ir muzikantas: dūdą pūsdavo. Baisiai jisai bijodavo, kad jo į kariuomenę kaip nors nepaimtų ir į frontą nepasiųstų. Todėl tad labai

stengdavosi aukštesnei valdžiai įtikti, bet bijodavo ir kaliniam nusidėti: ką gali žinoti, kas kada kaip! Taip ir vargo žmogelis. Kaliniam pagelbėti, jis, žinoma, nieko negalėjo, bet ir bloga jis jiem niekuomet nedarė. Kas be ko, kai Lüdtkė girdi – ir Königas ant kalinių rėkia, burbuliuoja, net jam seilės tyška. Kai Lüdtkė nudūlina lauk, Königas su kaliniais šnekučiuojas kaip su senais pažįstamais, cigaretėmis vaišinasi. Visi kaliniai žinojo, kad Königas šūkauja dėl valdžios akių, – kalinių tarpe jis turėjo gerą vardą. Per dvejus metus jis nė vieno kalinio nebuvo net stumtelėjęs, o tai buvo jau išimtinis reiškinys.

Politinis skyrius turėjo dar fotografijos poskyrį, feldfebelio vadovaujamą, rėksnio tokio ir storžievio. Tik šis su savo fotografijomis į lagerio reikalus mažai tesikišdavo. Retkarčiais ateidavo prie naujokų surašinėjimo, paburnodavo, pašūkaudavo, vieną kitą pagaikščiu pabaksnodavo – ir nieko daugiau. Ir tai darė jisai ne dėl blogos valios, bet todėl, kad jis buvo vokietis-prūsas ir žmoniškiau galvoti nemokėjo. Visas jo rūpestis buvo – aptarnauti kaimyninio Stutthofo miestelio našles ir karo gyvanašles – ne vien tiktai fotografiniais dalykėliais...

Kažkaip fatališkai darbas toje įstaigėlėje vyko: juo daugiau dirbo tenai darbininkų, – juo didesnė netvarka tenai siautė, kol 1945 metų sausio mėnesį, evakuojant lagerį, jie visus skyriaus dokumentus kieme iškilmingai sudegino ir baigė garsaus lagerio politinio skyriaus veiklą.

VIII. POLITINIO SKYRIAUS BENDRADARBIAI

Visi lagerio kaliniai, varomieji į darbą, buvo suskirstyti į darbo komandas. Prie kiekvienos darbo komandos buvo priskirtas SS vyras, vadinamas *Kommandoführer,* – komandos vadas, atsakingas už jos tvarką ir darbus. Tačiau pačiam darbui vadovavo vienas iš kalinių tarpo, specialiai tam reikalui valdžios skiriamas. Šitoksai kalinys, darbų vadovas, oficialiai buvo vadinamas italų žodžiu *capo,* reiškia, galva. Vokiečiai koncentracijos lagerių tvarką pasiskolino iš dučės, pasilaikydami net kai kuriuos italų terminus. Tačiau mes terminą *capo* buvome linkę aiškinti pagal lietuvių kalbos dėsnius. Deja, čia mes nebuvome vieningi. Vieni tikino, kad pavadinimas *capo* yra kilęs iš lietuvių žodžio *kapoti*: kapų vyriausias uždavinys ir buvo kalinius kapoti. Kiti gi tikino, kad tas terminas yra ne kas kita, kaip lietuvių kapas, tai yra vieta, kur numirėlius... Pagal *capo* veiksmus ir vienas, ir antras termino aiškinimas atitinka realią padėtį. *Capo* padėjėjas oficialiai vadinosi *Hilfscapo,* mes gi stačiai sakydavome: puskapis.

1943–1944 metais politinio skyriaus darbo komandos kapas buvo kalinys Schreider. Tai buvo dar jaunas vyrukas, kokių 25–27 metų. Aukštas, lieknas, juodais garbanotais plaukais. Moterys sakydavo – labai gražus. Ne tik sakydavo – ir svirdavo į jo pusę. Buvo jisai aukšto vokiečių valdininko, inžinieriaus, sūnus, karo pradžioje buvęs karo laivyno jūrininkas, iš jūrininkų į koncentracijos lagerį patekęs

berods už kleptomaniškus polinkius. Lageryje nešiojo jisai politinio kalinio ženklą, raudoną trikampį. Bet ir visi kiti jūrininkai, patekę už aiškias vagystes, lageryje vaikščiojo su raudonu trikampiu. Schreideris ir lageryje bandė sunaudoti įgimtus gabumus. Vos patekęs čionai, jis gavo pažymėjimą už nuopelnus: lentą ant krūtinės ir nugaros. Toje lentoje buvo parašyta: „Va, šis vyrukas apvogė savo draugus kalinius!“

Kelias savaites jisai su tomis lentomis prasibaladojo. Jųjų šiaip taip atsipalaidavęs, pateko dirbti į politinį skyrių, – ką gi: raštingas buvo – ir dar vokietis. Todėl veikiai jisai ir komandos kapas pasidarė. Čia jisai buvo savo vietoje, – pagal pašaukimą. Jis čionai buvo vienas uoliausių lagerio razbaininkėlių, dirbęs galvažudžio darbą su dvasios pakilimu.

Jisai matuodavo naujoko kalinio ūgį ir imdavo pirštų nuospaudas. Ant stalo pas jį visuomet būdavo rimbas, iš vielų nupintas, arba pagalys.

Ateina, būdavo, naujokas. Susitraukęs, prigąsdintas, susirietęs. Ne kartą – visiškai sumuštas. Ne kartą – vokiškai nė žodžio nesuprantąs. Schreideris permeta naujoką akimis – jis jau žino, kaip galima ir kaip reikia su juo elgtis.

Atvarytuosius kalinius iš eilės šaukia Schreideris. Šaukiamasai kalinys kartais nenugirsta, kartais nesupranta, kad jį šaukia. Ypač dažnai tai atsitikdavo, kai kalinys buvo ne vokietis, kai jo pavardę Schreideris bedieviškai iškraipydavo. Naujokas labai dažnai nežino, kur jis turi eiti ir kaip atsistoti. Jis niekuomet nežino, kad pašauktam kaliniui negalima žingsniu eiti, – kad jis turi risčia bėgti. Nežino jis ir daugelio

kitų reikalingų dalykų. Schreideris, būdavo, tokį naujoką nemokšą visuomet moko – su lenta per ausį, su batu per pilvą, su kumščiu, su rimbu, su pagaliu...

Pašauktasai naujokas ateina, kaip visi normalūs žmonės vaikšto. Schreideris pasitinka jį tarpdury ir mauna jam batu į pilvą, – naujokas virsta aukštielninkas į kiemą. Schreideris vėl jį šaukia, vėl jis eina ir vėl virsta... Tai tęsiasi tol, kol naujokas susipranta, kad pašauktam reikia bėgti. Toliau stovintieji naujokai, prisižiūrėję šitų kulnavarčių, jau žino reikalą – iš anksto kucena. Tiktai Schreideris išranda jiem kitokių negerovių. Apskritai lagery niekuomet nesakoma, kaip ką turi daryti, – turi pats susiprasti. Susiprasti padeda pagalys. Taip ir Schreideis, būdavo, moko kalinį, kol jis pradeda vokiškai suprasti ir atsistoja ten ir taip, kaip Schreideris nori. Išmokslintą naujoką, išeinantį iš surašinėjimo ruimo, Schreideris, būdavo, palydi batu per užpakalį ar pagaliu per nugarą.

Žinoma, ne visuomet Schreideris taip elgdavosi. Kartais jis būdavo itin mandagus džentelmenas ir puikus rūpestingas kavalierius. Mandagumo antpuolis jam užeidavo tuomet, kai naujokas būdavo geriau apsirengęs, turėjo laikrodį, žiedą, tabokos ar šiaip kokių vertingų dalykėlių. Šitokį naujoką Schreideris meiliai prakalbindavo, moteriškei naujokei meiliai meiliai nusišypsodavo, paguosdavo ją, priglausdavo... Tuomet paprastai koks nors geras dalykėlis imdavo ir įslinkdavo į Schreiderio kišenę. O kuris naujokas nieko neturi – ko jis galėjo būti vertas?

Versdavo kas nors Schreiderį taip kankinti žmones?

Ne, – niekas neversdavo! Tai buvo jo paties iniciatyvos reikalas. Smagu buvo jam tai. Smagu ir pelninga. Ir garbėtroška – patenkinta, – ir jis mat viršininkas: muša!

Na, ir drausti, žinoma, niekas nedrausdavo: ką gi, ne SS muša, kalinys kalinį muša! Kraujas iš galvos varva? Kas kam rūpi! Tam ir koncentracijos lageris buvo, kad kraujas iš galvos varvėtų. Varva – ir viskas. Didelis čia daiktas?

Kas be ko, – šiokio tokio paskatinimo mušeikom vis dėlto buvo. Be feldfebelio Könido, SS vyrų tarpe ir daugiau buvo tokių, kurie kaliniam nieko bloga nedarydavo, net draugiškus santykius su kaliniais stengdavosi palaikyti. Kai pasitaiko pašal koks aukštesnis pareigūnas, toksai minkštaširdis esesninkas rieja kalinius, bjauroja, kumščiu aplink nosį vedžioja. Vos pasisuko pareigūnas į šalį – minkštaširdis iš paskos jam ilgą nosį rodo ir vėl su aprietaisiais kaliniais mielai bičiuliaujas.

Kalinių riejimas ir mušimas lageryje vis dėlto buvo gero tono požymis. Jeigu senis kalinys muša naujoką, senis valdžios akyse buvo jau „pasitaisęs“, „atgailėjęs“ savo nusikaltimą, „susipratęs“. Norėdamas valdžios akyse įsigyti pasitikėjimo, norėdamas lagerio respublikoje padaryti karjerą ar kalinių tarpe iškelti savo autoritetą, galėjai pasinaudoti šia pigiausia priemone: mušti kitus, ypač gi – naujokus. Tai buvo bendra taisyklė, turinti, žinoma, ir išimčių.

Schreideris ir buvo toks karjeristas mušeika, sugebėjęs mušimo specialybę padaryti gana pelningu verslu, – tai buvo jam drauge ir apiplėšimo priemonė. Pagal lagerio nerašytus įstatymus ir moralę tai nebuvo joks nusikaltimo veiksmas.

Šaunus Schreideris buvo vyrukas ir labai turtingas. Po lagerį šlepinėjo su lakuotais pusbačiais ir odinėm pirštinaitėm – prašmatni karo metui elegancija! Toji elegancija ypač rėžė akį visuotinio neapsakomo skurdo fone, kuris viešpatavo lagery.

Taip buvo įsigalėjęs tasai Schreideris, kad ėmė nepaisyti gyvenimo paprasčiausio dėsnio:

– Pats nori gyventi – ir valdžios neužmiršk!

Nemėgo Schreideris savo lobiu su niekuo dalytis. Valdžia jam atrodė esanti nereikalingas priedas prie šios žemės gėrybių. Nežinojo Schreideris, kad valdžia visuomet pavydesnė už bet kurią meilužę. Ir – ką gi? Valdžia, iš pasalų jau seniau prieš jį dantį griežusi, staiga prikibo, kad jis už pinigus nelegaliai siuntinėjąs kaliniam laiškus iš lagerio – ir išgrūdo vargšelį iš politinio skyriaus. Pateko jisai į „miško komandą" – kelmų rauti ir rąstų tampyti. Bet ir tenai sugebėjo jisai vaikščioti su lakuotais batukais ir odinėm pirštinaitėm. Kastuvo nebuvo nė į rankas paėmęs. Saulelėj pilvą šildėsi ir cigaretes čiulpė. Pasisukaliojo, pašlepinėjo kelias savaites – ir vėl padarė karjerą.

1944 metų vasarop atėjo įsakymas pasiųsti iš Stutthofo į Poelitzą 3000 kalinių darbininkų.

Poelitze, netoli Stettino, buvo fabrikas sintetiniam kurui gaminti. Dėl to fabriko tuomet prasidėjo atkaklios vokiečių varžybos su anglais. Anglai tą fabriką bombina – vokiečiai iš griuvėsių naujas sienas kelia. Anglai bombina – vokiečiai stato, – kaip du ožiu ant liepto. Va, į tą subombinto fabriko statybą ir išvyko iš Stutthofo 3000 kalinių. Šitos „darbo ko-

mandos“ pryšakyje šalia kitų profesionalų ir mėgėjų mušeikų-galvažudžių atsidūrė ir Schreideris. Neblogai jam ir tenai sekėsi.

Poelitzo darbo komanda iš visų Stutthofo kalinių darbo komandų buvo pati turtingiausia numirėliais. Per tris mėnesius 1000 iš tos komandos buvo jau atsidūręs pas Abraomą, kitas tūkstantis gulėjo nejudėdamas ligoninėje. Didelė sergančiųjų dalis skundėsi, kad jiem esą sulaužyti kaulai. Ir tiesą jie sakė: Poelitze kalinių kaulai tratėjo it sudžiūvusios eglės šakelės. Įžymūs, garsūs, talentingi banditai čionai buvo valdžioje. Šalia kitų čionai kaulų laužymo darbe garsiai pasižymėjo ir Schreideris. Patratinę kaulus, tieji galvažudžiai samagoną lakdavo. Kartą tiek prisilakė, kad penki iš jų vietoje liko negyvi: Hölzl, Karl Friedrich, Legge ir dar du.

Schreideris ir šioje operacijoje nepražuvo. Gražus buvo berniokas. Sekėsi jam.

Schreideriui pasitraukus iš politinio skyriaus, jo vietą kapo teisėmis užėmė senas katorgininkas, jau anksčiau tame skyriuje dirbęs, F r a n c i s z e k D z i e g a r c z y k. Jis buvo lenkas, gimęs Westfalijoje, jau ketverius metelius lageryje atpliekęs. Politinis kalinys, protingas, apsukrus, perėjęs vokiečių lagerių koncentruotą pragarą. O smailialiežuvis, o šaipeiva, o šalaputris! Nuolat keikėsi jisai, kad jam tenka dirbti tokio vardo įstaigoje, bet ir nedarė pastangų iš jos pasitraukti. Vieta buvo visiškai nebloga. Darbas – menkas, o pavalgyti gaudavo dar atskirai iš SS virtuvės, – tai lagery buvo be galo svarbus dalykas. Tiesa, įstaigos pavadinimas buvo įtartinas, – kurgi: koncentracijos lagerio politinis skyrius!

Bet faktinai tasai skyrius lagerio gyvenime reiškė daug mažiau negu bulvių skutimo dirbtuvėlė.

Franciszek Dziegarczyk, paprastai vadinamas iš vokiško Franzu, kalinių, žinoma, nemušė, – neplėšikavo kaip Schreideris. Bet jis jais ir nesidomėjo. Būdavo, atvaro naujokų kalinių partiją. Reikia kaliniai surašinėti, o Franzo – nėra. Nė pėdsako nėra. Dingo kaip sliekas šuliny.

– Kur Franzas? Kur tas velnias prakeiktas? Kur tas padūkęs šuva? – rėkia keikiasi jo viršininkas, SS feldfebelis Königas, zyliodamas po lagerį.

Kur dabar rasi Franzą, tą prakeiktą? Kuriame barake, kurioj skylėj su kuo jis dabar samagoną laka – kas jį žino!

Vietoj Franzo prie rašomosios mašinėlės sėda patsai Königas. Piktas kaip vilkas, uodegą jaujoj praradęs. Keikias bjauriausiais žodžiais, kokius tik prisiminti pajėgia.

Užmušiąs jis Franzą, tą niekšą, kaip paršą paskersiąs. Jo žarnas šunims atiduosiąs, pasiutėlio tokio.

Visa išgale keikiasi Königas ir barškina mašinėle.

Į darbo pabaigą atklipatoja, būdavo, ir prakeiktasai Franzas, girtas girtutėlis, vos ant kojų besilaikydamas.

– Tu, šioks ir toks, visų velnių bendras vaike, – šūkauja kumščius sugniaužęs feldfebelis Königas, – kur nusilakei, kiaule? A? Sėsk rašyti, išvietės drieže!

Franzas rašyti aiškiai nebegali. Franzas aplink pečių tupinėja. Franzas nuodėguliu pypkę dega ir su pečiaus dvasiomis bando susisiekti. Franzas šios žemės gyvenimui nebetinka.

Mašinėle toliau rašo Königas. Königas keikias. Königas pats pakarsiąs Franzą, tokį padūkusį išgamą!

Darbui pasibaigus, Franzas eina atsipagirioti, su juo drauge eina ir Königas – pasigerti.

Pavakary kartais, būdavo, Franzas su Königu susikabinę šlitinėja lagerio patvoriais ir abu visa gerkle plėšia girtas dainas. Kartais juos rasdavo lagerio ligoninėj susmukusius, kartais – kalinių gyvenamuose barakuose, kartais – palei moterų barakus...

Puikus politinio skyriaus kapas buvo tasai Franzas, – su juo buvo galima gyventi.

O, kad visi kapai būtų buvę tokie!

Trečias politinio skyriaus svarbus bendradarbis buvo S c h p e i d e r, vokietukas iš Lodzės, buhalteris iš pašaukimo. Lagerin jisai pakliuvo už dangiškus reikalus. Buvo jisai *Bibelforscher* – Biblijos tyrinėtojas, – tokius biblininkus Hitlerio valdžia be atodairos grūsdavo į lagerius.

Schpeideris buvo labai jautrios širdies žmogelis. Būdavo, kai per naujokų surašinėjimą Schreideris muša ir grando, Schpeideriui per veidelį ašarėlė rieda. Drebančim rankom barškina Schpeideris mašinėle, bet mušamam pagelbėti jis nieko negali. Dar 1943 metų pradžioje guodėsi jisai, kad jam gėda esanti vokiečio vardas nešioti.

Kartkartėmis lagerio viršininkas pasikviesdavo Schpeiderį pafilosofuoti ir mėgindavo jį prikalbėti, kad jis atsisakytų savo Biblijos tyrinėjimų. Jam reikėjo tiktai pasirašyti, kad jis atsisako savo biblinio tikėjimo būdo, – jo tikėjimas dokumentuose buvo įrašomas: *Bibelforscher,* – ir jis tučtuojau būtų buvęs iš lagerio paleistas. Tačiau Schpeideris, kaip ir visi kiti jo tikėjimo išpažintojai, buvo atkaklus savo įsitikinimų

gynėjas. Lagerio viršininkas diskusijose su Schpeideriu bežiūrint išeidavo iš kantrybės. Lagerio kieme toli būdavo girdėti, kaip jiedu riejasi antrame mūrinių namų aukšte.

Vienas jų, Schpeideris, rėkia kiek galėdamas:

– Jehova! Jehova!

Lagerio viršininkas rėkia į tai:

– *Sauhund! Scheisse!*

Taip ir tęsiasi kurį metą tasai nesudėtingas dialogas:

– Jehova! – *Scheisse!*

– *Scheisse!* – Jehova!

Po to Schpeideris strimagalviais lekia visas paraudonavęs laiptais nuo antrojo aukšto ir atsigręždamas vis dar kartoja:

– Jehova! Jehova!

Schpeideris, sėdėdamas politiniame skyriuje, kaip vokietis, būtų galėjęs, žinoma, kaliniam ir šį bei tą gera padaryti, bet tam reikalui trūko jam išmanumo ir energijos. Jam rūpėjo tiktai bibelforšeriai. Būdavo, kai ateina į lagerį koks naujokas bibelforšeris, Schpeideris tuojau atgyja, išsitiesia, net jam nosis ima blizgėti. Naują bibelforšerį jisai ir paguodžia, ir pamoko, ir priglaudžia, ir padoresnę vietą jam parūpina. Kitokio tikėjimo žmonės jam nerūpėjo. Nebent tiktai tokie, iš kurių būtų galima bibelforšeris padaryti.

Ne, ne visi buvo lygūs broliai Jehovoje!

Prie ketvirtosios rašomos mašinėlės sėdėjo ne kaip politinio skyriaus, bet darbo biuro – *Arbeitseinsatz* – atstovas J o s e p h R e n t s c h, labai geros širdies ir įvairių talentų savininkas ir tiktai per talentus ir gerą širdį į lagerį patekęs. Jis buvo nepakeičiamas specialistas padirbinėti svetimus

parašus. Meistriškai padirbinėdavo – ir labai greitai. Mirktels tiktai, būdavo, kaire akimi, galiuką liežuvio iškiš pro dantis – ir yra parašas, nors jam ir pirmą kartą matytas, – toks retas talentas slėpės jame. Atsitikus kokiam reikalui – už bet kokį lagerio viršininkėlį popierį pasirašys, ir šis niekuomet neišdrįs ginčyti, kad tai ne jo parašas.

– Bene girtas buvau, kad pasirašiau tokį mėšlą, nepamenu, – krapštydavo pakaušį viršininkėlis, ne vietoje radęs parašą, bet jo autentiškumo niekuomet neginčydavo.

Ot, toks jau įgimtas talentas buvo – ir palinkimas. Nepadirbęs svetimo parašo, jis negalėdavo ramiai nusėdėti. Kartais jis net ir pats susipainiodavo, – nebegalėdavo atskirti: kur – autentiškas parašas, kur – jo padirbtas. Va šitokios rūšies painiava kartą jam išėjo ir su vekseliais. Supainiojo jis juos. Vietoj autentiško parašo jis įdavė bankui savąją svetimo vardo gamybą, – nebeatskyrė žmogus, ir tiek. Dėl tos nelaimingos klaidos atsidūrė jisai lagery, kuriame ilgus metus sėdėdamas vis dar bylinėjosi su Budapešto bankais dėl neaiškios kilmės parašų vekseliuose.

Dėl tos pačios priežasties susipainiojo ir jo tautybės reikalas. Lagery niekas, – atrodo, ir jis pats, nežinojo, kas jis buvo per vienas: vokietis? žydas? čekas? vengras? Visomis tomis kalbomis jis puikiai kalbėjo, pagal savo išvaizdą tiko visur, – ir visur buvo labai naudingas. Pagal būdo savumus jis buvo greičiausia čigono vaikas, truputį praplikusiu pakaušiu toksai, maždaug per dešimtį kvadratinių centimetrų.

Drauge buvo tai ir didelis vaidybinis talentas.

Būdavo, sutiksi jį kur, jis tuoj su užuojauta klausia:

– Pietų valgei? Nori valgyti?

Kas gi lageryje valgyti nenorės, – kas per klausimas!

– Aš turiu kotletų. Puikių! Prima! Extra! Eikš, pavaišinsiu.

Einame į tą vietą, kur jisai gyvena ar dirba.

– Va, čia palauk prie durų, aš tuoj atnešiu.

Geraširdžio Jozepho taip gražiai paguostas, atsistoji prie durų. Kotletas taip ir kvepia – iš tolo: su svogūnais toksai, parudęs, sultyse įmirkęs... Ce ce ce... – vos sulaikai seiles, kad nebliauktų!

Ryji seiles pasvalandį, ryji valandą... Nematomas kotletas ima dvokti, o Jozepho – kaip nėra, taip nėra. Praslinkus dar kokiai valandai, išlenda iš kažkur tasai Jozephas:

– Ką, gavai kotletą? Pavalgei? Skanu buvo? – trina Jozephas rankas iš džiaugsmo, savo bičiulį sugebėjęs taip gražiai pavaišinti.

– Ne, po velnių! Aš jokio kotleto nemačiau! Juk liepei laukti prie durų ir iki šiol nebuvai atėjęs! – atsikerti pyktelėjęs, bet vis dar tebesvajodamas apie kotletą.

– Kaip tai, – stebisi Jozephas, – argi tau kotleto neatnešė?

– Ne, niekas neatnešė, kas gi man neš! Tiktai bloko viršininkas man antausius apskaldė, kad be darbo tiek laiko čia stoviu!

– Ot, velniai! Kaipgi jie taip? Aš gi jiem liepiau... Patys turbūt bus suriję... – skėsčioja Jozephas iš nustebimo rankas. – Palauk čia truputį... Aš tuoj...

Ir vėl jisai dingsta, palikęs laukti prie durų.

Gali dabar stovėti, kol pats su visu kotletu pašvinksi!

Kotleto, žinoma, nėr. Kotleto, žinoma, nė nebuvo. Bet

norai buvo geri. Ir jo, ir mano. Pagaliau kuo jis kaltas, kad žadėtųjų kotletų pats jau aštuoneri metai nebuvo matęs? Į lagerį jis atėjo iš kalėjimo ir koncentracijos lagery – ne viename pabuvojo. Ne be reikalo gi sakoma: „Pažadėsi – patiešysi..." Tiešydavo Jozephas žmones, labai dažnai tiešydavo, – labai geros širdies buvo žmogelis. Aukštai kvalifikuotas buvo jisai melagis.

Jozephas, kaip senas katorgininkas, lageryje eidavo vis atsakingas pareigas, buvo įtakingas žmogus, – visur meluodavo meistriškai. Net ir tuomet, kai jam pasitaikė lageryje įsimylėti iki kulnų vieną tokią sudžiūvusią apykreivę moteriškaitę su dideliais akiniais, – ir jai jisai pavyzdingai meluodavo. Pripasakojo jis jai apie savo turtus, apie savo mūrinius namus Prahoje, apie savo dvarus Vengrijos puštoje... Tuo tarpu viso lobio turėjo jisai tiktai suklastotus vekselius Budapešto bankuose.

IX. NAUJOKŲ ĮPILIETINIMAS

Naujokas, politinio skyriaus bendradarbių „aprašytas" ir gavęs tenai eilinį kalinio numerį, patenka į lagerio pirtį, kur jisai yra visokeriopai nuvalomas.

Pirtis naujoko paprastai nekantriai laukdavo, – savo nekantrumui ji turėjo pakankamai svarbaus pagrindo, – ji atlikdavo su naujokais visą eilę operacijų.

Atėjęs į skylėtą baraką, vadinamą pirtimi, naujokas jau rasdavo už atskiro stalelio besėdintį SS feldfebelį Ziehmą,

kartais gi – net patį H a p k ę, taip pat SS feldfebelį, tiktai daug mandresnį, užimantį aukštesnę tarnybinę vietą.

H a p k e buvo *Eigentumsverwaltung* viršininkas. Tai yra viso kalinių turto valdytojas. Jo žinioje buvo ir visų raštinių turtas. Ziehmas, jo padėjėjas, savo žinion gaudavo visų kalinių drabužius, avalynę ir lagaminus.

Hapkė – Gdansko miesto pirklio sūnelis, iš pašaukimo – buhalteris, lagerio raštinėse besitrinąs nuo pat lenkų–vokiečių karo pradžios. Todėl dar 1944 metų rudenį mėgdavo jisai girtis, kad jau penkeri metai besirandąs kare, nors karo lauko veiksmuose jis niekuomet nedalyvavo – visą laiką pravertė su beginkliais kaliniais bekariaudamas, – juos mušdamas, smaugdamas ir apiplėšdamas.

Tai buvo pats išdidžiausias esesninkas visame lagery, už jo išdidumą kalinių pramintas: *Graf von Stutthof.* Baisiai didžiavosi jisai savo rase, savo padėtim, savo SS uniforma, savo odinėm – iš kalinių vogtom – pirštinaitėm. Vaikščiojo vis išsitempęs, tarytum jo nugarkaulis būtų buvęs pagiriom paraližuotas, – ir kepurę vis iškilmingai ant akių užsimaukšlinęs. Lenkai ilgaliežuviai apie jį sakydavo:

– Eina išdidus kaip nėščia kekšė.

Vokiečiai kaliniai pridėdavo dar:

– *O, er macht sich wichtig,* – jis daro save svarbia persona.

Savo didybei palaikyti jis labai uoliai sekdavo, ar koks kalinys nepamiršo jam prideramą garbę aitduoti. Vargas buvo tam kaliniui, kuris užmiršo prieš jį nusiimti kepurę ir išsitempti kariamo šunies pavyzdžiu!

Kumštį Hapkė turėjo pavyzdingą, o kalinių dantys stipru-

mu niekuomet nepasižymi... Hapkė buvo vienas labiausiai nekenčiamų esesninkų visame lageryje, visiem šlykščiai įkyrėjęs savo išdidžiu priekabumu. Ne vienam kaliniui jis buvo ir taip nelinksmą katorgininko dalią užnuodijęs.

Kartais tačiau Hapkė mokėdavo ir džentelmenas būti. Jis turėjo taip pat savo darbo komandą, iš kalinių sudarytą. Komanda dirbo pastogėj, švarioj raštinėj, darbas buvo lengvas. Tam darbui jis pasirinkdavo inteligentiškus kalinius, ir su savo komandos nariais jisai elgdavosi visiškai padoriai. Ir maisto jiem parūpindavo sočiai, na, ir kitokių lagerinių gėrybių.

Pirties komandoje dirbo, kitų tarpe, kaip politinis kalinys, buvęs Lietuvos armijos majoras, vardu Julius. Aukštas, stambus vyras – ir labai geros širdies, su visais kaliniais gražiai sugyvenęs ir visų labai mėgiamas. Kartą naujokų tarpe pamatė jisai vieną išdaviką, gestapo agentą iš Lietuvos, – tą patį, pagal kurio pranešimą ir jis, Julius, atsidūrė koncentracijos lagery. Tas agentas patsai į lagerį pateko už galvažudiškus darbelius. Julius, pamatęs savo judošių, pasakė komandos draugui lenkeliui, kas tai per paukštis tasai naujokas. Lenkelis nudūmė tuojau pas Hapkę ir pranešė jam, kokio reto svečio susilaukta. Hapkė sužaibavo akimis, nusikeikė, apsiputojo. Ardėniškais žingsniais priėjo prie išdaviko, abiem rankom griebė jam už gerklės ir pradėjo smaugti:

– Tu, judošiau, mano Julių į koncentracijos lagerį įkišai, aš tau parodysiu, šunsnuki tu!

Hapkė tą judošėlį ir smaugė, ir antausius jam skaldė, ir su jo galva barako sienas daužė. Lenkai, pamatę, ką daro Hapkė,

tą išdaviką pasiėmė savo žinion: daužė ir skaldė, kur tik pagaudami. Jisai lagery nė pasirodyti niekur negalėjo, – visur visuomet jį mušdavo lenkai ir vokiečiai. Iš viso lagery gana keisti papročiai buvo. Kai tik į lagerį patenka koks šnipas, išdavikas, gestapo agentas – jam jau lagery gyvenimo nebūdavo. Paprastai ilgiausiai per tris dienas jis jau baigdavo savo gyvenimėlį. Už tokį išdaviko nudobimą valdžia nieko nesakydavo. Lietuviškoji lagerio kolona išdavikų atžvilgiu laikėsi santūriai, nesimušdavo. Bet vos tik lenkai ar vokiečiai sužinodavo, kad išdavikas atėjo, jie jam atlygindavo savo iniciatyva – ir su dideliu pasitenkinimu. Koks jau mulkis neraliuotas buvo tasai Hapkė, – net ir jis – pirmas! – griebė išdavikui už gerklės, parodydamas kitiem, kaip su judošiais reikia elgtis! Tai darė SS vyras, feldfebelis, gestapo tarnas.

Ziehmas, turėjęs taip pat savo darbo komandą, buvo daug švelnesnio būdo, – ir pats grobdavo, ir kitiem nepavydėdavo. Visiškai teisingai darbas jo komandoje buvo laikomas vienu pačių geriausių ir pelningiausių visame lageryje.

Ziehmas, aukštas gražus vyrukas, mėgdavo kaliniam dėstyti, kad SS esą garbingiausi vyrai visoje Vokietijoje. Esą fiureris iš gerųjų vyrų atrinkęs pačius geriausius ir padaręs iš jų garbingą savo gvardiją. Jis ir esąs iš tokios garbingos gvardijos. Žalingas jisai nebuvo vis dėlto, bet kiaulė – šiek tiek. Dirbo pas jį pora metų toksai ruskelis septyniolikos metų. Supratę jie buvo, susigyvenę. Kartą tam ruskeliui kažkas dingtelėjo į galvą, jis ėmė ir kaukštelėjo plaktuku Ziehmui į kaktą, pagal smilkinį. Ziehmas skerdžiamu tekiu subliovė,

nuvarvino šiek tiek kraujo, – po dviejų savaičių buvo sveikas. Ruskelis gi buvo už tai labai iškilmingai pakartas, o prieš tai trys ruskelio kaimynai užpumpinti, nors jie ir nieko bendra neturėjo su tuo plaktuku. Ziehmas – nė piršto nepajudino nekaltiesiem gelbėti. Sąžinė jo negraužė.

Naujokas, patekęs į pirtį, pirmoj eilėj turėjo atiduoti Hapkei arba Ziehmui pinigus, auksą, žiedus, laikrodį, amžiną plunksną bei šiaip turimas brangenybes. Visa tai buvo surašoma į knygas, atskirai supakuojama, – kalinys pasirašydavo, ką atidavė. Tačiau knygose toli gražu ne viskas tiksliai buvo surašoma. Nusigandęs kalinys nė nepastebėdavo, ko knygose trūksta. Čia buvo pirtininkam pirmas pajamų šaltinis. Atimamos iš žydų brangenybės ir pinigai, gana dažnai ir rusų, retkarčiais – ir lenkų, jokiosna knygosna nebuvo rašoma. Visa tai buvo verčiama į vieną krepšį, – vėliau raštinėje skaičiuojama ir atiduodama iždui. Čia buvo antras pajamų šaltinis – ir labai svarbus. Darbo komanda, atiminėjanti brangenybes, ne viską sumesdavo į krepšį, – šis tas patekdavo ir į darbininkų kišenes. Ne viskas ir iš krepšio patekdavo į iždą, – dingdavo pakelėj.

Kalinių naujokų atsineštas maistas ir rūkalai – viskas be išimties eidavo darbo komandų, dirbusių pirtyje, naudai. Kartais ir esesninkai iš čia savo dalį pasigrobdavo, bet darbo komanda mokėdavo ir juos apmauti. Naujokų ateidavo šimtai ir tūkstančiai, – pirties darbo komandos buvo turtingos!

Naujokų smulkūs dalykėliai – piniginės, pypkės, portsigarai, milinės su muilu, žiebtuvėliai, dantų šepetukai, žymi

dalis skalbinių, peiliai, skustuvai, – taip ir toliau, – visa tai buvo metama į bendrą krepšį, visa tai turėjo eiti į SS sandėlius, SS organizacijos naudai, bet žymi to turto dalis pakeliui po įvairias kišenes pasprukdavo.

Viršutiniai drabužiai, avalynė, bent viena skalbinių pamaina buvo rišama atskirais ryšuliais ir vėliau Ziehmo įstaigoj saugojama. Bet ir čia gyvenimas knygų nelabai teklausė. Visų pirma žydų ir rusų drabužiai buvo metami į vieną krūvą. Nuo 1944 metų rudens į tą krūvą eidavo ir lenkų drabužiai. Visa tai buvo skiriama SS organizacijos ir lagerio naudai. Tačiau niekas niekuomet negalėjo tų ryšulių su drabužiais sukontroliuoti. Tai buvo vėl labai svarbus darbo komandų pajamų šaltinis, – reikėjo tiktai tam tikro rankų miklumo.

Antra vertus, ir drabužių surišimas į atskirus ryšulius bei sunumeravimas – nedavė jokio laido, kad ryšulys liks sveikas. Mano naujas angliškos medžiagos kostiumas, nauji batai, specialus alpinisto puloveris, odinės pirštinės, šilkiniai marškiniai ir kojinės, ir kita, – visa tai po savaitės jau buvo dingę iš ryšulio be pėdsako. Panašiai atsitiko ir daugeliui kitų mano draugų, drauge su manimi iš Lietuvos čionai atitemptų. Kaltininko, nukniaukusio mūsų daiktus, žinoma, nesurasta, – niekas jo nė neieškojo. Na, ir prasmės nebuvo ieškoti.

1945 metų sausio mėnesį evakuojant Stutthofo lagerį, kelios dešimtys tūkstančių apsiaustų, kostiumų, baltinių, puloverių, batų porų, kepurių, skrybėlių buvo suversta vienon krūvon, išvežta be jokios tvarkos į miestą Lauenburgą, suversta it jovalas į sandėlį-daržinę. Dalis to lobio buvo išvogta

bevežant, visa kita – galas žino kam atiteko. Likę gyvi kaliniai savo daiktų niekas nebeatgavo. Žuvo visi pinigai, visos brangenybės, į knygas surašytosios.

Prieš pat lagerio evakuaciją užeinu pas Ziehmą, – visas išraudęs, jisai drebančiomis rankomis dėžes krausto, pakuoja.

– Pone šarfiureri, – sakau aš jam, žemai nusilenkdamas, – gal tamsta man leistum iš apsiausto kišenės pasiimti mano pasą?

– Ką? Pasą? Kam tau jo reikia?

– Taip sau... Atsiminimas toks... Apsiausto kišenėj liko...

– Bėgti, žalty, rengies?! Negalima! Lauk!

– Betgi, pone šarfiureri, ką gali žinoti... Žinoma, Trečiasis reichas galingas... nugalės... Bet pasas lieka pasas... Pagaliau, pone šarfiureri, tamsta jau aiškiai rengiesi bėgti...

– Lauk, gyvuly! – kad šoks jis ant manęs. – Užmušiu, gyvate! Lauk, lauk, bestija!

Iš išglebėlio Ziehmo tokios energijos nelaukiau. Kaip šiaudų kūlys išvirtau atbulas pro duris.

Taip ir liko mano pasas našlaitis našlaitėlis, nežinia kokion duobėn numestas...

X. DUŠAS KŪNUI IR DŪŠIAI

Mus, naujokus, lietuvių inteligentijos atstovus, nusivarę į pirtį, pirmoje eilėje apiplėšė pagal bendrąją tradicinę tvarką. Iš viso mano lobio man liko tiktai akiniai. Kitiems gi ir akinius atėmė: grabaliokis be akinių, kaip išmanai. Paskui –

nukirpo, nuraitė, nuskuto, kur tik kokį plaukelį suradę, – plikesni pasidarėme už Adomą, kol jis rojuje tebegyveno. Kažkokia smarve apipurkštė, atseit dezinfekciją įvykdė. Išmatavo ūgį ir svorį – ir į knygas įrašė. Risčia pro šaltą dušą pravarė – ne visi ir sušlapti suspėjo. Oficialiai – mes buvome išmaudyti.

Išmaudytus gena į šaltą priepirtį. Tenai dalina tokius niaurius skarmalus, visai neaiškios spalvos, oficialiai baltiniais vadinamus, ir klumpes. Vidutinio ūgio vyram čia išeina, tariant, dar pusė bėdos, bet kiek stambesniam, augalotesniam – visiškai riesta: nei klumpės ant kojos lenda, nei maišas, marškiniais vadinamas, – ant nugaros.

– Susimildamas, – maldauju pirties veikėjo, – gal turi ką nors tokio, kad ir aš galėčiau apsivilkti? Matai, nelenda. Būk gerutis, pažiūrėk, gal atsiras?..

Pirties veikėjas, taip pat kalinys, tik čia jau seniau dirbąs ir gerokai praturtėjęs, subliovė žvėrišku balsu:

– Ką? Čia tau ne krautuvė! Čia – koncentracijos lageris! Lauk, driskių kuine, lauk!

Kažkas neaiškus ir kietas stuktelėjo į mano nugarą, sudundėjo antausy... Vėliau nebegalėjau atsiminti, kaip aš su klumpėmis rankoje atsidūriau kieme, kur jau kiti mano kolegos stovėjo eilėsna susirikiavę.

Sutryptos klumpės ant basų kojų. Degli skarmalai vietoj skalbinių. Nieko daugiau. Stovi visi eilėmis tarp barakų skersvėjy. Stovi – ir kalena dantimis.

Vis dėlto: beveik nuogi – po pirties – skersvėjy – kovo mėnesį!

Liūdnomis akimis pažvairavęs į savo klumpes, glaudžiuosi ir aš į eilę. Glaudžiuos ir kalenu dantimis, – ką gi kita veiksi nekalenęs? Bebarškinant dantimis, praslenka valanda, praslenka antra...

– Tfu, po velnių! – nebežinai žmogus, kuriais žodžiais reikėtų keiktis, kad širdžiai būtų lengviau, – juk visi plaučių uždegimu nusprogsime!

Beveik tris valandas šitokia tvarka prasmurgsojus skersvėjy, pradėjo po kelis mūsiškių varyti į būdą, panašią į baraką, vadinamą *Bekleidungskammer* – apsivilkimo užkaboris. Šitoje skylėje dalino kaliniam apsivilkimą. Čia pakeitė ir mano klumpes, – kad ant kojos lįstų. Išdavė po skylėtą medvilninį plonučiuką puloveriuką, mėlynruožį katorgininkų švarkutį ir tokias pat kelnes, medvilnines su mediena, nudriskusias ir purvinas. Davė tokios pat medžiagos dryžuotą purviną blyną, panašų į beretę, kuris laikosi tik ant paties viršugalvio. Tai – ir visas apsivilkimas kovo mėnesiui, kada dar buvo visiškai neblogos šalnos. Davė dar du pailgu drobės gabalėliu, kuriuose buvo išmuštas mūsų gautasai eilinis numeris ir raudonas trikampis, – įsakė prisisiūti: vieną – ant krūtinės kairėje pusėje, kitą – ant kelnių kiškos ties šlaunies viduriu.

Šitaip aprengtus nuvarė mus į gyvenamą baraką, – į II bloką.

Šio bloko viršininkas buvo kalinys vokietis E s s e r, kriminalistas, mušeika, lagerin patekęs už įvairias žudynes, – ne vieną žmogžudystę buvo jisai laisvėje įvykdęs. Tai buvo vyriausias antrojo bloko šeimininkas. Jo padėjėjas buvo bloko raštvedys Toni F a b r o, padūkęs tirolietis, nešiojęs politi-

nio kalinio ženklą, išsibastęs po įvairius lagerius bene vienuolika metų ir niekam nesisakęs, už ką jis į lagerį pateko.

Gyvenamasai barakas paprastai susidėdavo iš trijų dalių: *Tagesraum* – buveinė dienos metu, *Schlafraum* – miegamasai ir prausykla.

Gyvenamajame barake mums tuojau patobulino šukuosenos reikalą: pirtyje mum plaukus mašinėle nuraitė, o čia skustuvu, panašiu į peilį žąsiukam pjauti, išskuto per galvos vidurį juostą tokią, trijų centimetrų pločio. Ne tiek nuskuto, kiek nuraižė: visi pasijutome esą su kruvinais viršugalviais. Tuo mūsų katorgininkiška uniforma ir buvo baigta, kurią vis dėlto apžiūrėjo ir patikrino nežinia iš kur išlindęs, nusipešęs toksai blauzdikaulis, panašus į žmogų. Jis jau ištisus metus buvo lagery išbindzinėjęs, – sunykęs ir sumenkėjęs, krunkščiąs ir prunkščiąs, perėjęs visokią velniavą, o dabar ėjęs bloke kažkokias viršininkiškas pareigas – buvo kažkoksai bloko raštvedžio padėjėjo padėjėjas.

– Na, apsidrėbusi lietuviška inteligentija, – pasveikino jis mus, – marš į kiemą!

Marš – tai marš, – išsigrūdom į kiemą, suk jį velniai!

Kieme ėmė jis mus iškilmingo katorgininkų maršo mokyti. Kad einant koja būtų į koją ir kad klumpės nuolat šlepsėtų: šlep šlep šlep... Šito maršo aš per dvejus metus taip ir neišmokau kaip reikiant, per daug sudėtingas mokslas tai buvo mano galvai, nors skardūs antausiai nuolat aiškindavo maršo paslaptis.

Na, nieko, – kitiem mano draugam šis mokslas vyko daug sėkmingiau.

Antras numeris buvo: išmokti padaryti *Stillstandą*, – atsistoti katorgininko iškilminga poza. Atsistoti ir sustingti, – rankos prie šlaunių priglaustos, alkūnės – kiek atokusios nuo liemens, kad visa figūra sudarytų dvikojį virdulį.

Va, šitokia poza katorgininkas ir privalo SS vyrų įsakymų klausyti ir iškilmingai marširuoti, kai valdžia mato. Rankas klibinti griežtai draudžiama. Už mostakavimą rankomis maršo metu garantuota mažų mažiausia saldus antausis, o tai – ir pagalys per šoną ar plytgalis į kuprą.

Pagaliau trečias ir paskutinis mūsų mokslo uždavinys buvo išmokti taisyklingų *Mützen ab* ir *Mützen auf*.

Po *Stillstando* komandos eina komanda *Mützen ab*. Reikia tuomet visiem per vieną akimirksnį nutraukti blyną nuo galvos, trinktelėti juo į šlaunį ir tučtuojau sustingti. Čia itin svarbu buvo, kad visų blynai vienu metu trinktelėtų į šlaunį, kad būtų girdėti, kaip orkestre tiktai vienas trumputis – šlep, – kad nebūtų šlep šlep šlep... Tai jau ne toks paprastas reikalas.

Praskambėjus komandai *Mützen auf* – visi blynai vienu metu, per vieną akimirksnį, turi atsidurti ant pakaušių. Vis tiek, kaip tas blynas atsiguls tenai, bet tik būtų aukštai.

Besimokydami šios išminties, pirmą kartą gyvenime sužinojome iš to blauzdikaulio lūpų, kokiomis baisiomis nedorybėmis pasižymi lietuvių inteligentija. Kam kam, bet nepraustaburniam būtų čionai ko pasimokyti.

Išėję šitą mokslą, prisisiuvę numerius ant krūtinių ir šlaunių, apsivilkę dryžais skudurais ir su juostomis sukruvintais viršugalviais, mes jau buvome pilnateisiai lagerio piliečiai – katorgininkai.

Iki vakaro nieko mum daugiau nebedarė. Padūkęs tirolietis tiktai Toni Fabro patarė mum suvesti sąžinės apyskaitą, savo dvasioje likviduoti praeitį, inteligento buitį ir pradėti visiškai naują nežinomą, nemanomą bandito gyvenimą.

XI. ŽINGSNIU PER GALVAS

Vakare grįžo kaliniai iš darbų. Mūsų barakas prigužėjo pilnas pilnutėlis žmonių. Stačių. Kaip silkių. Nėr kur pasisukti, nėr kur koja pastatyti. Bendras minios ūžesys pasilieja keiksmais, keiksmai banguoja minios ūžesiu. Tarytum vietoj lempos būtų buvęs pakabintas didelis besitempiąs keiksmas ir spinduliuotų jisai į visas puses.

Staiga iš kampo, palei pečių, pasigirsta gargaliuojantis smako balsas, – tai padūkęs tirolietis Toni Fabro rėkia:

– *Raus! Raus! Raus!* – Lauk visi iš barako!

Kitame salės gale ima siūbuoti toksai melodingas it provincijos vargonų bosas, darniai akompanuojąs Fabro isterijai:

– Vyperdalivaj! Vyperdalivaj! Vyperdalivaj! – Nešdinkis lauk!

Drauge su šiuo duetu įvairiose barako vietose papliumpa lazdų sutartinė:

Ta ta ta, ta ta ta, ta ta ta, – taip ir tvatija.

Kas ką muša? Kodėl muša? Už ką muša?

Perkūnas juos žino tokioj kamšaty! Aišku tiktai: muša tasai, kas pagalį turi. Gauna tasai, kuriam pasitaikė atsistoti arčiau mušeikos. Daugiau nieko negalima suprasti.

Visa minia palinko į duris. Durys – mažos, siauros, bežiūrint užsikemša. Pirmųjų eilių mušeikos nepasiekia, bet jie nenusimena. Jie atsigriebia užpakalinių eilių spranduose.

Ta ta ta, pliumpt pliumpt pliumpt, – taip ir dunksi.

Pagaliau visi katorgininkai iš patalpos išbūgnyti laukan. Prasidėjo kelias atgal. Vienus, lazdomis paskatindami, varo į miegamąjį, kitus bruka į dienos patalpas. Mus sukimšo į šias pastarąsias.

Įėjus į ruimą – nieko nematyti. Kažkokios miglos it rudenį Londono gatvėse. Kažkur mirkčioja kažkas panašaus į neaiškios kilmės šviesełę. Kažkur užkimę, gargaliuoją balsai kranksi. Kažkas kažkur bumbsi, lyg kultuvais avižėles kulia.

Ruoša nakvynei. Ant grindų sukloti tokie maišai su drožlių nuotrupomis, oficialiai čiužiniais vadinami. Beklojant tuos maišus, privaryta dulkių, kad visas ruimas miglose paskendo. Net nebematyti didžiulių plakatų, kabančių sienose su graudingu ir karingu parašu: „Utėlė – tavo mirtinas priešas!“

Guldo katorgininkėlius nakvynėn. Guldo ant šono. Gulintis ant nugaros per daug vietos užimtų. Valdžia tvarką daro: prižiūri, kad vienas prie kito prisispaudęs gulėtų. Taip visi ir gula, – taip ir guli per naktelę. Jei kas šoną nugulėjęs nori apsiversti kita puse į apačią, turi atsistoti ir apsisukti. Tačiau ne visuomet patartinas ir šitoks šonų gelbėjimo būdas.

Kas keturiem vyram išduodama viena antklodžiukė, sudriskusi tokia, kaip sietas skylėta. Atsistodamas apsiversti ant kito šono, antklodpalaikę nutrauki nuo savo kaimynų,

pažadini juos, o jie už tokius darbus atsilygina visokios veislės velniais ir kojų įnirtusiais smūgiais. Ne – verčiau šonas amžinai nugulėti, negu bandyti kita puse verstis.

Gulant, žinoma, reikia nusivilkti viršutiniai skarmalai. Tačiau ir apatinės kelnės reikia nusimauti. Kadangi marškinėliai sudriskę ir trumpučiukai, tai jauties žmogus, tarytum būtum iš rojaus pabėgęs ir ant duriančių drožlių ir spalių atsigulęs. Kuo valdžiai užkliuvo tos kelnės – nežinia, bet nusimauti jos būtinai reikėjo.

Po ilgų pastangų katorgininkėliai vis dėlto buvo dailiai suguldyti, vienas prie kito priglaustas, prispaustas, it marmeladiniai saldainiai dailioje dėžutėje. Nuo čia, po teisybei, naktelė ir prasideda tiktai.

Vos katorgininkėliai pradėjo akis suverti – prasideda patikrinimas, ar koks neklaužada nebus apatinių kelnių atgal apsitempęs. Tokį patikrinimą gali įvykdyti tiktai kinkas vietoje apžiūrėjęs. Katorgininkėliai guli vienas prie kito prilipę, jų protarpy kojos nepastatysi, o kelniškąjį reikalą patikrinti gi būtinai reikia.

Tai ir žengia tikrintojėliai per gulinčiuosius, mažai tesirūpindami, kur koją pastatys, kur – pagalį. Pataiko ant pilvo – gerai ir pilvas, pataiko ant kaktos – kuo gi kakta blogesnė už pilvą?! Nuaimanuoja šiek tiek gulintieji, – pasivelniuoti prieš valdžią nedrįsta! – ir viskas. Ką randa su kelnėm begulint – vietoje su lazdomis apvanoja ir meta į šaltą koridorių visai nakčiai.

Taip pat negerai išeina, kai kas iš katorgininkų sumano naktį savo reikalais pasivaikščioti. Jis taip pat turi lipti per

galvas, – kitokio kelio nėra. Paprastas katorgininkas lazdos neturi. Jis lygus su kitais. Na – ir gauna jisai velnių už pastangas vaikščioti svetimais pilvais! Jis gauna tiek smūgių kojomis, kad, po teisybei, skriste praskrenda per visą ruimą. Ir teisingai: čia – koncentracijos lageris, o ne pajūrio promenada, – nėr ko naktimis bindzinėti!

Mušeikos, numetę pagalius nuošalėn, čirškina pečiuke paskutinę lašinių keptuvę, paskutines paspirgintas bulves gromuloja, nuolat paragindami gulinčią alkaną minią tylėti.

Aprimsta keiksmai, niekas nebesivelniuoja, tačiau miegas tokioje spūstyje ir tokiame šaltyje, – langai gi išmušti, gulime susispaudę pusplikiai, – neina. Žiū! Kažkas aplink sprandą ima judėti, raičiotis, pašonėn gnybtelėja, aplink kinkas kopinėja. Čiuptelėji ranka įtartino sambrūzdžio vietoje – delne visuomet pasilieka keli gyvulėliai, tokie drumzlinai balti, – palšmargiai tokie.

– Iš kur tų raganų tiek čionai ir imasi! – dūsauji žmogus, nežinodamas, kur pagautąsias dėti, – negi šuva, nesukramtysi! Pavartai rankoje, pavartai – ir sviedi patamsėje kur nors toliau, kokiam nematomam kaimynui, – negi kiši jas atgal po antklode. Tačiau ir kaimynas skolingas nepalieka, – taip pat su sauja orą graibo. Pasikeičiame atseit dovanomis. Kartą, kitą, trečią... Et! Tuščias darbas, – šio turto čionai neišsemiama daugybė, visų nesugraibysi. Stengies tiktai kiečiau sukąsti dantis ir į tokią palšą menkystą daugiau nebekreipti dėmesio. Neverta. Juo labiau kad nieko kito ir nėra ko pasirinkti. Visomis jėgomis stengies kaip nors užmigti, – nežinia gi, kiek jėgų pareikalaus rytojus.

Keltis reikia penktą valandą rytą. Galva – kaip suskilusi puodynė, iš kurios išrūgos sunkiasi. Norisi Rygon pasivažinėti. Ant viso kūno lyg žaizdos būtų.

Mano mielas bilčiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, akis prakrapštęs, galvą pakėlęs, niurzga:

– Ogi tu, viešpatie su žaliais batviniais! Kurgi aš tą savo koją būsiu įkišęs? Piršto negaliu ištraukti...

Na, kojos nykštį ištraukti tai jis ištraukė, tiktai negalėjo suprasti, ar jis įvykdė nusikalstamą darbą – ar kas kitas į tokį darbą kėsinosi. Geraširdžio Jono kojos nykštys iš nakties buvo atsidūręs katorgininko, iš eilės gulinčio prie Jono kojų, gerklėj, o tasai katorgininkas naktį pasimirė ir, matyt, prieš mirtį svetimą nykštį sukando.

– Ir pasitaikyk tu man taip! – aimanavo mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. – Argi aš būsiu jį savo nykščiu uždusinęs?!

Ilgai aimanuoti neteko. Įsakymas: praustis!

Brukasi katorgininkai koridoriumi keikdamies ir knapsi ir knapsėdami kits ant kito lipa.

Koridorius buvo lavonų prigriozdytas.

Numirė naktį koks gyvenimu nusivylėlis, – negi gulėsi toliau lavoną apsikabinęs! Tokiu atveju numirėlio kaimynas pasirūpina savo pastangomis numirėlį į koridorių ištempti, – išmetus numirėlį, bent tai nakčiai miegoti laisviau pasidaro. Žinoma, numirėlio kaimynui pasitaikydavo kartais patamsy ir suklysti. Į koridorių kartais buvo išmetamas ir koks apalpėlis arba aiškiai tebealsuojąs koks paliegėlis, kuriam netrukus vis tiek būtų reikėję mirti. Koridoriuje šiokius

neva numirėlius pribaigdavo nakties šaltis ir besibrukančių praustis klumpės. Kitas gi numirėlis koridoriaus vėsiame ore atsigaivelėdavo, kartais net atgal miegoti bandydavo grįžti. Šiaip ar taip, bet numirėlių per naktį koridoriuje prisirinkdavo apsčiai – penketas, dešimt, dvylika...

Besibrukantiem į prausyklą ir iš jos buvo ko knapsėti ir keiktis!

Teisybę pasakius, į prausyklą brautis nebuvo ir ko!

Prausykloje vandenėliu zirzė vos keli čiaupeliai, lašnodami ir visai sustodami, o norinčiųjų nusiprausti buvo keli šimtai. Gausi nusiprausti ar negausi, tai dar klausimas, o per žandą ar į sprandą – tai jau tikrai gausi.

Prausykloje erzelis – neaprėpiamas. Vieną valdžia muša už tai, kad jis, bandydamas praustis, nenusivilko švarkpalaikio ir nepakabino ant gembės; kitą muša už tai, kad jis – ir nusivilko, ir pasikabino... Pasikabino švarką, kurį kažkas nudžiovė. Buvo švarkas – nebėr švarko!

Už pavogtą švarką reikia gi kas nors mušti, – kam, po velnių, būtų valdžia, jei už vagystę nieko nemuštų! Pagal senus papročius reikėtų mušti tasai, kuris pavogė, bet surask tu tokį šėtoną staugiančioj minioj!

Vagiui skirtąją porciją turi atsiimti tasai, kuriam pavogė. Be to, jam tai pamoka, kad pats jisai žinotų ir kitam pasakytų: lagery skųstis niekuo niekam negalima. Pavogė tau švarką – vok kitam, bet nesiskųsk. Beieškodamas teisybės, geriausiu atveju gausi per marmuzą, bet gali būti ir daug blogiau. Katorgininkas privalo sau vinimi įsikalti į kaktą: lageryje visuomet kaltas yra nuskriaustasis, o ne skriaudėjas.

Pagaliau ne ką pelnė ir tieji, kuriem pavyko prisiplakti prie ašarojančio čiaupo.

Veidą šiaip taip susišlapinai, bet kuo gi nusišluostysi? Rankšluosčių nėra. Rankšluostis – neleistinas, rankšluostis – draudžiamas daiktas. Ne mažiau draudžiamos ir nosinės, – savąsias tau atėmė, o lagerinių neduoda. Šluostykis, kad nori, kelnėmis ar klumpėmis, jei jų pernakt dar kas nenudžiovė. Su šlapiu veidu išgrūs tave į lauką – plynu ledeliu apaugsi.

Ne, – nėra kvailių kitą kartą bandyti praustis!

Ir vis dėlto tokių kvailių nuolat atsirasdavo...

XII. NUMIRĖLIŠKA DALIA

– Ei, jūs tenai! Profesoriai, advokatai, kunigai, prokurorai! – šaukia į mus bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fabro, kad net jam seilės per žandus bliaukia. – Ei, jūs, šuns uodegos inteligentija, stokite čia, patvory, dešinėj!

Stojame mes jam čia, patvory, dešinėj. Dar šiek tiek pasibjaurojęs, liežuviu ir visom keturiom pamataravęs, sako jis mum:

– Ei jūs, kiauliasnukiai, marš numirėlių nešt. Iš bloko, iš koridoriaus į ligoninę. Prie ligoninės paguldyt. Žiūrėkit man, kad nepamestumėt. Iš snukių jums košę padarysiu!

Ką gi, einame tų numirėlių žiūrėti. Brrrr... Vis dėlto! Kaipgi čia dabar. Poetas, lyrikas – ir lavonus tampyk!

– Na, na, maitos vaikai, nesivaipykite! Greičiau, driskių

išvažos! – putoja padūkęs tirolietis Toni Fabro, – nėr čia ko! Po mėnesio ir jūs būsite tokie pat!

– Gal ir tiesą sako tasai padūkęs tirolietis Toni Fabro, perkūnas jį žino, – atsidūsti patylomis ir imi graibyti numirėlio koją.

– Kaipgi čia dabar nešti, – neišmanai, – toks baisus tasai numirėlis, pamėlynavęs, pajuodęs... Ir balti gyvulėliai, matyti, nesuspėję laiku pas kitus pabėgti, skuta kruta drabužių paviršiuje mažais būreliais, nelyginant avytės, pikto šuns išgąsdintos.

Pagaliau, vėzdu per šonus paraginti, kimbame į tuos numirėlius, nelyginant tarakonai į košelieną. Kaip kam pasitaikė. Vieni geriau įsitaisė. Į vieną kibo keturiese: po vyrą į kojas ir rankas – ir numirėlis plaukte plaukia, žemės užpakaliu beveik nesiekdamas. Kartais per kokį klanelį ir pašliaužia trupučiuką, – tokia jau numirėliška dalia, – ar jam ne vis tiek? Šiandie jį dar keturiese tempia, rytoj mane gal už vienos kojos nučiunčins, – dėl tokių niekaniekių numirėliui nėra ko įsižeidinėti.

Man pasitaikė trupučiuką blogiau. Prie vieno numirėlio pasilikome mes dviese, aš ir mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. Jonas numirėlio pirmagalį užsivožė ant savo gaspadoriškų pečių, aš įsikinkiau į numirėlio kojas it į žagrę bulvėm atarti – ir einame savo katorgininkiškas pareigas.

Pakeliui mūsų numirėlis ima ir atsidūsta tokiu giliu, gailiu, uždususiu atodūsiu.

– Na, na, – piktinas mano mielas bičiulis Jonas, bambizas

nuo Biržų, – ko gi čia dabar dūsauji? Kad jau kartą mirei, tai ir būk numiręs, nebedūsauk susimildamas! Kas tai matė: numirėlis – ir dūsauja!

Mudviem nulingavus dar kokius trisdešimt žingsnių, mūsų numirėlis praveria akis ir tokiu gailiu, tyliu balsu prašneka:

– Man baisiai nepatogu... Smaugia... Draugai, paleiskite mane... verčiau aš pats nueisiu...

Žiūrime mudu su Jonu į jį. Tikrai, numirėlis šneka. Lūpas krutina, čiaupsi, akis vartalioja. Išdžiūvęs toksai, kaip giltinė, ant kurios griaučių mėlynmargė oda aptempta.

Besiriedami su numirėliu, nunešėm mes jį prie ligoninės, kuri buvo jau nebetoli. Jos palangėje ant sniego buvo suguldyta jau kelios numirėlių eilės. Vieni gulėjo užsimerkę, kiti – su praviromis akimis, nuogi, su numeriu, chemišku pieštuku ant krūtinės ir ant pilvo užrašytu. Visai kaip ant siuntinio. Ar nebuvo kartais mūsų valdžioje koks nors buvęs paštininkas, kad numirėlius į dangų taip gražiai numeruotus siunčia?

Kiti numirėliai buvo dar su drabužiais. Kiti – mirksėjo ir žiopčiojo. Kiti – rankas ir kojas krutino, ar tik ne atsikelti ir pabėgti posmuodami? Poris numirėlių sėdėjo ant sniego ir apdujusiomis akimis, it durnaropių prisiėdę, dairėsi aplinkui...

Nelabai gera ant širdies šalia tokių numirėlių būti, bet nelabai gera ir taip be niekur nieko nuo jų atsitraukti...

Palikę numirėlius, nuleidę galvas, nukulniavome mudu su bičiuliu Jonu savo pareigų eiti ir laukti, kada ir mum ateis

eilė atsigulti prie ligoninės ant sniego. Vis dėlto kažkokios rakštys po dūšią braido, šitokiu būdu paliekant sėdinčius ir mirksinčius numirėlius. Bet ką tu žmogus padarysi dabar?

Radę nuošalesnę vietelę už barako, pasislėpėme ir spoksome, ką tie mūsų numirėliai toliau darys.

Nepataisomi vargšeliai!

Kitas, gal jaunas dieneles prisiminęs, motulę ar tėviškėlę, pasikelti, atsistoti nebepajėgdamas, ėmė ropoti, šliaužti per kiemą. Tyliai, sukandęs dantis, tarytum jam niekas neskaudėtų, nedejuodamas, – tarytum naktį koridoriuje jis nebūtų buvęs mindžiotas, – tarytum jis dar labai svarbių reikalų turėtų pasauly!

Pagal tą pavyzdį pasijudino iš vietos antras, trečias...

Kad ir numirėliai, vis dėlto norėtų dar pagyventi!

Apie artimo meilę, apie humaniškumą buvo kadaise daug knygų prirašyta... Et, tuščia jų! Neverta jos skaityti!

Mudviem su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, plaukai lyg elektros srovėn pateko.

– Gi tu, viešpatie su žaliais batviniais, – nutęsė jisai nustebęs. Padoriau nusikeikti ir jis nebegalėjo.

Staiga iš ligoninės durų iššoko velnias. Faktas. Tikras velnias, nors visiškai į modernišką žmogų panašus, su balta prijuoste per visą pilvą. Pamatęs šliaužiančius numirėlius, pragariškai, kaip vieni velniai temoka, nusikeikė. Pagaudamas už kojų, veikiai jisai sutampė nepaklusnius numirėlius atgal į krūvą. Atitempė, eilėsna suguldė, batu šonkaulius ir pakaušius aptvarkė, numerius ant pilvų patikrino. Patenkintas savo darbu, pažvelgė į juos. Tikrai, darbo vaisiai

puikūs buvo. Nė vienas numirėlis daugiau nebejudėjo, nebemirksėjo, nebežiopčiojo.

– O jūs, maitos išperos, ką čia veikiate? – mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, išgirdome lazdos bambsėjimą per mūsų nugaras. – Norite, kad aš jums žarnas paleisčiau?

Nė nepažvelgę, kas tokį mielą patarnavimą pasiūlė, mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, nurūkome į bloką, kur kiti mūsiškiai buvo jau surikiuoti eilėsna ir kažko laukė.

Tiktai 1944 metų pavasarį numirėlių reikalu buvo įvesta reforma. Jų blokuose nebereikėjo už kojų tampyti. Juos tuomet blokuose nurengdavo, ant krūtinės chemišku pieštuku užrašydavo numerį, paguldydavo ant plačios lentos, – ant tos pačios, ant kurios duoną pjausto, – uždengdavo antklode, ir keturi vyrai, bloko viršininko lydimi, lygia eisena nešdavo. Jei numirėlių pasitaikydavo daugiau, juos tuomet nuogus dailiai, vieną šalia kito, keliais klodais suguldydavo, apdengdavo brezentu ir veždavo darniai ir rimtai, it marmelado krovinį.

Kartą gretimame bloke iš pat labo ryto triukšmingas skandalas. Šaukia, klykia, tokiais velniais keikias, kad net barako sienos braška.

Bloke per naktį mirė devyni žmonės. Bloko raštvedys juos nurengdino, ant krūtinių numerius surašė, prausykloje dailiai eilėje suguldė, pranešimą apie numirėlių skaičių su atitinkamais numeriais ir bloko viršininko parašu pristatė lagerio valdžiai.

Bloko viršininkas, matyti, atskalavęs padorų antausių skaičių, užsuko į prasyklą rankų nusiplauti. Teliūskuoja ranku-

tėmis aplink čiaupą. „Marsz, marsz, Dąbrowski“ – niūniuoja. Žvilgteri per petį į savo numirėlius, taip, dėl visa ko, kampe it lydekos suguldytus.

– Hm... hm... Kas per velnias? – stebis bloko viršininkas. – Pasiuto?!

Skubiai prižingsniuoja prie numirėlių.

– Vienas, du trys... septyni, aštuoni... Na, taip, aštuoni! Žinoma, aštuoni... Francišek, Francišek! – siunta bloko viršininkas, šaukdamas savo raštvedį, – Francišek, kad tu išvietėj prilaktum!

Šaukiamasis Francišekas atskuta uždusęs.

– Ką tu, maitos vaike, pakišai man popierių pasirašyti, kad šiandie mirė devyni? Jų tėra tik aštuoni! Skaičiuot, parše, nemoki?

– Kaip tai aštuoni? – stebisi Francišekas. – Buvo lygiai devyni, kaip sukirpta. Pats skaičiavau.

– Paskaičiuok, niekše, kiek tenai guli! – karščiuojas bloko viršininkas. – Už tokią šunybę aš tave vietoj devintojo kaip karvės vašką ištėkšiu!

Francišekas visiškai nusiminęs. Graibos šen, graibos ten – nėr devintojo, nors tu ką! Koks gi pasiutėlis galėjo numirėlį pavogti? Nejaugi pasivogęs jį kur ėsti pradėjo?!

Visa bloko viršenybė sujudo sukruto, nelyginant tarakonai nuplikyti. Zuja po visą ruimą. Lavono ieško. Ieško po lovas, palovius, po čiužinius, graibo visur, kur tik užgriebti gali... Ieško ir keikias, keikias ir ieško. Tuo tarpu iš išvietės išlenda kažkoksai neaiškus patamsio gaivalas, kadaise buvęs panašus į žmogų. Gal jis kadaise ir tikrai buvo žmogus,

kas jį žino. Dabar jis buvo išklypęs toksai, kreivas, susilenkęs, su išsikišusiais šonkauliais, su atlėpusiu žandikauliu, nuogas, su numeriu ant krūtinės nuteptu... ne, – dabar jisai su žmogumi maža ką bendra beturėjo.

Bloko viršininkas, jį pamatęs, net susirietė koridoriuje it buldogas, besiruošdamas žandarui į kinkas kibti.

– O tu, pakaruoklio vėdare, kur tu valkiojies dabar? A? Kur tu valkiojies, šunsnuki? Kur tavo vieta?

– *Panie błokowy,* – atseit, pone bloko viršininke, – nuaimanavo šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, – man taip pilvas skauda, *brzuch boli,* taip skauda – taip skauda, kad aš nebegalėjau ištverti... nuėjau... atsiprašau... *panie błokowy...*

– Ak tu, kiauliašunie, tu man dar kalbėti drįsi? Kur tavo vieta? Marš į savo vietą! Na, greičiau!

– Labai atsiprašau, *panie błokowy,* – stena susirietusi šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, – stena ir švirdukuliuoja į savo vietą.

Ir nusvirdukuliavo. Atsigulė nuogas ant cemento šalia kitų aštuonių nuogų numirėlių. Šluotražį pasitraukė į pagalvę. Atsigulė ir numirė. O kas jam kita beliko daryti?

Koncentracijos lagery visi taip daro: kam jau paskirta mirti, tas ir miršta. Mat jus velniai!

Iš viso numirėliai lagery buvo gana drausminga publika.

Kitas numirėlis buvo prisisiuvęs, bene bėgti besiruošdamas, svetimą, ne savo, sveiko katorgininko numerį. Arba bloko raštvedžiui nuo išlaktos politūros baisiai galva skauda. Taip skauda, kad jis nė numirėlio numerio kaip reikiant

negali paskaityti. Parašo kitą numerį, kartais gyvo žmogaus. Numirėlio numeris lieka knygose neišbrauktas, – išbraukiamas sveiko gyvo žmogaus numeris.

Va, šitoksai per nesusipratimą patekęs į numirėlių skaičių pilietis lagery paprastai labai greitai mirdavo. Visokiomis ligomis mirdavo. Arba jam plyta kokia į viršugalvį pataikydavo, arba jis taip nugriūdavo kur nors, kad kaulai sutrupėdavo, arba paprasčiausia tvarka pasikardavo... Na, žinoma, jei jis pats nesusiprasdavo tinkamu laiku numirti, atsirasdavo, kas jam padėdavo atlikti jo prievolę. Šitokiam numirėliui savanoriui mirus, knygose išbraukdavo ano, pirmojo numirėlio, numerį, – tojo, dėl kurio ir šis galvelę paguldė. Dabar: abu mirę, abiejų numeriai knygose išbraukti, – knygos švarios liko...

Valdžios akimis žiūrint, šitoks per klaidą į numirėlių skaičių patekęs pilietis būtinai turėjo mirti. Jis galėjo pridaryti, gyvas palikęs, daug nemalonumų.

Centrinei lagerių įstaigai Berlyne jau pranešta, kad jis mirė. Reikėtų dabar rašyti, kad įvyko klaida, – Berlynas gali pamanyti, kad lagerio administracija nesugeba reikalų tvarkyti, – kam to reikia, kam tai malonu?! Antra vertus, toksai vaikščiojantis numirėlis lageriui iš viso labai nepageidaujamas elementas. Pavyzdžiui, žinodamas, kad knygose jis yra išbrauktas kaip numirėlis, jis ima ir pasprunka iš lagerio. Tuomet niekas nebegalės susekti, kas pabėgo. Visi žinos: vieno trūksta. Ko trūksta – niekas nežinos. Visi gyvieji yra, o trūksta kažkokio numirėlio! Kaipgi sužinosi, kurio numirėlio pritrūko?

Kitas, besiruošiąs bėgti, tyčia rūpindavosi, kad jo numeris būtų įrašytas į numirėlių skaičių. Kitas savo numerį prisiūdavo prie numirėlio kelnių, o numirėlio numerį – prie savųjų. Pavyko jam porą savaičių išlikti nenumirusiam net su kitų pagalba, jis yra jau beveik laisvas pilietis; knygose jis jau išbrauktas – ir politiniame skyriuje, ir darbo biure, ir administracijos valdyboje. Visi jį jau užmiršo, – lauk tiktai patogios progos ir dumk numirėlio priedangoje iš lagerio!

Ne, – gyvieji numirėliai valdžios akyse negalėjo būti mėgiama publika!

Visiems būdavo daug patogiau, kai jie iš tikrųjų numirdavo. Jis – ir mirdavo. Jiem buvo vis tiek, kokia liga, bet tik mirtų.

Vis dėlto nuo 1944 metų vasaros vidurio ir jie liovėsi bemirę. Nebemiršta – ir galas: ką tu jiem?

Valdžios žmonės pyksta, keikias, knygas brauko, Berlynan atitaisymus siunčia, o gyviesiem numirėliams plytgaliai ant galvos nebekrinta, šonkauliai nebelūžta, pasikorimui pagalbininkų jie nebegauna...

Iš viso 1944 metų vasarą lageryje daug kas pasikeitė, bet kas galėjo tikėtis jos sulauksiąs, patekęs į lagerį 1943 metų pačioje pradžioje?

XIII. DŪŠELIŲ APRAŠYMAS

Susidorojus su numirėliais, mus tą pačią dieną, iš pat ryto, nuvarė į kitą ligoninės galą – surašinėti.

Surašinėja mediciniškai. Vardas, pavardė. Šeimyniški rei-

kalėliai. Kur ir kam duoti žinią, kai tu lageryje nusibaigsi. Oficialiai šis klausimas kiek kitaip skamba: kam tu nori rašyti laiškus? Ligoninei rūpi, kam naujokas laiškus rašys!

Neoficialiai surašinėtojai stačiai pasako, kam tas klausimas reikalingas, kad aiškiai žinotum. Atėjusį į lagerį naujoką jie iš karto labai realistiškai nuteikia.

Reikėjo dar pasakyti, ar nesi koks girtuoklėlis, – geri kokį liorlaką ar baltakę? Ir su alučiu kokie tavo santykiai? Pypkelę ar gerokai patrauki? Ar nesi kartais iš girtuoklių ir pypkininkų giminėlės kilęs? Ar nesi kartais kokia nors cholera sirgęs? Ar bobutė tavo visiškai normali buvo ir dėl kokių negalavimų ji pasibaigė? Ir kokios tautos tu pats esi, ir kokia valstybė buvo tavo, kol dar žmogumi vadinaisi?

Klausimai – labai rimti, mediciniški vis. Pagaliau:

– Kokie tavo dantys? Šiaip išbyrėję ar išdaužyti kur prie tinkamos progos? O svarbiausia – ar turi auksinių dantų? Jei turi, – kiek jų, kokios jie rūšies?

Kiti ilgaliežuviai tikino, kad ši anketa tiktai auksinių dantų reikalu ir rašoma buvo. Dėl visų kitų dalykų ligoninės anketa niekur niekuomet nebuvo naudojama. O dantys – visai kas kita.

Katorgininkai – privati SS organizacijos nuosavybė. Auksiniai dantys – pati svarbiausia katorgininko dalis, betarpiškai įeinanti į SS aukso fondą. Kai tavo dantys kartą jau įtraukti į knygą, privalai juos stropiai saugoti. Į duonos plutą neiškeisti. Prižiūrėti, kad jų kas nenudžiautų. Už pražudytą auksinį dantį atsakysi taip, kaip atsakytum iš SS iždo aukso gabalėlį pavogęs. Dantys tiktai laikinai deponuoti

tavo gerklėje. Nusprogęs turi sąžiningai grąžinti iždui visą lobį. Numirėlio mediciniškas apžiūrėjimas ir išsisemia dantų patikrinimu. Auksą numirėliui iš gerklės išplėšia, įrašo į knygas ir atiduoda iždui, žinoma, jei pakeliui jo kas nors nenukniaukia.

Iš viso, važiuojant į lagerį, patartina dantis namie palikti. Visų pirma nėra kas su jais lagery veikti. O antra – baisiai jau neatsargus reikalas su jais šlepinėti po lagerį. Nuolat budėk, kad tau jų kas neiškultų. Ir žandą nuskels, ir auksą nužags, ir tu dar prieš valdžią turėsi atsakyti už aukso pasisavinimą.

Lageryje kur kas smagiau be dantų!

Po mediciniškojo naujokų aprašymo tuojau buvome pristatyti prie darbo – pietų sriubos išnešiojimo.

Sriuba reikia paimti iš virtuvės. Pirmą kartą patekęs į virtuvę, nežinai, nei kur eiti, nei kur ir kaip atsistoti, nei kuri sriuba paimti. Kas ir kaip daryti – niekas tau nepaaiškins. Virtuvės veikėjai, visi nusipenėję it lašininiai kuiliai, į atėjusius sriubos paimti naujokus žiūri kaip į mirtinus asmeninius priešus. Bjauroja juos, it degutu tepa. Ne tik bjauroja, – šluotkočiais ir samčiais viršugalvius patašo, kaustytais batais judesius pagreitina. Tarytum naujokai nusigandėliai būtų suruošę virtuvės užpuolimą ir kėsintųsi verdančius katilus iš šaknų išplėšti. Iš virtuvės išleki it iš galvažudžių stovyklos, visas apkvaišęs.

Dviese nešame sriubos bosą. Geležinį tokį. Atrodo, ne per didelis, tiktai 50 litrų talpos. Bet kad baisiai nepatogu paimti. Geležinė plona rankena baisiai riešą veržia. Laužia stačiai.

Degina. Visą ranką iš peties traukia. Išklerusios klumpės nesilaiko ant kojų. Reikia nuolat knapsėti. Knapsėdamas susižeidi kojas. Su sukruvintom kojom knapsi dar dažniau. Nuo knapsėjimo karštas skystimas ant plikų rankų ir kojų taškos... Baisiai sunku ta prakeikta sriuba nešti!

Lydi mus toksai nusipenėjęs banditas iš bloko viršenybės, kalinys, žinoma. Rusas Mitiucha. Lydi ir kolioja. Nunešę į vietą, pastatėme bosą. Peniukšlis Mitiucha tuojau abiem kumščiais man per galvą.

– Už ką? Kodėl? Kas negerai padaryta? – klausiu aš jo nustebęs. Vietoj atsako gaunu dar keletą antausių.

Lagery klausti negalima. Lagery turi būti psichologas ir pranašas. Turi žinoti, kada kas kokiam banditui į galvą šauna. Turi pats numanyti, kas ant seilės užėjo tave lydinčiam mušeikai. Gausi mušti, kol suprasi savaime, ko jisai nori.

Po keliolikos antausių ir aš supratau. To peniukšlio Mitiuchos išmanymu, bosą turėjau panešti dar tris žingsnius toliau. Tiktai tris žingsnius!

Popiet – naujas mūsų galvelių aprašymas. Šį kartą – pats svarbiausias, pats rimčiausias.

Surašinėja įstaiga, vadinama *Arbeitseinsatz* – į darbus paskirstymo įstaiga. Vardas, pavardė, bobutės mirimo metai. Svarbiausia gi: kokį darbą moki dirbti? Čia – ypatingai svarbus klausimas, lemtingas katorgininko buičiai, sprendžiąs: gyventi jam ar mirti.

Kurpiai, siuvėjai, staliai, dailidės, kalviai, šaltkalviai, monteriai, elektrikai, stikliai, mechanikai, mūrininkai, tinkuotojai, barzdaskučiai ir kitokie amatninkai profesionalai gauna

darbą dažniausiai pagal savo specialybę, beveik visuomet pastogėj. Iš pat pradžios jie atsiduria privilegijuotoj padėty. Jie gali pradėti šiaip taip verstis, kol pripras lagery. O apsipratę – gauna pašalinių darbų ir pajamų, darosi lagerio aristokratai.

Mūsų tarpe atsirado du ar trys buhalteriai, – jie veikiai buvo pareikalauti į lengvą darbą pastogėje. Atsirado vienas ekonomistas, kainų kalkuliatorius, – ir tam neblogai išėjo: gana greitai gavo vietą raštinėje, kurioje vertėsi anekdotų pasakojimu. Gydytojas, vidaus ligų profesorius, – tiktai po penkių savaičių buvo pareikalautas į ligoninę kalinių gydyti. O visi kiti inteligentai, – teisininkai, kunigai, profesoriai, literatai, gamtos mokslininkai, gimnazijų direktoriai, inžinieriai, ekonomistai, – ko jie visi gali būti verti koncentracijos lagerio požiūriu?

Mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, pasisakė mokąs gerą alų daryti. Samagonas jam taip pat neblogai išeinąs...

Nusijuokė valdžios atstovai, išgirdę tokią specialybę, į bendrą lapą nieko neįrašė, bet vis dėlto ją pažymėjo – atskiroje privačioje knygutėje. Ilgainiui mano bičiulio gabumai buvo valdžios vyrų plačiai panaudoti – ir tai išėjo jam į sveikatą.

– O tu ką moki dirbti? – klausia manęs darbo skirstytojas.

– Nelabai ką, – atsakiau virduliškai išsitempęs, – mašinėle rašyti sugebėčiau... Daugiau dvidešimties metų rašau... Eilėraščius, dramas rašyti moku... Galėčiau dėstyti dramaturgiją. Gal ir Stanislavskio sistema išeitų... Apie režisūrą šį tą

nuvokiu. Vaidybos studiją, teatrą organizuoti taip pat esu ne kartą bandęs...

– *Scheisse,* – sako man darbų skirstytojas, – tai ne darbas. Padoraus darbo, vadinas, nieko nemoki?

– Galėčiau laikraštyje lagerį aprašyti... – bandau nusigandęs gelbėtis, padoresnės specialybės beieškodamas.

– Ką? Laikraštyje lagerį aprašyti? – sušuko pasipiktinęs darbų skirstytojas, – aš tau parodysiu laikraštį! Šuva šitas! Rašyk: šitas kiauliašuva, *Sauhund,* – atseit aš, – nieko nemoka, – be jokios profesijos, – padiktavo darbų skirstytojas savo raštininkui.

Beveik visas mūsų inteligentijos būrys pasirodė nieko nemokąs, tetinkąs tiktai sunkiausiam, jokio mokslo nereikalingam darbui. Sunkiausiam darbui – ir krematoriumo kaminui.

Per tą porą lageryje praleistų dienų jau buvo galima daug kas pamatyti, daug ko išmokti...

XIV. KLIPATŲ KLIPATOS

Iš ryto katorgininkai po patikrinimo rikiuojasi būriais ir traukia į darbą. Išėjimą prižiūri pats lagerio viršininkas su savo padėjėjais. Pro juos praeinant, reikia nusiimti kepurė, rankos prie šlaunių priglausti, kad nesimataruotų, ir išsitempti, lyg tau už nugaros būtų stačia lenta pririšta.

Pirmieji eina įvairių amatninkų būreliai. Jie dirba pastogėje savo specialybės darbą, jie moka gauti geresnį maistą,

jie turi šiokių tokių pašalinių pajamų. Jie, nors ir nuskarę, nors ir purvini, bet vis dėlto žmonės kaip žmonės.

Paskutinė išsijudina vadinama *Waldkolonne* – miško darbų komanda – medžiam kirsti, rąstam tampyti, kelmam rauti, žemėm nešioti, taip ir toliau. Darbas sunkus, šaltyje ir lietuje. Maistas pats prasčiausias. Jokių pašalinių pajamų.

Didžiulė *Waldkolonne* suskirstyta šimtinėmis. Kiekvienos šimtinės priešakyje eina kapas ir puskapis (*capo* ar *Hilfscapo* – darbų prižiūrėtojas ar jo pagalbininkas).

Kapai – žvalūs, apsukrūs, mitrūs vyrukai su raudonais raikščiais ant rankovių – nerias iš kailio, savo vergus bestramužydami, kad jie iškilmingiau pro valdžią pražygiuotų. Vienus – aplos, apries, kitus – kojomis paspragins, trečius – antausiais apdalys, kitus vėl – pagaliu patvatys...

Visa tai dedasi valdžios akyse, visa tai rodo kapų rūpestingumą ir gerus norus, bet visa tai duoda nelabai kokių vaisių.

Sunku eilės išlyginti. Sunku žingsniai suvienodinti. Labai įvairi publika. Yra čia ir tvirtų vyrų, matyti, dar neseniai į lagerį pakliuvusių, kurie eina tvirtu žingsniu, išdidžiai galvas aukštyn iškėlę. Bet didžioji dauguma – vargani elgetos. Nuo bado ištįsę ar jau papurtę veidai, sutinusios kojos. Kitas dar su klumpėm, kitas – ir visai be nieko, – kovo pabaigoj! Susikūprinę, susilenkę... Ne vienas iš jų iš darbo aiškiai nebegrįš... Tikrai, vakare, kai ši kolona grįžta iš darbo, parsineša ji po keletą numirėlių – tris, penkis, aštuonis, dešimtį...

Rytmetį, visom kolonom išėjus į darbą, lagerio kieme „iš kažkur“ išlenda šmėklų minia. Keista ji tokia!

Neina, bet slenka. Pamažu pamažėli, be jokio garso, nelyginant praskriejančio debesio šešėliai.

Slenka... kadaise, gal ne taip seniai, buvę žmonės. Turėję pastogę, namus, tėvus, seseris, brolius, gal žmoną, gal vaikus. Turėję Tėvynę, turėję gyvenimą – valią, laisvę, troškimus!

Slenka jie susikibę kits į kitą, vienas antrą palaikydami, vienas antru atsiremdami. Niekas jų neberagina, niekas jų nebemuša. Jiem viskas pasauly jau – vis tiek pat.

Jų klumpės jau nebešlepsi. Jie jau nebeturi jėgos kojai nuo žemės pakelti. Jie kojas velka žeme taip lėtai, kad net čiuožimas mažai tesigirdi. Vieni ant krūtinės nuknarinę galvą, kartais dar žvilgčiodami į žemę, kartais – visai niekur nežiūrėdami. Kiti – apsiblaususiomis ūkanotomis akimis dairosi aplinkui, nieko nematydami, nieko nesuprasdami, nieko nebenorėdami. Kiti vėl atsilošė ant savo draugų, užmerkė akis lyg grabe – ir vos vos velka savo tokias sunkias kojas. Veidai, veidai! Vienas už kitą baisesnis, vienas už kitą skaudesnis.

Į tuos veidus nebūtų taip skaudu žiūrėti, jeigu kojos nejudėtų, jeigu jie būtų numirėliai!

Numirėlis – ko gi iš jo benorėti? Jam visa vis tiek pat. Bet kai toks veidas dar e i n a į d a r b ą!

Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiesiem, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins! Jie savo žmogiškąją menkystą galėtų atpirkti tiktai tuomet, jei

patys savo dienas baigtų tose pačiose sąlygose, į kurias kitus tremia, besivadovaudami pamišėliškomis idėjinėmis fikcijomis! Kitaip – amžių prakeikimas slėgs ne tik jų atmintį, slėgs ir jų palikuonių palikuonis!

Slenka, slenka... Visokių tautų, visokių profesijų žmonės. Į lagerį prieš mėnesį, prieš du ar tris atvyko gi jie visi sveiki!

Naujokui arčiau prie jų ir prieiti sunku, – pūvančių lavonų tvaikas. Rankos – žaizdotos, kojos – žaizdotos. Po žaizdas painiojasi įvairūs parazitai, į kuriuos tie buvę žmonės nebekreipia jokio dėmesio.

Slenka, slenka... Taip pamažu!

Kartais vienas, kartais kitas išsiskiria iš minios. Pasvirdukuliuoja, lyg galvodamas ir negalėdamas nuspręsti, kas jam dabar daryti. Žengia žingsnį į šalį. Kitą. Palinksta ant kelių. Atsiremia rankomis į žemę. Paropoja keletą žingsnių. Apsidairo pamišėlio akimis. Priglūsta krūtine, veidu prie žemės. Lyg sustingsta valandėlei. Šiurpulys jį nukrečia. Pakelia galvą. Baisiai, baisiai išsiilgusios jo akys. Nė žodžio nepratars. Nesudejuos. Lūpos net nesujudės. Šliaužia tylėdamas kur nuošaliau. Į patvorį. Į barako pasienį. Prišliaužia. Atsigula. Užmerkia akis. Dabar jam: absoliučiai v i s a v i s t i e k p a t.

Kitas gi ir iš minios nė kiek nesiskiria. Krinta žemėn ir guli. Jo kaimynai neturi jėgų, neįstengia jį pakelti. Slenkantieji iš paskos užkliūva už jo. Knapsi. Vieni dar sugeba šiaip taip perkelti per jį koją, kiti – ir to nepajėgia. Knapsi ir griūva viršum.

Slenka, slenka... Kokia daugybė jų! Šimtas, kitas, trečias.

Tai – lagerio klipatų komanda. Ji – taip pat darbo komanda! „Eina“ „darbo dirbti“, „darbo“ – atitinkamo jos pajėgumą.

Tai – labai pastovi komanda. Nemažėjanti, nenykstanti.

Tai kas, kad daugelis iš tos komandos narių perdien išmiršta – barakuose, pakelėj, „darbo“ metu!.. Vakare grįš iš darbo miško komanda. Ji duos rytdienai klipatų ne mažesnį skaičių, negu perdien jų išmirė, – klipatų komanda skaičiaus atžvilgiu nenukentės.

Miško komanda vietoj atiduotųjų klipatų komandai gaus naujų bendradarbių, kurie po mėnesio kito savo rėžtu pereis į klipatas. Taip ir sukasi gyvenimas ratu. Kasdien į lagerį atvaromi nauji žmonės, bet lagerio gyventojų skaičius daugėja labai pamažu.

Miršta žmonės karo laukuose baisiose kančiose. Bet tenai – visi lygūs. Ten – sužeistam pagalba teikiama. Ten sužeistą net priešas pagerbia. Ten – turi ginklą. Gali gintis. Ten tavo mirtis ir kančios šiokios tokios prasmės turi: dėl kurios nors idėjos kariaujama, dėl tėvynės, dėl laisvės...

O čia – niekur nieko! Jokios prasmės! Niekas tau jokios pagalbos neteiks. Niekas tavęs neatjaus, nepaguos, į mirties paslaptį pakeleivingos meilės žodžiu nepalydės.

Ar ne geriau būti pasmerktam mirti ir pakartam, negu šitokiu būdu – iš bado pūvančiose žaizdose sukniubti?!

Seniau, bent kituose kraštuose, kariamajam bent paskutinį norą patenkindavo – duodavo pavalgyti, dūmą nuryti, laišką parašyti, kokią mauškę išmesti... O čia – paspiria koja – ir viskas.

Baisūs buvo kiti n a i k i n i m o lageriai, kur, būdavo, atveža kalinį ir tuojau nužudo. Bet tas pats žudymas faktinai vyko ir D i e v ų m i š k o padangėj. Skirtumas buvo tiktai tasai, kad čia žmogų nukankindavo, čiulpte iščiulpdavo jo sveikatą, jo jėgas, versdavo jį mirti iš bado...

Kuri lagerių rūšis geriau atitinka mūsų amžiaus kultūros laimėjimus, dievaž, nelengva būtų nuspręsti. Pagaliau – tai individualaus skonio reikalas...

Slenka, slenka klipatų komanda, slenka...

Kiekvienam katorgininkui tai įtikinamas *memento mori*. Visi vienodai nori gyventi. Ir visi vienodai žino: už mėnesio, už kito – vis tiek atsidursi klipatų komandoj.

Iš čia tai ir atsiranda katorgininkuose tasai žvėriškas instinktas gyventi: bet kuria kaina išsilaikyti. Iš čia tasai hieniškas katorgininkų tarpusavio santykių žiaurumas. Tie dalykai paaiškėja daug vėliau. Naujokas, vos čionai patekęs iš gyvojo pasaulio, labai mažai tesupranta.

Naujokas, pirmą kartą savo gyvenime išvydęs klipatų komandą, lyg proto nustoja. Ne mirties jam baisu, – baisu šito išniekinto žmogaus vaizdo. Ir ne tik žmogaus, – baisu šito išniekinto, subjauroto, sudergto mirties vaizdo!

Naujokas pats nepajunta, kaip jis ima visas virpėti, o jo pabalusios lūpos, keistai trūkčiodamos, tyliai kartoja:

– O, Viešpatie, Viešpatie!

XV. „DIE ARBEIT MACHT DAS LEBEN SÜSS..."

Pirmasai mūsų sekmadienis lagery. Faktinai – pirma mūsų oficiali darbo diena.

Šį sekmadienį lageris, apskritai imant, nedirbo, – lageris tuomet dirbo ne kiekvieną sekmadienį. Kai kurios komandos vis dėlto turėjo eiti į darbą.

– Advokatai, profesoriai, kunigai, finansistai, rašytojai ir visas kitas lietuviškas mėšlas, – pasigardžiuodamas šūkalojo mūsų bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fabro, – marš į rikiuotę! Greičiau, greičiau, jūs, apsidrėbusio kuilio sūnūs!

Darban, be mūsų, dar buvo išrikiuota kelios komandos lenkų, politinių kalinių, dar tebetardomų dėl priklausymo slaptom politinėm organizacijom.

Kapo, atseit darbo prižiūrėtojo, pareigom prie mūsų buvo pristatytas vokietukas S a u t e r. Jis tiktai dviem savaitėm anksčiau už mus lageryje atsirado, bet buvo didelis savo srities specialistas, todėl tad lageryje taip greitai tokią didelę karjerą padarė – iki *capo* padėties prisiplakė.

Tasai Sauter, kaip rodė jo dokumentai, Vokietijoje jau buvo s e p t y n i o l i k a kartų teistas, ir baustas už v a i k ų k a n k i n i m ą. Už tokius darbus buvo jis ir į lagerį uždarytas, o lagerio vyresnybė padarė jį mūsų viršininku darbo metui.

Pristatė mus prie vagonečių, lageryje liorkomis vadinamų, smėliui vežioti. Viename pratiestų bėgių gale reikia kalnelis nukasti, kitame – klumpabalos duobė užversti. Tarp

abiejų galų atstumo buvo apie pusantro kilometro. Prie vienos vagonetės buvo pristatyti šeši septyni žmonės. Bėgiai nutiesti per smėlį. Pakeliui – keturi bėgių pasisukimai, kur reikia vagonetė apsukti. Prie vidurinio pasisukimo stovi pats Sauteris su linksma šypsena veideliuose, prie kitų pasisukimų ir bėgių galuose susitalpino Sauterio pagalbininkai, atseit puskapiai. Mum reikia prisipilti vagonetė smėlio, nuvežti į kitą galą, išversti į duobę, išlyginti – ir vėl važiuoti atgal prisipilti...

Kovo pabaiga. Iš nakties gražiai pašalę. Saulė šviečia šildo, tarytum glostyte spindulėliais glosto.

Su vagonetėmis pasibarškinti iš vieno galo į kitą nebūtų jau tokia didelė bėda, kodėl ne – vagonetės galima pastumdyti. Bet būta čia vis dėlto labai didelės bėdos.

Stumiant vagonetę, reikia bėgti risčia ir zovada. Su tuščia vagonete ir su pilna. Klumpės – klimpsta palaidame smėly, ant kojų nesilaiko. Keletas zovados šuolių – ir kojos jau kruvinos, – nuo tų prakeiktų klumpių!

Kol vagonetę smėlio prisipili – puskapis tau lazda šonus tvatija ir dėsto, kad nereikia tinginiauti. Prie kiekvieno bėgių pasisukimo, kol vagonetę pasuksi, – vėl lazda tavo šonus raižo. Pro tokį velnio puskapį taip norėtųsi juo greičiau pravažiuoti, bet ta bestija liorka kaip tyčia ima ir nušoksta nuo bėgių! Užkelk tu ją dabar atgal, kad geras! Tuščią – dar šiaip taip užklibinsi, bet su pilna – visai prasti juokai. Bekeliant vagonetę, pašal nuolat atsiranda pats Sauteris. Jo rankose – storas vėzdas. Jis ima sąžiningai tau nugarą velėti. Smogia lazda ir liežuviu vis pritaria kaip gramofonas:

– *Die Arbeit macht das Leben süss! Die Arbeit macht...* – Darbas daro gyvenimą saldų!

Sauterio stovimojoj vietoj pasisukimas toks staigus ir kreivas, atkalnėje tokioje, kad tenai liorka visuomet nušoka nuo bėgių.

Sauteris šypsos. Sauteris patenkintas. Sauteris darbuojas su vėzdu ir, meilingai šypsodamasis, kartoja:

– *Die Arbeit macht das Leben süss!*

Po tokios darbo dienos grįžęs į baraką su kruvinomis, sutinusiomis kojomis, su sudaužytais pečiais, nugara, šonais, šlaunimis, su pervarginta širdimi, su svaigstančia galva, alkanas įsispraudęs silkių pavyzdžiu į utėlyną, veikiai žmogus imi suprasti, iš kur ir kaip atsiranda lagery nesialoma klipatų komanda...

Mes, kaip žmonės be lagerinės darbo specialybės, apie porą savaičių neturėjome pastovaus darbo. Kasdien mus tampė po įvairiausias darbo komandas, panaudodami įvairiausiem darbam. Visur buvome naujokai. Pas kiekvieną kapą – savo tvarka, savo būdas, savi mušimo metodai. Nieko nežinojome, nieko nepažinojome. Nežinojome, nei kaip reikia lagerinis darbas dirbti, nei kaip ilsėtis. Kasdien, kas valandą mum buvo pirtis ir pirtis, kartais – sausa, kartais kruvina.

Senieji katorgininkai puikiai žinojo, kad lageryje darbo vaisiai visiškai nesvarbu, – svarbu tiktai, kad visą laiką judėtum, vargtum, kankintumeis, – kad greičiau kinkas nukratytum. Svarbu, kad judėtum, ypač kai viršininkai mato. Senieji katorgininkai visą laiką juda kruta, bet darbo vaisiai – niekaniekis vienas. Ir vis dėlto jų darbas – visiškai geras – jie gi juda kruta!

Mes tos išminties nežinojome. Atrodė: duotas darbas – reikia jis padirbti. Atrodė: padirbsi – valdžia įvertins, leis atsikvėpti. Ir pluši, būdavo, dirbi. Visą gyvenimą įpratęs dirbti sąžiningai, kaipgi čia dabar vienu metu apsimetėlis pasidarysi!

Dirbi sąžiningai. Per valandą padarai daugiau, negu senas katorgininkas padaro per dieną. Nuo darbo uždusęs, stabteli kiek atsikvėpti, – tučtuojau į tavo galvą lekia koliojimas, prakeikimas, lazda ar plytgalis. Atseit:

– Tu, tinginy, mėšlinas lietuviškas inteligente, nususęs driskiau – *Verkommener Lump,* nusidėvėjęs maita, – taip ir toliau, taip ir toliau.

Juo sąžiningiau dirbi – juo didesniu darbo kiekiu tave apkrauna, juo daugiau iš tavęs reikalauja, juo daugiau muša. Senieji katorgininkai, tursuodami pašal, žiūri į tave iš padilbų, krizena dantimis ir savo darbo dalį tau vis pakiša ir pakiša:

– Še, pašvinkęs rupūže, dirbk, kad toks mandras!

Pabandyk nepaimti iš jo darbo! Jis iškeiks tave ne blogiau už kapą, išdergs, o tai ir kastuvu į tave užsimos.

Iš kur gali žinoti, kas jisai toks, tasai senas katorgininkas? O ką, jei ir jis turi teisę mušti? Lageryje visi turi teisę mušti, ypač naujoką, – visi, kas tik netingi.

Senieji katorgininkai kiša savo darbo dalį, koliojas, keikias, o jų akys klastingai blizga, lyg sakyte sakydamos: „O! Kokie kvailiai jūs, kvailiai!“

Kitas koks senas katorgininkas, žiūrėk, ima ir nebesuvaldo savo pašiepiamos šypsenos. Prieina prie tavęs, patapnoja per petį, bičiuliškai prašneka:

– Nebūk gi toks padūkęs asilas, nesitampyk ir skerdžia-

mas! Šitaip besitampydamas, tu ir savaitės neišlaikysi. Nekreipk dėmesio, kad keikia. Čia visi keikia. Čia būtinai reikia keiktis, kitaip – negyvensi. Keiktis svarbiau už duoną. Bet tai nieko nereiškia. Žiūrėk, kaip aš dirbu: judu krutu – ir viskas. Ir šiandie manęs dar niekas nekeikė...

Ir tikrai jo niekas nekeikia. Jis juda kruta, bet padirbti – nieko nepadirba. Ką jis per dieną, per dvylika valandų nuknibinėja, galima per valandą, per pusvalandį padaryti.

Tai labai didelis mokslas: išmokti judėti – ir kad nieko nepadarytum, neįtemptum jėgų, savęs nevargintum – ir mušti negautum! Kai tą išmintį suvoki, jau gali lageryje šiaip taip verstis, bet kol ją suvoksi – šonkauliai bus gerokai nutašyti ar inkstai iš savo vietos ištarabanyti.

Sunkiai, labai sunkiai vyko man šitas mokslas!

Mėčiojo mus po įvairiausius darbus.

Pavyzdžiui, tolio ritinius nešioti. Visą gyvenimą dirbusiam fizinį darbą, mokančiam lageriškai judėti krutėti šis darbas gal ir visai nesunkus. Bet žmogui, tris dešimtis metų pratūnojusiam prie rašomojo stalo, prie mokslo knygų, prie literatūros darbo, žmogui alkanam, nemigusiam, mušeikų ir utėlių nukankintam, šis darbas sunkiai pakeliamas. Šiaip taip tą ritinį užsiverti ant nugaros, bet po keliolikos žingsnių jau griūni su visa našta. Atsikelk dabar, kad geras, su ja! Atsikelk, kai tave šuniškai rieja, batais būgnija, pagaliu tvatija! Atsikelk, kad po keliolikos žingsnių vėl griūtum! Ir taip – per visą kiaurą dienelę, per dvylika valandų.

Ne ką geriau sekėsi ir plytų fabrike – molį kasant ir minkant, plytas nešiojant ir kraunant, arba miške – rąstus

tąsant, pjaustant, vežimuosna keliant arba prie statybos akmenis skaldant ir „tačką“ vežiojant, plytas, žvyrą, cementą, vandenį tempiant.

Balandžio mėnesio pirmomis dienomis bloko raštvedys, čigoniškos veislės padūkęs tirolietis, Toni Fabro, liežuviu it šuva uodega po kiemą grajina:

– Profesoriai, kunigai, teisininkai, rašytojai! Rikiuokitės patvory kairėj – važiuosite į Gdanską!

Iš jūros vėjas dūkte dūksta. Švilpia, rėkia, staugia. Į akis verčia šlapią sniegą, suledėjusius lietaus lašus ir velniai žino dar kokį jovalą.

Važiuoti reikia atvirame sunkvežimy, be jokio apsiausto, su sudriskusiu, be pamušalo, vasariniu švarkpalaikiu, su lopsančiom, it šunų dalytosiom ir nepasidalytom kelnėm.

Važiuoti reikia iki Gdansko keturios dešimtys penki kilometrai ir už Gdansko dar dvidešimt ar daugiau, persikeliant keltu per abidvi didžiules Vyslos šakas. Kelionės tikslas – pasiimti iš tenai plytų. Prisikrauti sunkvežimis ir grįžti atgal. Visą dieną nevalgius, net be lageriškų pietų.

Važiuotojai – šlapi iki paskutinio siūlelio, vėjo iki kaulų perpučiami, pamėlynavę, sustirę, sustingę. Vieni dar bando dantimis kalenti, tik nieko gera jiem iš tų pastangų nebeišeina – dantis į dantį nebepataiko. Kiti gi jau šiaip sau užsimerkę, prasižioję ant plikų plytų barška it pūzdrai kokie. Atrodo jie taip, kad jau dabar būtų galima drąsiai jiem pieštuku ant pilvo numeris rašyti.

Taip, didžią tiesą skelbė talentingasai galvažudys Sauteris:

– *Die Arbeit macht das Leben süss!*

Maždaug po dviejų savaičių mes buvome į inteligentus jau visiškai nebepanašūs. Aš su savo ūgiu 1,90 m nuo 96 kilogramų svorio nuvažiavau iki 67 kilogramų. Kiti iš mūsų vaikščiojo jau su praskeltomis galvomis, sutinusiomis blauzdomis, žaizdotomis šlaunimis, nuo mušimų pamėlynavusia nugara, nuolat spingsinčiomis nuo antausių ausimis, suraižytais veidais. Kojos visų buvo žaizdotos, kruvinos. Retas kuris vaikščiojo be pakeltos temperatūros.

Buvome jau įsigyvenę katorgininkai, utėlių nugraužti ir išmokę keiktis ne blogiau už senąją gvardiją. Tuomet pradėjo mus skirstyti į pastovias darbo komandas, – į nuolatinį darbą.

Dviem iš mūsų jau pirmomis dienomis laimė šyptelėjo – pateko buhalteriais ir skaičiuotojais į įstaigų raštines, kitu du – po dešimties dienų, – jie buvo išgelbėti jau. Ir tai dar ne visai. Vieną iš jų po mėnesio, baigiantį gyti iš dėmėtosios šiltinės, ligoninėje užmušė su taburete.

Visi kiti liko juodadarbiai. Kas pateko į plytų fabriką, kas – akmenų skaldyti, kas – prie tiesiamo plento su „tačka“ žemių vežioti, kas – griovių kasti, kas – prie statybos žvyro ir plytų nešioti. Šiuose ir panašiuose darbuose buvo visi lygūs – ir profesoriai, ir rašytojai, ir kunigai, ir gydytojai, ir teisininkai...

Tuo pat metu mus gana iškilmingai iš II bloko perkėlė gyventi į šeštąjį, kurio viršininkas buvo Wacek Kozłowski, lagerio garsenybė ir pažiba, o raštvedys – Karaliaučiaus

pirklys juvelyras Hans Saenger, susipykęs su gestapininku dėl kažkokio žiedo ir už tai atsidūręs lageryje ir gavęs net žalią trikampį – profesionalo kriminalisto ženklą, pavadintas *Berufsverbrecher.*

Šeštajame bloke mum, kaip įsisenėjusiem katorgininkam, davė vietos jau miegamajame ruime, kuris buvo sausakimšai prikimštas lovų.

Kiekviena lova, 80 centimetrų pločio, turėjo tris aukštus. Kiekviename aukšte gulėjo po du žmones. Kartais tenai turėdavo sutilpti trys, keturi, net penki. Dažniausia gi gulėdavo po du.

Kiekvienoje lovoje buvo čiužinys ir mažas čiužinėlis, drožlių prikimštas, pagalviui. Buvo tenai dar nepastovus, besikaitaliojantis, niekuomet neaprėžtas blusų ir utėlių kiekis, kaip atrodė, nuolat augantis. Ir dvi antklodės buvo! Tai buvo jau be galo didelis daiktas!

Patekę į šitokias lovas, pasijutome lyg garbingi lagerio piliečiai, lygiateisiai su tais, kurie muša. Juo labiau kad mus, jau suspėjusius sugulti be jokių kelnių, tučtuojau pašaukė į dienos ruimą, kur mūsų jau laukė Wacek Kozłowski ir patsai pirmas lagerio seniūnas, Arno Lehman, – tas pats, kuris pirmą naktį, vos mum atvykus į lagerį, išvadino mus senais kupranugariais ir pradėjo mušti su pagaliu.

Arno Lehmanas tuojau padalino mum po cigaretę, pasakė prakalbą apie reikalingumą gyventi lageryje visiems vienybingai, nes čia esą visi kaliniai lygūs. Be to, dar jis esąs girdėjęs, kad mes atsivežę daug pinigų, kurie esą dabar deponuoti ir gulį raštinėje be jokios naudos. Todėl jis kviečiąs

mus paaukoti, kiek kas galįs, katorgininkų orkestrui – instrumentam pirkti. Tučtuojau atsiradęs orkestro dirigentas, iš profesijos – barzdaskutys, išdėstė mum aiškiai ir įtikinamai visą muzikos būtinumo reikalą. Arno Lehmanas padalino mum dar po cigaretę. Mes ėmėm pasirašinėti aukas – kas 50 RMarkių, kas 100, kas – net iki 200 prisivarė. Drauge pasakė mum pamokslą ir patsai Wacek Kozłowski.

Jis esąs griežtas, bet teisingas. Kas gražiai gyvensiąs, jo klausysiąs, tam nieko nebūsią bloga. Bet kas drįsiąs būti nepaklusnus ir riaušes kelti – tam būsią – oho! – parodė jis čionai savo kumštį, tikrai didelio dėmesio vertą. Juo labiau kad jo nervai esą jau visiškai sukirmiję.

Vėliau, arčiau su juo susipažinęs, išmokiau jį biržėnų lietuvišką dainelę, kuri jam labai patiko, – jis įtarė net, kad aš ją jam specialiai būsiąs sudėjęs:

Mano rankos nepapeiksi, –
Kad suduosiu – nusibaigsi.
Mano ranka pamačlyva –
Kad suduodu: nebegyva!

Baisiai jam patiko ši dainuškėlė, tokios jam tiktai ir reikėję, – ji būsianti jo himnas.

Kilęs jis buvo iš lenkiško pajūrio, iš profesijos – mėsininkas. Nešiojo jisai šalia numerio raudoną trikampį – politinio kalinio ženklą. Tačiau už kokius politinius reikalus pateko jis čionai – niekas lageryje nežinojo. Senieji katorgininkai pasakojo, kad jis čia pat lageryje užpumpino savo

nuosavą brolelį. Kalinių jis buvo nudobęs kelias dešimtis, o kiek šonkaulių ir blauzdikaulių sulaužė, kiek pakaušių praskėlė – niekas neskaičiavo.

Tai buvo mušeika specialistas, budelis mėgėjas.

Tai buvo vidutinio ūgio, kresnas, plačiapetis vyrukas. Kadaise buvęs juodbruvas, dabar – šiek tiek pražilęs ir praplikęs, – keturių dešimčių metų vyras. Balsą turėjo visuomet užkimusį – pragertą, prarėktą balsą, šnypščiantį, gyvatišką tokį. Ranką jisai turėjo tikrai „pamačlyvą“. Nuo jo antausio retas kuris kalinys nenuvirsdavo. Antausius dalino jisai nesigailėdamas. Nesigailėjo jisai ir bato, smogdamas į užpakalį ar į pryšakį. Dar labiau mėgdavo jisai pagalį. Einančius valgyti ar pavalgiusius, einančius į darbą ar grįžtančius, ar šiaip einančius į baraką ir išeinančius – jis paprastai, būdavo, savo vergus vis lazdos smūgiais pasitinka ir išlydi. Dar įdomiau jam išeidavo, kai jis su lazda įšokdavo į kalinių tarpą ir imdavo tarškinti į visas puses, nelyginant senųjų rusų bylinų koks bogatyrius, įsisukęs į nekrikštų tarpą.

Kartais jį lyg apatija apimdavo. Pristigdavo energijos bogatyriškai su lazda švaistytis. Tuomet liepdavo jisai katorgininkam sugulti kieme, vienam šalia kito, sausa ar purvas, – vis tiek. Tuomet jis, būdavo, vaikščioja per sugulusius ir drėbčioja lazda, kur kam pataikys. Kartais gi jisai ir šitokiam palyginti lengvam darbui karingos nuotaikos nebeturėdavo. Tuomet jis, būdavo, atsistoja šalia sugulusių ir laido į juos akmenis bei plytgalius. Kur kam akmuo pataikys, tas jį ir turi.

Kartais kalinius jisai paversdavo driežais, – liepdavo pilvu

šliaužti per kiemą. Kartais – varlėmis: reikėdavo šokinėti. Kartais – fakyrais: reikėdavo ant vienos kojos tupėti. Šiuo atžvilgiu Vacelis buvo išradingas, – turėjo puikią fantaziją.

Iškilmingais gi atvejais Vacelis panaudodavo dar vieną ypatingą, lageryje gana populiarų, mušimo būdą, – juo naudojosi ir kiti galvažudžiai. Staigiu, stipriu, dažniausiai netikėtu smūgiu per galvą katorgininką parmuša žemėn, liuoktelėja jam su kojomis ant krūtinės ir ima tenai šokinėti it ožys prieš kumelę. Rezultatas paprastai būdavo – keli šonkauliai vis sukiurkinti.

Pradedant 1944 metais, lagerio valdžia, matyti, nujausdama būsimą atsakomybę, kartkartėmis sudarinėdavo įvairius dokumentus, įrodančius, kad lagery kaliniam nebuvo jau taip bloga. Kartas nuo karto duodavo kapam ir blokų viršininkam pasirašyti popierių, kuriame jie paliudydavo, kad jiem žinoma, jog lageryje kalinius mušti griežtai draudžiama! Pasirašyti kapai ir blokų viršininkai tai pasirašydavo, bet mušti – ir toliau rūpestingai mušė.

Kartą po tokio popiergalio pasirašymo garsus lageryje kapas L u k a s i k, mušeika iš pusbernių, sugniužino vienam latviui kelis šonkaulius ir galvą praskėlė, jis buvo pristatytas prie latvių komandos, sudarytos iš buvusių latvių SS vyrų ir dabar patekusių į vokiečių katorgą, SS išlaikomą. Lukasikas turėjo tuos latvius drausmės pamokyti ir į paklusnumą vokiečių valdžiai grąžinti.

Lukasiko pamokytą latvį atnešė į ligoninę. Į ligoninės prausyklą, nieko pikta nemanydamas, užėjo ir pats mokytojas, Lukasikas. Susirinko tenai keletas kalinių sanitarų ir ėmė

olbyti Lukasiką, kaip jam ne gėda būti tokiu galvažudžiu. Atsirado tenai kažkaip ir Wacek Kozłowski, – užuosdavo jisai, kur muštynėm dvokia, nepraleisdavo progos. Tad ir dabar Vacius – kad kibs vargšui Lukasikui į sprandą!

– Ar tu nežinai, šunsnuki, kad mušti negalima? – gargaliuoja Vacius apsiputodamas. – Aš tau parodysiu, šunų išjoda, kaip reikia mušti!

Na, ir parodė jis jam, kaip reikia mušti, – nepalyginamas meisteris gi jis buvo!

Taip kūlė jis tą vargšą, kad ligoninės sienos drebėjo!

Po to Lukasikas dvi savaiti kreivas vaikščiojo, kol išsilaižė, o išsilaižęs ėmė latvius mušti pagal Vaciaus pavyzdį...

Budelis Vacius buvo m ė g ė j a s tikra to žodžio prasme. Kai lagerio oficialūs budeliai turėjo per daug darbo, Vacius mielu noru eidavo jiem padėti ar juos pavaduoti, – pagal savo tarnybinę padėtį Vacius neprivalėjo tai daryti. Bet jis labai mėgo tą darbą. Kartais lagerio budeliai turėdavo „išvažiuojamąją sesiją“, – kviesdavo juos kur į provinciją vokiečių piliečiam paklusnumo pamokyti – ką nors viešai pakarti. Vacius visuomet važiuodavo savanoriu ir su savo instrumentais, – lagerio kartuves pats į vežimą pakraudavo.

1944 metais, pavasarį, lagerio valdžiai atsitiko kartą toks reikalas vieną merginą pakarti, – pakarti liepė gestapas, ją į lagerį pristatęs. Iki tol lageryje moterų nekardavo, tik vyrus. Prieš tokią naujieną net oficialūs budeliai susvyravo. Juo labiau kad pakarti pasmerktoji lenkaitė buvo jauna ir graži, toks mielas sutvėrimėlis.

Tokiu gestapo nutarimu pasipiktinęs, pirmasis lagerio bu-

delis, seniūnas Arno Lehman, pareiškė: jis esąs garbingas budelis, jis mergų nekoręs ir nekarsiąs!

Ir nėjo, latras, karti, – nieko jam valdžia nepadarė.

Antrasai lagerio budelis – antrasai seniūnas, Fritz Selonke, vienas pačių gabiausių lagerio galvažudžių, suktas ir gudrus, jau prieš kelias dienas kažkur nusiraižė ranką, pririšo prie jos lentgalį ir pakabino viską po savo kaklu.

– Ranka, – sako, – skauda, negaliu karti, – virvės nepatempsiu!

Trečiasai budelis, oficialiai vadinamas pirmuoju lagerio darbininku – *erster Vorarbeiter,* nors faktinai visiškai nieko nedirbo, guli lovoje beviltiškai girtas. Trečią parą jis be paliovos samagoną laka. Laka ir vaitoja: esą jam pilvas galvažudiškai skauda, – merginos karti jis negalįs!

Streikuoja visi trys budeliai, niekas neina merginos karti.

Visiškai nežinia, kaip valdžia būtų iš tokios bėdos išbridusi, jeigu Vaciaus nebūtų buvę pasaulyje.

Lenkaitę merginą vokiečių budeliai atsisakė karti, o Vacius – pakorė. Savo noru. Iš meilės tam darbui. Smagu jam buvo.

Vaciaus pavyzdžio paskatinti, vėliau moteris karti ėmė ir oficialieji budeliai.

Patys lenkai, pasikeitus politinėm aplinkybėm, Vaciaus karti neketino. Jie ketino jį gyvą į gabalėlius suplėšyti ir eksportinėm kiaulėm suliuobti. O Vacius patsai svajojo į tuomet dar būsimą nepriklausomą Lenkiją sugrįžti garbingu piliečiu. Jis buvo įsitikinęs esąs didelis lenkų patriotas.

1943 metų Velykų naktį, pačiame vidunakty, į miegamąjį

ruimą, kur mes visi dūsavome ir kasėmės, atėjo Vacius, su šventėmis pasveikino. Jis esąs nutaręs, kad mum Velykų proga kambaryje oro per maža, jis įleisiąs daugiau. Įsakė atidaryti langus.

Oro tikrai buvo mažoka. Be bloko viršininko žinios langai atidarinėti nebuvo galima.

Kol patalpa vėdinasi, Vacius stovi prie durų. Stovi ir pragertu, prarėktu balsu gieda lenkų patriotines giesmes, – jis buvo tuomet visiškai girtas.

– Ar jūs, kiauliasnukiai, įvertinat mano gerą širdį? – kreipiasi jisai į besikasančius katorgininkus. – Oro jum maža, aš jum langus atidariau. Aš kambarį vėdinu... Aš rūpinuos jūsų sveikata... Tiktai dėl jūsų aš čia stoviu, o jūs nesuprantat...

– Suprantam, Vaceli, įvertinam, įvertinam! – šaukiame mes jam iš lovų, – drožk toliau!

Vacius pro lovas nusibraškino kažkur į kambario galą. Patamsy surado, pažadino, ištempė iš lovos vieną kalinį, – jauną, gražų bernelį, ukrainietį nuo Lvovo. Vienmarškinį atsivedė prie durų. Baisiai Vaciui pagailo to bernelio. Ašarodamas glaudžia jis jį prie savo krūtinės:

– Toks tu jaunas ir į tokį lagerį, į tokį pragarą patekai! Kas iš tavęs, vargšeli, beliks! Bet aš tave globosiu! Aš tave išgelbėsiu. Aš tave išsaugosiu! Še, atnešiau tau pyrago. Va, čia dar kumpio yra. Ir saldainių dar...

Visi gulėdami pavydime tam berneliui, – kurgi: tokia laimė! Pyragas, kumpis, – oho! Kad ir sekasi, žvirbliagalviui tokiam!

O bernelis – kad valgo, kad purkoja!

Vienas kalinys, gal alkano pavydo nebesuvaldydamas, sumanė naktiniais reikalais pasivaikščioti. Reikia jam eiti pro Vacių su tuo laimingiausiuoju berneliu.

– Duok jam į snukį, – sako Vacius berneliui, – ko jis čia valkiojas naktį!

Bernelis neatkreipė dėmesio į Vaciaus žodžius. Vacius supyko:

– Negirdėjai, maita, sakiau, kad duotum jam į snukį?!

– Kaip aš jį mušiu? Jis nieko bloga... man nepadarė!

– Ne tavo reikalas. Sakau, duok – tai ir duok!

– Kad jo jau nebėra... Nežinau, kas buvo...

– O! Tai tu šitoks! – staiga įsiuto Vacius, – tai tu šitaip manęs klausai? Aš tau saldainį daviau, o tu taip man atsidėkoji?! Mano pyragą ryji, o įsakymų nepildai?! Tai tu šitoks?.. Aš tau...

Besikarščiuodamas Vacius dar labiau supyko, – jam jau savęs paties pagailo. Jis ėmė kulti tą bernužėlį neklaužadą. Ir taip prikūlė jis tą vargšelį, kad šis bliaudamas ir staugdamas vos į savo guolį įsirepečkino.

Kas teisybė – tai teisybė: Vaciaus nervai buvo visiškai sukirmiję.

Mes, apsigyvenę Vaciaus vadovaujamame bloke, buvome atiduoti neaprėžtai jo valiai ir nuožiūrai. Valiai ir nuožiūrai Vaciaus, lietuviškai dainavusio:

Mano rankos nepapeiksi:
Kai suduosiu – nusibaigsi!

XVII. LIETUVIŲ-LENKŲ REIKALAS

Istorinės lietuvių–lenkų rietenos dėl Vilniaus, unijos ir kitų galų netruko atsiliepti ir lageryje – ant mūsų kailio.

Stutthofo lageris buvo įsteigtas lenkam naikinti. Daugybė jų tenai pro kaminą išlėkė. Bet vis dėlto ne visi lenkai buvo sunaikinti. Liko ir gyvų.

Lenkų katorgininkų lageryje buvo visų daugiausia. Jie buvo visų seniausi lagerio gyventojai, savo prakaitu ir krauju jį išbudavoję, savo kauleliais jį išgrindę. Lenkų buvo pilna. Jie, daugiausia pamariečiai, gerai mokėjo vokiškai. Buvo reikalingi raštinės darbininkai. Lenkai lageryje buvo labai galinga partija, – ne tiktai pati stipriausioji skaičiumi. Jie labai daug ką galėjo kaliniui padaryti.

Antra vertus, lietuvių politinė padėtis lageryje buvo visiškai prasta.

Prieš mūsų atvykimą į lagerį vokiečiai esesninkai kalinių, ypač lenkų, tarpe paskleidė tokią paskalą: esą atvykstą lietuviai inteligentai... Jie iki šiol buvo vokiečiam paklusnūs... Staiga sumanę nebeklausyti... Vokiečių valdžia nutarusi juos šiek tiek pamokyti... Atsiuntusi juos į lagerį...

Visa toji paskala normalia lagerio kalba reiškė: pliekite lietuviam į kailį, kiek tik lenda. Kiek jūs jų nudobsite – jūsų reikalas: nieko jum už tai nebus.

Prie senų oficialiųjų lietuvių–lenkų santykių pridėjus dar šią esesišką provokaciją, savaime darosi karšta.

Netenka stebėtis, kad į trečią dieną po mūsų atvykimo į lagerį vienas iš mūsų, fiziškai pats stipriausias, mil-

žinas sportininkas, jau gulėjo vidury gatvės su praskelta galva.

Ėjo jisai gatve, nešdamas tolio ritinį. Staiga kažkas pasišokėdamas jam kumščiu – makt, makt! – per sprandą. Taip, be niekur nieko: ėjo prošal – ir ėmė kumščiu maksinti.

– Ogi tu, rupūže pažaliavęs! – nusikeikė milžinas. Blinkt, – numetė savo naštą jisai, akimoja pačiupo kumštininką ir taip tekštelėjo jį į patvorį, kad šis kelis kartus apsivertė. – Šok kaip varlė, kad nemoki gyventi!

Nusviestasai į patvorį kumštininkas vėl pašoko. Jam į pagalbą atsirado dar du. Vienas jų – su storu kuoku.

Cvankt! – milžinui per galvą – ir jis jau guli apsipylęs krauju gatvės vidury.

Tuo pat metu atsitiko lageryje iki šiol visiškai negirdėtas dalykas. Keli vyrukai, pragaras juos žino, iš kur išlindę, puolė prie sužeistojo, patempė jį į šalį, suskato rūpintis jo žaizdos sutvarstymu. Kiti gi griebė anuos tris mušeikėlius. Bet kad jau griebė – tai griebė! Bežiūrint visi trys pasiliko gulėti. Netrukus ant jų išvertė po kibirą vandens, – šie atsigaivelėjo, šiaip taip pasikėlė ir nusvirdukuliavo savo keliu, nė dėkui nepasakę.

Visa tai atsitiko labai greitai. Po keliolikos minučių iš viso to beliko palopytas pakaušis, – žaizda, laimė, nelabai kokia buvo, – neaiškūs atsiminimai – ir klanas ant kelio.

Trys mušeikėliai užpuolikai buvo lenkai. Tieji nežinomi, mum visai nepažįstami berniokai, kurie užpuolikus taip žiauriai pritašė, buvo... taip pat lenkai.

Šios peštynėlės iš viso buvo labai būdingos mūsų santykiam lageryje su lenkais. Lenkai mus apgynė nuo lenkų.

Numerus stultorum infinitus est, – kvailių skaičius yra begalinis. Ko ko, bet kvailių visur yra daugiau, negu reikia. Kiekviena tauta jų turi ir sau, ir eksportui pakankamai, lygiai kaip kiekviena tauta turi nuosavus latrus ir šventuosius.

Kvailių buvo sočiai ir lageryje, – visokių tautų. Bet buvo ir labai garbingų, protingų žmonių.

Kadangi lageryje lenkų buvo visų daugiausia, tai jų kvailiai ir latrai labiausiai krisdavo į akį.

Po aprašytųjų peštynių lageryje santykiuose su mumis kažkas pasikeitė. Kažkas nauja dvelktelėjo. Pajutome kažkokią nematomą, neaiškią gerą ranką. Kažkas nematomas ėmė mus globoti. Mum kartais atrodydavo, kad yra susidaręs kažkoks komitetas, kuris mumis rūpinasi. Kai kurie lenkai, jau žymiai vėliau, atvirai pasisakydavo, kad mūsų tarpe yra žmonių, su kuriais gal teks ateityje susidurti visiškai kitokiose aplinkybėse, ir esą visiškai neleistina, kad kokie kvailiai mus lageryje nuniokotų. Kvailybių esą jau pakankamai pridarėme praeityje, – dabar metas esą būtų ir prablaivėti. Ne laikas esą skaičiuoti, kas kam kada kiek bloga buvo padaręs, bet esąs būtiniausias reikalas, kad vieni kitiem padėtumėm.

Tą pačią dieną, po peštynėlių, pavakary, po darbo, stoviniuojame patvoriais susigūžę ir guodžiamės savo nepaguodžiama dalia. Taip baisiai gerti norisi nusivariusiam per dieną, bet nėra ko. Apie valgį – ir galvoti nebedrįstame. Vandens iš šulinio negalima gerti, – jis tenai visokiomis bacilomis apkrėstas Yra krautuvėlėje šiokio tokio mineralinio vandens, bet už jį reikia mokėti. O mes gi – visiški elgetos. Niekas nė

cento neturi. Nieko, ničnieko! Ant kūno – purvini skarmalai – ir tie ne savo...

Staiga prie mūsų prieina toksai plačių pečių vyrukas raudonais skruostais, kokių 30–35 metų.

Kaminskis jis esąs, – pasisako, – lenkas iš Pamarės. Nenusiminkite, sako, lietuviai, – iškentėsite tą velniavą. Blogiausi laikai jau praėjo. Reikia tiktai mokėti gyventi ir lageryje. Niekis, išmoksite. Rūkyti norite? Žinoma, kurgi nenorėsi, kad nieko neturite!

Tuojau padalino vieniem tabokos po žiupsnį, kitiem – po cigaretę vieną kitą... Visus nusivedė į krautuvėlę, kiekvienam po vandens butelį nupirko!

Laisvėje gyvenant, žinoma, negalima nė įsivaizduoti, kokia tai didelė buvo mum dovana! Visų keikiamiem, ujamiem, mušamiem – toks mielas, toks nuoširdus, toks gaivinantis užuojautos žodis – ir tokios gausios vaišės! O patsai Kaminskis buvo vargšas vargšiausias! Jis jau trečius metus lageryje plūkė. Jis jau buvo nustojęs šeimos, namų, – viską jam SS vyrai suėdė.

Kaminskis rūpinosi mumis kiek galėdamas visą laiką. Ilgainiui mes ir jam jau galėjome padėti, – gyvenome broliškai.

Vacelį Kozlovskį mūsų atžvilgiu tvarkyti pasiėmė Julius Švarcbartas.

Š v a r c b a r t a s – Zakopanės kalnų sūnus su atvira svajotojiška siela, giliai jaučiančia širdimi, kaip paprastai būna kalnų gyventojai. Buvęs lenkų karininkas, patekęs į vokiečių nelaisvę, paskui atsidūręs koncentracijos lageryje. Perėjęs žiaurius vargus, dvasioje vis dėlto pasiliko zakopanietis

svajotojas. Aukštas, lieknas, raumeningas, juodbruvas, trijų dešimčių trejų metų vyras. Labai šnekus ir sąmojingas. Apsigimęs menininkas.

Jis buvo jau lagerio dailidžių kapas. Pats jis buvo geras, stačiai puikus meisteris-menininkas. Garsėjo savo drožinėjimo menu. Dirbo labai dailias dėžutes, ąžuolinius, meniškai drožinėtus ir skaptuotus baldus, ypač – stalus ir spintas. Visa tai buvo privatūs valdžios vyrų užsakymai ir įsakymai. Švarcbartas savo menu garsėjo toli už lagerio sienų. Užsakymai ateidavo iš Berlyno ir kitų Vokietijos centrų.

Prieš dvejus metus Švarcbartas, patekęs į lagerį, turėjo smarkų susikibimą su Vaceliu Kozłovskiu. Vacelis davė Juliui antausį, Julius davė grąžos. Tokiu Juliaus pasielgimu nustebęs, Vacius visu autoritetingumu puolė Julių mušti. Julius permetė Vacių žemėn ir gerokai jam užpakalį nuakėjo. Nuo to laiko Švarcbartas pasidarė Kozlovskiui didžiausias autoritetas. Vacius Julių gerbė. Vacius Juliaus labai bijojo.

Mums patekus Kozlovskio žinion, Julius tuoj pasišaukė Vacių pas save. – Juliaus dirbtuvės buvo kitoje siauro kiemo pusėje, – iš jo langų matyti, ką Vacius su savo vergais išdarinėja.

Pasišaukė Julius Vacių ir sako jam trumpai ir aiškiai:

– Vaciau, va šitų lietuvių savo purvinom rankom kad man neliestum! Kad man nedrįstum! Supranti?

– Žinau, klausau, – mykia Vacius, žvairakiuodamas į kampą.

– Su darbais jų nekankink. Galėsi – sriubos jiem pridėk, – moko Julius Vacių, išleisdamas pro duris.

Ir tikrai, – nuo Vaciaus labai daug bloga mes nepatyrėm. Vacius, Juliaus bijodamas, vengė mus atvirai mušti.

Kartais, būdavo, jau Vaciaus žandai persisuka, akys žaibuoja, gerklė penkiom gyvatėm šnypščia, pagalys rankoje virpa, – Vacius visas įsiutęs žygiuoja į mus, stovinčius kieme palei tvorą. Bet tuo tarpu stalių dirbtuvės lange pasirodo Švarcbarto veidas.

– Atsimink, Vaciau, – ramiai prataria Julius.

– Žinau, žinau, rupūže, – sugriežia dantimis Vacius ir savo vėzdu ima tvatyti kitus kalinius, jokio smūgio iš niekur nesitikėjusius.

Kai baisiai norisi mušti, ar ne vis tiek, ką muši?

Vaciaus netikėtai užkluptieji gaudavo dvigubai didesnę porciją, negu mum buvo skirta, – toks jau buvo energijos klaidakeliu nukreipimo dėsnis.

Kas be ko, kartais ir mus Vacelis apiplumpindavo, – kai Julius negalėdavo matyti.

Lagerio viršininko padėjėjas kartą pusiau juokais sako Švarcbartui:

– Gi lietuviai atvažiavo, kodėl nesipešat?

– Mes jau praeityje per daug prisipešėm, užtat ir sėdime dabar čionai visi, – atrėžė kuo ramiausiai Julius Švarcbartas.

Švarcbarto atsakyme apibrėžtoji išmintis buvo savaime aiški lygiai lenkų, lygiai lietuvių inteligentijai. Ji toliau ir grindė mūsų tarpusavio santykius. Lenkų tarpe turėjome geriausių, nuoširdžiausių draugų, kuriais nelaimės atveju visai galėjome pasitikėti. Šitoks pasitikėjimas siejas su daugeliu kitų, aukštesnės prigimties, jausmų ir išgyvenimų. Ne vienam iš mūsų jie, lenkai draugai, yra labai daug, labai realiai padėję. Mane patį stačiai nuo alkanos mirties išgelbėjo.

Žinoma, lagerio lenkai nebuvo vienodi. Lageris – toks pasiutęs mišinys žmonių, už tokius skirtingus dalykus čionai patekusių, kad pagal juos daryti kokį platesnį apibendrinimą stačiai neįmanoma.

Lageryje vyravo du lenkų tipu. Pamarietis – Gdynė, Gdanskas, Grudziondzas, Torūnė, Bydgoščas, Kartūzai – vis su apylinkėmis. Čia tenka dar priskirti kašubus su mozūrais. Antras tipas – varšuvietis. Galicijiečiai ir rytiečiai buvo labai šykščiai teatstovaujami, – buvo jų tiktai vienas kitas. Tiesa, po 1944 metų Varšuvos sukilimo varšuviečių lageryje atsidūrė jau keli tūkstančiai, bet su jais susigyventi laiko nebepriteko.

Artimiausius santykius palaikydavome su pamariečiais. Ilgą laiką lageryje jų buvo visų daugiausia, ir jie labiausia buvo nukentėję.

Pamarietis – nuoširdus, labai žemiškai, realiai jaučiąs ir samprotaująs žmogus. Jis neslepia savo nepalankumo kai kurių kitų lenkų tipų bruožam. Visų daugiausia barti gaudavo rytinių Lenkijos sričių psichikos atstovai. Iš rytinių sričių buvo kilęs Pilsudskis su savo pulkininkais ir ministeriais, sulenkėjusiais lietuvių bajorais. Pilsudskis Vakarų Lenkijoje iš viso buvo labai nepopuliarus. Po atmintino Pilsudskio suruošto Lenkijoje perversmo Poznanės studentai nešiojo diktatoriaus iškamšą, įguldytą į grabą, kol policija su ugniagesiais demonstrantus išsklaidė. Kitą dieną studentai tą iškamšą vis dėlto iškilmingai viešoje vietoje pakorė. Nemėgo pamarietis pilsudskiško bajoro tipo lygiai už tuos pat dalykus, už kuriuos nemėgo jų ir lietuviai, valstiečių sūnūs.

– Kas bus, kas nebus, – kalbėdavo pamariečiai dar 1943

metų vasarą, kai karo perspektyvos daugumai buvo dar labai miglotos, – bet po karo jūsų lietuviška šlėkta Lenkijos daugiau nebevaldys!

Tai kalbėdami jie turėjo galvoje pilsudskinio tipo ministerius ir generolus. Jie juos laikė atsakingais dėl visų Lenkijos nelaimių, – dėl nemokėjimo ūkininkauti, nemokėjimo sudaryti protingą administracijos aparatą, dėl žemės reformos sabotavimo, bajoriškų tradicijų tuštybės vaikymosi, nesugebėjimo susivokti užsienio politikos veiksniuose.

Nelabai palankūs buvo pamariečiai ir varšuviečių atžvilgiu. 1944 metų rudenį ėmus varšuviečiams šimtais plaukti į lagerį, senieji lenkų kaliniai pasitiko juos be ypatingų simpatijų. Ir varšuviečių būdas, net patsai jų sukilimas čia nedaug užuojautos tesurado. Remti, žinoma, juos rėmė kiek galėdami, bet – ir tiek. Netoli ir konflikto būta.

Varšuviečiai, sostinės piliečiai, į kitus lenkus, provincijos gyventojus, žiūri kiek iš aukšto. Ir lageryje jie netruko pareikalauti šiokių tokių privilegijų palyginti su kitais lenkais. Pamariečiai dėl to smarkiai pasišiaušė:

– Varšuvos pliuškiai! – piktinosi pamariečiai. – Jeigu jie iki šiol neišmoko gyventi, tegul nors čia pasimoko! Tegul iškenčia bent dalį to, ką mes iškentėjome – jie veikiai pasidarys protingesni.

Visiškai atskirą vietą lenkų tarpe buvo užėmę kašubai ar *kaszeba,* kaip juos čia lageryje pašiepiamai vadindavo.

Kašubai – visiškai atskira vakarų slavų giminė, turinti savo savarankią kalbą, savo gramatiką. Tai viena pačių seniausių vakarų slavų giminių, galimas daiktas, gryniausiai

išsilaikiusi. Jie gyvena pamarėj, į vakarus nuo Gdansko, kalnuotoj žemelėj, kuri net vadinama kartais „kašubų Šveicarija“. Jų sostinė – Kartūzai.

Kašubai – žemdirbių valstiečių tauta, pamariais – žvejai. Jų nedaug yra belikę, skaičiuojama apie šimtą ar du šimtu tūkstančių. Jų artimiausi giminės kalbos atžvilgiu, polabai, berods jau visiškai baigia išmirti. Ir patiem kašubam, atrodo, bus sunku išsilaikyti. Savo literatūros jie neturi. Mokyklos – lenkiškos. Jų inteligentija jau lenkiškai kalba. Lageryje buvo keletas kunigų kašubų. Vienas iš jų buvo itin patriotiškai kašubiškai nusiteikęs.

– Ką! – karščiavosi jisai. – Vokiečiai esą norėjo juos suvokietinti, o lenkai dabar nori sulenkinti. Ne, iš to nieko nebūsią, – esą nepasiduosime! Jis pats vienas, tasai kunigėlis, sukursiąs kašubų literatūrą!

Kol kas tos kūrybos jis dar nebuvo pradėjęs.

Kašubų kalba santykiauja su lenkų kalba maždaug taip pat, kaip lenkų su čekų. Visa tai – vakarų slavų kalbos, savo tarpe labai artimos. Tačiau lenkų visuomenė, bendrai imant, kašubų kalbai nenori pripažinti savarankumo požymių ir teisių. Laiko ją lenkų kalbos dialektu, susidariusiu bene vokiečių kalbos įtakoje.

Kašubai, lenkų akimis žiūrint, turėjo kitą didelę nuodėmę.

Lenkas, koks jis bebuvęs, norėdamas išsilaikyti pamarėj vokiečių okupacijos metu, turėjo pasirašyti raštą, kad jis jaučiasi esąs vokietis, įstoja į vokiečių tautos bendruomenę, darosi *eingedeutscht* – „įvokietintas“. Turėjo pasirašyti vadinamąją *Volksliste* – įvokietinimo lapą.

Kašubai, norėdami pasilikti savo žemėje, daugelis pasidarė tokie įvokietinti. Gana dažnai toksai įvokietinimas vyko stačiai prievartos keliu. Lenkai kašubam tokio įsivokietinimo negalėjo atleisti.

Kašuba lageryje buvo virtęs paniekos, beveik koliojimos žodis.

Kašubų lageryje buvo daug. Mes su jais turėjome nuoširdžiausius santykius – kartais net tarpininkaudavome jųjų su lenkais kivirčuose.

Kai 1945 metų gilią žiemą evakuojant Stutthofo lagerį, teko mum keliauti itin sunkiomis aplinkybėmis per kašubų žemę, kašubų vargo žmonelės mum, visai nepažįstamiem, parodė tiek daug palankumo, tiek daug užuojautos, tiek daug rūpestingumo beteikiant mum galimą pagalbą, kad mūsų širdyse kašubo vardas liko amžiam dėkinga meile įrašytas.

Kad istorinis likimas gausiai laimintų per amžius mielą kašubų šalelę!

XVIII. „LIGONIŲ STATYBA“

Prasitampęs lageryje apie tris savaites, pradėjau karjerą daryti – patekau jauniausiu raštininkėliu į kalinių ligoninę – išbandymo tvarka.

Kažkodėl kalinių ligoninė čionai buvo pavadinta komišku, niekur kitur Vokietijoje nevartojamu vardu *Krankenbau* – ligonių statyba. Visai ta pat tvarka, kaip *Strassenbau* – plentų statyba, *Brunnenbau* – šulinių statyba, *Tief = und*

Hochbau – gilioji ir aukštoji statyba. Taip ir ligonių statyba. Moterų ligoninė ir vadinosi ligoninė, o vyrų – statyba.

1943 metų kovo mėnesį toji ligoninė turėjo 4–5 kambarius kaliniam ligoniam, kambarėlį raštinei ir administracijai, aptiekėlę, virtuvę, prausyklą su vonia ir dušais – ten drauge, tam pačiam kambary buvo ir lavoninė, – ir kažkokius patalpinius mažmožius.

Ligoninės galva buvo *Lagerarzt* – lagerio gydytojas Heidel. *SS Hauptsturmführer,* maždaug kaip ir pėstininkų kapitonas.

Gydytojas Heidelis buvo aukštas, lieknas, 30–35 metų, tamsus šatenas, gražių linijų vyras. Jo veidas buvo gana inteligentiškas, tiktai iš studentavimo laikų buršų špagomis šiek tiek suraižytas. Vaikščiojo jis šiek tiek nuknarinęs galvą. Visuomet tylus, visuomet mandagus. Jis buvo vienintelis visame lageryje esesninkas su aukštuoju mokslu. Jis ne tiktai nesimušė, bet ir nesikeikė. Per dvejus metus jis nėra nė vieno koliojimos žodžio ištaręs, kas jau buvo visiškai nepanašu į esesninką. Jis savo vardu tyliai pridengdavo visas lagerio žmogžudystes.

Klipatos kaip musės rudenį miršta. Jis pasirašo mirties pranešimą. Pačios populiariausios klipatų ligos buvo:

AKS – *Allgemeine Körperschwäche* – bendras kūno nusilpimas, kraujo apytakos pakrikimas, vidurių kataras. Dar labai populiari klipatų liga, privačiame gyvenime mažai težinoma, o lageryje – tikra giltinė – tai flegmona. Šlaunis ar blauzda patinsta, paraudonuoja, pamėlynuoja, prakiūra... Pūva raumenys. Lageryje žaizdos labai sunkiai gyja. Menkutė žaizdelė ištisas savaites, mėnesius pūliuoja – nėra maisto

žaizdai gyti. Kartą prasidėjusi flegmona mėtosi po visą kūną, pūva gyvas žmogus.

Na, tiek to, – čia vis dėlto ligos. Bet kai lagery sveiką žmogų, būdavo, užmuša, oficialiame mirties pranešime gydytojas Heidelis ramiausia sąžine rašydavo: A K S. Kažkodėl tiktai pakartųjų reikalu jis nurodydavo kitą ligą: plaučių uždegimą. Vėliau šitokiu reikalu kartais parašydavo dar *Freitod,* – atseit nusibaigė laisva mirtimi.

Kartais į lagerį atsiųsdavo tokių kalinių, kurie valdžiai šaudyti arba karti kažkodėl būdavo nepatogu. Tokius atsiųsdavo Heidelio įstaigon – įšvirkštimų padaryti. Mirties priežastį Heidelis oficialiu raštu nurodo: A K S.

Tiktai 1945* metų rudenį Heideliui kažkas užėjo, kad jis susipyko su lagerio valdžia – atsisakė bepriimti nurodytinus žmones. Ir dar leptelėjo supykęs:

– Pas jį esanti ligoninė, ne skerdykla...

1943 metų kovo–balandžio mėnesį lageryje buvo nepilni 4000 kalinių, o mirdavo jų kasdien po 40–50. Tačiau balandžio pabaigoje–gegužio pradžioje jų mirdavo kasdien jau apie 100. Atėjo tokia savotiška cholerina – storosios žarnos uždegimas, – labai daug žmonių surijusi, atėjo vidurių šiltinė, dėmėtoji šiltinė, dizenterija, plaučių uždegimai ir dar kažkas tenai. Heidelis ėmė tuomet savo įstaigą plėsti. Gavo daugiau kambarių, o klipatom įsteigė atskirą bloką, – jiem jau duodavo nuo darbo poilsio, silpniausius – net visiškai į darbą nebevarydavo.

* Turėtų būti 1944 m. *(Red.)*

1944 metais vasaros pradžioj Heidelis gavo mėnesį atostogų. Jo pavaduoti atvyko kitas gydytojas. Ar jis buvo tikras gydytojas – perkūnas jį žino, bet esesninkas jis buvo tikras. Jis atsivežė naują metodą klipatom gydyti, – esą jo paties kituose lageriuose jau išbandytą ir davusį gerų vaisių.

Jisai įsakė: stipresniem klipatom duoti po pusę kališko valgio porcijos, silpnesniem – po trečdalį, o visai silpniem – nieko nebeduoti. Esą dėl maisto trūkumo klipatom atsirandanti gyvybinė gyvenimo valia, ir jie imą sveikti. Na, kas mirštąs – tai mirštąs, – čia jau nieko padaryti nebesą galima. Juo greičiau jie išmirštą – juo ekonomiškiau išeiną.

Mūsų lagerio klipatos šios dorybės, matyti, neįvertino kaip reikiant: ėmė mirti sutartinai, it žąsiukai pavasarį, dėlių apsėsti.

Heidelis grįžo iš atostogų greičiau, negu reikėjo. Gydytoją reformatorių pavijo. Naują gydymo metodą tuojau atšaukė. Jo vieton įvedė klipatom gimnastiką. Šilta ar šalta, būdavo, gimnastikuojas klipatėlės vidury kiemo, net jiem dantys barška.

1944 metais Heidelis gavo padėjėją, gydytoją Lukasą, chirurgą, iš kariuomenės. Už ką, kokiu būdu jisai iš kariuomenės į SS eiles pateko – jis ir pats nežinojo. O į SS laikomą lagerį savo gyvenime pateko pirmą kartą. Porą savaičių valkiojosi jisai po lagerį kaip apkvaišęs, negalėdamas lagerio dyvų dyvais atsidyvyti. Paskum visu uolumu griebėsi chirurgo darbo: raižė kaliniam aklažarnius, flegmonas, tiesino rankas ir kojas... Paskui ėmė slaptai uostinėtis su įvairiais kaliniais – mūrininkais, staliais, šaltkalviais, dažytojais, stikliais.

Ėmė su jais kažkur naktimis slankioti po lagerį, kažkokius daiktus tampyti. Paskui chirurgijos salėje per naktis degė šviesos, stuksėjo plaktukai...

Šitokiu būdu gydytojas Lukasas, pats su kaliniais vogdamas medžiagą iš valdžios sandėlių, pats su kaliniais drauge naktimis dirbdamas, įruošė puikiausią operacinę salę. Heidelis – kentė, kentė, sukandęs dantį, šitokį Lukaso sauvaliavimą, kol jį išėdė iš lagerio.

Ko kišasi, kur jo niekas neprašo!

Heidelis pats – mažai tesikišo į ligoninės reikalus. Jam tai nerūpėjo. Nevedęs buvo, mėgo papiršliauti. Ligoninės tikras valdovas ilgą laiką buvo SS feldfebelis – *Hauptscharführer* – H a u p t.

Hauptas buvo jau pagyvenęs vyras, bene šešiasdešimt penkerius metelius išvaręs. Kokie penki, jei ne daugiau, jo sūnūs fronte kariavo. Tai buvo žemo ūgio, plačių pečių, kalnuoto pryšakio vyras. Pasižymėjo jisai garsiu feldfebelišku balsu, kurio niekuomet nesigailėjo. Jau už pusės kilometro buvo žinoma, kur Hauptas sukinėjas. Įkyrus mušeika jis nebuvo, bet retkarčiais, žinoma, tėkštelėdavo letena per snapą, kad neužmirštum lageryje esąs. Ne iš blogo noro jis grybštelėdavo, ne nuskriausti norėdamas, bet šiaip sau, tėviškai, dėl pamokos ir smagumo.

Kaip administratorius, ligoninės bendradarbiam jis buvo visiškai geras.

Nusikaltusius savo bendradarbius kalinius jis pats apriedavo. Jei kas, pavyzdžiui, ligoninės spirito per daug išlakdavo ir jam pačiam nebepalikdavo ar kas su moteriškąja

lagerio dalimi palaikydavo lageryje taip draudžiamus intymiškesnius ryšius, – šitokiais atvejais Hauptas nubliaudavo per tris kiemus, nusikaltėliam veidelius papliauškindavo, bet nuo aukštesnės valdžios pasikėsinimų jis juos slėpdavo, įklimpusius – kaip liūtas gindavo.

Geros širdies žmogelis buvo tasai feldfebelis Hauptas. Kas savaitė vis važiuodavo į Gdanską pas savo žmonelę, nuvež
damas jai, vargšei, paprastai du geroku paketu: margarino, dešros, miltų, kruopų, cukraus – ir visų kitų dalykų, kurie mirštantiem klipatom negi gali būti reikalingi...

Jo pareiga būdavo ir švirkštimus įšvirkšti tiem katorgininkėliam, kurių valdžia karti nenorėdavo, pavyzdžiui, moterim. Šį darbą Hauptas puikiai atlikdavo – buvo laikomas specialistu. Jis Heidelio vardu ir mirties liudijimus pasirašydavo, – tikrus ir suklastotus. Šiaip sau – vidutinis žmogelis buvo. O pražudė jį, vargšą, – *spiritus vini.*

Nuolat ir nuolat ligoninėje būdavo spirito trūkumai, išeikvojimai ir pereikvojimai. Tai dar būtų pusė bėdos, – visa tai būtų galima ligonių sąskaita nurašyti. Daug blogiau būdavo, kai Hauptas, nuo spirito visas paraudonavęs, mėgdavo visur klampinėti ir griuvinėti – ir debošus kelti. Bet ir tai dar būtų pusė bėdos, – viso to galima ir nematyti, ir negirdėti. Visiškai bloga būdavo, kai jis, visas įsismaginęs, imdavo pas moteris lįsti, – esesninkes ir kalines. Šios gi, linksmo Haupto kirkinamos, žviegdavo, klykdavo it skerdžiamos... Kitos net oficialius valdžiai skundus parašydavo.

Valdžiai kad ir kažkaip širdis skaudėjo, vis dėlto ji buvo priversta Hauptą pasodinti karcerin duonai ir vandeniui –

kartą, kitą... penktą, šeštą... Paskui už tas pačias nuodėmes Hauptas buvo pasiųstas kažkur už Berlyno, į kažkokius sanitarijos ar blaivybės kursus, iš kurių jau nebegrįžo. Bene gerti bus nustojęs.

Ir Hauptas ligoninėje diktatoriavo, po teisybei, tiktai oficialiai. Neoficialus, bet faktinis diktatorius ilgą laiką buvo kalinys, *ober-capo* – vyresnysis kapas, Jan Weit.

Weitas – labai žvalus ir energingas trijų dešimčių metų juodas vyrukas, senas politinis kalinys, lageryje bebūdamas, buvo jau įsidoičinęs ir jau turėjęs po ketverių metų sėdėjimo eiti į laisvę. Ir būtų gal išėjęs, jeigu nebūtų jo pražudę per didelė valdžia ir moterys.

Weitas galėdavo Hauptui įkalbėti visa, ko tik norėdavo. Weitas faktinai nustatydavo ligoninės tvarką, kurią per Hauptą patvirtindavo Heidelis. Veitas parinkdavo ir ligoninės bendradarbius – raštinės personalą, sanitarus, gydytojus, nors pats apie gydymo reikalą nieko neišmanė.

Darbas ligoninėje kaliniui buvo be galo svarbus, – tai laidavo jam gyvybę. Darbas – lengvas, po stogu. Ir maistas čia buvo daug geresnis negu kur kitur. Daug geresnės buvo ir poilsio sąlygos.

Vėliau Weitas už moterystės reikalus smarkiai įkliuvo ir buvo išsiųstas labai sunkiem darbam į kaimą Hopehill – žiaurų plytų fabriką. Išvykus Weitui, ligoninėje atsirado įvairių tautų gydytojų – ir lenkai, ir prancūzai, ir lietuviai, ir latviai.

Kai Hauptas, sužinojęs, kad aš moku keletą kalbų ir mašinėle rašyti, pašaukė mane į ligoninės raštinę raštininkėlio

darbui – išbandymo tvarka, Weitas įsiuto it buldogas, musę gaudydamas. Pasitiko jis mane ypatingu pasveikinimu:

– Jūs, lietuviai, *psiakrew*, pagrobėt iš mūsų Vilnių! Aš tau parodysiu grobti! Aš tau, parše, parodysiu Vilnių! Jei, driskiau, pamelavai ir nemokėsi dirbti, sveikas iš čia neišeisi! – ir taip jis pavedžiojo savo mušeikišką kumštį aplink mano nosį, kad mano noselė net palinko iš nusistebėjimo.

Tiesą pasakius, ligoninė lageryje turėjo nekokį vardą. Seni kaliniai pasakojo, kad tenai kalinius stačiai nuodydavę. Hauptas nuodijo ir dabar, tik pagal atskirą įsakymą. Lagerio pradžioje ligonis, neišbuvęs lageryje trijų mėnesių, iš viso neturėjo teisės prašyti iš ligoninės bet kurios pagalbos, nors jam ir kažkas būtų atsitikę. Dabar ligoninėje kalinius atvirai mušdavo ir užmušdavo be jokių ceremonijų ir iš to jokios paslapties nedarė. Dabar į ligoninę buvo galima kreiptis, jei karščio turi ne mažiau kaip 39 laipsnius. Jei nueisi su mažesne temperatūra – gauni kumščiu į žandą, batu per pilvą – apsivertęs gali ropoti, kur nori. Vėliau priimamoji į ligoninę temperatūra buvo nuleista iki 38 laipsnių, o 1944 metų rudeniop – net iki 37.

Kai mane, atėjusį raštininkauti, Weitas taip iškilmingai pasveikino, pagal lagerio taisykles aš buvau visiškai sveikas, – turėjau vos 38,4 šilimos. Tik trupučiuką galva ūžė, kažkoks pavasariškas vėjelis joje vaikštinėjo. Akyse tokia švelni miglelė sukosi, rausva, vyšniava tokia. Retkarčiais ji pažaliuodavo, bet niekis – pro ją veidai vis dėlto gana aiškiai buvo matyti, tik rašomosios mašinėlės klavišai šiek tiek painiojosi, it pelais jie būtų buvę apaugę. Blogiausias dalykas buvo – tai pasiutusi sloga, kad ją kur smakas būtų prarijęs!

Turbūt ne taip lengva įsivaizduoti, kas tai yra: turėti padūkusią slogą, nuo šalčio suaižėjusią, nuo mušimo sužalotą kraujuojančią nosį, dabar – lyg parako pripiltą, – pilnas akis ašarų, sėdėti raštinėje prie mašinėlės, kurios klavišų nebesimato, bandyti dirbti darbą, nuo kurio sėkmingumo priklauso tavo gyvybė ar mirtis – ir neturėti jokios nosinės – nė pėdsako! Biedinas tuomet buvau it nuskintas agurkas, į patvorį numestas! Verčiau jau šimtas lazdų per kuprą negu šitokia nosis!

Raštinėje, be manęs, sėdėjo dar trys vyrai: raštinės kapas – labai jaunas ir mandras lenkiukas, maža ką padoresnis už Weitą; čekas – vienas aukščiausių žmonių visame lageryje, ir dar vienas lenkas, senas valdininkas pedantas. Kapas ir čekas, artimi Weito bičiuliai, pasitiko mane su karinga nuotaika. Draugiškai priėmė mane tiktai tasai senis lenkas, toliau per visą lageryje buvimo laiką pasilikęs geras bičiulis, bet ligoninėje jis pats maža ką tegalėjo man padėti, – jis pats buvo jauniklių ujamas ir jojamas.

Kapas pasodino mane ypatingoje vietoje. Iš vienos pusės – karštas pečius, iš kitos pusės – durys į lauką. Ties galva stoge langas, visuomet atidarytas vėdinimo reikalu. Balandžio mėnesio vėjai vaikščioja pro mane iš viršaus į apačią, iš apačios – į viršų, skersai ir įstrižai. Visą laiką buvo toks jausmas, kad mano nosyje įvyks parako sprogimas, o krūtinėje – kažkokios varlės kurkė.

Šitokia tvarka prasidarbavęs, vis dėlto vieną kartą savo rytinę temperatūrą privariau iki 39,6 laipsnių, – įsigijau teisę atsigulti į ligoninę – ligonio tvarka.

Galingajam Weitui to tiktai ir tereikėjo. Tučtuojau prikalbėjo Hauptui, kad aš darbui visiškai netinkąs. Be to – nežinia, kuo sergąs. Gal dar nusprogsiąs, o jam darbininkas tučtuojau esąs reikalingas.

Aš nuėjau į ligoninę sirgti. Mano vieton, tik nebe vėjų sankryžoj, tuojau buvo pasodintas jaunas naujas lenkaitis.

Mano bandymas padaryti ligoninėje karjerą – pasiekti registratoriaus laipsnį – aiškiai nepavyko dėl mano nesugebėjimo tokį sudėtingą darbą dirbti.

XIX. MUŠEIKIZMO FILOSOFIJA

Man gydytojas Heidelis buvo kažkodėl ypatingai palankus. Atrodo, jam šiek šiek imponavo mano mokslo laipsniai ir mano profesija.

Baigėsi mano angina, mano gripas, temperatūra visiškai nukrito, o jis mane ligoninėje laiko ir laiko ligonio tvarka, nors vietų joje tikriem ligoniam baisiai trūko.

Man tai buvo nepaprasta laimė, – faktinai gal tai buvo pirmas toks atsitikimas lagerio istorijoje.

Mano draugai, likę bloke, dirba pluša, gaudo lazdas ir kruviną prakaitą lieja, o aš sau guliu lovoj išsitiesęs! Ir dar kaip guliu! Lovoje pats vienas, švarios paklodės, yra pagalvėlė, nei bluselės, nei utėlėlės nė pauostyt, niekas manęs nemuša, niekas nekolioja, – miegu sau ir miegu! Ir su valgiu čia vis dėlto šiek tiek geriau. Sriubos – geresnės ir daugiau gauni. Su gydytojais susipažinau, ir jie kartais šį tą pasuka.

Ir virėjas kartais šį tą be eilės įvožia. Kitas sergantis kaimynas pas Abraomą rengias, savo porcijos nebevalgo, – už kokį jam patarnavimą mielai atiduoda savo dalį. Sustiprėjęs išmokau kambarį tvarkyti, grindis ir koridorių išplauti – už tą darbą taip pat kokia plutelė tekdavo. Šiaip taip jau buvo galima verstis, ir ilsėtis net! Besitrindamas po koridorių, net šiokį tokį paaukštinimą gavau.

Ligoninė aprašinėja atvykusius naujokus: jų išgėrimo reikalus, jų giminėlę, jų dantis... Į surašinėtojų tarpą ir aš buvau pakviestas – bičiuliškos pagalbos tvarka.

Mūsų „komisijėlei" pirmininkauja sanitaras, lageriškai pflegeris, senas katorgininkas G e r w i ń s k i.

Gerwińskis – milžiniškos jėgos vyras. Jam pačiam daugelis dantų jau seniai iškulta. Buvęs boksininkas. Buvęs Lenkijos kariuomenės feldfebelis. Pavyzdingas mušeika.

Lagerio istorijos pradžioje buvo sudarytas atskiras blokas, kuriame gyveno vieni vokiečiai kaliniai kriminalistai – vagys, plėšikai, galvažudžiai. Šitokia publika suvaldyti, žinoma, gana sunkus reikalas. Neklauso. Keikias. Mušas.

Va, šitai vokiškai publikai valdyti ir buvo paskirtas lenkas Gerwińskis – bloko viršininku. Valdžia aukštai vertino jo mušimo meną. Na, ir duodavo jis vokiečiam garo – tai duodavo. Ne vienam jų jis kaulus buvo sukniužinęs. Ne vieną jų ir pas Abraomą avansu buvo pasiuntęs. Jo ranka tikrai buvo labai pamačlyva. Dabar jis kalinius ligonius slaugė. Ir slaugė vis dėlto neblogai – ir pats nevogė, ir kitiem neleisdavo vogti. Kas ligoniui buvo paskirta gauti, ligonis gaudavo. Jo slaugomieji ligoniai greičiausiai pasveikdavo.

Mano santykiai su juo buvo bičiuliški. Filosofiški maždaug.

Sėdim dabar abu ligoninėje ir surašinėjame naujokus. Jis ir čia savo mėgiamojo meno negali pamiršti. Kur buvęs, kur nebuvęs, brūkšteli jisai naujoką atbula ranka – ir dunda jisai aukštielninkas, kojas aukštyn ištiesdamas.

– Kokios tautybės? – klausia jisai atvyksio naujoko.

– Ukrainietis, – išstena naujokas.

– A, ukrainietis? – žvilgteri Gerwińskis primerkta akim į atvykėlį ir vožia letena jam per žandą.

– Kokios tu tautybės? – Ukrainietis... – Kokios tu tautybės? – Ukrainietis...

Po kiekvieno atsakymo gauna vargšas ukrainietis per galvą. Jam jau lūpa praskelta, kraujas jau ant švarko srovena...

Bandė jisai sakyti „pravoslavas“ – nieko neišėjo.

– Tautybės, kvaily, klausiu, – ne tikybos!

Vargšas ukrainietis jau ir dantį išspjovė.

– Malo... rusas... – bando vargšas iš kito galo.

– Va, rusas, taip ir sakyk, kad rusas! – sėdasi Gerwińskis prie stalo rašyti. – Kur buvo tavo Ukraina, *psiakrew,* prieš karą? Nebuvo jokios Ukrainos. Nebuvo ir nebus.

Lagerio oficialiuose raštuose buvo painiojama tautybė ir pilietybė, tuo pačiu vardu viena ir kita rašydavo. SSSR piliečiai – visi buvo vadinami rusais – ukrainiečiai, gudai, kirgizai, totoriai, mordvinai, gruzinai – visiem buvo rašoma: rusas. Ukrainiečius, mobilizuotus į SS tarnybą, valdžia vadindavo ukrainiečiais. Čia net tikrieji rusai nešiojo ukrainiečio vardą. O ukrainiečius kalinius visuomet

rusais vadindavo. Kai atsako kalinys: ukrainietis, rašo: rusas.

Gerwińskis visa tai puikiai žinojo. Galėjo rašyti – rusas – ir nemušęs ukrainiečio, bet vis dėlto mušė.

– Kam gi, susimildamas, tu jį taip niokoji? – sakau Gerwińskiui, kai muštasai išlėkė pro duris, – juk jisai teisingai atsakinėjo. Klausei tautybės. Jis yra ukrainietis, – jis gi teisybę sakė, – už ką gi jis mušti?

– O! Jis, bestija, nusipelnė dar daugiau, – murma panosėje Gerwińskis, – aš jam dar mažai daviau!

– Ar jį jau seniau pažinojai?

– Ne. Pirmą kartą matau.

– Jeigu taip, tai kaipgi jis galėjo tau, mielas bičiuli, nusikalsti, kad jį taip baisiai muši? Juk jį šiandie teatvarė į lagerį, ir norėdamas nebūtų galėjęs...

– O tu žinai, mielas profesoriau, ką ukrainiečiai darė mum, Lenkijos kareiviam, kai prasidėjo karas? – mano bičiulis staiga surimtėjo. – Šaudė jie į mus! Iš pasalų šaudė! Velniai žino, iš kur išlįsdavo, velniai žino, kur pasislėpdami, šaudė išdavikiškai. Kiek jie mum nuostolių pridarė, kiek užmušė! Niekšai, aš tau sakau, o ne ukrainiečiai! Tauta – be istorijos, be kultūros, be valstybinių tradicijų. Buvo, yra ir pasiliks vergai. Kur kada kokį valstybės vyrą jie yra davę, baudžiauninkų rupūžės?

Gerwinskis ėmė karščiuotis ir besikarščiuodamas, sugniaužęs kumštį, ėmė į mane artėti.

Ot, velnias! Argi jis ir man dabar smogs?

– Ne, mielas bičiuli, – sakau jam, kiek galėdamas mieles-

niu balsu, – šitas; tai jau tikrai nešaudė. Žiopla toks. Jis turbūt šautuvo smaigalio nuo pučkos neatskiria.

– Visi jie tokie. Aš jį už tai ir mušu, kad žiopla.

Va tau, kad nori, – už žioplumą muša! Man drąsiau pasidarė. Aš jį toliau kirkinu:

– Bet kad tu, bičiuli mano mielas, ir lenkam pataikai užvažiuoti! Lenkai gi jau turbūt tikrai iš pasalų nešaudė!

– Mušu ir lenkus. Reikia mušti. Negalima nemušti.

– Kaip sau nori, brangus mano bičiuli, bet šitokio tavo elgesio aš visai nesuprantu. Iš viso jūs, lenkai, čionai labai keisti žmonės. Ateina jūsų tautiečiai į lagerį. Tokie nusigandę, tokie liūdni. Nežino, nei kas daryti, nei kaip laikytis, nei kur eiti, į tokį pragarą pakliuvę. Jie reikėtų paguosti, padrąsinti, pamokyti broliškai. O jūs, senieji kaliniai, ką darote? Be atodairos tvatijat ir tvatijat savuosius... Žudot savo tautiečius!

– Cha cha cha! – nusikvatojo mušeikizmo ideologas. – Žmogus, į lagerį atėjęs, nežino, kur jis pateko. Reikia jam parodyti, kad jis tikrai suprastų. Reikia jis iš karto užgrūdinti, kol jis dar sveikatos, dar jėgos turi, paskui bus vėlu. Iš pat pradžios gavęs mušti, toliau jis bus atsargus. Jis toliau kiekvieną mirksnį bus savo gyvybės sargyboje. Jis išmoks vengti pavojaus, išmoks gelbėtis. Nemušk jų, kol jie sveiki, jie bežiūrint išglebs ir žus. Vėliau juos visiškai lengvai užmuš. Iš pat pradžios reikia naujokam piktybę įvaryti. Juos mušdamas, aš jiem gera darau. Gyventi mokau. Akis atveriu...

– Vis dėlto pasiutusiai niaurus tas tavo mokslas...

– O ką, – jūsų, lietuvių inteligentų, iš pat pradžios niekas kaip reikiant nemušė, – man labai gaila jūsų. Neužsigrūdinote. Kas iš jūsų po mėnesio beliks? Gerai bus, jei po trijų mėnesių liks iš jūsų kokie penki...

– Na, na, negąsdink!

– Ką, negąsdink! Žinai, kiek jūsiškių šiandie priėmėm į ligoninę? Aštuonis. Girdi, aštuonis? Tu – devintas. Prieš pusantrų metų mūsų atvarė į lagerį šimtą devynias dešimtis tris. Žinai, kiek iš viso to mūsų būrio šiandie liko gyvų? Nežinai. Aš vienas likau, – štai kas. Vienas vienintelis, supranti, ką tai reiškia? Pamatysi, kaip jūs pradėsite lėkti pro kaminą, vienas paskui kitą, po kelis drauge...

– Vis dėlto, gerbiamas mokytojau, ar tu negalėtum prasmegti kur nors po velnių!

– Ką, nepatinka mano teisingi žodžiai? Žinoma, jie negražūs. Žinoma, jie kieti. Bet jie reikalingi. Reikia naujoką apšviesti ir užgrūdinti iš pat pradžios, kad jis nebūtų kvailas. Kad jis kiekvieną momentą būtų pasiryžęs grumtis dėl gyvybės, – kad jis niekuomet neužmirštų, kur jis yra...

– Klausyk, kumščiavos apaštale, – sakau aš jam, – čia ir kitas dalykas netelpa mano galvoj. Kad kalinys kalinį muša ir žudo, – štai kas man nesuprantama ir baisu! O kas būtų, jei kaliniai vieną gražią dieną nustotų vienas kitą bežudę? Jei jie vienas kitam padėtų, – kolegiškai, draugiškai elgtųsi, – juk gyvenimas čia tuomet perpus lengvesnis pasidarytų!

– Cha cha cha! – skaniai skaniai nusikvatojo Gerwińskis. – Koks tu, profesoriau, naivus tebesi! Iš knygų mokeisi, ne iš

gyvenimo! Čia ne žmonių, čia sistemos reikalas. Sistemą nustatėme ne mes, sistemą nustatė vokiečiai esesninkai. Pradžioje ir mes visi taip galvojome kaip tu. Kalinys kalinio nemušė. Tuomet vieni esesninkai mušė. Ir kaip mušė! Mes mušame su atodaira. Pamušam ir paliaujam. O jie mus mušė be atodairos. Gyventi kiekvienas nori... Norėdamas likti gyvas, turi žengti per kitų lavonus. Dar vėl. Jeigu čia būtų vienodi žmonės, sakysime, jeigu čia būtų vieni tikrai politiniai kaliniai, dar būtų galimas šioks toks taikus sugyvenimas, šiokia tokia vienybė. Bet to gi čionai nėra. Čiagi labai įvairi publika. Visokių tautų politiniai. Įvairiausi kriminalistai. Vagys, plėšikai, galvažudžiai, sadistai, budeliai... O kiek dar jų čia kitokių yra, kokio padūkusio šlamšto! Sudaryk jų tarpe vienybę, susikalbėk su jais! O kas svarbiausia – žmonės čia pasiutusiai alkani! Jau matei turbūt, ką daro klipatos? Rausias atmatų dėžėj. Senus kaulus graužia. Supuvusį mėšlą ryja. Surūdijusias vinis laižo. Žemėtos žalios bulvių lupenos – jiem aukščiausias skanėsis. Dėl duonos plutelės čia žmogus į ugnį eitų. Išvietėje maudytųsi. Savo artimą užmuštų be jokio sąžinės graužimo. Štai dar pernai rudenį aš pats vienam valkatai kaulus sukračiau už tai, kad jis vos spėjusiam mirti lavonui išplėšė kepenis ir pradėjo žalias ryti. Kaulus aš jam sukračiau. Bet ar jis buvo kaltas – tai dar klausimas. Ar tu žinai, ką tai reiškia, kai žmogus prisigyvena iki tokio laipsnio?! Šiemet čia žmonių jau nebeėda, bet pernai, ypač užpernai, tokių dalykų apsčiai pasitaikydavo. Aš pats buvau bloko viršininkas. Numirė naktį kalinys – ir dabok jį, kad kiti nesusprogtų. Kepenis, širdį – bežiūrint

išplėš. Ar tu, knygų žiurkė nelaimingas, gali įsivaizduoti žmogaus padėtį, kad jis taip pasiunta ir žmogėdra darosi? Ar jis žmogėdra ir gimė? Ne! Gimė jisai, kaip ir visi žmonės. Turėjo tėvus, turėjo tėvynę... Lageris ką iš jo padarė! Manai, aš perdedu? Nieko panašaus! Aš dar per maža sakau. Pasiklausk kitų senų katorgininkų, visi patvirtins. Žmogus čia žvėris daraisi. Bjauresnis už žvėrį. Ir turi toks pasidaryti. Turi žvėriškai gintis ir pulti. Kitaip – jis žus. Praris jį kiti. Va, taip, šmaukš – ir nebėr žmogaus. Nukūliau tam žioplai ukrainiečiui pusę danties. Kas tai yra? Toks niekaniekis, kad liežuvio gaila apie tai kalbėti. Tu piktinies, aš matau. Kažką sapalioji apie humanizmą, apie užuojautą, paguodą... Kūdikis dar tu esi, nors ir žilas! Kai lėksi dūmais pro kaminą, gal bent tuomet suprasi, kad aš tiesą sakau.

Šalta man pasidarė nuo tokios jo filosofijos. Suk jį velniai! Nebeišdrįsau toliau su juo ginčytis. Tikrai, ko vertos visos mano knygos, jei dvidešimtojo amžiaus viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga žmogėdra darosi?

1944 metų viduvasary atėjo į lagerį komendantas, lagerio viršininkas, gydytojas Heidelis ir dar kai kas iš vyresnybės. Pasišaukė visus kalinius jūrininkus.

Kaliniai jūrininkai buvo visi vokiečiai – be išimties. Beveik visi buvo vagys. Vienas kitas tiktai jų tarpe buvo padorus žmogus. Į lagerį atvarydavo juos baisiai nusipešusius, sunykusius, susmukusius. Lageryje jie labai greitai atkusdavo. Prie kokio darbo, bet kokioje komandoje juos paskirdavo, visuomet jie rasdavo, kur ką pavogti. Meisteriai buvo. Nepalyginami specialistai.

Va, šiuos jūrininkus ir pasišaukė komendantas. Išrikiavo. Pasišaukė abu budelius ir pradėjo jūrininkam kailį perti. Budelis krečia jam į uodegą, o jis, jūrininkas, turi pats garsiai skaičiuoti smūgius ir paskui iškilmingai atraportuoti komendantui, kiek jisai smūgių gavo.

Pirmoji jūrininkų partija, penkios dešimtys žmonių, gavo po penkiolika smūgių už tai, kad jie buvo visi jūrininkai. Antroji, penkios dešimtys žmonių, gavo po dešimtį smūgių už tai, kad jie į lagerį pateko. Trečioji partija, taip pat penkios dešimtys galvų, gavo tiktai po penkis smūgius – kad jie neužmirštų, jog jie lageryje gyvena.

Išpėrė komendantas savo vokiečius jūrininkus, išpėrė – nuėjo sau, lyg cigarą surūkęs.

Tų jūrininkų tarpe buvo vienas austras, jūrų inžinierius, labai protingas ir garbingas vyras, Bremer. Lagerin pateko už anarchistines savo pasaulėžiūros tendencijas ir už tolygų elgesį karo laivyne. Visuomet buvo jisai geriausios nuotaikos. Kad ir kažkaip jam sunku buvo, jis visuomet mokėdavo viskuo pasijuokti. Gerai, sakydavo jis, kad jį į lagerį pasodinę – po karo bent jis būsiąs *gesellschaftsfähig,* – ne gėda jam būsią pasirodyt padoresnėje visuomenėje. Esą koks vokietis, lageryje nebuvęs, galėsiąs po karo pasauliui akis parodyti? Laisvėje pasiliko jo jauna žmona, – ir jis pats buvo jaunas, – ir sūnelis. Jis buvo įnirtęs nacių partijos priešininkas, o jo žmonelė – įstojo į tą partiją. Dar labiau norėdama jį įskaudinti, atidavė jo sūnelį mokytis į nacių pensioną. Pagaliau ir pati sumanė dar kartą ištekėti, žinoma, už nacio, – pareikalavo iš jo išsiskyrimo. Sėdėdamas lageryje, dvejus me-

tus jisai su savo žmonele bylinėjosi, neduodamas jai išsiskyrimo pažymėjimo.

Visus šiuos jam tokius skaudžius dalykus pasakodavo jisai su meistrišku humoru, kaip tiktai vieni senosios Vienos gyventojai pasakoti mokėdavo.

– Na, Bremer, – sakau aš jam po jūrininkų šventinimo operacijos, – kiek gavai Trečiojo reicho garbei, penkis ar penkiolika?

– Et, jūs, užsieniečiai! – nusijuokė jisai. – Jūs vokiškos sielos visiškai nesuprantate ir nesuprasite. Jum mušimas atrodo kažkoks baisus veiksmas, žmogaus vertybę žeminąs dalykas. Mum, vokiečiam, mušimas yra pats paprasčiausias reiškinys. Jis yra įėjęs į mūsų kūną ir kraują. Tai yra mum būtinas elementas visoje mūsų auklėjimo sistemoje. Rask Vokietijoje, kad nori – hitlerinėje, kad nori – kaizerinėje, gimnaziją, kurioje gimnazistai nebūtų buvę mušami. Nerasi tokios. Leipcigas iš senų senovės yra pedagoginės literatūros centras; skelbiama tenai naujausios pedagoginės idėjos. Knygose mokinių mušimas tenai iškeikiamas. Bet tas idėjas mes tiktai užsieniui gaminame. Leipcige, naujausios pedagogikos tame centre, nebuvo nė vienos mokyklos, kurioje vaikai nebūtų buvę mušami. Jūs tokiais reiškiniais piktinatės, o mes į tai nekreipiame dėmesio. Lyg į blusos kandžiojimą. Truputį nemalonu. Truputį niežti. Bet tai ir viskas. Metas būtų ir jum suprasti vokiečių civilizacijos pagrindus...

Sunku būtų pasakyti, ar Bremeris šį kartą rimtai kalbėjo, ar juokės, kaip visuomet. Tiktai teisybės jo žodžiuose buvo geroka dalis.

Man tebesant ligoninėje, ligoniai pradėjo į ją griūti it skruzdėlės į medaus puodynę. Lageryje įsisiautėjo epidemijos: visokios šiltinės ir labai pavojingas vidurių sukrikimas, lageryje nelabai geru vardu vadinamas, mirtingumu prašokęs visas tris šiltines.

Ligoninėje – vietos maža. Ligoniai netelpa. Ėmė guldyti į lovas po du, po tris žmones. Guldo, kas kaip pasitaikė. Atvirą džiovininką su šiltininku, plaučių uždegimą su paleistviduriu. Vėliau, kai liga paaiškėdavo, ligonius imdavo rūšiuoti. Paleistvidurius sugabeno į atskirą kambarį, suguldė po du, po tris į lovą. Smarvė iš tojo kambario tirštais sluoksniais bangavosi per visą ligoninę. Pro kambario šalį praeiti buvo sunku. Daug geriau buvo mirti, negu tame kambaryje sirgti. Patekęs į tą kambarį ir skubėdavo atsisveikinti su šiuo pasauliu. O šiltininkam buvo įsteigtas net atskiras barakas. Prasidėjo šiokia tokia kova su epidemijom.

Kovoti su jomis buvo gyvas reikalas. Lageriui buvo paskelbtas karantinas. Tai yra nauji kaliniai į lagerį buvo priimami, bet iš lagerio nė vienas neišleidžiamas. Na, dėl to dar nebūtų buvę reikalo su epidemijomis kovoti, – kalinių būtų pakakę. Bet atsitiko kitas, daug blogesnis dalykas.

Visoje apylinkėje, iki pat Gdansko, pasklido gandai, kad lageryje siaučia baisios ligos. Vokiečiai, apylinkių gyventojai, žinia, kaip vokiečiai, baisiai nenori be reikalo mirti – baisiai bijo epidemijų. Tad šitie gyventojai pradėjo visa gerkle rėkti, kad lageris baisiausiom ligom juos apkrėsiąs...

Kas pas civilinius gyventojus iš lagerio ateina? Negi kaliniai ateis? Ateina esesninkai. Kas papirkliaut, kas – pagirtuokliaut, kas – šiaip sau pasmaguriaut. Civiliokai, visokios karo našlės ir gyvanašlės ir pradėjo rėkti, kad lagerio esesninkai jom visokias bacilas nešioja. Čia tai ir valdžiai buvo ko susirūpinti. Ji ėmė ir uždėjo karantiną ir visiem SS berneliam. Kol lageryje siaučia epidemijos, niekas iš SS vyrų nebegali iš lagerio išeiti.

Nebegali nei žmonelėm cukraus ir margarino nuvežti, nei kur samagono susižvejoti, nei su kokia nors gyvanašlėle kaime per naktelę pasiūtaroti.

Nori valdžia ar nenori, bet vis dėlto teko jai pradėti su tomis epidemijomis kovą. Negi sėdės SS karžygiai, visą laiką lageryje uždaryti! Ko gera, gali dar ir jie pradėti mirti. Juo labiau kad trejetas jų jau garbingą pavyzdį davė – ėmė ir pasimirė.

Bet epidemijų pradžioje ėjo taikingiausias visokių bacilų sugyvenimas ir susikryžiavimas.

Man į lovą buvo paguldytas ligonis su vidurių šiltine, kurio šiaip taip atsikračiau, atidavęs mūsų palatos sanitarui savo dieninę maisto porciją.

Kiti lietuviai inteligentai, patekę į ligoninę, rado paprastesnę išeitį, ėmė mirti vienas po kito. Pirmas iš jų mirė, gulėdamas pirmame aukšte po manimi, – ligoninėje buvo dviejų aukštų lovos, – aš, kaip sveikstąs, išsikėliau į antrąjį aukštą.

Mirtininkų eilę pradėjo P u o d ž i u s, mokytas matininkas, buvęs karininkas, aukštas, tvirtas 47 metų vyras. Jis, tiesą pasakius, jau seniai pradėjo silpnėti. Per rytinius patikrini-

mus mudu su juo šalimais stovėdavome ir drauge, it iš anksto susitarę, alpdavome. Ligoninėn pateko jisai, jau turėdamas daugiau kaip 39 laipsnius šilimos. Pasirodė, plaučių uždegimu jo susirgta. Ligoninės gydytojai apžiūrėjo jį tiktai į trečią dieną. Davė jam aspirino ir įsakė padaryti kompresą, kuris buvo padėtas vos sekamą dieną, kai ligonis ėmė jau sąmonės netekti.

Su tokia temperatūra žmogui baisiai norisi gerti. Bet lagerio ligoninėje net šiuo atžvilgiu niekuo nebuvo galima padėti. Nevirto vandens gerti negalima, o virinto – nėr kaip nėr. Tris naktis blaškėsi vargšas, maldaudamas nors lašelio vandens, – deja, ir to lašelio ligoninėje nebuvo galima gauti. Jam beklejojant, nuolat vaidenosi, kad jį kiša į krematoriumo pečių, kad jis jau pro kaminą lekia. Kiek bepajėgdamas, gynėsi jis nuo to, bet nuraminti jo jau nebebuvo galima.

Prašė, maldavo pašaukti iš kito barako jam artimą vieną kitą žmogų, – jis jau jautė gyvenimo pabaigą. Prašė lietuviškai, lenkiškai, rusiškai, vokiškai, nurodinėdamas, kuris barakas, kambarys ir lova. Ir tai įvykdyti nebuvo galima. Niekas nedrįso naktį pereiti per kiemą. Ties kiemu bokšte stovėjo kulkosvydis ir visus naktibaldas, pasirodančius kieme vėliau nustatyto laiko, šaudė neperspėdamas. Likusią paskutinės nakties dalį praleido Puodžius, besiginčydamas su komendantu. Komendanto, žinoma, pašal nebuvo, bet ligonis vaizdavosi jį esant čia pat. Dėstė jisai komendantui visas lagerinio gyvenimo prašmatnybes. Jau oro jam ėmė pristigti, jau tiktai po vieną skiemenį jis begalėjo ištarti.

– Po-ne ko-men-dan-te, *ich bit-te um die Ge-rech-tig-keit,* – prašau teisingumo, – vos vos pravaitojo jisai. Pravaitojo ir užgeso.

Užgeso lovoje, vadinasi, pasilaisvino vieta. Tuojau atbėgo sanitarai, pflegeriais vadinami, apžiūrėjo dantis, nuvilko marškinius ir nutempė dar nesuspėjusį kaip reikiant ataušti lavoną į sandėlį, kad jis būtų iš tenai pakrautas į artimiausią vežimą, einantį į krematoriumą. Jo vieton atsigulė kitas.

Tą dieną mūsų mažyčiame kambarėlyje mirė trys. Vienas senyvas vokietis, patekęs lagerin už tai, kad Gdanske, „juodojoj rinkoj“, nusipirko be kortelių pusę kilogramo sviesto. Pateko į lagerį, apsirgo ir mirė. Už pusę kilo sviesto savo galvą paguldė.

Mirė tą dieną ir vienas lenkas, dar visai jaunas, labai inteligentiškas, kultūringas, mielas vaikinas. Vaikščiojo po kambarį. Draugiškai kalbėjomės. Atsisėdo ant savo lovos. Sučiulpė sausainio gabalą. Atsigulė ir užmigo. Turbūt ir pats nežinojo, kad jis jau miręs.

Antras iš eilės mūsiškis tame pat kambaryje mirė advokatas K e r p ė.

Jis jau kokią savaitę vaikščiojo visas susirietęs. Žvyrą su naščiais betampydamas, buvo visiškai nustojęs noro valgyti. Užtat baisų troškulį jisai turėjo. Kadangi iš šulinio čiaupo vandens nebuvo galima gerti, jisai gaunamąją duonos porciją iškeisdavo į mineralinį vandenį, – kiti kaliniai jam tokį vandenį duodavo. Tik vėliau pasirodė, kad jie tą vandenį ne krautuvėj, lageriškai „kantinėj“, pirkdavo, bet iš šulinio

pasemdavo: imdavo duoną ir nuodydavo žmogų. Kerpė gėrė tokį brangų vandenį ir šaipės.

– Yra, – šnekėjo jisai, – lagery ir gerų žmonių: ne visi muša.

Ligoninėj šnekučiavos jisai, visai nesirengdamas mirti. Gal ir manė, kad reikės jam tai padaryti, bet vis dar ne taip greitai.

– Et! – ištarė jisai, apsiverė ant kito šono ir baigė savo dalią.

Kitiem mūsiškiam numirti ne taip lengvai sekėsi. Per penkias ar šešias savaites mirė devyni, o daugiau dvidešimties nežinojo, kaip jiem toliau elgtis: mirti ar dar bandyti žemelės jungą tempti?

Tiesą pasakius, lageryje mūsiškių mirė tiktai septyni, nes kitu du buvo užmušti. Vienas jų – beveik mano akivaizdoje.

Tai – jaunas vyras, talentingas mokslininkas gamtininkas, gimnazijos direktorius Marijampolėje, M a s a i t i s. Atėjo jisai į ligoninę jau sunkiai sirgdamas ta prakeikta lagerio „cholerina“. Gal būtų iš jos pagijęs, gal – ir ne, – nežinia. Ligoninės prausykloje naujus ligonius rikiuoja po dušais ligoninės barzdaskutys. Rikiuoja ir keikias, ir pagaliu bado. Masaitis padarė kažką, kas tam barzdaskučiui nepatiko, – ne po tuo dušu atsistojo, ar ką, – rėžė barzdaskutys jam su lazda per sprandą. Masaitis apalpo. Nebeatsigavo. Sekamą rytą buvo jisai jau miręs.

Tvirtas, sveikas, malonus vyras buvo B a u b a, gimnazijos direktorius Kaune. Iš pat pradžios jam lageryje sekės. Pateko dirbti raštinėn į komendantūros namus, buvo apgyvendintas geresnėse patalpose, geresnį maistą gaudavo.

Apsirgo vidurių šiltine. Pakėlė ją. Kol pabaigs gyti, buvo paguldytas į klipatų bloką. Tenai jį besveikstantį ir užmušė taburete – maisto dalintojas Taranskis, po kelių savaičių patsai miręs nuo tos pačios šiltinės, lageryje išgyvenęs ketverius metus.

Taip gausiai prigriuvus į ligoninę epidemininkų, man joje jau nebejauku pasidarė. Pagaliau Heidelis liepė mane išrašydinti iš ligoninės.

Weito dešinioji ranka ir liokajus, pflegeris Waliszewski, išleisdamas mane, ketino man snukį sugurinti, visus mano marškinėlius iškratė, iščiupinėjo, ar nebūsiu aš ko ligoninėje pavogęs, nes jis pats tuomet nukniaukė mano vienintelį, mano visą brangiausią turtą, mano „aukso valiutą“ – aštuonias cigaretes, kurias man vienas kolega arkliavagis buvo dovanojęs!..

Waliszewskis aprengė mane pačiais šlykščiausiais skarmalais, kokius tik turėjo, paršu pavadino ir kumelės vaiku – ir paleido.

Weitas visą paleistųjų komandą nuvedė, kaip paprastai, į darbo biurą, – atseit va, pagydžiau, – galite kinkyti į vežimą.

Darbo biuras primygtinai siūlė palikti mane ligoninėj raštininkėlio pareigom eiti, bet Weitas apie tai ir klausyti nenorėjo: tokių Vilniaus grobikų, kaip aš, jam esą nereikia.

Tinginiu nenusisekėliu išlėkęs iš ligoninės raštinės, gavau pradėti lagerinę karjerą vėl iš pradžios. Naujoko teisėmis vėl atsidūriau miško kolonoje – rąstų tampyti.

Vis dėlto ligoninėje geriau buvo negu prie rąstų!

Kimbame į rąstą – jau labai mišrioje kompanijoje, lietuvių

inteligentija buvo jau po įvairias komandas išsklaidyta, – kimbame į rąstą kokie dvidešimt vyrų – nejuda, judošius, iš vietos – ir gana. Na, tiek ir tos sveikatėlės mums bebuvo: kitam sprigtu duotum kakton – ir nuvirstų...

O kol tą prakeiktą rąstą ant savo pečių užustenam, kol iš vietos išjudam, kol jį už pusės kilometro ir toliau nulinguojam nudejuojam, baisiai nuobodu pasaulyje pasidaro. Taip jau nuobodu, kad net vemti noris.

Dieną tampau tuos rąstus, kitą, trečią... Kas gi čia, po velnių, bus? Jei taip dar kelios dienos prasitęs – ir man bus kaip kitiem – po visam...

Dairaus šen, dairaus ten, kaip čia nuo tų rąstų pasprukus?

XXI. APLINK KELMĄ VISĄ DIENĄ

Besitąsant su rąstais, užėjo ir Velykos, 1943 metų – pirmosios Velykos lageryje.

Šeštadienį prieš Velykas dirbome tiktai ligpiet. Popiet mūsų mielas Vacelis Kozlovskis išrikiuoja visą bloką kieme. Balandinė saulaitė taip gražiai šviečia, taip mielai šildo. Taip gera būtų toje mieloje saulužėje saulužėlėje bent kiek pailsėti!

Paduoda Vacius komandą:

– *Zdejmować koszule! Ale prędzej!* – Nusivilkite marškinius, – greičiau!

Žiūrime, kas gi čia dabar bus? Argi jis, šėtonėlis mieliausias, mus Velykom be kelnių paliks, – iš jo gi gali visko laukti?

Bet kol kas dar nieko bloga nematyti. Visa ramu. Tiktai liepė jis mums žemėje susėsti.

– *Wszy bić, kurwamać, bić wszy!* – Utėles mušti, rupūžgalviai, mušti utėles! – šaukia Vacius, mostakuodamas šakotu vėzdu.

O, štai kas! Tegyvuoja Vacius iki pirmųjų kartuvių!

O tiem palšmargiam pono Dievo gyvulėliam Didįjį šeštadienį padarėme ištisą pogromą.

Trak trak trak, trak trak trak, – taip ir traksi po visą kiemą it iš kulkosvydžio. Tūkstančių tūkstančiai žuvo jų tuomet, vargšelių.

Pirmą Velykų dieną nedirbome. Vacius kviečia mus, lietuvius, pas save į „dienos ruimą". Pavaišinti bene mus geraširdiškai švenčių proga rengias?

Prie durų pasitinka mus Vacelis ir dar keli banditėliai.

– Parodykite kojas, – ar švarios? O ausis – ar mokate išsimazgoti? – tikrina toji „sanitarinė komisija" mūsų kojas ir ausis.

Kadangi su mūsų kojom ir ausim buvo dar pusė bėdos, Vacelis pareiškė, kad mes Velykų pirmosios dienos proga galime kambary net ant suolų pasėdėti, jei tokio noro turime. Tačiau tiem, kurių kojos ir ausys buvo ne pirmos rūšies, prisiėjo riestokai: gavo jie Velykų proga ir per marmūzę, ir per šonus, – buvo jie nugrūsti į prausyklą ir įmerkti tenai pamirkti į šaltą vandenį. Į „dienos ruimą" jie nebegrįžo...

Tuo tarpu kažkoks vargšas katorgininkėlis nuo Gdansko, pasisukaliojęs prie mūsų, padovanojo mum visiem vieną

kiaušinį, – kad vardas tojo lenkelio būtų palaimintas per amžius!

Ir mes dabar kaip visi gyvieji žmonės švenčiame Velykas! Sėdim po stogu, ant suolo, – ir kiaušinį turime!

Vyriausias iš mūsų tarpo drebančiom rankom iš susijaudinimo, paėmė tą kiaušinėlį, padalino kiekvienam po plonučiuką gabalėlį, apsiašarodamas palaimino kiekvieną iš mūsų.

Simbolis – simboliu, bet vis dėlto simbolis kartais esti daug galingesnis už pačią pasiučiausią tikrovę!

Tą dieną pietų mes jau nebenorėjome. Buvome sotūs tuo kiaušinio gabalėliu, – ir dar kaip sotūs!

Galimas daiktas, pasotino mus ir tyliai paslapčiomis prarytos ašaros, gal dar ir slapti prisiminimai – Tėvynės, tėvų, brolių, seserų, šeimų, – visa tai labai galimas daiktas, bet istorija apie tai tyli.

Antrąją Velykų dieną dirbome tiktai ligpiet. Popiet vėl mus kieme išrikiavo. Ateina lagerio pirmasai seniūnas, vyriausias budelis, Arno Lehman, mūsų sagų tikrinti. Ar visos sagos savo vietoje, ar kam kurios nors sagelės kur nepritrūko?

Kas turėjo laimei visas sagas vietoje, tam nieko nedarė. Kam kokios sagelės kur trūko, – tą varė tuojau į prausyklą ir tenai iškilmingai Velykų proga po dešimtį lazdų į uodegą šutino. Kitas besagis dar bandė aiškintis:

– Aš neturiu kur sagą gauti. Man tokį švarką ir davė. Sagą aš iš kito galėčiau pavogti, bet kurgi aš gausiu adatą ir siūlų, kaipgi aš vogtą sagą įsisiūsiu?

Šitokiem vyram už viešai pareikštą jų ignoraciją pridėjo Velykų proga dar po penkias lazdas.

Mano sagos tą dieną buvo tvarkoje. Aš jau buvau bebandąs saulaitėje dantis šildyti, kaip kažkas staiga man iš pasalų – makt makt makt – maknoja kumščiu į mano švarko skyles.

– O čia – kas? – perkreipęs žandą, prikišęs snukį, klausia manęs Vacelis.

– Skylės, – sakau aš jam drebėdamas, – kas gi čia bus daugiau? Tokį švarką man iš sandėlio davė.

– Tu, kirmėlės vaike, – pratarė man Vacelis ir drėbtelėjo su letena per vieną ausį, per kitą. – Kodėl, kirmėle, neužsisiuvai?

– Neturiu lopinių. Adatos, siūlų... Nežinau, kur gauti!

– Kirmėle! – prašnypštė man Vacelis ir dar porą antausių mielai pridėjo.

Taip ir baigėsi mano pirmosios lagerinės Velykos.

Po Velykų vargais negalais man vis dėlto pavyko pakeisti savo specialybė. Pasprukau iš rąstų tampytojų komandos, nuėjau kelmų rauti. Tai bent gyvenimėlis buvo!

Pasirinkau kelmą nuošaliau nuo valdžios akių ir krutu aplink tą kelmelį, žemeles, samanėles nuo šaknelių kapstau, kad būtų galima jisai, atėjus progai, pakelti. Krutu aš tenai dieną, krutu antrą... Trečiosios dienos pavakary mano krutėjimo vietą užėjo esesninkas, pilvūzas toksai su dvokiančia pypke, kelmyno darbų vadovas.

– Ogi tu, *blöde Sauhund,* – atseit pakvaišęs kiauliašunie, – tai tu šitaip atsidėkoji valdžiai už duoną!? Aš tau, driskių išsigimėli, parodysiu!

Nuvarė jisai mane prie kito kelmo, kuris buvo, matyti, jau ne vieno mano pirmtakūno krapštytas. Žemė aplink kelmą buvo jau per kelis kastuvus išimta, – kelmas duobėj besėdįs.

– Va, išrauk šį kelmą, – įsakė man pilvūzas su dvokiančia pypke.

Ir prie šio kelmo darbas būtų nieko sau. Įlendi į duobę, prisišlieji prie kelmo, – iš tolo nė nematyti, kruti ar nekruti. Visa bėda tiktai, kad duobė aplink kelmą buvo pilna vandens, dumblino tokio, parūdijusio kaip nacių partijos drabužiai, – ir balandžio mėnuo dar tebebuvo. Ir kojos mano buvo kaip tyčia sutinusios ir žaizdomis apaugusios. Su tokiomis kojomis balandžio mėnesį dvylika valandų vandeny iškrutėti – kažkaip baisiai jau neįdomu. Visiškai neįdomu, – ne, ne! Ir dar vėjas toksai išdavikiškas iš jūros pučia, kad jį velniai kur! Pučia, tarytum ant tavęs jokio švarkelio, jokio raumenų sluoksnelio nebūtų, – čiupinėja plikus kaulelius, lyg su botagu pačaižo. Ir dar debesėlį vieną kitą atneša, iš viršaus papurkščia, iš šonų pašlapina...

Patrepsi, patrepsi aplink kelmą naciškai rudame vandenėlyje – ir ropoji į krantą. Tiktai krante nėra kas veikti, – kelmas gi vandeny! Kojos nė pakasyti kaip reikiant nesuspėji, kaip pilvūzas su dvokiančia pypke tau lazda jau bemosikuojąs... Nėra kitos išeities, kaip tiktai – klionkt – į vandenį it varlė nuo žardo. Taip ir praslenka darbo dienelė, dvylika valandų.

Plušau aš aplink tą kelmą, plušau, bet vis dėlto jo neišroviau, – palikau ir kitiem progos pasimirkyti.

Ketvirtą dieną man pradėjus tą kelmą kastuvu baksnoti, prieina prie manęs vienas iš daugelio miško komandos kapų. Mažiukas toksai, visas plikas, su žaliu trikampiu ant krūtinės, vadinasi, profesionalas kriminalistas, bene aštuonetą metų po lagerius besitrankąs. Apžiūrėjo mane, pakraipė galvą.

– Hm... Kas tu toks iš profesijos? – klausia jis manęs.

– Hm... – sakau aš jam, nežinodamas, ką sakyti, – kadaise buvau universiteto profesorius, Müncheno Liudviko Maksimilijono universiteto filosofijos daktaras... Poetas buvau, eiles, dramas rašiau... Dabar, matai, kelmą raunu.

– Tai tu, seni, šitoks? Na, palaukš! – sumykė jisai ir nuėjo sau.

„Po velnių!“ – manau, – ko gi dar tas numukagalvis iš manęs nori?!“

Po valandėlės tasai numukagalvis grįžta ir įsako man:

– Ei, tu, seni, eikš su manimi!

Na, dabar tai jau visai pražuvau. Duos jis man garo!

Nuvarė jisai mane prie tvoros, kur iš eglių šakelių dirbo tokias kilnojamas tvoreles lyg kilimėlius, bene sodam nuo sniego ar nuo zuikių saugoti.

– Va, – sako jis man, – ligpiet šitas šakeles dėliosi į aną tvoros pusę, o popiet – dėliosi jas atgal. Rytoj – taip pat. Tiktai, žiūrėk man, vis krutėk. Kai aš būsiu pašal... Ypač gi, kai kokį esesninką pamatysi...

Tai geros širdies vagilėlio būta! Kas per malonumas: saulelėje sėdėti ir šakeles taip gražiai per tvorą dėlioti! Kad būtų pyrago – Velykos būtų stačiai!

Gaila tiktai, kad mano geradariui pačiam gyventi baisiai nesisekė. Kiek vėliau bandė jisai bloke pasikarti, – nepasisekė: draugai ištraukė iš kilpos. Bandė jisai ir pasipjauti – taip pat labai nevykusiai: draugai atėmė peilį, perrišo ranką, – norom nenorom turėjo jisai pagyti. Pagaliau bandė jisai iš proto išeiti. Šios pastangos buvo šiek tiek sėkmingesnės, bet tinkamų vaisių vis dėlto nedavė. Palaikė jį ligoninėj, palaikė, atvarė jį atgal į protą ir išgrūdo į mišką – toliau kapauti. Baisiai geras žmogelis buvo ir nenusisekėlis toks!

Deja, neilgai ir aš prie tvoros su šakelėmis darbavaus. Mano kojos visiškai ištvirko, – nebeneša kūno, nors tu ką! Nelabai besugebu ir į mišką nukrypuoti. Ir ragino mane, ir lazdele baksnojo, bet kojos nekreipė į tai jokio dėmesio. Pagaliau negi jas muša, – kas jom? Jos, aprištos skudurais ir pasipūtusios, savarankiškai gyvena.

Dėl šitokio neleistino mano kojų elgesio aš tapau išbrauktas iš miško komandos leistrų ir paskirtas į vieną klipatų komandą.

Sveikinu, – aš jau klipata!

XXII. KLIPATŲ KOMANDOJE

Mūsų klipatų komanda dar nebuvo pati klipačiausia, – mes dar vaikščiojome į darbą lagerio ribose.

Dirbome pastogėj. Vieni skutimosi peiliukais, prie lentos pritvirtintais, pjaustė visokius skudurus į pailgus gabalėlius, siauručius tokius; kiti tuos gabalėlius vieną prie kito raišiojo

ar klijais lipdė; treti – sulipdytuosius į kamuolius vyniojo; ketvirtieji – iš tos medžiagos diržus audė. Ir dirbtuvė vadinosi – *Gurtweberei* – diržų audykla.

Darbas buvo čionai nieko sau, nesunkus, pašvilpautinis. Tik jau kompanija buvo baisiai nuobodi. Nė vieno į normalų žmogų panašaus. Net ir dirbtuvės kapas buvo nei šioks, nei toks. Kaliniai jį vadindavo *Fräulein Capo* – panelė kapas. Laisvėje jisai dainavo ir šoko operetėje ir buvo laikomas vyru. Lageryje keikėsi jisai vyriškais žodžiais, bet plonu moterišku balseliu. Ir į lagerį jisai pateko už pasižymėjimą homoseksualizmo darželyje, – vaikščiojo su ružavu trikampiu.

Dirbtuvės draugai kaliniai buvo vienas už kitą geresnis: kam rankos pūva, kam – kojos, kam – visas veidas suniurkytas, kam – krūtinė kiaura, kas – su nuolat pakelta temperatūra... O skarmalai, skarmalai!

Baisiai neįdomus buvo tenai tas pūvančių žaizdų kvapas! Ir dar tų utėlių mūsų komandoje buvo neaprėpiama galybė – ištisos marios! Laipiojo jos ne tiktai nugaromis, kiškomis, skvernais, bet ir suolais, ir stalais, – nusipenėjusios it tarakonai, palši tokie.

Mūsų komanda duodavo lageriui didžiausią dėmėtosios šiltinės procentą. Daugelis į ją ir patekdavo jau besergą. Ir mūsų vargšelis panelė kapo nuo dėmėtosios šiltinės atidavė ponui Dievui dūšelę.

Darbas čionai turėjo nemaža ir privalumų. Visų pirma vyko jisai pastogėje: nei tau lietus už apykaklės varva, nei tau kaulelius jūros vėjas ėda. Antra, dirbai sėdėdamas, – į

nepaklusnias pasipūtusias kojas galėjai nekreipti dėmesio, – jos buvo nereikalingos. Galėjai ir su kaimynu klipata pasiūtaroti, pavyzdžiui, Vilniaus reikalais pasirieti. Galėjai, palindęs po stalu, neva susipainiojusių skudurų ieškodamas, ir dūmelį vieną kitą nutraukti, kol tave puskapis, koja paspyręs, išmušdavo iš pastalės. Čia buvo dar ir dvi darbo pertraukėlės, kurių metu išleisdavo pasivaikščioti privačiais reikalais. Kol, būdavo, nuklipatuojam, kol sugrįžtam – geras pusvalandis laiko tau ir praeina.

Kartą per pertraukėlę klipatuoju su savo draugais klipatomis ir randu kieme cigaretės nuorūką. Bet kokią nuorūką, – beveik pusę cigaretės! Tuoj mes su kaimynu užsirūkėme tą puselę ir traukiame pakaitomis iš kumščio, kad valdžia nematytų: dabar darbo metas, o kaliniam darbo metu rūkyti griežtai draudžiama, – kad jie pypkiaudami netinginiautų.

Atėjo mano eilė čiulptelti dūmelį. Kur buvęs, kur nebuvęs – staiga šoko ant manęs antrasis lagerio seniūnas – *Zweite Lagerälteste,* – sukčiaus budelis Selonke:

– Parodyk, parodyk, ką čia turi saujoj?

Atgniaužiu saują, kas gi: baigiąs virsti pelenais nuorūkos gabalėlis.

– Ką tu, driskiau, įsivaizduoji? Tau kurortas čia, ar ką?!

Nuo pirmojo jo smūgio per žandą pasvyravau pasvyravau, bet vis dėlto išsilaikiau ant kojų; nuo antrojo – užriečiau kinkas. Rupūžė šitas, Selonke, baisiai miklią turėjo kairiąją ranką, nuo jos retai kas negriūdavo. Po šio susitikimo su ja man tris mėnesius ausis ūžė it vapsvų kelmas.

Popietinės pertraukos metu klipatėlėm duodavo dar kavos atsigerti. Tokios juodai rudos, vokiškos, lageriškos. Vis dėlto ji būdavo šilta. Kai jos, būdavo, išgeri, viduriuose būdavo taip pat šilta. Gur gur gur – pasigirsdavo tuomet viduriuose tokia švelni muzika. O kas visų svarbiausia – valgyti ne taip baisiai besinorėdavo.

Visa nelaimė buvo, kad geriamasai indas reikėjo savas turėti. Kas indą turėjo – gėrė kavą, liežuviu lūpas laižė, pilvą rankele glostė, kas neturėjo – turintiem pavydėjo.

Pas Vacių bloke buvo toksai pusbernėlis, kokios 17–18 metų, kuris kaliniam pietum bliūdelius dalindavo, o iš baigiančiųjų valgyti vėl juos atimdavo. Tai buvo visos jo pareigos lageryje. Šiaip ar taip, jis jau buvo valdžios žmogus. Ogi iš seno jau žinoma: valdžiai visuomet lengviau gyventi negu valdomiesiem. Palyginti su manimi tas pusbernėlis atrodė tarytum koks buožė šimtamargis prieš kumetį, nors jis ir parištą, matyti, Vaciaus nuskeltą, žandą nešiojo.

Ateinu aš pas tą pusbernėlį bliūdelio prašyti paskolinti, sakau, į senatvę baisiai norėtųsi kavos sriubtelti... Nežinau, nė kokiu balsu, kokiais žodžiais kreiptis į jį, kad tik, ko gero, jis nesupyktų. Kartą pakartoju savo prašymą, kitą kartą pakartoju, visokiomis šventenybėmis prisiekiu bliūdelį grąžinsiąs, – jis nesiteikia girdėti: sėdėdamas užustalėje, įvarė jisai nykštį į savo nosį ir kažką tenai rūpestingai grabalioja.

– Šviesiausias pone, – maldauju nusiėmęs kepurę, kiek galėdamas ploniausiu balsu, – gal, šviesiausias pone, teiktumeis...

Nė žodžio netaręs, jisai ištraukia iš pastalės tokį sulankstytą surūdijusį dubenėlį ir varto sau panosėje. Pagaliau sako:

– Še. Tik žiūrėk, parše, nepavok!

Kitą dieną jis man ir to dubenėlio nebeskolijo.

– Et, – pareiškė jis man, – daug čia tokių, kaip tu, driskių valkiojasi. Visiem nepriskolinsi... Lauk iš kambario! – užsimojo jis ant manęs šluota.

Mano laimei, mirė vienas klipatėlė, mano darbo kaimynas audykloje. Jis turėjo tokią dėžutę nuo konservų, trupučiuką parūdijusią, net su lankeliu, iš viršaus pritaisytu. Aš žinojau, kur jis ją pasidėdavo dirbtuvėje, – jis seniau man ją kartais paskolindavo. Kai į darbą jis nebegrįžo, ištraukiau aš ją iš po skudurų slaptoje vietoje – dabar buvo ji mano. Jokio kito įpėdinio klipatėlė nepaliko!

Dabar buvo man spjaut į visus Vaciaus pusbernius ir piemenis. Dabar aš ir be jų pagalbos geriu sau kavutę ir klausaus tokios mielos, tokios švelnios muzikos: gur gur gur...

Ot, ką tai reiškia turėti savo dėžutė nuo konservų!

Man jau apsipratus su klipatos likimu ir besiruošiant šiuo ar tuo būdu keliauti pas Abraomą, lietuvių inteligentijos likimas Stutthofo lageryje staiga ėmė keistis negirdėtu būdu.

Lagerio valdžia aiškiai persistengė – per daug jau greitu tempu žalojo ir marino žmones. Už savo šitokius rūpesčius gavo ji, matyti, gerokai velnių iš aukštesnės valdžios, kuriai tolimesnės politikos sumetimais jau gal nebepatogu buvo mus taip greitai naikinti.

Vieną pavakarį visus pasilikusius gyvus ir dar šiaip taip pasivelkančius lietuvius inteligentus pašaukia pavardėmis ir

rikiuoja atskirai. Prieina prie mūsų visas būrys SS vyrų – ne tų eilinių, kurie su šautuvu vaikšto, bet tų, kurie su revolveriu, – aukštesnių pareigūnų, įvairių lagerio įstaigų viršininkų. Išklausinėja mus, kur kas dirba, ir tuos, kurie dirba sunkų darbą, rikiuoja atskirai. Ir ima mus dalytis savo tarpe SS pareigūnai! Tuos iš mūsų, kurie jiem geriau patinka, pasiima ir nusiveda sau, kas vieną, kas – du. Pasiima dirbti jo vadovaujamoje įstaigoje. Kitas esesninkas išvijo lauk net senus savo darbininkus, pasiėmė dirbti mūsiškius. Keturi patekome dirbti net į raudonuosius komendantūros rūmus, – šiem išėjo jau visiškai gerai.

Šie keturi tuojau buvome nuvaryti į pirtį – gerą šiltą dušą, pirmą kartą gavome kaip reikiant nusiprausti. Davė mum keturiem lagerinius švarius naujus skalbinius, kojines, batus net ir po gerą, švarų civilinį apsivilkimą, tik su raudonais kryžiais ant nugarų ir kelnių kiškų. Apgyvendino mus keturis atskirame bloke drauge su vadinamais kaliniais prominentais: barzdaskučiais, kelneriais, siuvėjais ir kurpiais, kurie aptarnaudavo SS vyrus. Buvo čia ir keletas raštininkų bei sandėlininkų, dirbusių komendantūros rūmuose.

Gyvenimas čia palyginti su Vaciaus bloku buvo tikras rojus. Žmonių nedaug, lovos nesukimštos. Lovoje miegame po vieną. Čia yra ir švarūs pagalviai, ir antklodės – kiekvienam po keturias antklodes – klokis ir šildykis!

Čionai niekas nerėkauja, nešūkauja, nesimuša! Čia ir valgyti daugiau duoda, – atiduoda kaliniam visą jiem priklausomą porciją, kartais – net ir priedo gauni. O svarbiausia –

čionai visiškai nėra utėlių, – nė vienos, nė pauostyti! Čia atskirai tuos kalinius prominentus ir laikė, kad jie esesninkam į drabužius ar į raudonuosius rūmus utėlių nepribarstytų. Patekęs gyventi į šį blokelį, galėjai laikyti save jau išgelbėtu. Kas bus, kas nebus – bet iš klipatų luomo jau išsiklipatuosi!

Čionai mes patekome tiktai keturi. Visi kiti liko pas tą patį Vacių su jo santvarka ir gyvenimo prašmatnybėmis. Kitiem ir darbas sunkokas pasitaikė. Darbas sodininkystėje oficialiai buvo laikomas lengvu darbu, – kai kuriuos paskyrė ir tenai dirbti. Reikėjo tenai bosai vandens nešioti, žemės nešioti, mėšlas nešioti. O tos sveikatėlės visiem tiap maža buvo belikę!

Aš patekau dirbti į vieną pačių svarbiausių lagerio įstaigų, oficialiai vadinamų *Häftlingsschreibstube* – kalinių raštinė. Tai buvo lagerio viršininko raštinės dalis, faktinai pati svarbiausioji. Jos žinioje buvo personalinė kalinių sudėtis ir daugelis kitų svarbių dalykų. Čia pasidarė prieinamos visokios bylos ir kai kurie slapti dalykai. Iš čia jau galėjau tarytum iš aukšto kalno žvalgytis po lagerį, viską sekti ir įsidėmėti, sudarinėti pažinčių su įtakingais lagerio žmonėmis iš kalinių tarpo. Čia buvo galima susipažinti su daugeliu vadovaujančių SS organizacijos žmonių, kurie iš dalies ėmė jau nuo manęs priklausyti. Viena iš mano pareigų buvo skirstyti jiem darbą, dežuravimą ir atostogas. Tiesa, paskirstymą tvirtindavo lagerio viršininkas, – mano planą jis patvirtindavo visuomet: kur kokį esesninką paskirdavau, ten jis ir dežuruodavo. Čia susirinkdavo lagerio žinios, viešos ir slaptos. Čia

susipindavo gijos ir lagerinės politikos, kiek tai liesdavo kalinių „savivaldą“. Ši raštinė buvo juo svarbesnė, kad tilpo po vienu stogu ir buvo susijusi su darbo biuru – *Arbeitseinsatz,* tiek daug svėrusiu kalinių gyvenime.

XXIII. GARBĖS KATORGININKAI

Neilgai tesidžiaugiau savo nauju bloku – siuvėjais, kurpiais, barzdaskučiais ir kitais lagerio aristokratais. Praslinkus kokiom keturiom penkiom savaitėm, valdžios vyrai vėl šaukia mus, lietuvius, susirinkti į atskirą patvorį.

Ateina lagerio gydytojas Heidelis, ateina felčeris, ateina sanitarijos raštininkas – ir dar kai kas tenai. Ima mus apžiūrinėti ir čiupinėti. Tam kojos sutinusios, tam širdis mataruoja it avelės uodega, tą – flegmonos apsėdo, tą – šunvotės, tam – galas žino iš kur – po visą kūną žaizdų priviso, tam – įvykusi kažkokia vidurių katastrofa, tam – temperatūra kaip pirty... Visiškai sveiko nerado nė vieno.

Visus tikrinimo duomenis surašė į popierius, galva palingavo ir nuėjo sau. Po to mus nuvarė į atskirą blokelį ir apgyvendino visus kartu.

Kambariukas nedidokas, tos pat medinės trijų aukštų lovos, bet kiekvienas turi jau savo atskirą guolį, miega vienas, turi dvi antklodes ir visiškai neturi palšųjų pono Dievo gyvulėlių. Visame kambary gyvenome mes vieni, ne tik nėra jokio svetimo kalinio, bet ir jokio pareigūno, jokio viršininko! Bloko viršininkas, daug nusipelnęs galvažudys

profesionalas, Zimmermann, gyvena kitame kambary su kitais kaliniais, į mūsų reikalus mažai kišasi.

Tasai Zimmermannas buvo įžymus vyras. Aukštas, platus, didelės fizinės jėgos. Už visokias vagystes ir žudynes jis daugelį metų bastėsi po įvairius lagerius. Mūsų lageryje jis buvo labai įtakingas, buvo laikomas vienu geriausių ir kultūringiausių bloko viršininkų. Gal jis ir buvo neblogas viršininkas, pragaras jį žino, bet banditas jis buvo pavyzdingas. Tarp kita ko, jis turėjo vieną nelabai girtiną papratimą.

Per patikrinimus rytą ir vakare, būdavo, reikia visi kaliniai eilėmis surikiuoti. Vieni stovi stati, kiti – apykreiviai, nelabai bepastovi. Koks klipatėlė, žiūrėk, atsistojo – ir linksta į šalį, – aiškiai gadina visą patikrinimo įspūdingumą. Pribėgęs Zimmermannas jį ir šiaip, ir taip stato, iš tos ir iš kitos pusės pakumščiuoja, – nestovi klipatėlė, lyg iš tešlos būtų padarytas. Tuomet, būdavo, Zimmermannas tokį minkštą klipatą neklaužadą patempia į pasienį, paima jį už krūtinės – ir takš – klipatos galvelę į sieną. Po tokio tekštelėjimo klipatėlė jau ramiai guli pasienyje. Jis jau nebeatsikels. Jis jau gatavas.

Va, šitokio galvų tekštelenimo Zimmermanas ir buvo specialistas. Tai buvo jo patentas. Ir tai – jis darydavo šitaip tiktai klipatom. Ar ne vis tiek klipatėlei, nuo ko ir kada jis mirs? Sveiką ar apysveikį žmogų užmušti Zimmermannui retai tepasitaikydavo. Taip, du tris per metus, ne daugiau. Šiaip nieko sau razbaininkėlis buvo. Iš mūsų tarpo apskaldė tiktai vieną kitą. Ne visus. Ne per smarkiai, – nė vienam į sieną smegenys neištiško.

Blogiausia, kad jis per patikrinimus versdavo mus drauge su kitais vokiškai giedoti. Kai kada ir marširuoti. Giedoti gi, – vieną pačių kvailiausių vokiškų maršų giesmių:

Heute wollen wir probieren
Einen neuen Marsch rangieren,
O, du schönes Sauerland!

Kuriem velniam prisireikė jam Stutthofo dvokiančioj duobėj Pareinio Sauerlandą garbinti, vargu ar jis pats žinojo!

Giedoti reikėjo būtinai. Išrėki ar neišrėki – vis tiek turi bliauti. Moki žodžius ar nemoki – bliauk vis tiek. Zimmermannas, būdavo, ir žiūri: išsižiojęs tu ar ne... Visą laiką būti sučiaupus burną arba išsižiojus – taip pat negerai: tuoj Zimmermannas snukį gurina. Visą laiką reikia žiopčioti. Svarbiausia, kad žiopčiotum – vaidintum giesmininką.

Zimmermanno nevalioje buvome taip pat neilgai. Kokias dvi tris savaites. Kažkas darėsi už lagerio sienų, ko mes nieku būdu negalėjome suprasti. Ar Berlyne, ar Lietuvoje, ar dar kur kitur, nežinia kas ir kur, bet tų įvykių atgarsiai pasiekdavo ir lagerį ir atsiliepdavo mūsų likimui.

Staiga vėl patvory išrikiuoja. Ateina lagerio viršininkas.

– Už ką jūs patekote į lagerį, aš nežinau, – sako jis mum, – bet jūs, matyti, būsite ne tokie kaip kiti. Yra gautas raštas, kad aš nuo šios dienos turiu jus laikyti kaip garbės katorgininkus – *Ehrenhäftlinge*. Apsigyvensite jūs dabar visai atskirai. Nuo šiol tiesioginis jūsų viršininkas būsiu aš, lagerio viršininkas. Lagerio seniūno – *Lagerälteste* – įsakymai jum

neprivalomi, – jis tegali jum perduoti mano nutarimus. Galite plaukų nebekirpti, – galite nešioti ilgus plaukus. Galėsite kas savaitę rašyti ir gauti laiškus (iki šiol, kaip ir visi kiti, rašydavome ir gaudavome trumpus laiškus kas antrą savaitę). Bet laiškai turi būti neutralūs, apie lagerį ir politiką neturi būti nė žodžio rašoma. Svarbiausia, neturite teisės rašyti, kokiame lageryje esate. Rašykite stačiai *Lager Stutthoff*, kad nebūtų galima suprasti, kas čia per lageris, kur jūs sėdite. Su kitais kaliniais bendrauti ir kalbėtis nuo šiol jum griežtai draudžiama. Už pastebėtą bendravimą būsite grąžinti atgal į bendrus blokus. Darbas jum nuo šiol nebeprivalomas. Nebent kas norės savo noru kokį darbą dirbti. Nešioti numerį su trikampiu jau nebereikia. Galite, kad norite, dėvėti savo švarką, ant rankovės prisisiuvę geltoną raikštį. Bet dryžuotos lagerinės kelnės jum vis tiek ir toliau privalomos. Lagerio drausmė jum taip pat privaloma. Jūs esate garbės kaliniai, bet vis dėlto kaliniai – *Ehrenhäftlinge doch Häftlinge.*

Apkvaišome visiškai išgirdę tokią negirdėtą neregėtą naujieną. Kas gi pasaulyje turėjo atsitikti, kad lagerio viršininkas taip pasikeitė, toks mandagus pasidarė? Ar tikrai jau mes būsime išgelbėti, tikrai mirti nebereikės?

Visi buvome įsitikinę, kad dabar mus jau tikrai iš to pragaro paleis. Mes baisiai pykdavome, kai senieji kaliniai dėl mūsų džiaugsmo skeptiškai linguodavo galva ir sakydavo:

– Netikėkite esesninkam. Niekur jus nepaleis! Pamatysite!

Deja, šitie skeptikai teisybę sakė.

Dabar davė mum po visiškai naujintėlį dryžuotą lagerinį

apsivilkimą, davė padoresnius skalbinius. Kas norėjo, galėjo ir savus dėvėti. Apgyvendino naujai suremontuotame barakėlyje, pastatė geležines kaip ligoninėje dviejų, nebe trijų, aukštų lovas, plačias tokias. Davė net po pagalvę su užvalkalu, davė net po švarią paklodę, po tris antklodes! Valgomasai kambarys – atskirai. Valgomajame kambary pakabino radijo garsiakalbį! Štai kas pasidarė!

Nebebuvo jokio svetimo bloko viršininko, – mes patys iš savo tarpo tokį viršininką rinkdavomės. Su mumis buvo apgyvendintas mūsų kolega gydytojas, medicinos profesorius, turėjęs geriausią vardą visų lagerio ligonių tarpe, – ir jam buvo pasakyta, kad jis dabar atsako už mūsų gyvybę. Jis dabar privaląs žiūrėti, kad niekas mūsų daugiau nebemirtų!

Tuomet tai mum jau šis tas paaiškėjo. Mūsų draugai, pasiskubinę numirti, savo kančiomis atpirko mūsų gyvybę. Jų mirtis, matyti, vokiečių valdžiai bus pridariusi apsčiai nemalonumų, kad ji nutarė mus daugiau nebemarinti.

Mūsų naujas barakas buvo ypatingoje padėtyje.

Šiaip kaliniui slankioti palei moterų gyvenamus barakus buvo griežčiausiai draudžiama, – pagautam už tokius darbus grėsė didelės bausmės. Moterų barakai nuo vyrų barakų atitverti aukštomis spygliuotų vielų tvoromis. O mus dabar apgyvendino visiškai šalia moterų. Jos gyveno vienoje gatvės pusėje, o mes kitoje. Jokios tvorelės tarp mūsų nebuvo. Niekas neskiria.

– Žiūrėkit, kad jūs man prie moterų – ni ni! – perspėjo lagerio viršininkas. – Pagausiu – bus riestai!

Šventai klausėme lagerio viršininko įsakymo.

Moterys vaikščioja vienoje gatvės pusėje, mes – kitoje. Darbo metu – tiek dar to. Bet vasaros šiltais pavakariais, bet sekmadieniais – ištisą dienelę! Moterys vaikšto sau, mes – sau. Į moterų pusę – ni ni! Kaip apaštalai kokie su rūtelių vainikėliu.

Kiti kaliniai mum baisiai pavydi šiuo atžvilgiu. Bibelforšeriai mus bibliniais asilais vadina, bet mes nepasiduodame jokiai pagundai. Merguželės mum iš kitos gatvės pusės ir veideliais šypsos, ir visokiomis akelėmis mirksi, ir liemenėlius, ir blauzdeles rodo, bet mes laikomės – kaip mūras...

Galų gale iš kantrybės išėjęs ir pasipiktinęs moterų blokas ėmė skelbti, kad lietuviški vyrai iš viso esą nė velnio neverti, kaip varlės spalio mėnesį. Mes išdidžiai atsikirsdavome, kad mes savo žmonom esame labai ištikimi.

– Sakykite, sveiki! Jūsų tarpe yra gi ir tiek nevedusių! – paniekinamai šnypštė moterų blokas.

Na, per didelėmis dorybėmis girtis gal ir nevertėtų. Visi mūsiškiai buvo tiek pervargę ir tiek alkani, kad ištisomis dienomis niūksojo lovose, – kokiais pyragais juos, tokius nusibaigusius, būtų galima į dūsautiną meną prisivilioti?!

Kartą lagerio viršininkas atnešė mum storą pluoštą popierių ir liepė prirašyti juos.

– *Das ist zur Entlassung!* – Čia jūsų paleidimo reikalu, – pridūrė jisai su nusivylimo šypsena.

Tai buvo asmeninės anketos ir blankai prašymų darbui gauti Vokietijoje. Reikėjo tenai pažymėti, kokį darbą mokame dirbti ir kokio norime gauti, ir į kokią algą pretenduojame.

Visi kaip vienas, net savo tarpe nepasitardami, atsakėme: į jokią algą nepretenduojame ir jokio darbo Vokietijoje neprašome. Mes norime grįžti į savo seną darbovietę, į Tėvynę, iš kurios mus neteisėtai ir negarbingai išplėšė, ir, be to, dar mes turime pataisyti lageryje sužalotą sveikatą...

Po trijų savaičių lagerio viršininkas vėl atėjo int mus. Iškoliojo, apriejo ir prašvirkštė pro dantis:

– *Verlassen sie sich nicht auf die baldige Entlassung!* – Jūs nepasikliaukite greitu paleidimu!

Veikiai visus kalinius – drauge ir mus! – perkėlė į naujus barakus, mūsų pačių pabudavotus, – senieji barakai buvo atiduoti ligoninei ir dirbtuvėm. Tame naujame lageryje gavome taip pat atskirą barakėlį. Su kitais kaliniais bendrauti čia jau niekas mum nebedraudė. Buvo visiem aišku: apsigyvenome čionai ilgam laikui – iki karo, eventualiai iki gyvenimo pabaigos...

XXIV. LAGERIO KOMENDANTAS

Aukščiausioji lagerio valdžia buvo atiduota į komendanto rankas. Komendantas valdė abi pagrindines lagerio dalis: kalinius ir sargybinius-esesninkus, kurių nuolat būdavo vis kelios kuopos.

Nuo 1943 metų pradžios komendantu čia buvo *SS Standartenführer* H o p p e, maždaug kaip ir pėstininkų majoras.

Hoppė – neaukštas, plačių pečių, trys dešimtys penkerių metų juodbruvas vyrukas. Jo taisyklingus, tik šiek tiek stor-

žieviškus veido bruožus papildė trumpi juodi ūsiukai. Vaikščiojo visuomet su ilgais batais, apsisiautęs guminiu apsiaustu, tokiais neišauklėtais buldogo žingsniais.

Jis buvo kilęs iš lageriškos giminės: jo uošvis buvo Dachau lagerio komendantas. Per uošvio ryšius su SS viršūnėmis Hoppė išsivadavo iš kariuomenės – buvo jis ten aviacijos leitenantas, ir SS tarnyboje per trumpą laiką padarė tokią didelę karjerą: lagerio komendantas – ne bet kas!

Kaip visi menko išsilavinimo ir nedidelio proto žmonės, užėmę aukštesnę vietą, komendantas Hoppė visų labiausiai buvo susirūpinęs savo orumo, savo didybės palaikymu. Apsaugok Viešpatie, kad kas nepamanytų, jog ir jis yra toks pat žmogus, kaip ir visi kiti nuodėmingieji! Pagal savo didybės supratimą jis būtų galėjęs tikti ir japonų imperatoriaus vietai.

Gyveno jisai prašmatnioje viloje lagerio ribose, ant kalnelio kalinių pastatytoje ir įrengtoje su visokiais prabangiais patogumais, apie kuriuos ne kiekvienas milijonierius ir taikos metu galėjo svajoti.

Kalinės, dirbusios pas jį namuose, pavyzdžiui, vaikų auklės, pasakodavo, kad jis namie elgėsi visiškai kaip normalus žmogus, – net santykiuose su kalinėmis. Šiaipgi jis buvo tipiškos vokiškos šeimos galva, – santykiuose su žmona ir vaikais. Jo žmona, kaip tai dažnai Prūsuose pasitaikydavo, buvo visiškai užguita vištelė. Ji visiškai menką supratimą teturėjo apie tai, kas lageryje dedas ir kokiai budeliškai tvarkai jos vyrelis atstovauja. Nujausdavo ji kažką miglotai, bet atviriau apie tai ir pagalvoti nedrįsdavo.

1944 metų vasarą komendantienė, kai vyro nebūdavo namie, ką sugriebdama pakišdavo kalinėm ir, sunkiai atsidusdama, sakydavo:

– Jūs, jūs! Jūs būsite greitai visi laisvi, bet kas bus su mumis, Viešpatie, Viešpatie...

Visus likusius žodžius ji drauge su užplūdusiomi ašaromis prarydavo.

Ypatingas galvažudys komendantas Hoppė vis dėlto nebuvo. Kalinių tarpe jis net ne per blogiausią vardą turėjo.

Prieš Hoppę čia komendantas buvo P a u l, – nuo 1944-ų vasaros jis buvo komendantas lageryje *Neu Gammer.* Pagal senų kalinių pasakojimą, komendantas Paul buvo kažkoksai šakalo ir hienos metisas, sadistiško budeliavimo atžvilgiu pralenkęs visus lagerio SS vyrus. Atvažiavus komendantui Hoppei, lageryje visa ėmė keistis gerojon pusėn. Kaliniai buvo įsitikinę, kad tasai pagerėjimas buvo Hoppės nuopelnas.

Betarpiškai su kaliniais Hoppė maža reikalų teturėdavo. Kokį žodį kaliniam pratardavo tiktai išimtiniais atvejais. Kalbėti su kaliniais buvo žemiau jo vertybės. Keikdavo kalinius taip pat retai. Retkarčiais pasakys, būdavo, ką nors trumpai, bet vaizdžiai:

– Krėsk jam į kailį, kol jam užpakaly pradės vanduo virti!

Ir viskas. Nieko daugiau nepasakydavo. Nekalbus buvo.

Kalinių gyvenamųjų barakų srityje retai tepasirodydavo. Ateidavo tiktai iškilmingais atvejais: kai ką nors viešai karia arba kai iškilmingai ką vanoja – Berlyno skirtąją bausmę vykdo arba avanso duoda. Retkarčiais ateidavo ir kalinių

iškilmingo parado pasižiūrėti: kai ryto metą kaliniai į darbą iškrypuoja, – stropiai seka, būdavo, komendantas, ar visi kaliniai virdulio pavidalu apsipavidalinę plytoja.

Kartais jam pasitaikydavo ir smarkiau ant kalinių papykti. Tai atsitikdavo tuomet, kai kaliniai jo vilos palangėje jo nuosavas bulves ar pomidorus vidudienį vogdavo.

Pagaus jis, būdavo, kokį kalinį akiplėšą ir varosi kaip veršį į mūsų raštinę. Įkiša galvą raštinėn pro langą ir nusikeikia:

– Et, velnias... *Scheisse!* Nėr čionai nė vieno...

Raštinėje jisai nerasdavo nė vieno tinkamo kalinio, kuris galėtų komendantiškam bulviavagiui išperti kailį, – jis mus, raštininkus, laikė tokiam darbui visiškai netinkamais. Ir nusivarydavo jis savo bulviavagį toliau, kol rasdavo tinkamą vyrą kailiui pašutinti.

Tačiau jis pats kalinių niekuomet nemušdavo, lyg ne vokietis būtų buvęs. Kaliniai, tiesą pasakius, nelabai jo ir tebijojo. Jo daug daugiau bijojo visokie SS bernužėliai.

Kaliniui komendantas – kas? Saguotas vokietis, daugiau nieko. O SS berneliui komendantas mažų mažiausiai pusdievis. Ganėdavo komendanto raštelio ar žodžio – ir SS karžygys lėkdavo iš lagerio. Kur SS kariauninkėlis ras šiame pasaulyje geresnę vietelę negu lageryje? O kas, jei dėl komendanto raštelio dar fronte atsidursi? Ką gi save gerbiąs esesninkas veiks fronte? Ką gi jis muš tenai, ką gi jis vogs? Dar pats gali kailin gauti.

Galimas daiktas, komendantas taip mažai kalinių reikalais domėjosi todėl, kad jis nuolat buvo užsiėmęs kitokiais dalykais.

Koncentracijos lageris buvo lyg ir privati SS organizacijos nuosavybė, – iškaboje prie kelio ir buvo aiškiai parašyta: SS lageris.

Buvo tokia dar kita organizacija, sutrumpintai vadinama DAW – *Deutsche Ausrüstungs Werke* – Vokiečių ginklavimo bendrovės dirbtuvės. Ši bendrovė buvo taip pat SS organizacijos reikalas. Skirtumas buvo oficialus: SS – suvalstybinta policijos organizacija, o DAW – privati ūkiška organizacija. SS organizavo ir laikė koncentracijos lagerius, o DAW – dirbtuvėles ir fabrikus. Darbą dirbo SS gaudomi ir kankinami kaliniai, pelną už kalinių darbą ėmė DAW organizacija.

Visas SS ir DAW biznis buvo puikiausiai organizuotas.

Kiekviename koncentracijos lageryje Vokietijoje pilna buvo DAW dirbtuvėlių. Kalinių darbininkų – niekur netrūko.

Stutthofo lageryje DAW pirmininkas buvo pats lagerio komendantas. Aišku, žmogelis rūpesčių turėjo, – įdomesnių rūpesčių negu kaliniai. Bet ir tai – dar ne viskas.

Pats lageris taip pat turėjo įmonių, laikomų savo vardu. Pavyzdžiui, turėjo platų statybos skyrių, kurio vien raštinėje dirbo kokie 20–30 kalinių, – inžinierių, technikų, braižytojų. Darbininkų tame skyriuje buvo daug, bet darbų tiktai mažą dalį jis pats vykdė.

Visus svarbesniuosius darbus padirbti jis atiduodavo vis įvairiom firmom, buvusiom SS narių rankose. Visos sutartys su tomis firmomis eidavo per komendanto rankas.

Sudaromų sutarčių buhalterija buvo visiškai tamsus dalykas. Pavyzdžiui, lageris atiduoda privačiai SS firmai kelių

statybą – paties lagerio ir lagerio įmonių ribose. Lageris duoda firmai darbo jėgą – kalinius. Už juos firma lageriui moka: po pusę markės ar po markę už darbo dieną. Firma duoda „šio to" kalinių darbo komandos kapui, kad jis, nesigailėdamas kalinių, darbą taip tvarkytų, kaip firmai pelningiau išeina. Kapas, gavęs iš firmos dovaną ir pasižadėjimų, dar daugiau nerias iš kailio, kalinius betvatydamas. Firma duoda darbo mašinas – už jas lageris moka. Lageris už mašinas firmai moka ne pagal padarytą darbą, ne pagal faktinį mašinų naudojimą, bet pagal tai, kiek dienų tos mašinos lageryje išriogsojo. Pavyzdžiui, 1943 metų rudenį firma atitempė į lagerį kelis vos bepasivelkančius griozdus – plentų skaldos trambuotojus. Užėjo šalčiai, plentų darbai sustojo. Griozdai liko lageryje riogsoti lietuje ir sniege. O lagerio administracija sąžiningai mokėjo už tas mašinas, už jų dienas, praleistas lageryje! Mokėjo net ir tuomet, kai kitos mašinos ir pėdsakų nebebuvo likę, – kaliniai buvo jas jau išmontavę, atskiromis dalelėmis pašaliais ištampę bei už lagerio sienų išparceliavę, už išlaktą samagoną atsilygindami...

Pro tas kirmijančias mašinas komendantas vaikščiojo nuolat prošal. Jis jas bene kas dieną matė. Jis puikiai žinojo, kaip jos stovėdamos nyksta. Ir vis dėlto jis sąžiningai mokėjo firmai už jų dienas!

Iždo grobimas lageryje buvo organizuotas meistriškai.

Tą darbą vykdė idėjiniai žmonės, nusipelnę SS vyrai. Taip buvo organizacijos viršūnėse.

Mūsų komendantas turėjo pagrindo kalinių reikalais nesidomėti!

Kalinių lagerio viršininkas oficialiai vadinos *Schutzlagerführer des Konzentrationslager Stutthof.* Jis buvo: Traugott Mayer, kilęs berods iš Pfaffendorfo kaimo, netoli Augsburgo. Grynas bavarietis. Kalbėjo bavariška tarme ir dar taip per nosį, kad jo padėjėjai, Gdansko srities gyventojai, per didelį vargą tegalėdavo suprasti, ką jis jiem sako. Buvo jisai *SS Hauptsturmführer,* – beveik kaip ir pėstininkų kapitonas.

Va, į jo raštinę, į jo betarpę žinią, likimui lėmus, aš ir patekau raštininku.

Toji raštinė susidėjo iš dviejų dalių. Viena dalis, slaptiem ir SS tarnybos reikalam, buvo raudonuose komendantūros namuose, antra dalis – viešiem kalinių reikalam – šalia moterų gyvenamų barakų. Visos raštinės viršininkas buvo *SS Unterscharführer* – jaunesnysis feldfebelis – Bublitz, iš profesijos – pieno ir sūrio krautuvėlės savininkas.

Aš pagal reikalą painiojaus vienoje ir kitoje raštinės dalyje, – aukštai ir apačioj.

Būdavo, įeina Mayeris į mūsų raštinę. Bublitzas – šast – pašoka. Išsitempia, užkulniais trinktelėja, smakrą priekin iškiša, rankas prie šlaunių priglaudžia, paskubomis be pertraukos mirksi, žandais žlebsi, pakinklius virpina – nors sprok iš juoko. Mayeris aiškiai piktas. Mayeris ranka mataruoja. Mayeris panosėje bavariškai bamba. Mayeris aiškiai vokiškai sako:

– *Scheisse, Scheisse!*

Bublitzas išsitempęs it papūga žagsi:

– *Jawohl! Jawohl, Herr Hauptsturmführer...*

Išėjus Mayeriui, Bublitzas puola prie manęs:

– Ką jis pasakė? Ką jis liepė padaryti?

Bublitzas bavariškai nieko nesuprato. Aš turėdavau bavariškus Mayerio įsakymus vokiškai išdėstyti.

– Ką jis pasakė? – sakau Bublitzui. – Nieko gera jis nepasakė. Jis pasakė tiktai, kad tamsta esi *Scheisse...*

– Ne, ne... Tai aš ir pats supratau, – šluostosi prakaitą Bublitzas. – Bet ką jis daugiau pasakė? Ką padaryti liepė?

– Ne, tamstai padaryti jis nieko neliepė. Sakė, jis pats padarysiąs... Pranešiąs tamstos žmonai apie tamstos vakarykštę kelionę į Stutthofo miestelį pas gyvanašlę... Skundas esą toks gautas prieš tamstą...

– O! *Scheisse!* – susiima už galvos Bublitzas ir dumia iš kambario. Mauna jisai pas gyvanašlę kažko likviduoti tenai...

Mayeris buvo aukštas, lieknas juodbruvas vyras, visuomet dailiai nusiskutęs. Padoriame gyvenime galėjo tikru gražuoliu būti. Išsilavinimo buvo jisai menko, bet turėjo bavarų valstiečio apčiuopiamai galvojančią makaulę. Jis buvo vienas protingiausių lagerio SS vyrų. Gal būtų buvęs ir visai protingas, jeigu nebūtų buvęs apsigimęs banditas.

SS buvo jisai iki kaulo smegenų. Po blakstienomis šalia nosies turėjo ištatuiruotas mažiukes SS raides, – atseit kailio nebepakeisiąs bet kokiomis aplinkybėmis.

Vaikščiojo jisai stypinėdamas tai ant vienos kojos, tai ant kitos, va, visiškai kaip gandras. Todėl jis lageryje ir buvo vadinamas *Bocian Bawarski* – bavariškas gandras.

Jis, savo rėžtu šiek tiek komendanto priklausydamas, buvo tiesioginis visų kalinių valdovas. Puikiai mokėjo jisai keiktis. Jo keikimosi leksikonas, kad ir nebuvo labai turtingas, atsigriebdavo savo sultingumu.

Mayeris nuolat valkiojosi po kalinių gyvenamą lagerį. Labai mėgdavo jisai kalinius su lazda pabaksnoti, koja paspardyti, antausiais apdalyti. Ypač jeigu jam įsigėrusiam pasitaikydavo atplytoti į lagerį, – dieną arba naktį. Perkūnas jį žino, kur pasilakęs, būdavo, naktį atsibaladoja į lagerį ir landžioja po kalinių barakus. Vieną iškeiks, kitą paspardys, trečią apkuls... Pasidaužęs, pasidaužęs, būdavo, eina į savo tarnybinį kambarį raudonuose rūmuose ir drimba ant sofos, – apsirengęs, apsiavęs, be pagalvės...

Rytą, būdavo, skambina jo žmonelė į mūsų raštinę – gyveno ji už trijų kilometrų, vasarnamyje, prie plytų fabriko: ar nematėte kur jos vyro? Traugotėlis esą dingęs be žinios...

Tariamės mudu su Bublitzu, ką tai moterėlei pasakyti. Negi sakysi jai, kad mūsų viršininkas visagalis, nusilakęs kaip meitėlis, čia pat pas mus užu sienos drybso, – suk gi jį velniai!

Bublitzas kiek galėdamas susikaupia ir pučia į telefoną:

– Ne, nematėme... Tarnybos reikalais į Hopehillį išvažiavo. Taip, taip, į Dancigą... Už Dancigo dar...

– O, Jėzau, Jėzau! – girdėti mūsų raštinėje, kaip ta moterėlė dūsauja, kol pakabina telefono dūdelę.

Atsikėlęs iš tokio vargingo guolio, Mayeris vėl knapinėja po lagerį, slankioja, kol gaus prie ko prikibti. Prikibęs – gimnastikuojas.

Bac – jisai kaliniui per ausį, kalinys – lept – ir griūva. Tačiau pargriuvusiam gulėti nevalia. Reikia tučtuojau keltis ir stotis prieš viršininką virdulio pavidalu, žinoma, be kepurės. Taip ir tęsiasi ši monotoniška operacija: bac lept, bac lept, bac...

Ilgai negalėjau suprasti, kaip tai nuo girto viršininko pliaukštelėjimo žmonės taip greitai griūva. Pasirodo, čia gilios išminties būta.

Girtas Mayeris baisiai įsižeisdavo, kai kalinys, gavęs jo antausį, nenugriūdavo. Mayerio mušeikiška savimyla būdavo smarkiai pažeista. Tuomet supykęs jis ima iš visų jėgų antausius skaldyti, kol tu vis tiek nugriūsi. Lengviausia iš tos operacijos išeiti buvo šitokiu būdu: vos tiktai jis palietė tave savo ranka – tuoj griūk ir tučtuojau kelkis; antrą kartą pargriuvęs, gali kiek ilgiau padelsti besikeldamas. Su kiekvienu nugriuvimu atsikėlimo laikas reikia kiek ilgėliau nutęsti. Po kokio dešimto smūgio jau gali pradėti ropoti, kinkas kratyti, – atseit jau esi gatavas, nebegali atsikelti. Tuomet tau Mayeris paaiškins, kad tu esi *blöde Sauhund,* sės jisai ant motociklo ir dums pas žmonelę pasipagirioti, – sučiaudėjus motociklui, gali sau ramiausiai keltis ir eiti, kur nori.

Mayeris rašydavo į Berlyną, į SS lagerių centrą, atestacijas apie kalinius, apie jų elgesį, – kas, jo nuomone, yra jau pasitaisęs, kas – dar labiau sugedęs, kas – reikėtų dar labiau paspausti. Jo atsiliepimai, žinoma, buvo svarbūs, bet ne per daug. Pagelbėti mažai ką jisai tegalėjo, – galėjo tiktai kenkti. Daugelį jis siūlė paleisti iš lagerio, bet Berlynas jo pasiū-

lymo neatsižiūrėdavo. Berlynas atsižiūrėdavo tiktai jo neigiamo atsiliepimo.

Lageryje būdavo vykdomos mirties bausmės, – kartais viešai, kartais neviešai. Kartais, būdavo, reikia pakarti keliolika žmonių. Tačiau korimas – nuobodi procedūra. Kartuvės lageryje tiktai vienos tebuvo, tilpdavo jose tiktai vienas du. Kol juos pakarsi, kol nukabinsi, kol kitiem virvę užnersi... Paskutiniesiem baisiai pabosta savo eilės laukti. Ir valdžiai nuobodoka pasidaro. Šitokiais atvejais buvo praktikuojama kita procedūra.

Tuomet, būdavo, du tris pakaria, o kitiem į pakaušį kulką varo. Šiam pastarajam reikalui uždarame ruime buvo įtaisyta tokia būdelė, į telefono pasikalbėjimo punkto kabiną panaši, užpakalinėje sienoje turėjusi plyšį, pailgą tokį. Atvestąjį į ruimą mirtininką pasitinka esesninkas, balta gydytojiška marška apsisiautęs. Jisai pačiupinėja mirtininko pulsą, širdį neva pasiklauso, veda į būdelę neva pasverti ir ūgiui pamatuoti, prišlieja jo nugarą prie pailgojo plyšio, iš kurio tuo tarpu lenda kulka stačiai į pakaušį. Va, šitokį šaudymo darbą baisiai mėgdavo Traugott Mayer. Tai buvo jo privilegija, jo sportas.

Vokiečių esesninkų tarpe šitoksai žmonių žudymas buvo laikomas labai garbingu būdu: kurgi ne – Trečiojo reicho priešus naikina! Kai pats Mayeris, pagiriom sirgdamas ar dėl kitų priežasčių, negalėjo šio garbingo darbo atlikti, žemesnieji esesninkai varžėsi, prašėsi, kad tik jam, ne kitam, būtų leista paspraginti! Ne kiekvienas tokią laimę turėdavo, – ne kiekvienam leisdavo. Tiktai moterų žydžių pats

Mayeris nešaudydavo, – jam tai buvo per menkas objektas, – jis jas užleisdavo mažesniesiem.

Mayerio dūšia buvo plati kaip jūra. Visoks šlamštas joje sutilpdavo. Pavyzdžiui, 1944 metų Kalėdom lageryje buvo padaryta eglaitė. Ne eglaitė, bet didžiulė eglė buvo atitempta ir įvairiaspalvėm elektros lemputėm apkabinėta. Pirmą Kalėdų dieną Mayeriui išėjo toks reikalas porą katorgininkėlių viešai pakarti. Jo įsakymu šalia žiburiuojančios eglės buvo pastatytos kartuvės. Tam tikru skambalu iškilmingai buvo sušaukti visi katorgininkai, dailiai išrikiuoti: tuodu katorgininkėliu buvo labai gražiai Kalėdų proga pakarti šalia eglelės su margaspalvėm lemputėm. Taip ir buvo visą Kalėdų pirmą dieną iki vakaro: čia spindi žybčioja eglė savo žiburėliais, čia šalia jos – pakaruoklėliai kabalduoja.

Pavyzdingas to Mayerio skonis buvo!

1944 metų rudenį išėjo dar opesnis reikalas. Vieną vakarą reikėjo pakarti ar sušaudyti apie tris dešimtis lenkų.

Surinko tuos lenkus mirtininkėlius vėlai vakare, sustatė atskirai patvoryje, surišo jiem rankas užpakalyje. Žinoma, jiem niekas nesakė, kam visa tai daroma. Žinoma, visi jie puikiai jau žinojo, kur juos ves ir ką jiems darys. Kaip jie jautėsi patvoryje stovėdami, gali kiekvienas įsivaizduoti kaip nori...

Susiglaudę krūvoj, jie atsiraišiojo vienas kitam rankas, – jos paprasčiausiom virvelėm buvo suraišiotos. Išvesti už lagerio vartų, pakeliui į kartuves jie pasileido bėgti, kur kas gali, Papliupo sargybos ugnis, – iš automatų, iš kulkosvydžių. Iššaudė visus pabėgėlius net su kaupu: priedui nu-

šovė tris kalinius, barake lovose ramiai begulinčius; barako sienos – iš plonų lentų, o kulka patamsyje velniai žino kur lenda...

Tiesa, ne visi pabėgėliai buvo mirtinai iš karto nušauti. Daugelis jų buvo tik sužeista. Juos pribaigė pats Mayeris, pas kiekvieną atsilankydamas jo gulimoje vietoje. Surasti sužeistuosius padėjo įvairūs lagerio savivaldos pareigūnai: lagerio seniūnas, blokų viršininkai, kapai...

Už tokį jų pasidarbavimą Mayeris jiem padovanojo alaus bačką. Jie savo rėžtu iš DAW dirbtuvių pavogė šešis litrus politūros, iš kurios pasigamino likerį – šamarlaką, iš kalinių siuntinių prisiplėšė dešros, kumpio, sūrio – iškėlė lageryje pirmą, oficialiai leistą, razbaininkų balių!

Razbaininkų balius nepratusiam ar kiek silpnesnių nervų žmogui – iš viso gana klaikus daiktas. Bet toksai balius koncentracijos lagerio sąlygose, kur susirinko ne eiliniai plėšikėliai, bet razbaininkai meisteriai, razbaininkai klasikai, va, tai bent balius buvo!

Vienam šitokiam baliui pamatyti apsimoka patekti į koncentracijos lagerį: niekur pasauly už jokius pinigus tokios velniavos nepamatysi!

Po baliaus Mayeris sušaukė visus lagerio kalinius. Pamokslą jiem pasakė: esą va, anie kvailiai bėgo – ir buvo iššaudyti visi iki vieno. Ko jiem esą buvę bėgti? Nebėkite ir jūs, niekur nepabėgsite, iššaudysiąs visus. O lageryje – nieko blogo jum neatsitiksią. Žinoma, jeigu ateisiąs reikalas ką pakarti – jis mielai pakarsiąs, bet kas čia tokio? Bet šiaip – nieko blogo kaliniam nebūsią. Bėgti esą niekam jis nepatariąs...

Žinoma, kad pakars – kas čia tokio? Ar maža žmonių buvo jau pakarta – ir kas jiem blogo atsitiko?

Pagaliau mirti juk vis tiek kada nors reikės! Koks skirtumas, anksčiau ar vėliau?

Šitą Mayerio *sancta simplicitas* vis dėlto reikia jam atleisti: jis buvo šventai įsitikinęs, kad kaliniai nėra žmonės.

XXVI. RAPORTO VADOVAS

Po lagerio viršininko antra itin svarbi kaliniam figūra buvo raporto dalies vadas – *Rapportführer.* Jis buvo tiesioginis lagerio viršininko pagalbininkas, – jo pareigos buvo prižiūrėti kalinių lagerio vidaus tvarką, sekti ir bausti kalinių visokius nusikaltimus lagerio ribose, kas dieną patikrinėti kalinių sąstatą ir, žinoma, rūpintis, kad niekas nepabėgtų, – ir pranešinėti lagerio viršininkui arba komendantui, jeigu šis teikias ateiti į patikrinimą, lagerio sąstatą ir dienos įvykius.

Pas mus raporto dalies vadas buvo A r n o C h e m n i t z, civiliame gyvenime buvęs viešbučio durininkas.

Tai buvo aukštas sudžiūvęs vyras trijų dešimčių metų, bet atrodė turįs jau ne mažiau keturių dešimčių penkių. Vaikščiojo truputį sutraukęs pečius, lyg besirengdamas kuprelę užsiauginti.

Per anksti vyras paseno, – įvairios gausios nuodėmės buvo prislėgusios jo sąžinę, jeigu tiktai iš viso jis ją kada nors buvo turėjęs.

Tai buvo niaurus ir atkaklus banditas.

Tai buvo visiškai menko išsilavinimo berniokas. Dar pusberniu tebebūdamas, įstojo į nacių organizaciją, dalyvavo įvairiose žudynių ekspedicijose, lageryje prisitarnavo aukštesnio kareiviško laipsnio, – buvo SS *Hauptscharführer,* – pėstininkų supratimu būtų galėjęs būti vyresnysis feldfebelis.

Visuomet klaikiai paniuręs, visuomet nekalbus. Retkarčiais, būdavo, jisai šiek tiek pagyvėja, jo veide net šypsena blykstelėja, – tai atsitikdavo tuomet, kai susieidavo jisai su savo globojamais lagerio kaliniais banditais ir imdavo šnekėti su jais apie medžioklę, apie šunis, apie linksmas mergiotes....

Su kitokios profesijos žmonėmis jisai neturėdavo ko kalbėti.

Ateina jis, būdavo, į mūsų raštinę, atsisėda į kampą ir tyli. Tyli valandą, tyli dvi, nieko neveikdamas.

Kad nors nusikeiktų, bjaurybė! Vis būtų ne taip klaiku, bet jis ir to nedarydavo. Tyli – ir galas. Užtat ir tarnybos reikalais su juo nebuvo galima susikalbėti. Paklausk jo, būdavo, ko tarnybos reikalais, – jis kažką panosėje numykia, tuoj pasikelia ir išeina. Perkūnas jį žino, ar jis nenorėjo su mumis kalbėti, ar niekuomet nežinojo, kas atsakyti į klausimą. Tiktai šitokiu būdu jis ir buvo galima išprašyti iš kambario, kad jis mūsų raštinėje daugiau nesmurgsotų ir kad darbo metu būtų galima bankrutkė susisukti.

Dirbti reikėjo viskas savarankiškai. Kur, būdavo, kokį SS feldfebelį paskirsiu į dežuravimą, kurį – atostogų paleisiu, – jis visuomet patvirtina mano planą ir potvarkius. Tokiu

būdu aš ir galėjau tvarkyti SS feldfebelių darbą, – tų pačių feldfebelių, kurie kiekvieną momentą galėjo mane nudobti ar pakarti.

Kartą 1944 metų pavasarį pasišaukia Chemnitzas į raštinę vieną lenką tokį.

– Tai tu skaitai angliškai knygas?

– Taip, pone raportfiureri, skaitau.

Tyla. Chemnitzas pirštais stalą barškina. Po trijų minučių:

– Tai tu manai, kad karą laimės anglai? Ir kitiem pasakoji?

– Taip, pone raportfiureri, pasakoju. Aš esu giliai įsitikinęs, kad vokiečiai karą jau prakišo.

Tyla. Chemnitzas pirštais stalą barškina. Anglomanas lenkas stovi prieš jį išsitempęs. Praeina trys minutės. Praeina penkios minutės. Praeina aštuonios minutės... Staiga Chemnitzas pašoka it katinas, botagu peršliotas, ir smogia lenkui kumščiu per žandą.

– *Weeeck!* – Atseit, lauk! – cypia jisai susvyravusiam anglomanui.

Anglomanas verčiasi pro duris. Chemnitzas vėl atsisėda ir tyli. Praslenka vėl dešimt–penkiolika minučių. Chemnitzas pro dantis sušnypščia:

– Kiaulė! – skubiai atsikelia ir išeina.

Tuo lenko kvota dėl politinės propagandos ir baigta. Nieko tam anglofilui dėl jo įsitikinimų vėliau ir nebuvo. Ir iš viso lageryje buvo galima kalbėti laisvai, ką nori. Kalinys niekuo nerizikavo. Blogiau už lagerį gi nieko jam nebebus. Pagaliau ir valdžia buvo įsitikinusi, kad kaliniai gyvi iš lagerio vis tiek neišeis, tai ar ne vis tiek, ką jie šneka?

Bet ne visuomet Chemnitzo kvotos kaliniam taip lengvai pasibaigdavo.

Kai Chemnitzas kvočia, kalinys vis tiek turi prisipažinti kaltas esąs. Chemnitzas jį muš tol, kol jis prisipažins. Vis tiek, kaltas ar nekaltas, gaus penkias dešimtis lazdos smūgių, šimtą, du šimtu...

Be lazdos ar iš vielų susukto, guma aptempto rimbo, kitos tardymo priemonės Chemnitzas neturėjo. Kvočiamajam prisipažinti kaltu buvo daug patogiau. Prisipažinsi – Chemnitzas nebemuš. Tiktai Mayeris parašys į Berlyną raportą. Po kokių trijų mėnesių ateis iš Berlyno raštas su oficialiai paskirta bausme, – penkiais, septyniais, dešimčia, penkiolika, retkarčiais dvidešimt penkiais smūgiais. Tuomet ši bausmė vykdoma iškilmingai. Ateina komendantas, ateina gydytojas Heidelis, ateina kiti aukšti pareigūnai. Tave gražiai ant ožio paguldo. Vienas lagerio budelis apžergia tavo galvą, mandagiai šlaunimis suspaudžia, kad tu jos be reikalo nemataruotum. Kitas budelis, nusivilkęs švarką, atsiraitęs rankoves, tau gražiai į užpakalį šveičia. Sportiškai maždaug, su atsidūksėjimais: žybt žybt žybt.... Tu gali būti apsimovęs keliomis poromis storų kelnių, – prieš operaciją niekas jų netikrina. Po operacijos reikia kelnės nusimauti, ponui komendantui ir visai garbingajai komisijai reikia parodyti toji kūno dalis, kuri „Prancūzijoje pagal įstatymus rykštėmis nebaudžiama“, – ir gali vėl kelnes užsimauti. Ir visa.

Visa baigta kuo gražiausiai. Tiktai avansas, tardymo metu gautas iš Chemnitzo, kartais – paties Mayerio priežiūroje, čia, žinoma, neįskaičiuojamas. Tai buvo gal iš viso vienintelė

pasaulyje avanso rūšis, iš kurios niekuomet atsiskaityti nereikėjo. Ir vis dėlto kaliniui neapsimokėjo tasai avansas imti, – visa daug pigiau atsieidavo, iš karto prisipažinus, vis tiek, kaltas ar nekaltas buvai.

Teisybė, buvo vis dėlto viena priemonė – ir nuo avanso išsigelbėti, ir kaltu neprisipažinti. Ta priemone kaliniai naudojosi svarbesniais atvejais. Tai buvo – vidurių paleidimo priemonė. Ypač patartina būdavo prieš tardymą ricinos ar šiaip kokios velniškos smarvės puslitris išlenkti.

Vos tik prasidėjo tardymas, – žiūrėk, – Mayeris jau užsiėmė nosį.

– Tfu, velnias! – šaukia tuomet Mayeris. – Lauk jį iš kambario!

Tardomąjį kalinį pasipiktinęs Mayeris išmeta iš kambario lauk, – šiam, žinoma, to ir tereikėjo. Kvota tuo ir baigiasi, avansas visiškai menkas, – apie jį ir kalbėti neverta.

Kartais Chemnitzo kvota būdavo smarkiai paįvairinama. Pavyzdžiui, Chemnitzas reikalauja, kad kvočiamasai išduotų savo bendrininkus. Gerai dar, jeigu tokie buvo. Bet kas daryti, jeigu jų nėra? Muš gi tave vis tiek, kol ką nors išduosi! Tuomet kvočiamasai pasako kokią pavardę, kokio nors priešo ar konkurento. Tuojau pašaukiamas ir tariamasai bendrininkas. Tas, žinoma, ginasi, skuzavojasi, esą šis šunų išgama jį neteisingai įskundęs.

– Tai tu sakai, jis tave neteisingai įskundė? – šypsosi Chemnitzas.

– Taip, taip, pone raportfiureri, tas niekšas apšmeižė mane!

– Jeigu taip, še, imk bizūną ir rėžk jam į kailį už tokį niekšišką darbą.

Nekaltai įskųstasai ima bizūną ir visiškai nuoširdžiai rėžia skundikui, – gyvate, žinosi, kaip nekaltai skųsti!

Skundikas įširsta, paraudonuoja, skundžia dar nuoširdžiau. Jis galvoja, kad sėbras galėjo vis dėlto kiek žmoniškesnis būti, – galėjo, šėtonas, taip smarkiai ir nekirsti!

– Tai tu sakai, kad jis, – sako Chemnitzas skundikui, – taip pat kaltas, kaip ir tu, ir dar drįsta tave mušti? Še, bizūnas, rėžk jam atgal.

Skundikas tariamajam bendrininkui rėžia taip pat nuoširdžiai.

Šitokiu būdu kalinių tarpusavis plakimasis pasikartoja keletą kartų. Kaliniai vis labiau įširsta, sukaista. Vienas kitam kad jau kerta – tai kerta! Chemnitzas juokias kvatojas patenkintas, tokį puikų vaidinimėlį surežisavęs!

Rezultatas – surašoma protokolas, – abu kaliniai esą kalti. O jiedu išeina iš kambario, besikoliodami, besikeikdami, besimušdami savo tarpe.

Šį kvotos būdą Chemnitzas labai mėgdavo, – vartodavo jį gana dažnai.

Chemnitzas paprastai pavaduodavo Mayerį kulkų į pakaušį reikalu. Kai kada jis pats, asmeniškai, padėdavo ir prie kartuvių budeliam darbuotis, ypač – kai koks vokietis buvo kariamas.

Chemnitzas darydavo kalinių sąstato patikrinimą rytais ir vakarais. Pagal skambalą kaliniai iškilmingai išsirikiuoja, padaro *Stillstandą* ir *Mützen ab,* blokų viršininkai apie esamą

sąstatą praneša Chemnitzui, o šis jau raportuoja aukštesnei valdžiai. Ši procedūra vadinos *Appell.*

Rytiniai apeliai praeidavo gana greitai. Bet vakariniai – suk juos velniai! Kartais visiškai šlykščiai nusitęsdavo. Chemnitzas versdavo dažnai visą lagerį vokiškas vergų giesmes giedoti. Ateina žmonės iš darbo, mirtinai pavargę, vos besilaiką ant kojų, išalkę, sušalę, o čia Chemnitzo įsakymu turi stovėti ir valandą, ir kitą – ir giedoti vergų giesmes net apie lagerio naudingumą!

Chemnitzas skirdavo visus lagerio „savivaldos" pareigūnus,– blokų viršininkus, raštininkus, kapus ir kita. Skirdavo jis daugiausia kriminalistus, – vagis, plėšikus, galvažudžius ir kitus jo dvasiai artimus padarus. Kad lagerio vidujis gyvenimas buvo pavestas galvažudžių-razbaininkų žiniai – tai buvo grynai Chemnitzo nuopelnas.

Chemnitzas baisiai nekęsdavo mūsų, lietuvių, bloko, – iš viso jis nepakęsdavo inteligentų. Nuolat koliodavo mus bjauriausiais žodžiais, ketindavo mus iškarti ir iššaudyti ir dar kažkokių esesiškų šunybių ketino mum pridaryti. Kartais mūsų palangėje iš revolverio paspragindavo, bet realiau paliesti vis dėlto nedrįsdavo, – mes buvome paties Mayerio, ne Chemnitzo žinioj.

Iš visų inteligentų lageryje jisai pasitikėjo tiktai dviem lenkais, raštinėje dirbusiais, ir – deja, deja! – manimi, – taip bent pats ne kartą buvo pasakęs! Kodėl jis taip manė, sunku pasakyti. Nebent todėl, kad ir aš, kaip jis, visuomet tylėdavau, – jis ir mane turbūt niauriu banditu laikė...

Aptarnaudavo jisai daugelį Stutthofo miestelio našlių ir

gyvanašlių. Patsai turėjo šeimą, – žmoną, vaikų kažkur Tiuringijojoj, prie Weimaro. Siuntinėjo jai iš lagerio įvairių siuntinių. Dažnokai važinėdavo šeimos atlankyti, nuveždamas jai dar gausesnių dovanų, – lagerio ištekliai buvo jam neišsemiami.

Galimas daiktas, namie buvo jisai ir neblogas papunis.

XXVII. „LAGERIO SAVIVALDA"

Visi lagerio kaliniai gyventi buvo suskirstyti į atskirus barakus, blokais vadinamus. Kiekviename bloke, normaliai imant, gyveno nuo šešių šimtų iki dviejų tūkstančių ir daugiau kalinių, nors oficialiai vietų bloke tebuvo vos trys šimtai šešios dešimtys, – tiek pavienių lovų tebuvo.

Bloko priešakyje stovėjo *Blockführer* – bloko vadas, koks nors SS kareivis ar feldfebelis. Jis buvo tikras bloko šeimininkas, jo žodis buvo šventas. Su juo kalbėti galėdavai tiktai virdulio būdu be kepurės stovėdamas. Galėjo jisai smerkti ir bausti, kaip nori. Bet jo valdžia pasireikšdavo tiktai retkarčiais, kai jis pasiplėšti ar pasismaginti norėjo. Šiaipgi normaliai visa bloko valdžia buvo bloko viršininko rankose, kuris iš seno buvo lenkiškai vadinamas – *pan błokowy,* o moterų barakuose – *pani błokowa.* Užtat jo padėjėjas, bloko raštvedys, visuomet vadinosi – *pan Schreiber,* o moterų bloke – kažkokiu vokiškai rusišku žargonu: *pani Schreibericha.*

Blokavas ir šreiberis visuomet buvo iš kalinių tarpo. Jų

valdžia būdavo labai didelė. Eiliniam kaliniui jie galėjo daryti, ką tik nori. Galėjo atimti iš jo bet kuriuos daiktus, gaunamo siuntinio žymią dalį, kartais – ir visą siuntinį. Galėjo kalinį pasukti į pačius sunkiausius, bjauriausius darbus, galėjo jį visokiem budėjimam skirti. Žinoma, galėjo kalinį ir globoti, išsukinėti iš sunkių nemalonių pareigų. Jie galėjo kalinį mušti, kiek tik jų širdelė pageidauja, – galėjo jį mušti, – už tai jiem ničnieko nebūdavo. Vienu Trečiojo reicho priešu mažiau – ir viskas. Skųstis blokavo ar šreiberio veiksmais galėjo tiktai paskutinis asilas. Pagal lagerio nerašytą konstituciją kaltas visuomet buvo tasai, kuris skundžias, atseit nukentėjėlis.

Jeigu koks apskųstas vagis ar mušeika ir gaus tam kartui papeikimą kokį ar net kelias dienas karcerio, čia bunkeriu vadinamo, jis vis tiek grįš į savo vietą, Chemnitzas vis tiek bus jo pusėje, o skundėjas vis tiek bus jau baigtas pilietis. Jį vis tiek arba užmuš, arba sužalos, arba pastatys į tokias gyvenimo sąlygas, kad jis vien jau iš nuobodumo klipata pavirs. Ir mirs, žinoma, savanoriškai, gaus *Freitodą*.

Ne! Lageryje skriaudomis skųstis galėjo tiktai paskutinis asilas! Niekas tokio skundėjo lageryje negerbdavo. Išskiriant vieną kitą kvailiuką naujoką, niekas lageryje ir nesiskųsdavo.

Blokavo ar šreiberio žygiam veiksmu priešintis taip pat nebuvo galima. Tai būtų pasipriešinimas valdžiai, o tokių dalykų gi kiekviena valdžia baisiai nemėgsta! Ir neglosto, žinoma, už tai! Blokavas, būdavo, paprastai už tokius darbus neklaužadą nudobia – ir baigta. Aukštesnei valdžiai pra-

neša, kad tasai neklaužada jį, blokavą, užpuolęs ir kad jis jį nudobęs garbingais apsigynimo sumetimais. Teisybė visuomet bus blokavo pusėje. Be to, jis visuomet turi gyvą pragarą liudininkų, kurie, kiek reikia ir kada reikia, visokiais velniais prisieks blokavo naudai.

Suprantama, kad kiekvienas kalinys, kad ir mušamas, ir dvokiančiomis pamazgomis apipilamas, stengėsi su blokavu ir šreiberiu sugyventi geruoju, – pats sprogdamas iš bado, atiduodavo jiem paskutinį geresnio maisto gabalėlį, iš namų gautą.

Na, su blokavu ir šreiberiu dar būtų galima šiaip taip verstis. Visa nelaimė, kad jie buvo ne vieni. Bloke visokios valdžios buvo kaip dėlių kūdroje. Po blokavo ir šreiberio ėjo vadinami štubavieji, tam tikro kambario, pavyzdžiui, miegamojo ruimo, šeimininkai, su kuriais taip pat reikia geruoju sugyventi, nes ir jie gali žmogų gyvą suėsti. Buvo dar duonos pjaustytojai, marmelado tepėjai, sriubos dalytojai, bliūdelių mazgotojai, barzdaskučiai, kurie tau žandus ir viršugalvį akėčkuoliais grando, – perkūnas juos žino, kiek tos valdžios buvo tenai. Ir su visais reikia gi gražiuoju, geruoju sugyventi!

Gauna, būdavo, 1943 metais kalinys iš namų siuntinį – geresnę siuntinio dalį jam oficialiai atima blokfiureris ir blokavas su šreiberiu. Atima savo nuožiūra. Pavyzdžiui, blokfiureris, – jis irgi žmogus. Ir jam gyventi reikia. Jis turi ir pačią, ir vaikų, ne kartą – ir dar vieną kitą gyvanašlę, – ši publika taip pat reikia maistu aprūpinti, kaipgi kitaip? Likusiai bloko valdžiai taip pat šis tas reikia pasukti... Pagaliau

kalinio siuntinys vis tiek turi būti likviduotas tą pačią dieną, kada jis gautas. Likučių nėra kur padėti. Į darbą pasiimti negalima, – draudžiama. Tenai tikrai viską atims. Paliksi lovoj po pagalve – pavogs vis tiek, – po pagalve daiktai laikyti net draudžiama! Kurgi kitur pasidėsi? Et, jau verčiau geruoju valdžiai atiduoti, negu nežinomam vagiui palikti! Valdžia vis gal dar kada kaip nors atsižiūrės?

Blokavas būtinai privalėjo iš kalinių grobti, nes jis, be savo asmeninių reikalų, turėjo dar daug ir bendrų bloko reikalų, kuriuos tvarkydamas turėjo daug ir kitiem duoti. Reikėjo gyvenamojo bloko remontas daryti, išmušti stiklai įstatyti, įrengti suolai ir stalai, padaryti kokie nors pagerinimai, patobulinimai, pagražinimai... Visam tam medžiaga reikėjo iš SS ar iš DAW sandėlių vogti, – vagėjam reikėjo mokėti, – reikėjo mokėti meistram ir darbininkam, kurie čia dirbo savo laiku, atliekamu nuo darbo valdžiai.

Pagaliau blokavieji turėjo mokėti totorišką duoklę ir lagerio seniūnui. Gerai dar, jei jis būdavo vienas, bet kartais jų būdavo ir du!

Lagerio seniūnas – *Lagerälteste,* – Chemnitzo pasiūlymu Mayerio skiriamas iš kalinių tarpo, buvo labai svarbi persona, kurios valdžia labai toli siekė.

Seniūnas, visų pirma, buvo oficialus lagerio budelis – korikas. Tai buvo pati garbingiausia jo pareiga: naikinti Trečiojo reicho priešus.

Antra, tai buvo vyriausias valdžios šnipas lageryje, turėjęs savo rėžtu platų šnipų šnipelių tinklą.

Trečia, tai buvo betarpis lagerio administratorius. Jisai duo-

davo toną visam lagerio vidujam gyvenimui. Jis buvo aukščiausias pareigūnas visų kalinių tarpe. Jis pristatydavo Chemnitzui skirti blokavus, šreiberius, kapus, puskapius ir kitus pareigūnus. Savo kandidatus pravesdavo kartais net prieš Chemnitzo norą. Nuo devintos valandos vakaro iki penktos ryto jis buvo pilnas kalinių lagerio šeimininkas: be komendanto leidimo joks esesninkas, išskiriant tiktai budintį ir Mayerį su Chemnitzu, neturėjo teisės ateiti į lagerį. Seniūnas galėjo tokio esesninko į lagerį neįsileisti. Seniūnas galėjo savarankiškai daryti kratas po įvairius blokus, krėsti, tardyti, mušti ir užmušti. Kažkaip jau susidarė 1944 metų rudeniop, kad seniūno gyvenamojo bloko prausykloje per savaitę pasikaria vis vienas ar du kaliniai. Lageryje visi žinojo, kad šitą pareigą jiem atlikti padėdavo seniūnas, bet už šią pagalbą jisai nė karto nebuvo turėjęs mažiausio nemalonumo. Paskutiniais laikais jis turėjo nuosavą šunį vilką, Chemnitzo dovanotą, ir nuosavą dviratį, su Chemnitzo žinia iš valdžios sandėlių vogtą.

Seniūnas kalinių valgio iš virtuvės neimdavo, – jį turėjo išlaikyti savo maistu blokavieji, – jie turėjo jam mokėti didelę duoklę. Juo labiau kad seniūnas ir išlaidų didelių turėdavo, – reprezentacijai ir kitiem reikalam.

Pavyzdžiui, Chemnitzas nori įsiteikti komendantui. Nori kokių nors švenčių proga padaryti jam dovaną. Šaukia Chemnitzas pas save lagerio seniūną:

– Va, pagal šį piešinį turi būti padarytas vežimas. Pirmos rūšies medžiaga ir darbas. Bus?

– *Jawohl,* – atsako seniūnas, – žinoma, bus.

Seniūnas turi pasirūpinti medžiaga. Jeigu jos nėra SS ar DAW sandėliuose, jis turi pasirūpinti, kad ji būtų išrašyta. Medžiagai susiradus, jis turi organizuoti medžiagos iš sandėlių išvogimą. Jis turi pasirūpinti, kad darbas dirbtuvėse vyktų galimai slaptai, – kad nematytų dirbtuvių viršininkai esesninkai. Pagaliau jis turėjo pasirūpinti slaptu padirbto vežimo iš dirbtuvių ir iš lagerio išgabenimu!

Seniūnas visa tai puikiai atlikdavo.

Vieną kartą šitokiu būdu suorganizavo vežimą, kitą kartą – puikiausias roges. Kokią puikią organizaciją jis privalėjo turėti! Visa tai, žinoma, kainuodavo!

Juo labiau kad labai keisti buvo tie SS vyrai. Vogdavo visi jie be išimties, ir visi žinojo tai, bet kažkodėl vienas nuo kito labai slėpdavosi. Skundė vienas kitą Berlynui, riejosi ir pjovėsi it šunes dėl kaulo...

Vežimas, važys – yra. Bet tai – dar ne viskas. Chemnitzas nori komendantui dovanoti pakinkytą vežimą. Bet arklių lageryje nėra. Jų čia negamina. Reikia jie laisvėje pirkti. Tai kainuoja jau geroką sumą. Chemnitzas, vargšas feldfebelis, gaudamas tokią skurdžią algelę, negi savo pinigais pirks arklius!

Lagerio seniūnas turi suorganizuoti lageryje įvairias brangenybes – ir tiek jų! – kad būtų galima už jas karo metu poris arklių nupirkti!

Komendantas gavo dovanų pakinkytą vežimą, – sėda su žmonele ir važiuoja. Jam visiškai nerūpi, iš kur tas feldfebeliukas karo metu galėjo tokius daiktus gauti.

Dovanų reikalavo ne vienas Chemnitzas. Jų reikėjo ir ko-

mendantui, ir Mayeriui, ir kitiem SS vyram, kurie turi ir savo aukštesnius viršininkus, ir savo šeimas. Ir visa tai turi parūpinti lagerio seniūnas!

Rūpesčių seniūnas turėjo pilną skverną. Baisiai reikalingas žmogus jis buvo lagerio valdovam. Suprantama, ir valdovai turėjo jam kuo nors atsilyginti. Turėjo pro pirštus žiūrėti į tai, kaip jis, vogdamas valdovų naudai, ir savęs neužmiršdavo.

Puikiai gyveno lagerio seniūnas! Puikiai apsirengęs, nuolat gėrė uliavojo, snukius daužė, uodegas kapojo ir sąžiningai korė Trečiojo reicho priešus.

Ne kiekvienas galėjo tokias sudėtingas pareigas eiti. Tam reikalui buvo parenkama speciali publika, – geri specialistai.

XXVIII. SENIŪNAS ARNO LEHMAN

1943 metų pradžioje lageris buvo mažiukas, bet seniūnai jame buvo du: Arno Lehman ir Fritz Selonke.

Lageris buvo ne tiktai mažas, bet ir biednas. Ne tiktai nebuvo kas dviem seniūnam veikti, bet ir vogti neužtekdavo ko. Baisiai nuobodu buvo dviem tokiem tvirtiem, sveikiem vyram be darbo bindzinėti po lagerį, – nėr kas veikti, nors pasiusk! Visas gyvenimo įvairumas būdavo – kai tekdavo kas nors karti. Kai pakaruoklių nėra – nors pirštus graužk. O pakaruoklių, kaip tyčia, maža tebūdavo: kaliniai labai greitai pereidavo į klipatų luomą ir mirdavo be jokios seniūnų pagalbos.

Savo skurdžią būklę juodu paįvairindavo kalinių kamantinėjimais. Lėmanas specializavosi įvairias revizijas daryti, Selonkė – sunkius daužyti.

Lėmanas daro, būdavo, reviziją ar pas kokį driskių klipatėlę, kinkas vos vos bepavelkantį, valstybiniame švarkpalaiky visos sagos prisiūtos, ar jis kišenėje vietoj nosinės – visos gi nosinės iš pat pradžios jam buvo atimtos! – kokio skuduro nesinešioja, ar jis neturi kokio skarmalo žaizdom raišioti, ar duonos kokios plutelės nepaslėpė lovos pagalvėje...

Norėdamas mušti, pagalį visuomet gausi. Tas pat ir su revizija. Norėdamas revizuoti, kokią netvarką visuomet rasi. Ypač lageryje, ypač pas klipatas. Taip ir būdavo: Lėmanas revizuoja, Selonkė – antausius skaldo.

Savaime suprantama, dviem tokiem vyram tas darbas buvo per menkas. Visiem buvo aišku: lageryje turi likti vienas seniūnas. Visas klausimas buvo tiktai: katras liks, katras eis su šakėmis aketį graibyti...

Na, – ir prasidėjo abiejų seniūnų tarpusavės imtynės, nusitęsusios daugiau pusės metų!

Prasidėjo imtynės su visomis diplomatijos gudrybėmis, su intrigomis, su suktybe, klasta, išdavyste, provokacija, pinklėmis... Kova vyko gyvybei ar mirčiai – visiškai taip pat kaip buliaus su avinu.

Bulius, įsiširdijęs ant kaimyno avino, baubia, mauroja, seiles žemėn varvina, ragais dirvoną plėšia, kojomis kapstosi, – atseit aviną gąsdina ir dvikovon kviečia. Avinas, pakėlęs galvą, žiūri į kvailiojantį bulių.

– Mee-ee-ee! – sako avinas ir, nesulaukęs tinkamo atsaky-

mo, staiga pasibėgėjęs, – pliaukš! – ragais buliui į pat snukio viršūnę. Bulius apstulbsta iš nustebimo. Išverstomis paraudonavusiomis akimis pažvelgia į klastingąjį aviną, besirengiantį naujam smūgiui.

– Mūūū! – palinguoja bulius galva, – su tokiu niekšu, kokiu pasirodė esąs avinas, jis daugiau nesimušiąs!

Bulius pasisuka, nutaręs pasišalinti iš kovos lauko. Tuo tarpu pasibėgėdamas avinas – pliaukš! – ragais buliui į užpakalines pakinkles.

Bulius visas virpa iš pasipiktinimo. Bulius neturi priemonių savo paniekai avino elgesiu pasakyti. Bulius bėga nuo avino slėptis į karvių kaimenę.

Va, lygiai kaip tas bulius išėjo ir Lėmanas kovoje su Selonke. Arno Lėmanas – aukštas, diržingas, plataus veido ir tvirtų žandikaulių, šiek tiek pliktelėjęs, keturių dešimčių metų vyras, iš profesijos – sunkvežimio šoferis. Civiliame gyvenime turėjo bene trejetą žmonų, kiek vaikų – jis niekuomet neskaičiavo, – jo išmanymu, tai buvo moterų reikalas. Bylų nedaug teturėjo. Berods tiktai du ar tris Reicho piliečius buvo nudobęs, ne iš blogos valios, bet kad taip jau išėjo. Galima sakyti, beveik netyčia. Teismas, žinoma, to nepajėgė suprasti ir įkišo vargšą į kvailą kalėjimą. Lagerin pateko jisai taip pat ne iš blogos valios, greičiau – per nesusipratimą. Per vieną ginkluotą įsiveržimą į svetimą butą jisai tik trupučiuką revolveriu atsišaudė ir pasitaikiusį kirvį perkėlė kiton vieton. Užmušti jis nieko tenai neužmušė. Šiaip tiktai trupučiuką... ach, kas per smulkmeniškumas skaičiuoti tokius mažmožius!

Aukščiausias jo pasididžiavimas buvo – jo griausminga gerklė. Retas kuris bulius čempionas būtų galėjęs su juo varžytis balso griausmingumu. Keikias, būdavo, Lėmanas po lagerį, kad net SS sargybiniai, sėdėdami bokšte ant vielų tvoros, nuo tų keiksmų smarvės čiaudėti ima. Baisiai mėgo jisai garbę ir savo titulą – lagerio seniūnas!

Jo gimimo dieną visi lagerio kaliniai turėjo suruošti jo garbei iškilmingą paradą. Tai buvo gal pats kvailiausias paradas visoje pasaulio istorijoje.

Išsirikiavo keli tūkstančiai katorgininkų-vergų, sveikų, luošų ir visiškai klipatų klipatėlių, kuriuos blokavieji stumdo, bjauroja ir lazdomis vanoja... Ir visa šita minia turi žygiuoti pro Lėmaną, aukščiau, ant tam tikro pjedestalo pasistojusį, – turi iškilmingu katorgininkų maršu praeiti. Turi meistriškai – katorgininkiškai pražygiuoti. Turi jo garbei pražygiuodami giesmes katorgininkiškas giedoti. Prošal, pro jį praeidami, turi daryti *Mützen ab* ir šaukti jo garbei ura!

Lėmanas priiminėjo paradą. Lėmanas džiaugėsi. Lėmanas buvo laimingas. Lėmanui iš pasitenkinimo platusai smakras blizgėjo. Lėmanas buvo kvailas per visą pilvą.

Lėmanas buvo vokietis patriotas: savo veikloje rėmėsi vokiečių partija, kurios 80–90% buvo kriminalistai ir homoseksualistai.

Jis buvo vokiškai prie šeimos prisirišęs. Baisiai mylėjo jisai vaikus. Teisingiau, vaikų motinas, kol dar vaikų nėra. Pasinaudodamas seniūno teisėmis, susiuostė su moterų bloko viršininke, pani blokova, ir šeimyniškai vertėsi su ja.

Pani blokova – irgi buvo gera! Lenkė, ponia Sofija. Politinė

kalinė, lagerin patekusi už politinius lenkų susirinkimus jos bute, – namie palikusi šeimą. Apie penkias dešimtis metų. Sunki. Stora. Raukšlėta. Labai plačiu užpakaliu ir plonais pirštais. Savo išvaizda buvo panaši į karvę po devintojo veršio, su akiniais.

Savo bloko moteris labai drąsiai gynė nuo valdžios priekabių ir bausmių, šokdama kaip katė jai į akis, bet užtat pati savo mergužėlėm snukučius daužė ne blogiau už vyrus blokavus.

Ir ši moteris lenkė šeimyniškai susigyveno su vokiečiu banditu, su lagerio budeliu!

Lėmanui kažkoks šėtonas provokatorius ar pikčiurna juokdarys pakišo išdavikišką mintį – Lėmanas pasidavė piktai pagundai: jisai parašė lagerio valdžiai oficialų prašymą, kad jam oficialiai leistų kartu gyventi su ponia blokova. Tai esą jam būtinai reikalinga meilės ir sveikatos sumetimais. Jeigu, – rašė jis prašyme, – jo šeima kartais dar padidėtų, tai jis apsiimąs visą prieauglį išlaikyti nuosavomis lėšomis.

Mayeris, gavęs tokį Lėmano raštą, susiėmė už pilvo, – juoktis jis jau nebegalėjo. Nė netikrinęs sveikatos, jis nutarė, kad Lėmanas netikėtai pamišo.

Nuo tos dienos Lėmano šaunusai vardas lageryje ėmė smukti ir smukti. Pani blokova, priejuoste šluostydama ašaras, tikino, kad visa tai yra – to prakeikto gyvatės, to Selonkės, darbas.

Valdžia įsakė Lėmanui nusirišti kaklaryšį, kurį jis savarankiškai buvo pradėjęs nešioti. Liepė jam katorgininkiškai nusikirpti plaukus, – ir juos neteisėtai jis buvo užsiauginęs. Pagaliau pasodino jį į bunkerį.

Viešpatėli saldžiausias! Lagerio seniūnas, prieš kurį mes visi taip žemai galvą lenkėme ir nužemintai paradavome, atsidūrė bunkery! Vaje, kas pasaulyje dedas! Pani blokova apsipylė gailiomis ašaromis. Jos margas priejuostėlis visiškai sumirko.

Valdžia padarė Lėmano turto patikrinimą, – jo būta jau keli lagaminai. Kokio gražaus turtelio Lėmanas buvo jau lageryje susikrovęs! Koks poris tuzinų puikiausių šilkinių kojinių, marškinių, kelnių. Šešios poros puikiausių batų. Kelios poros odinių pirštinių. Keli apsiaustai. Keli kostiumai. Keletas šveicariškų laikrodžių – ir daug kitokio turto, neskaitant tojo, kurį jis jau buvo suspėjęs už lagerio sienų išgabendinti.

Visiem buvo aišku: nusipelnęs pirmasai lagerio budelis jau likviduojamas. Visas klausimas buvo tiktai: kada ir kaip jis savo jaunąsias dieneles pabaigs.

Baigė tačiau visiškai netikėtai.

Keletą kartų jį su keliolika kitų vokiečių kalinių galvažudžių buvo pasiuntę į Gdanską krapštinėti anglų ir amerikiečių primėtytų bombų, kurios joms skirtu laiku nesiteikė sprogti. Buvo tikėtasi, kad jis tenai su tomis bombomis kaip nors pats susisprogdins. Vis dėlto neišsisprogdino, žaltys. Apvylė valdžios lūkesčius. Tuomet jį iš lagerio paleido. Bet vėl, – kas tai yra paleido?

Jį pasiuntė į kitą lagerį. Buchenvaldą, Tiuringijoj, netoli Veimaro. Buvo tenai tokia savotiška mokyklėlė. Kartkartėmis surinkdavo į ją iš įvairių lagerių nusipelniusius vokiečių galvažudžius, gerokai juos tenai palamdydavo ir sudarydavo

iš jų tokį specialų SS galvažudišką dalinį, kurį tuojau siųsdavo į frontą, į pirmąsias linijas, į pavojingiausias vietas. Jie tenai, žinoma, ir žūdavo, jeigu kas nesugebėdavo pakeliui ar iš fronto pabėgti.

Va, į tokią mokyklėlę ir buvo pasiųstas mūsų lagermaršalas Lėmanas.

Baisiai verkė pani blokova dėl to. Gaila buvo žiūrėti į tą moterėlę akiniuotąją, pavėlavusios meilės kankinamą.

Tai vis tas gyvatė Selonkė jai esąs padaręs!

Porai savaičių praslinkus po Lėmano išsiuntimo, pani blokova atkeršijo tam gyvatei Selonkei pačiu žiauriausiu būdu: susidėjo su tuo gyvate Selonke gyventi tokiu pat būdu, kaip prieš tai gyveno su Lėmanu, – visiškai šeimyniškai. Tikrai, tai buvo labai piktas kerštas. Su tokia špėtnybe, kokia buvo pani blokova, meilautis – pasiutęs reikalas.

Tik to gyvatės, Selonkės, širdis buvo tvirta: ji niekuo nesibjaurėjo.

XXIX. TAS GYVATĖ FRITZ SELONKE

Fritz Selonke – vokietis, kilęs iš Gdansko. Kokių 35–40 metų, vidutinio ūgio, labai gerai subudavotas vyrukas, pasižymėjęs didele fizine jėga. Pagal išmoktą amatą jis buvo mėsininkas. Pagal pašaukimą jis buvo *Fassadenkletterer* – mokėjo sienomis kaip musia laipioti. Į kokį trečią ketvirtą mūro aukštą bežiūrint be jokių laiptų užsirepečkindavo. Pagal specialybę jis buvo bankų kasų plėšikas.

Jo paties pasakojimu, mažiausias jo uždarbis buvę aštuoni tūkstančiai markių, didžiausias – devynios dešimtys tūkstančių. Selonkė dirbdavęs visuomet vienas, bet į lagerį patekęs per jį išdavusias mergas, – neištikimas jis jom buvęs.

Išvykus Lėmanui galvelės guldyti už Trečiąjį reichą, Selonkė pasiliko vienas lagerio seniūnas. Nors lageris kasdien augo, pilnėjo it prūsas prie alaus boso, kasdien plėtės ir turtėjo, Selonkė išsiversdavo vienas. Jokių pagalbininkų jam nereikėjo.

Žvalus, nusipenėjęs, retai kada kaip reikiant išsipagiriojęs, po lagerį su šunimi vilku ir su bizūnu, iš vielų nupintu, besivalkiojąs, atrodė kaip argentiniško žirgyno komendantas.

Vaikščiojo po lagerį vis stypinėdamas, it žirgelis bitinėlis, nuo rūtelių vainikėlio prakutęs. Lyg tarytum menkas kišenvagis jis būtų buvęs – lyg ant pirštų galų dybčiojąs. Bet kišenvagis jis nebuvo. Jis buvo plataus masto galvažudys, tiktai mada jo tokia buvo taip vaikščioti: vis skersas, skersas... O prisėlinęs, būdavo,– žybt! bizūnu per tave išilgai, – iš karto žinai, su kuo turi reikalą.

Labai gudrus jis buvo, suktas ir klastingas. Bet jeigu, būdavo, jis pasakys: „*Gaunerwort* – žuliko žodis – šventa!“, – jis jį visuomet išlaikys. *Gaunerwortu* gali pasitikėti bet kuriuo atveju.

Baisiai jis buvo ambicingas. 1944 metų rudeniop jis buvo įsitaisęs organizuoti bokso rungtynes iš kalinių tarpo. Atsirasdavo ir tokių, kurie savo tarpe pasimušti norėjo. Buvo lageryje ir buvusių boksininkų, mėgėjų ir profesionalų.

Rungtynėse dalyvaudavo ir pats Selonkė. Apie boksą, apie jo techniką jis neturėjo jokio supratimo, – pasitikėjo tiktai savo fizine jėga ir seniūno titulu. Atsirasdavo vienas kitas bokso meisteris, kuris imdavo ir sukuldavo Selonkei snukį. Selonkė tuomet baisiai įsižeisdavo: kaipgi tai galima esą pačiam seniūnui snukį gurinti!

Rungtynėm pasibaigus, Selonkė griebdavo savo bizūną ir, dėl ko nors oficialiai prikibęs, imdavo tokį akiplėšą boksininką šutinti: tegu kitą kartą žinos, su kuo turi reikalą ir kad reikia kiekviena valdžia tinkamai gerbti.

1944 metų kovo mėnesį ir patį Selonkę ištiko nelaimė. Ir jį kartu su trisdešimt kitų vokiškų galvažudžių išvežė į Buchenvaldą, – į tą pačią prakeiktą SS mokyklą, iš kurios tenka stačiai į frontą keliauti, – kuri jau Arno Lėmaną buvo prarijusi.

Selonkei išvykus, lagerio seniūnu lyg tarytum per kažkokį nesusipratimą buvo paskirtas Hans Saenger. Dėl to paskyrimo visas lageris plačiai išsižiojo: čia jau ne prieš gera. Ar tiktai kartais koks komendanto šuva nenudvėse, kad Saengerį seniūnu paskyrė?!

Saengeris, Karaliaučiaus pirklys juvelyras, pardavinėjęs laikrodžius, auksą ir briliantus, buvo visiškai ramus žmogelis. Ilgesnį laiką buvo jisai šreiberis pas Vacelį Kozlovskį, vėliau buvo pasidaręs blokavas, – juo joks kalinys negalėjo nusiskųsti. Paimdamas lagerio seniūno pareigas, jis atsisakė būti budelis,– ir ši jo sąlyga buvo priimta. Budeliauti sutiko tuomet savanoriškai Vacius Kozlovskis.

Saengeriui pradėjus seniūninkauti, lageris per vieną dieną

pasikeitė. Kieme nebesigirdėti jokių muštynių. Nebėra sužeistų. Niekas neberėkia. Gyvena sau žmonės, tarytum čia nė vieno galvažudžio nebebūtų likę. Visa eina tvarkingai, darniai.

Šitokios padėties Arno Chemnitzas ilgai pakęsti negalėjo. Po trijų savaičių paskyrė jisai antrąjį seniūną, padūkusį tirolietį Toni Fabro, pagal išvaizdą – čigono vaiką.

Toni Fabro, pasidaręs lagerio seniūnu, išsitiesė visa nugara. Isterikas, cinikas, melagis ir šiaip išglušėlis, nutarė jisai, kad, šuniškai pasitarnaudamas valdžiai, jis gali kartais iš lagerio išsivaduoti. Ėmė šuniškai stengtis. Pasidarė pats begėdiškiausias valdžios šnipas lageryje. Visur landžiojo, šniaukštė, uostė, provokavo, palangėmis tupinėjo.

Tuo tarpu grįžo iš Buchenvaldo patsai Selonkė. Pasirodė, kad jo praeitis buvo tokia puošni, tokia turtinga įvykiais, tiek jis visokių bylų buvo turėjęs, kad net SS oficialiai galvažudžių komandai jis pasirodė esąs per didelis razbaininkas, – dėl jo bylų ir bausmių skaičiaus į tą mokyklėlę jo net nepriėmė.

Sužinojęs tokį liūdną savo mielo bičiulio likimą, Chemnitzas pasirūpino jį grąžinti atgal į mūsų lagerį.

Selonkė grįžo labai pasikeitęs. Ir apie Buchenvaldo lagerį jis pasakojo klaikius daiktus, – šiuo metu mudu su juo buvome geri bičiuliai. Jis man kartais net cigaretę duodavo. Ne taip – pačiam iš jo sunkaus sidabrinio portsigaro pasiimti. Ne. Jis pats cigaretę iš portsigaro išimdavo ir numesdavo po kojų man ant žemės. Aš tuoj pašokdavau, pasiimdavau cigaretę ir pasirūpindavau uždegti jo rūkalą, – mudvie-

jų bičiulystė jau buvo pasiekusi tokio aukšto laipsnio! Jis man ir pasakojo baisius daiktus apie Buchenvaldą.

Esą visa Buchenvaldo valdžia besirandanti ne žaliųjų, kaip pas mus, kriminalistų, bet raudonųjų, politinių kalinių, rankose. O raudonieji visi visuomet esą perdėm niekšai. Nuo jų žaliesiems stačiai gyventi nebegalima. Jeigu, sako jisai, koks žaliukas kokiam raudonajam ką nors, pavyzdžiui, dėl juoko nukniaukė ar snukin užvažiavo, tai tučtuojau toksai žaliukas gaunąs pranešimą: jei savo pokštą dar kartą pakartosi, būsi nubaustas. Pasikartojus pokštui, esą žaliukas gauną antrą raštą: mirk per tris dienas, – jei numirti pats nesugebėsi, bus tau parūpinta pagalba. Ir mirdavę esą tenai žaliukai kaip musios, – vis tai buvęs prakeiktųjų raudonųjų darbas. Žaliukam Buchenvalde buvusi tikra katorga... Ten jokios kalinių vienybės nebuvę: žaliukai – sau, raudonieji – sau. Kas kita esą Stutthofe, kur esanti ir kalinių vienybė, ir teisinga žaliųjų valdžia!

Pakeliui matė jisai, kaip amerikiečiai vidudienį Berlyną bombina.

– *Gaunerwort!* – kalbėjo Selonkė. – Vokiečiai karą jau prakišo, amerikiečiai bombina *totsicher* – mirtinai tiksliai.

Selonkė grįžo labai sublogęs, sunykęs. Prislėgė jį ir įsitikinimas, kad vokiečiai karą prakišo: ir jam, kaip valdžios žmogui, gali tekti paskui atsakyti... Buvo ko susirūpinti!

Grįžus Selonkei, lageryje buvo du seniūnai: Saenger ir Fabro. Savaime pasidarė suprantama, kad vienas iš tų dviejų seniūnų bus tučtuojau suėstas: reikia gi Selonkei vietos!

Pirmoj eilėj žūti likimas lėmė Hansui Saengeriui. Jį, kuo

ramiausiai beeinantį, užpuolė staiga Chemnitzas: nuvilko jam apsiaustą, numovė batus, – esą visa tai Saengeris neteisėtu būdu buvo lageryje susiorganizavęs, – nors tuo pat būdu kaip Saengeris apsivilkimą ir avalynę buvo susiorganizavę visi blokavieji, visi kapai ir daugybė kitos lagerinės aristokratijos, kuriai niekuomet nieko bloga už tai neatsitikdavo.

Saengerio daiktuose buvo padaryta krata ir rastas tenai auksinis žiedas. Saengeris bandė įtikinėti, kad jis to žiedo iš viso gyvenime niekuomet nebuvo matęs, bet kas juo tikės! Rasta žiedas – ir baigta!

Vargšą Saengerį tučtuojau aprengė dvokiančiais skarmalais ir išgrūdo į Stutthofo filialą, Hopehillį, – į tą šlykščiausią plytinę, kurion kišdavo už sunkius nusikaltimus pačiame lageryje. Hopehillyje Saengeris veikiai klipata virto, o Selonkė grįžo į pirmojo seniūno vietą. Tuomet laimės pakitėjimą gavo pajusti ir padūkęs tirolietis Toni Fabro.

Bene pats Belzebubas iš pavydo bus supainiojęs jo širdelės leistrus. Aistringasai Toni įsimylėjo vieną lagerio merguželę. Kalinę. Lenkaitę. Jauną. Nieko sau, apvaliais veideliais. Tiktai ta merguželė turėjo jau kitą bernelį nusižiūrėjusi. Lenkišką vaikigalį. Ligoninėj dirbusį. Atsiganiusį tokį. Jauną, smagų.

Toni Fabro, kaip lagerio seniūnas, nutarė varžovą pamokyti. Atėjo jisai į ligoninę, pasišaukė lenkelį į koridorių ir smogė jam per žandą. Kol lenkelis atsipeikėjo, kol suvokė, už ką jo žandas dabar taip smarkiai kenčia, Toni Fabro jau buvo dingęs kieme. Tiktai toli aistringasai Toni nenuėjo.

Aiškiai graužė jį sąžinė: per mažai jis tam latreliui bus užvažiavęs! Ką gi, – nusišluostys jis žandą šlapiu skuduru – ir vėl lįs prie mergaitės. Tai niekaniekis. Ne, – su meilės varžovais šitaip joks padorus vyras nesielgia. Ypač gi – lagerio seniūnas. Kad jau duoti – tai duoti, kad bestija pakinklių nebepavilktų!

Sąžinės graužiamas, meilės spirginamas, Toni grįžta atgal į ligoninę – vėl šaukias į koridorių tą bernelį. Tik šitą kartą šis nebeina. Pravėręs duris, jis stačiai šoka į Toni ir savo žvėriškais nagais nuakėja jam visą veidelį.

Prunkščia Toni iš meiliškos apmaudos, visas krauju apsivarvindamas. Tuo tarpu – iš vienų ligoninės durų, iš kitų – iššoka dar keli berneliai, atplėšia Toni švarką ir ima jį velėti, dulkinti, kas – šluotkočiu, kas – pliauska. Privelėjo, vargšą, pritapijo ir išmetė sukruvintą seniūną pro duris į kiemą.

Skandalas neregėtas ir labai pavojingas. Kruvinos muštynės įvyko ligoninėj, triukšmas – didžiausias, nukentėjo valdžia – lagerio seniūnas!

Ir viso to priežastis – lageryje kuo griežčiausiai draudžiama ir baudžiama: lipšnieji santykiai su moterimis!

Išradingasai Toni Fabro, krypuodamas su apraišiotu subandažuotu snukiu, rado išeitį. Tučtuojau po lagerio vokiškąją dalį išsiplatino gandai, kad esą jį, Toni Fabro, kaip vokietį, užpuolė lenkai šovinistai ir paskersti norėjo. Jis vos vos iš po lenkiško peilio ištrūkęs...

Vokiečių žaliukų pasipiktinimas tokia lenkų išdavyste buvo itin karštas. Vokiečiai žalieji, susitelkdami krūvelėmis, galanda peilius – lenkus kad pjausią – tai pjausią! Lenkai

taip pat traukia iš pakampių visokius instrumentus – galvažudžiam nepasiduosią.

Visame lageryje aistros verda, kunkuliuoja. Keiksmai, grūmojimai, provokacijos – taip ir pilas. Naujas vokiečių–lenkų karas, atrodo, nebeišvengiamas. Mūsų lietuviškasai blokas – ir tas dėl visa ko užsibarikadavo duris. Ką gi žinai: papjaus, o paskui įrodinėk, kad buvai ne vokietis ir ne lenkas.

Selonkė Toni Fabro dėl visa ko paėmė savo apsaugon – savo bloke uždarė jį į prausyklą, tai buvo panašu į karcerį. Toje prausykloje kas savaitę kas nors pasikardavo...

Vokiškoji partija, nebesulaukdama oficialaus karo paskelbimo, avansu sutraškino kaulus vienam lenkui. Jis visiškai niekuo nebuvo kaltas. Dirbo sąžiningai miške savo darbą. Ir pavardė jo buvo visai ne lenkiška. Ji buvo grynai lietuviška. Tasai lenkas vadinosi Pranaitis, – taip ir dokumentuose buvo parašyta.

Kuo ramiausiai krapštinėjo jis savo kelmą miške. Vienas žaliukas vokietis iš patriotizmo smogė jam kuoku per galvą, kiti pribėgę žaliukai patraiškino jam kitus kaulelius. Po valandos tasai lenkas su lietuviška pavarde buvo jau ataušęs lavonas.

Nežinia, ar vokiškoji partija, užpumpinusi Pranaitį, pasijuto jau pakankamai atkeršijusi už Toni Fabro sužalotą snukį, ar čia įsipynė kitokie politiniai sumetimai, tiktai jos karingasai įkarštis staiga atslūgo. Į bylą įsimaišė Selonkė, pravedė kvotą ir ėmė griežtai palaikyti lenkų pusę. Čia esą jokio tautinio klausimo nebuvę, tiktai tas trigubas asilas,

padūkęs tirolietis tasai, Toni Fabro, kvailiausiu būdu visą košę priviręs.

Savaime aišku, kad Fabro valdžios dienos buvo jau suskaitytos. Netrukus jis buvo išvežtas iš Stutthofo kažkur kitur. Prieš išvažiuodamas prasėdėjo jisai kelias dienas bunkeryje. Jam išvažiuojant – niekas jam rankos nepadavė: nė vienas kriminalistas, nė pats Selonkė, nebekalbant jau apie kitos rūšies kalinius.

Lagerio seniūnas vėl liko vienas Selonkė, veikiai atgavęs savo senąją mušeikos formą, buvusią prieš kelionę į Buchenvaldą.

Veikiai prasidėjo nauja laiminga jo gyvenimo era. Jo galia lageryje dar labiau išaugo. Jis praturtėjo, pasidarė beveik milijonierius. Bet tai – visiškai atskiras reikalas.

Selonkei išvykus į Buchenvaldą, pani blokova taip pat labai gailiai verkė, kaip ir po Lėmano išvykimo. Paverkė, paverkė – ir nusiramino: ką gi ji kita daugiau galėjo daryti? Juo labiau kad netrukus pasigavo porą įdomesnių bernužėlių, – atsirado ir tokių amatorių!

Grįžęs iš Buchenvaldo, Selonkė taip pat susirado jaunesnių merguželių, – atrodo, jas jam pasukdavo pani blokova... Šiuo atžvilgiu Selonkė buvo gausiai aprūpintas, tiktai jis valdžiai nerašė tokių pareiškimų kaip tasai bulius Lėmanas.

Taip Selonkė ir džiaugėsi gyvenimo dovanomis, kol lagerio gyvenimo pabaigoje kaliniai jį patį gyvą suplėšė.

Abiejų jo esesybės Mayerio raštinės dalių viršininkas buvo jaunesnysis SS feldfebelis – *SS Unterscharführer* – B u b l i t z. Sunku jam, labai sunku buvo šitokio aukšto SS kareiviško laipsnio prisiplakti. Labai ilgai buvo jisai *SS Rottenführer* – menkas seržantėlis.

Būdavo, ateina jisai į apatinį raštinės skyrių ir skundžias:

– *Die andere sind befördet, und ich – saufe,* – kiti gauna paaukštinimą, o aš – laku!

Teisybę pasakius, jis nė seržanto vardo nebuvo vertas.

Svarbiausios lageryje raštinės viršininkas, o vokiškai taisyklingai rašyti nemokėjo. Nuolat klausdavos kalinių – lenkų ir lietuvių! – kaip kas vokiškai rašyti reikia. Svarbesnius pranešimus jam vokiškai taip pat redaguodavo lenkai ir lietuviai – kaliniai. Pragaras jį žino, kaip su tokiu raštingumu jis galėjo prieš karą pieną savo žmonos krautuvėlėje Gdanske pardalioti?

Lageryje, žinoma, buvo jam lengviau negu žmonos krautuvėlėje. Darbo jis čionai nedirbo beveik jokio, – viską už jį padirbdavo kaliniai. Jis pats gi čia vertėsi laisva prekyba.

Lageryje jisai pusiau slapta laikė laikrodininką meisterį. Dėl valdžios akių priimdavo taisyti laikrodėlius kartais ir iš SS vyrų, daugiausia gi aptarnaudavo karo našles ir gyvanašles. Laikrodžius taisyti jam atsiųsdavo iš Gdansko, iš Berlyno, iš dar tolimesnių vietų, – geri, matyti, buvo laikrodiniai reikalai tuomet Vokietijoje, jei juos taisyti tekdavo siųsti į tokią dvokiančią skylę, kokia buvo Stutthofas. Už laikro-

džių pataisymą našlės ir gyvanašlės mokėjo jam ir prekėmis, ir natūra – puikių gausių pajamų jisai turėjo! Tariant jo paties žodžiais, jis pats dažnai nežinodavęs, kokių dalykų jis yra taisytojas – *Uhren ar Hurren,* – laikrodžių ar lengvosios širdelės moterėlių...

Lageryje termino v o g t i kaip ir nebuvo. Vagis buvo tasai, kur pavagia duonos plutą, ropę kokią, porą bulvelių, dvokiantį pašarinį griežtį. O kas, būdavo, nudžiauna laikrodį kokį, angliškos medžiagos kostiumą, siuvamą mašiną ar motorą, – tas buvo ne vagis: tas buvo o r g a n i z a t o r i u s. Vagystė lageryje buvo griežtai draudžiama, bet organizacija – toleruojama. Organizatorius buvo iniciatyvos žmogus. Organizatorius vargšų neskriausdavo, – iš vargšo nėra ko nuorganizuoti. Organizatorius viską organizuodavo iš valdžios, iš SS ar DAW sandėlių.

Kas be ko, nuo organizatorių šiek tiek nukentėdavo ir lagerio vargšai. Kai nuorganizuoja iš virtuvės sandėlių cukraus kokį maišą kitą, margarino, kruopų, duonos – atitinkamu kiekiu kaliniam keliom dienom ar savaitėm porcija sumažinama – ir viskas. Bet tai atsitinka ne iš blogos valios. Nebuvo numatyta iš tokio ir tokio vargšelio duonos kąsnį nuorganizuoti, – visa pasidaro bendrąja tvarka. Bet šiaip specialiai iš vargšo ką nuorganizuoti – to lageryje nebuvo. Iš vargšo buvo galima tiktai vogti.

Raštinės viršininkas Bublitzas ir buvo vienas pačių žymiausių organizatorių visame lageryje. Tam reikalui jis turėjo vieną, kartais net du kaliniu pasiuntiniu, privilegijuotomis sąlygomis gyvenančiu. Pasakys, būdavo, Bublitzas kaliniui, kad

jam reikia tokio ir tokio daikto arba tiek ir tiek maisto produktų – ir kalinys turi jam atnešti. Jam visiškai nerūpi, kur tuos daiktus kalinys ims. Kalinys, žinoma, pinigų neturi, – pirkti daiktus jis negi pirks. Jis turi reikalaujamus daiktus pavogti. Jei jis negali pavogti reikalaujamo daikto, jis turi pavogti kokį nors kitą, už kurį mainais būtų galima gauti reikalaujamas daiktas. Visa ši sudėtinga operacija nebuvo vagystė, visa tai buvo organizacija.

Dviračiai, odos dirbiniai, batai, auksinės plunksnos, apsiaustai, kostiumai, baltiniai, laikrodžiai, žiedai, – visa tai karo metu labai naudingos prekės.

Viena, kas buvo negera, – tai, kad Bublitzas savo žmonelės labai bijodavo. O stora ji buvo ir pikta! Maždaug kaip gestapo viršininkas. Ir kojos jos buvo kaip kaladės, ir veidelis susiraukšlėjęs, lyg iš šuns gerklės ištrauktas. Ir kalbėti ji žmoniškai nemokėdavo, – vis rėkdavo. Žiauriai tekdavo vargšui Bublitzui už našlių ir gyvanašlių aptarnavimą!

Paskendęs savo bizniuose, Bublitzas kalinių reikalais visai nesidomėjo ir nieko bloga jiem nedarė. Jis jų ne tik nemušė, – jis ir jų nusižengimų ne tik pats nematydavo, bet ir kitiem apie tai nieko niekam nesakydavo. Esesninkui, ir dar raštinės viršininkui, tai buvo jau labai daug.

Už aiškiai padarytą jam šunybę Bublitzas, būdavo, retkarčiais esesiškai subliaus, šūktels pusiau juokais:

– Tai ką, ar jūs norite, kad manyje senoji SS dvasia atgytų? Apsaugok Viešpatie! Kas tokios bjaurybės norės!

Seniau, matyti, jo geroko bandito būta, jei gąsdina jisai

savo senąja dvasia! Seniau dirbo jisai kituose lageriuose ir turbūt siuto it avinas, į uodegą įkirptas. Stutthofe jis jau buvo ožys beragis. Jam – bet tik kas nors pašal su sijonu būtų... O man jisai buvo ir visiškai geras.

Kai patekau pas jį dirbti, aš buvau jau klipata kaip reikiant. Išbadėjęs kaip žiurkė bažnyčioj. Sutinusiom kojom, klebatuojančia širdim ir visokiu tenai kinkų drebėjimu. Bublitzas neversdavo manęs daug dirbti. Dar daugiau, – jis parūpino man pridedamus pietus – iš SS virtuvės likučių. Pats kažkur nuorganizavo man karišką katiliuką, kad galėčiau tuos pietus pasiimti.

SS virtuvės pietūs, palyginti su mūsiškiais, lageriniais, buvo šedevras. Tų pietų likučius, – kartais jų būdavo visas bosas, – duodavo beveik visiem kaliniam, dirbantiem raudonuose namuose. Duodavo juos su visos valdžios žinia, bet vis dėlto slaptai. Visi viršininkai tai žinojo – jų leidimu tai buvo ir daroma, bet valgyti reikėdavo slaptai. Virtuvėje valgyti negalima, reikia išsinešti. Kiti kaliniai valgydavo tuose kambariuose, kuriuose dirba, bet man tai sunkiai buvo įvykdoma. Pas Bublitzą į raštinę nuolat užeidavo visokie pareigūnai, Chemnitzas, Mayeris. O kai jie, būdavo, užeina – nors lįsk su puodu po stalu. Norom nenorom teko pasiieškoti pietum patogesnės vietelės. Radau. Puikiai susitvarkiau, – išvietėje. Ten ramu buvo. Balti kokliai, balti aliejiniai dažai. Erdvu. Kiek sunkiau buvo puodas išplauti, bet išmokau ir tai padaryti. Ypatingas tai buvo būdas. Patentas. Taip sau, veltui, dėl gražių akių – nesakomas.

Deja, ši mano idilija turėjo greit baigtis. Toje patogioje

vietelėje buvo pagautas vienas garsus kapas sutuoktuvines pareigas beatliekant. Po tokios istorijos iš tosios vietelės buvo išmušami kaliniai, norėję tenai užeiti ir su nekalčiausia intencija, pavyzdžiui, darbo metu dūmelį kitą nutraukti...

Su Bublitzu sugyvenome maždaug bičiuliškai, tiktai dėl bavariečių būdo niekaip negalėdavome taikingai susigiedoti. Aš, keletą gražių metelių praleidęs Bavarijoje, Münchene bestudijuodamas, buvau Bavarijos mylėtojas. Bublitzas keikė bavariečius išsijuosęs, aš juos gyniau susijuosdamas.

– Įsivaizduok, – sako jis man, – kas per šlamštas tie bavariečiai!

Jis, Bublitzas, 1940–1941 metais dirbęs koncentracijos lageryje, Dachau garsiajame. Dachau – toli nuo Gdansko. Jis buvęs toli nuo savo žmonelės.

– Žinoma, – sako jisai, – jaunam vyrui norisi kartais ir su mergaitėm, šiaip ir taip, pasivaikštinėti, sakysime... Bet, – spjaudėsi Bublitzas, – kai tik bavariečiai pamato, kad kokia jauna mergaitė vaikšto su vyriškiu SS uniforma, – tuojau tą mergaitę tėvai išveja iš namų, jos atsižada ir giminės... Kas per niekšybė! Kodėl tie žalčiai nieko nesako savo mergom, kai jos ulioja su vyriškiais kariuomenės uniforma?! O kai su SS – šitokį skandalą kelia! Bestijos tokie!

– Pone šarfiureri, – sakau, – pats kaltas buvai: eini pas mergaites ir velkies unifomą... Ką gali žinoti, kur kas kada kaip?..

– Kodėl čia prūsės taip nedaro? Prūsėm – vis tiek...

– Na, apie prūses bavariečiai, – sakau, – nekaip labai

šneka. Jie sako: pakviesk prūsę atsisėsti, tai ji tuoj ir atsigula...

– O bavarietės – kitokios? – karščiuojasi Bublitzas. – Va, Münchene, Bavarijos sostinėje, Königsplatze, šalia skulptūros muziejaus ir tapybos galerijos, stovi toksai obeliskas. Kai pro šį obeliską prošal eina dvidešimties metų bavarietė su rūtelių vainikėliu, tasai obeliskas ima svyruoti... Bet, įsivaizduok, jisai ligšiol nė karto nėra svyravęs!

– Kaipgi jis svyruos, – sakau, – kad tenai nuolat prošal prūsės vaikšto SS uniforma!

Apatinės raštinės šefas, lagerio šreibštubės, atseit mūsų raštinės, komandos kapas buvo lenkas Augustas Zagorskis, kalinių tarpe vadinamas geležiniu lagerio kancleriu.

Zagorskis – trijų dešimčių penkių metų vyras, juodbruvas, augalotas atletas. Teisingi gražūs veido bruožai, gilios atviros akys, didelė protingo žmogaus kakta. Prieš karą buvo jisai lenkų paštininkas-kasininkas Gdansko mieste, kilęs iš Gdansko apylinkių. Lagerin pateko 1939 metais todėl, kad buvo lenkas ir gyveno Gdanske, – buvo jis vienas pačių pirmųjų lagerio pionierių. Tiktai jo geležinė sveikata, ištvermė ir valia pagelbėjo jam išlikti gyvam. 1941 metais jo giminės buvo išsirūpinę, kad jis būtų iš lagerio paleistas. Tris mėnesius išgyveno jisai laisvėje pas tėvą mažame ūkelyje, – ir vėl jį uždarė į tą patį lagerį. Jis vėl čionai turėjo pereiti įvairias kankinamas pareigas, kol pagaliau pasidarė raštinės kapas. Buvo jisai labai teisingas, sąžiningas ir protingas vyras, – būtų puikus demokratiniame parlamente opozicinės grupės vadas. Dėl jo tvarkingumo ir sąžiningumo valdžia jį

labai brangino, – ilgą laiką laikė jį vienoje pačių svarbiausių ir įtakingiausių lagerio vietų. Čia būdamas galėjo jisai daug kam pagalbos teikti – ir teikdavo jis jos gausiai, daugeliui kalinių stačiai gyvybę išgelbėdamas.

Zagorskio padėjėjas raštinėje buvo Bruno R ę k a j s k i, – taip pat labai doras ir garbingas vyras, kilęs iš Grudziondzo. Prieš karą buvo jisai lenkų generalinio štabo antrojo skyriaus karininkas, dirbęs Poznanėje. Pasibaigus vokiečių–lenkų karui, vokiečiai jį tučtuojau suėmė, iškėlė jam bylą, kaltindami, kad jis veikęs prieš Trečiojo reicho interesus. Tačiau vietos teismas jį išteisino. Išteisinamąjį sprendimą Berlyno aukščiausioji teismo įstaiga patvirtino, motyvuodama, kad jis teisėtai dirbo karininko darbą valstybėje, kurią Vokietija buvo pripažinusi ir palaikė su ja draugiškus santykius, – dirbo jisai savo krašto gerovei, – už tai vokiečių teismas negalįs bausti. Tokio turinio raštą jam įdavė kalėjimo administracija ir atrakino kalėjimo duris. Tačiau už kalėjimo vartų laukė jo gestapo agentai.

Vos peržengusį kalėjimo slenkstį sulaikė jį gestapininkai, atėmė iš jo teismo sprendimo nuorašą ir atgrūdo į Stutthofo lagerį, kur jisai ir plūkėsi ketverius metus.

Protingas, labai geros širdies, labai gyvo temperamento buvo tasai keturių dešimčių metų vyras, nuo vargo jau pradėjęs šiek tiek senti.

Zagorski ir Rękajski – buvo įtakingiausi lagerio lenkų visuomenės nariai. Jų žodis būdavo lemtingas lagerio lenkiškajai politikai. Mane, patekusį į raštinę, priėmė jie su išskėstomis rankomis. Gundė kaip galėdami, darbais neuž-

versdami. Mokė lageriškai dirbti: neskubėti, darbas – ne vilkas – nepabėgsiąs, o mano sveikata esą jau pabėgusi... Jie priglobė mane, valgydino ir stiprino, padėdami žaizdas išgydyti, – jų šviesus paveikslas neužges mano širdyje, kol ji tik mano krūtinėje plastės!

Jiedu išgyveno lageryje skaudžią tragediją, rimtai nebenorėdami iki karo pabaigos iš lagerio išeiti.

Jiedu abu buvo vedę. Jųdviejų žmonos liko laisvėje. Jos pačios, norėdamos išsilaikyti ir savo vyram kiek galint padėti, turėjo įsideutšinti, – įsivokietinti. O vyrai pasiliko lenkai. Jeigu jie būtų buvę iš lagerio paleisti, jie pas savo šeimas grįžti nebegalėtų. Ofcialiai jie buvo lenkai, o žmonos – vokietės, nors ir trečios rūšies. Už lenkų santykius su vokietėmis turėtų abu grįžti į lagerį. O būti laisvėje ir slėptis nuo savo šeimos – taip pat paniekinama kančia.

Geležinis Augustas rimtai įtikinėjo mane, kad visų saugiausia – karo pabaigos laukti kaip tiktai lageryje. Čia esą blogiau jau nebebus. Kas kartas padėtis vis gerėjanti ir gerėsianti. Jei iki šiol gyvas išlikai, toliau jau nebežūsi. Čia tave nei sąjungininkai bombarduos, nei vokiečiai į SS dalinius mobilizuos, – nei vers tave kokius negarbingus dokumentus pasirašyti.

Aš pasilikau pas juos dirbti ir dirbau iki galo savanoriu – ir tuomet, kai man, kaip garbės katorgininkui, darbas buvo jau nebeprivalomas. Be jokio darbo lageryje sėdėti iš viso labai kvailas reikalas. Garbės katorgininko padėtis – labai opus dalykas. Kiekvieną momentą galėjo tave grąžinti į bendrą bloką ir išgrūsti vėl į miško koloną. Pasilikdamas senojoj

vietoj, vis daugiau vilties turi ir nenumatytais atvejais joje pasilikti. Pagaliau – čia žmonės tokie geri. Ir iš raštinės – taip toli matyti: visas lageris, visi žmonės, visa tvarka, – visa reikalingoji medžiaga...

XXXI. POLITINIAI KATORGININKAI

Visi lagerio kaliniai buvo suskirstyti pagal „nusikaltimo“ rūšį ir dėvėjo atitinkamos spalvos trikampį šalia numerio ant krūtinės ir ant kelnių kiškos, nors lageryje jie buvo traktuojami, skiriami į darbus ir baudžiami visi vienodai. Šiokių tokių privilegijų turėdavo tiktai vokiečiai kriminalistai.

Visų svarbiausia, bent – visų gausiausia kalinių rūšis buvo politiniai, oficialiai vadinami *Schutzhaft-politisch.* Visi jie nešiojo r a u d o n ą trikampį. Visi jie buvo pasmerkti sėdėti lageryje, jei tik liks gyvi, mažiausia, iki karo pabaigos. „Nusikaltimų“ atžvilgiu politinių kalinių sąstatas buvo itin įvairus. Buvo čia įvairių tautų politiniai veikėjai, bet buvo ir žmonės, kurie niekuomet nieko bendra su politika neturėjo.

Iš vokiečių čia buvo vienas kitas likęs gyvas komunistas ir socialdemokratas, koks centro partijos veikėjas, – ir dar šis tas. Buvo vienas net iš pirmųjų dešimties nacionalsocialistų partijos narių, artimas Hitlerio bendradarbis, buvęs nacių oficiozo *Angriff* laikraščio redaktorius. Vadinosi jisai V e y, po įvairius lagerius seniai besibastąs. Tai buvo apie penkiasdešimt metų vyras, augalotas, petingas, tik po lagerius šiek

tiek sunykęs. Jis buvo puikus mitinginis oratorius, turėjęs griausmingą balsą ir aiškią tareną, aštrų sąmojį, smailų liežuvį. Tai buvo itin gabus demagogas, stačiai demagogijos klasikas.

Su Hitleriu susipyko jisai dėl politikos Vatikano reikalu, – baisiai siuto jisai prieš Vatikaną ir iš viso prieš krikščionis, jo žodžiais tariant, „žydiškojo Dievo garbintojus". Jis turėjo savo teoriją ir jėzuitų reikalu: visas karas esąs tiktai jėzuitų intrigų vaisius. Čionai jėzuitai esą dirba išvien su masonais, – ir vieni, ir kiti esą tas pats žydiškas velnias...

Ir po lagerį besivalkiodamas Vey buvo pasiutęs rasistas, – didžiavosi jisai arijų rase, kurią jis dar vadino *nordische* – šiaurinė. Ir mane labai vertino už tai, kad aš buvau, kaip jam atrodė, būdingas šiaurinės rasės padaras.

Buvo čia ir neaiškios praeities sanitarijos leitenantas, civiliniame gyvenime sodų architektas, vokietis Nietsche. Dalyvavęs kare, sužeistas, turėjęs sužalotą šlaunį, invalidas jau. Gyrėsi, į lagerį esąs patekęs už intymius santykius su lenkaitėmis... Kaune, kur jam esą sužalotą koją gydė. Tačiau, atrodo, kaltos buvo čia ne tiek lenkaitės, kiek... kokainas. Taip bent jo bylos kaltinamuose dokumentuose buvo parašyta.

Nietsche skelbė savotišką teoriją, kad vokiečiai karo nieku būdu negalį pralaimėti. Esą tai kas, kad karo laukuose vokiečiai karą prakiš, – tai nieko esą nereiškia. Tegu, sako, rusai okupuos visą Vokietiją. Vokietija, kaip ir visa Europa, pasidarys komunistiška. Vokietija vis tiek bus Europos centras. Kadangi Vokietija turi labai gabią ir gausią inteligentiją, vokiečiai per ją turėsią labai didelės įtakos Maskvai,

faktinai – vis tiek vokiečiai valdysią Europą. Šios pažiūros prisilaikė ne vienas Nietsche. Ši teorija iš viso buvo gana populiari vokiečių tarpe. Ją dėstė man net vienas senas vokiečių komunistų partijos narys.

Buvo čia dar gyvas likęs generolo Shleicherio adjutantas, leitenantas Rössler, dešimtį metų prasimaivęs po lagerius. Jis buvo gal pats inteligentiškiausias vokietis visame lageryje. Laikės nuošaliai nuo kitų vokiečių. Varė itin atkaklią kovą prieš vokiečių banditų partiją. Kadangi lagerio valdžia tuos banditus kaip tiktai rėmė, Rösslerio pastangos nueidavo niekais. Jis buvo užėmęs itin atsakingą vietą, jis buvo *Arbeitseinsatzo,* darbo biuro, kapas, faktinai buvo viso biuro vedėjas. Kalinio į tą ar kitą darbą paskyrimas buvo gyvenimo ar mirties klausimas. Todėl tad nuo Rösslerio priklausė daugelio daugelio gyvybiniai reikalai. Jis buvo labai humaniškų pažiūrų vyras, atmintinai mokėjęs pusę Schillerio veikalų ir nuolat juos citavęs, – ir parašęs vergišką, beviltiškai kvailą, niekingą Stutthofo lagerio kalinių himną, kuris dažnai tekdavo po apelio visiem kaliniam giedoti.

Vokiečių politinių kalinių Stutthofe buvo maža, įdomesnių egzempliorių jų tarpe – dar mažiau.

Pagrindinę politinių kalinių masę sudarė lenkai ir rusai, – jų gi lageryje buvo visų daugiausia. Na, ir kitų tautų kaliniai, išskiriant žydus ir čigonus, buvo beveik išimtinai politiniai. Tačiau jų kalinimo priežastys buvo labai skirtingos.

Priklausymas slaptom politinėm organizacijom, pasipriešinimas vokiečių okupacinei valdžiai, priklausymas partiza-

nam ir santykių su jais palaikymas, atsišaukimų platinimas, užsienio radijo klausymas – na, visa tai suprantamos kalinimo priežastys.

Bylose gana dažnai kalinimo priežastis buvo nurodoma: *Staatsbeträchtliche* arba *Staatsfeindliche Äusserungen* – valstybei nedraugingi išsireiškimai, kurie labai dažnai buvo pasakyti tiktai privačiuose laiškuose. Arba: *politisch nicht einwandfrei,* – politiškai ne be priekaištų; kartais pilietis buvo tiktai įtariamas, kad jis politiškai esąs ne be priekaištų – ir važiuodavo už tai į lagerį, mažiausia, iki karo pabaigos, faktinai dažnai jam tai reikšdavo: mirties bausmė. Arba: *unerlaubtes Musizieren* – nepavelytas muzikavimas. Ką jis tenai, kur ir kaip muzikavo – perkūnas jį žino, bet vis dėlto atvažiavo į lagerį, virto klipata ir mirė patvory, – tai tau ir muzika! Arba: *unerlaubtes Aufenthalt auf dem Bahnhof* – buvimas geležinkelio stotyje be leidimo. Šis mėgėjas žiopsoti į išvažiuojančią publiką lageryje taip pat mirė.

Lenkus sodindavo į lagerį dar ir už tai, kad jie atsisakydavo užsirašyti vokiečiais, – dokumentuose buvo žymima: *Volksliste abgelehnt* – atmetė pasiūlymą įsivokietinti. Už tokį akiplėšiškumą buvo taip pat skiriama mirties bausmė.

Žymus skaičius buvo dar rasinės politikos aukų – vokiečių, lenkų ir rusų.

Vokiečius sodino lagerin už tai, kad jie turėjo santykių su lenkėm ar rusėm, o lenkus ir rusus – už santykius su vokietaitėmis. Čia ėjo bendra tvarka vienų ir kitų vyrai ir moterys. Kartais šioje srityje atsitikdavo gana painių dalykėlių.

Sėdėjo toksai vokietis monteris, faktinai – buvęs lenkas,

tik susivokietinęs. Laisvėje jisai turėjo lenkaitę sužadėtinę. Už santykius su ja jis pateko į lagerį. Išsėdėjęs čionai dvejus metus, jis gauna staiga pranešimą iš gestapo: jis esąs jau laisvas, jis galįs jau važiuoti namo ir vesti savo sužadėtinę – ji esanti jau įsivokietinusi, – dabar santykiai su ja jau nebebaudžiami.

Gavęs tokį pranešimą, tasai monteris keikiasi, kad net sienos linksta. Kuriem velniam jis dvejus metus lageryje atpliekė? Ir jis dabar ves tą savo seną sužadėtinę, kad jis lageryje jau spėjo įsigyti naują, – jaunesnę ir meilesnę! Išvažiuodamas jisai keikės ir koliojos, kad jo besiklausant viduriai gedo...

Buvo čia dar toks vokietis, Rytprūsių baronas, – apšepęs, nusipešęs, kokių šešių dešimtų metų išsigimėlis. Pateko už meilės ryšius su tarnaite lenke.

– Na, barone, – sakau jam, – kaipgi čia tau dabar senatvėje pasitaikė tokia nuodėmė?

– Po velnių, kokia senatvė?! – nusistebėjo jisai. – Aš dar visai pajėgus, o mano žmona jau dveji metai serga. Ką gi aš galėjau daryti?

– Žinoma, žinoma, – sakau, – ponia baronienė pati kalta, kad užsimanė sirgti ne laiku...

Gailiai atsidusęs, sako jis vėl man:

– O kaip ten pas jus Lietuvoje sekasi vokiečių kolonistam?

Esą jis, išėjęs iš lagerio, norėtų važiuoti Lietuvos kolonizuoti.

– O, – sakau, – neblogai sekas, maždaug vidutiniškai. Kai kurie iš jų jau pakarti, kitiem karti šakos jau parink-

tos... Kas liečia tave, tai beržo šakos tau bus gaila. Pakars tave ant tvoros.

Nuo tos dienos baronas su manimi nebesisveikino. Juo labiau kad jis netrukus trim dienom buvo pasodintas už vagystę į bunkerį, ir jis įtarė, kad tai buvo mano intrigų vaisius...

Kaltinamieji dėl vokiškos rasės gadinimo buvo daugiausia svetimšaliai darbininkai. Tik naciški įstatymai ne visas tautas vienodai traktavo. Už meiliškus santykius su vokietėmis lagerio kančiomis bausdavo tiktai rusus ir lenkus, kitų gi tautų žmonėm nieko nedarydavo. Net nacių taip nemėgiamieji žydai – ir tie ne visi vienodai buvo traktuojami. Tuo tarpu, kai Rytų Europos žydai už santykius su vokietėmis buvo žudomi, pačios Vokietijos žydai už tai gaudavo tiktai lagerį, o Prancūzijos ir Olandijos žydai – ir be lagerio gyvi išlikdavo.

Pagal rasės gadinimo paragrafą į Stutthofą rusų ir lenkų darbininkai buvo gabenami paprastai šitokia tvarka: išveždavo juos į ūkius darbam. Vyrai iš tų ūkių buvo paimti į karą, namie buvo vienos moterys. Čia velnias ne kartą ir pasukdavo pagundą. Bet, reikia pripažinti, vokietės buvo gana ištikimos savo mylimiesiems. Jos savo nuodėmės bendrininkų ir lageryje neužmiršdavo. Jos, rizikuodamos pačios patekti į lagerį, atsiųsdavo jiem siuntinių.

Rusus atsiųsdavo dar iš karo belaisvių lagerių. Esą jie tenai prieš naciškus dėsnius nusikalsdavę, komunistinę propagandą varydavę, – mūsų lageris jiem buvo už tai pabaudai skirtas.

Sėdėjo čia ir viena tokia vokiečių jaunavedžių porelė iš Gdansko miesto, Brews pavarde. Žmona, penkių dešimčių metų, gerokai pasidėvėjusi moteris, atsisėdo už tai, kad turėjo labai lipšnią širdį, nuolat įsipainiodavo į meilės istorijas su lenkais. Jos vyrą gi patupdė už tai, kad jis savo aistringosios žmonelės nesuvaldo. Vienas vokiečių katalikų kunigas pakliuvo už tai, kad žydo vaiką pakrikštijo. Iš viso už žydų globojimą daug kas buvo lageryje atsidūręs. Viena moteris rusė, inžinierė, pateko už tai, kad karvių melžti nemokėjo. Labai dažnai, būdavo, vokiečių ūkininkai, nenorėdami darbininkui algos mokėti ar žiemą maitinti jo, dėl kokio nors niekaniekio prikibdavo ir skųsdavo policijai – ir darbininkas važiuodavo į lagerį kaip politinis kalinys.

Pateko į lagerį ir fašistinės Italijos vicekonsulas Gdanske. Jis 1943 metais, vasarą išvažiuodamas atostogų, savo gyvenamąją vilą buvo išnuomavęs vienam gestapininkui. Grįžęs iš atostogų, jis nori gyventi savo viloje, bet gestapininkas jo jau nebeįsileidžia. Patraukęs gestapininką į teismą, jis bylą laimėjo, bet už tą laimėjimą patsai atsidūrė koncentracijos lageryje, – gestapininkas pasiliko jo viloje gyventi.

Kai vokiečiai pradėjo trauktis iš Rusijos okupuotųjų sričių, likusius civilius gyventojus ėmė varyti į Vokietiją. Daugelis tų gyventojų buvo atgabenta į koncentracijos lagerį. Suėmimo priežastis dokumentuose buvo atžymėta: evakuacija!

Patekdavo čia moterys su mažais vaikais, net žindomais kūdikiais. Kūdikis – taip pat žmogiškas vienetas, gaudavo ir jis numerį, o prie numerio – trikampį, – kaipgi kitaip? Bet kokį gi trikampį jam duosi? Jis gi dar ne vagis, ne Biblijos

tyrinėtojas. Ir duodavo kūdikiui raudoną trikampį – politinio nusikaltėlio! Tas pat būdavo ir su tais piliečiais, kurie lageryje gimdavo.

Nėščių moterų paprastai į lagerį nepriimdavo. Mayeris, būdavo, nuolat keikias:

– Kiek kartų sakiau gestapo viršininkui, kad man nėščių moterų nesiųstų! Pas mane koncentracijos lageris, o ne vaikų darželis!

Nėščias moteris jis paprastai grąžindavo atgal gestapui. Bet vis dėlto ir nėščia viena kita patekdavo. Atsitikdavo, kad būsimoji karta ir pačiame lageryje buvo jau užplanuojama. Lageryje gimęs pilietis gaudavo taip pat raudoną trikampį, – jis jau iš prigimimo buvo politinis nusikaltėlis, Trečiojo reicho pikčiausias nedraugas.

Buvo didelis būrys prancūzų ir latvių, buvusių vokiečių SS tarnyboje, atėjusių net su SS uniforma, – jie buvo taip pat politiniai nusikaltėliai. Buvo du latviai iš Berlyno, net gestapiško SD karininkai, išėję specialius gestapiškus kursus, į Stutthofą patekę už girtus debošus, – jie buvo taip pat politiniai katorgininkai!

Pyliavų valdžiai neatidavę buvo visi politiniai. Taip pat politiniai be išimties buvo ir samagono varytojai, – lageris turėjo puikių samagono meistrų, ypač iš Gardino srities. Ilgainiui lageryje ėmė veikti net keli slapti samagono bravoreliai. Arkliavagiai, šmugelninkai, spekuliantai – taip pat priklausė politinių kalinių brolijai. Čia buvo ir tokie, kurie paduodavo aukštesnei įstaigai skundus dėl neteisėtų valdžios veiksmų, pavyzdžiui, dėl neteisingo mokesčių paskirstymo.

Politinis buvo ir Deutsch-Eylau miesto didžiausio viešbučio savininkas, Oscar Bebnau, nudžiovęs, tarp kita ko, visą vagoną mėsos, nacių partijos narys, sėdėjęs todėl neilgai – vos pusę metų. Sėdėjo jisai mūsų raštinėje, nieko nedirbdamas, besiversdamas organizavimu ko nors paėsti: storas buvo kaip dramlys ir rijo kaip smakas.

Prostitutės pradžioje buvo įrašomos kaip darbo vengiąs elementas – *Arbeitsscheu*. Jos tačiau dėl to protestavo. Jos darbo nevengiančios, ir jos dirbančios – ir dar kaip! Vėliau ir jos buvo perkeltos į politinę grupę. Iš Vilniaus atvežtosios tokios dailios lenkiškai kalbančios juodbruvaitės buvo visos politinės merguželės.

Politinis buvo ir Willi Freiwald, iš profesijos – karvių melžėjas, iš pašaukimo – donžuanas, iš gyvenimo būdo – gatvės muzikantas valkata. Kažkur prie Kölno karves bemelždamas, jis jom kažką apie nacių tėvynę padainavo, kad jos pieno daugiau duotų, – ir atsidūrė lageryje – buvo politinis muzikantas ir valkata.

Kartą atvarė į lagerį tokį persimetusį, apykreivį pilietį. Jo dokumentuose kažkas nei šis, nei tas įrašyta: kažkokie neaiškūs santykiai su gaspadoriaus telyčia.

– Vaje, vaje! – kraipo galvą feldfebelis Königas, dokumentus vartydamas, – ką mes su tavimi čia veiksime? Lageryje mes telyčios neturime... Ar nenori kartais katino? – prunkščia Königas, išrašydamas jam raudoną trikampį.

Ir tas latrelis buvo taip pat politinis nusikaltėlis, – rasę gadino, bestija!

Bibelforscher – Biblijos tyrinėtojas – tai buvo taip pat nusikaltimo ir arešto rūšis. Tačiau jie patys, bibelforšeriai, to nusikaltimu nelaikydavo, – jie tuo didžiuodavos.

Anketoje, kur buvo žymima religija, jie išdidžiai rašydavo: bibelforšeris.

Tai buvo protestantų sektantai, daugiausia pasidarbavę Rytprūsiuos ir Lenkijos žemėje. Daugumas jų buvo vokiečiai, bet buvo jų tarpe ir vienas kitas lenkas. Jų lageryje buvo nedaug, vos kelios dešimtys vyrų ir moterų, bet užtat visi jie buvo puikiai išsilaikę egzemplioriai, – vienas už kitą įdomesnis, ypač psichopatologui.

Bibelforšeriai vaikštinėjo su violetinės spalvos trikampiu.

Bibelforšeriai jokios dvasinės vyresnybės, kunigų ir vyskupų, nepripažindavo, – kiekvienas jų sau buvo vadas ir vyskupas. Visi esą pas juos lygūs. Bet tai buvo tiktai žodžiai. Buvo jų tarpe keli, ėję lyg kunigų pareigas, o vienas buvo jų stačiai lyg vyskupas ar dar mandresnis. Visi jie būdavo neišpasakytai plepūs, – plepumas, atrodo, buvo vienas esminių jų tikybos pažymių. O jų vadovų liežuvis – stačiai nebūdavo kur dingti nuo jo! Dar nepažinodamas jų būdo, kartais, būdavo, netyčia prakalbindavau – ilgai vargau, kol suradau priemonių nuo jų atsikratyti. Priūžia, pripurkščia visą galvą, – kelias naktis iš eilės vaidinasi bibelforšeris. Nėra jokios galimybės baigti su jais kalbą. Bet vieno dalyko jie negalėjo pakęsti. Teologinio ginčo pačiame įkarštyje aš, būdavo, pridedu pirštą prie kaktos ir labai susirūpinęs paklausiu:

– Na, gerai, aš sutinku, – aš visuomet su kiekvieno asilo nuomone sutikdavau, – aš sutinku, viskas gerai... Bet man viena tiktai neaišku – kokia kalba velniai pragare kalbasi savo tarpe ir su savo katorgininkais, kad ir bibelforšeriais?

Va, šio klausimo bibelforšeriai tai ir nepakęsdavo. Pyko ir spjaudės. Jie tuomet įsitikindavo, kad aš esu paskutinis latras, visiškai netinkąs būsimajai Jehovos karalystei ir kad niekuomet iš manęs neišeis padorus bibelforšeris. Po tokio klausimo jie dūlindavo nuo manęs ir ilgesniam laikui palikdavo ramybėje.

Bibelforšeriai buvo labai smarkiai nusiteikę prieš popiežių ir iš viso prieš katalikus. Kam kam, bet katalikam jie buvo jau iš anksto nužiūrėję vietą pragare – pačią nepadoriausią. Be to dar, jie visi buvo pacifistai. Atsisakydavo jie eiti į kariuomenę, ypač gi – į karą. Va, dėl šio pastarojo jų mokslo savumo ir nemėgo jų hitlerinė valdžia, grūdo juos į lagerį.

Stutthofo bibelforšerių dvasios vadovas, lyg ir vyskupas, buvo žemo ūgio, apyžilis platokas vyrukas, Mehnke vadinamas, kilęs iš Rytprūsių, iš Lietuvos pasienio. Lageryje jisai garsėjo kaip vienas pačių gabiausių organizatorių ir melagių, – gyveno jisai puikiai, nors nuolat buvo varinėjamas iš vieno darbo į kitą. Jis visur visuomet sugebėdavo turtingai ir sočiai įsitaisyti. Ar tik nebus Jehova specialiai jį globojęs šiuo žygiu?

Pats jis savo pamokslais tikėjo ar netikėjo, griausmas jį žino, bet mum visiem nepaliaujamai skelbė, kad tučtuojau po karo įsigyvensianti žemėje pono Dievo karalystė. Pats

Jehova žemės santvarkai vadovausiąs. Taip Biblijoje esą parašyta. Na, gal ir ne visai taip, žodis žodin, bet maždaug panašiai. Betyrinėjant Bibliją, visuomet, sako, taip išeina...

– Na, jeigu taip, tai tu, – sakau, – Mehnke, tikrai jau būsi Jo Šventenybės pono Jehovos ministeris pirmininkas.

– Che che che! – krizeno patenkintas Mehnke, – ne... kurgi aš... yra geresnių...

Krizenti tai krizeno jisai, bet jo kaktoje tuomet būdavo aiškiai parašyta: „O vis dėlto būtų neblogai pabūti Jo Šventenybės ministru pirmininku! Kur pagaliau Jehova ir gaus geresnį ministrą?“

– Ne, Mehnke, – sakau aš jam, – aš esu įsitikinęs respublikonas ir tavo valdomoj karalystėj revoliuciją kelsiu...

– Perkūnas tave nutrenks, ir liežuvis tau nušus už tokias kalbas, – papykdavo Mehnke ir, išdidžiai iškėlęs galvą, eidavo lauk iš raštinės.

Tokie palaidūnai, kaip aš, esą jam ne kompanija!

Kitas įžymus bibelforšeris buvo labai gyvo temperamento sudžiūvėlis juočkis, Lodzės pilietis, Rabinöse. Lenkas jis buvo ar vokietis, jis pats nežinojo. Atrodo, gimė jis kažkur netoli Izraelio pastogės. Jam pokarinė žemės santvarka mažai terūpėjo. Jis labiau buvo susižavėjęs kitais bibelforšerizmo privalumais, ypač taisiais, pagal kuriuos buvo galima gana laisvai santykiauti su moterimis, – su savom ir svetimom. Santykiai tie esą visiškai laisvi. Žinoma, čia nieko nesą tokio, kas būtų bloga. Viskas esą eina pagal Bibliją...

– Tai ką, – sakau aš jam, – tai jūs su moterimis Bibliją ir krūmuose skaitote?

– Che che che – juokėsi Rabinöse. Tiesiai neatsakė į mano klausimą. Gal jis ir skaito tenai krūmuose Bibliją, – kas jį pagaliau gali žinoti?

Šeštadieniais mūsų bibelforšeriai susirinkdavo pas lagerio kurpių. Ir jis buvo bibelforšeris. Bibliją gal ir gerai studijavo, bet batus siuvo visiškai nekaip. Senas jisai jau buvo. Raukšlėtas toksai, susiraukęs, sukiužusiu veidu. Tiktai šypseną jis labai mielą turėjo. Niekas jam batų siūti ir nedavė. Jis su visa savo darbo komanda vertėsi sudriskusių batų ir suplušijusių klumpių lopymu.

Nežinia nuo kurių laikų lageryje riogsojo didžiulės senų batų ir klumpių stirtos. Iš tenai jisai ir imdavo savo darbą. Kartais, matyti, pasiimdavo ir iš kitų, tikresnių, šaltinių. Kas dieną jo komandos darbininkai atveždavo keletą vežimėlių taisytinų kojos šarvų. Už lašinių bryzelę, – lašiniai bibelforšeriam nedraudžiama, net patartina būdavo, – už lašinių bryzelę kasdien jis duodavo mum po maišą tokių batų. Gyvenome mes su juo visai kaimynystėje, per lentų sieną tiktai. Tais batais mes kūrendavome savo pečių, – kas pietus, kas jovalą sau kokį virdavo. Kūrenamų batų tarpe atsirasdavo ir visiškai gerų. Atsirasdavo net visiškai naujų kaliošų, kuriuos išdalindavome neturintiem apavo lietuviam kaliniam. Per bibelforšerio malonę malkomis per vasarą rūpintis nereikėjo, nors mūsų pečius kūrenos be pertraukos nuo ryto iki vakaro, – visų puodai gi netilpdavo iš karto ant pečiaus.

Kaimynystė su tuo bibelforšeriu buvo visiškai patogi. Vargas tiktai, kad iš tų senų klumpių blakės pro sieną līsdavo

ištisomis divizijomis. Ir baisiai alkanos jos buvo, kad jas kur perkūnas!

Tad, va, pas šitą kurpių po visų patikrinimų šeštadieniais ir rinkdavosi lagerio bibelforšerių parapija. Jie tenai susirinkę Bibliją skaitė ir blynus kepė iš nuorganizuotos virtuvėje medžiagos, – tokie dalykai pagal jų įsitikinimą Biblijai neprieštaravo. Bibliją jie man nuolat siūlydavo, bet blynų niekuomet neduodavo.

Moterų barakuose taip pat ramybės nebuvo. Tenai viešpatavo bibelforšerė Frau B e l e n k e. Tai buvo aukšta, atletiškai tvirto kūno sudėjimo, matyti, kadaise buvusi graži moteris vokietė. Labai energinga ir stačiai baisiai plepi moteris. Jos vyras buvo taip pat bibelforšeris, – oho, pabandytų jisai, turėdamas tokią žmonelę, Biblijos netyrinėti! Tiktai jisai, dėl visa ko, sėdėjo ne Stutthofo, bet Dachau lageryje, – ten jam buvo ramiau. Paklusnus vyras buvo, nors ir bailys. Tačiau iš jos vaikų nieko doro neišėjo, – nė vieno iš jų bibelforšeriauti ponia Belenke priversti nepajėgė.

– Neklauso, latrai, pasidavę šėtoniškai pagundai, – ne kartą gailiai nusiskųsdavo jinai ir reikšdavo noro daugiau vaikų nebeturėti.

Ne kartą Mayeris, Berlyno liepiamas, pasikviesdavo ponią Belenke pasišnekėti bibelforšerizmo reikalais, – tai buvo viena iš jo, kaip politinio auklėtojo, pareigų.

– Gi vaikus vienus namie palikai, – sakydavo jis jai, – reikia gi vaikai auginti. Be priežiūros jie galvažudžiais virs. Pasirašyk, kad atsisakai savo bibelforšeriškų kvailysčių – ir tučtuojau paleisiu važiuoti namo.

Poniai Belenke to tiktai ir tereikėdavo. Ji tuomet visu savo milžinišku temperamentu šokdavo įrodinėti, kad visų kvailiausias daiktas pasaulyje yra nacionalsocializmas.

– Kokią teisę jūs, budeliai, turite, – šaukdavo ji Mayeriui, grūmodama vyrišku kumščiu, – uždarinėti žmones į lagerius ir kankinti?! Tai jus, galvažudžius, visus nacius, reikia suvaryti į lagerius ir krematoriumus! Aš jum sakau, ateis diena, kada jūs atsisėsite mano vietoje, – ji jau nebetoli, toji diena! Nesirašysiu jokių jūsų šunlapių! Aš palauksiu tos dienos, kada jus, budelius, visus iškars ir aš išeisiu iš lagerio be jokio parašo!

Mayeris, jos riksmo apglušintas, šaukia:

– Lauk iš kambario tu, sena ragana!

Ponia Belenke ne iš tokių, kad Mayerio nusigąstų. Ji rėkia dar garsiau. Mayerio padėtis visiškai apverktina: negi jis mušis su sena boba... Na, ir susimušus – nežinia, kuo viskas galėtų baigtis: sudžiūvęs Mayeris prieš atletišką ponios Belenke figūrą atrodo toks sliekas nabagėlis!

Ponia Belenke rėkia vis garsiau ir garsiau, grūmoja vis žiauresniu ir žiauresniu Jehovos kerštu.

Mayeris bąla ir mėlynuoja. Mayeris užsikemša ausis. Mayeris pats rėkia it skerdžiamas tekis:

– Lauk! Lauk! Lauk!

Mayeris jau ir keiktis nebeišgali. Nebemoka. Mayeris jau paspringo. Nebeišrėkia. Mayeris pats strimagalviais lekia iš savo tarnybinio kabineto.

Ponia Belenke, likusi viena Mayerio kabinete, lengviau atsidūsta.

– Tfu, niekšai kokie! – dar kartą palengvina ji savo dūšią Jehovos garbei ir eina prie savo nuolatinio darbo – elektros motoro – pumpuoti vandenį lageriui.

XXXIII. NUO KLEBONO IKI ČIGONO

Geistliche – d v a s i n i n k a i. Ši kalinių, tiksliau, arešto rūšis, *Haftart,* buvo įvesta tiktai 1944 metų vasarą. Iki šiol visi dvasininkai ėjo bendra tvarka kaip politiniai nusikaltėliai, buvo bendrai varomi prie darbų ir mušami. Dabar jiem lagerio darbas nebebuvo privalomas, tik kas norėjo – savo noru galėjo dirbti. Kas norėjo – galėjo sau trintis be darbo po lagerį ir politikuoti. Dabar jie galėjo net savo tikybines apeigas atlikinėti. Žinoma, slaptai ar pusiau slaptai, bet vis dėlto galėjo. Seniau apie tai ir pagalvoti buvo sunku.

1942 metais buvo kaliniam paskelbta: kas nori kalėdinių mišių pasiklausyti, tegu išsirikiuoja kieme aštuntą valandą vakaro. Išsirikiavo beveik visi lagerio katalikai. Aštuntą valandą vakaro išsirikiavę, jie turėjo išstovėti šaltyje iki aštuntos valandos ryto – tuo kalėdinės mišios ir pasibaigė.

1944 metais kunigų lageryje buvo devynetas: du lietuviai, vienas vokietis, visi kiti – lenkai su kašubais.

Kadangi bibelforšeriai kunigų luomo nepripažindavo, tai Mayeris ir Mehnkės su Rabinöse nepripažino kunigais dvasininkais, – jie turėjo likti paprasti eiliniai kaliniai. Jie kartais net galvojo: ar nebūtų gerai šiek tiek reformuoti bibelforšerizmo mokslas – imti ir pripažinti dvasininkų pirmenybę?

Dvasininkai dėvėjo raudoną trikampį, kaip visi politiniai kaliniai.

Asoziale – asocialusai elementas. Jie dar kartais buvo vadinami *Arbeitsscheue* – darbo vengią, tinginiai, taip sakant. Jų buvo nedaug. Visi vokiečiai. Jų tarpe – keletas prostitučių.

Pats žymiausias asocialinių tarpe buvo Estijos vokietis Edgar M i l l e r. Pagal išeitą mokslą – aptiekininkas, Estijos kariuomenėje prisitarnavęs iki vyresniojo leitenanto ar kapitono laipsnio, buvęs, kaip jis pats gyrėsi, Estijos žymiausio generolo, Laidonerio, sekretorius ar bent jo raštinėje dirbęs, – gerai mokėjęs estiškai, latviškai, rusiškai.

Lagerin pateko už neišbrendamą girtuoklystę. Ir lageryje – retai kada išsipagiriodavo. Kaip labai linksmo būdo girtuoklėlis, jis lageryje buvo gana mėgiamas kolega.

Ilgą laiką jisai buvo lagerio SS ligoninės aptiekininkas. Kartą išlakė jisai visą buvusį aptiekoje spiritą, pridarė skandalų ir nugriuvo prie lagerio iškilmingųjų vartų. Rado jį tenai begulintį Mayeris su Chemnitzu, – niurkė jie jį, niurkė, prie šulinio pritempę! Chemnitzas Millerį laikė, Mayeris vandenį pumpavo – ir nieko negalėjo jie jam padaryti! Guli Milleris kryžiumi prie šulinio, nosimi į klaną putas pučia – ir ką tu jam!

Mayeris su Chemnitzu pasodina Millerį klane, iš šonų plytomis paremia – niekas negelbsti: keikiasi Milleris visokiais neregėtais velniais ir vėl gula atgal į klaną. Kad jis tame klane neprilaktų, pats Mayeris nutempė jį už kojos į patvorį ir paliko pernakt tenai pagirioti. Millerio laimei, šiltas ru-

duo buvo. Kitą rytą ėmė jį tvarkyti dežuruojąs feldfebelis, Petersas toksai. Nusivarė jis jį į pirtį, pastatė prie sienos, pasiėmė ugniagesio kišką ir paleido šalto vandenėlio srovę į tą asocialųjį elementą.

– *Hilfe! Hilfe! Hilfe!* – atseit pagalbos! – bliauna Milleris kiek išgalėdamas, bet prie sienos turi stovėti.

Pirties patalpoje pribėgo Milleriui vandens jau iki kelių, bet šalta srovė jį vis pliekia. Milžiniškos sveikatos žmogus išlaiko šitokią srovę tiktai apie pusvalandį, o ko gi norėti iš Millerio, to vargšo girtuoklėlio? Milleris stačiai padūkusiu ožiu kriokia, bet kriokia ir SS feldfebelis Petersas:

– Tu, driskių kuily, išlakei visą spiritą! Man tai – nė lašelio nepalikai! Manai, man tai nereikia gerti?!

Po šios nelaimės Milleris iš SS aptiekos, žinoma, išlėkė lauk, bet vis dėlto jis lageryje visuomet gaudavo tokias vietas, kur galėdavo įvairius daiktus organizuoti. Tuos daiktus jisai prašmugeliuodavo už lagerio sienų, gaudavo už tai spirito ir būdavo girtas.

Eina, būdavo, Milleris per lagerį, bliauna visa gerkle girtas dainas – ir ką tu jam padarysi, latrui tokiam?!

Ilgainiui valdžia į tą girtuoklėlį nebekreipė dėmesio, – bausi jį ar nebausi – vis tiek pasilaks.

Erziehung – *a u k l ė j a m a s a i* areštas. Tai buvo išimtinė kalinių kategorija. Jie būdavo atsiunčiami į lagerį aprėžtam laikui – nuo trijų savaičių iki šešių mėnesių. Tai buvo vis šiokie ar tokie darbininkai, atsiunčiami pagal darbdavio skundą: ar jie esą tinginiavę, ar darbdavį iškolioję, ar į snukį jam užvažiavę, ar duonos plutą pavogę, ar be leidimo

pasišalinę iš darbovietės – sau atostogų pasidarę, ar laiku į darbą grįžti pavėlavę, ar iš transporto pabėgę. Kartais ūkininkas norėjo kuriam laikui darbininku nusikratyti, kad nereikėtų jis maitinti ir alga jam mokėti: atsiunčia darbininką į lagerį, iš kur vėliau jį pasiima, – paleidžiamasai iš lagerio turi grįžti į seną darbovietę.

Už šios rūšies nusikaltimus ne visur ir ne visi vienodai buvo baudžiami. Jei kalinį atsiųsdavo Bydgoščo gestapas – visi vienodai gaudavo auklėjamąją kategoriją. Jei juos atsiųsdavo Gdansko ar Karaliaučiaus gestapas, lenkai gaudavo auklėjamąją, o lietuviai ir rusai – politinę kategoriją – už tuos pačius reikalus.

Auklėjamieji kaliniai neturėjo jokio trikampio, nešiojo tiktai numerį ant krūtinės ir kelnių kiškos.

Vyrus lageryje ne kartą taip nuauklėdavo, kad jie pas Abraomą išsiskubindavo. Moterim, kaip ir iš viso jom buvo, auklėtis būdavo geriau. Pasibaigus terminui, auklėjamieji buvo paleidžiami, buvo grąžinami jiem ir daiktai, iš jų atimtieji. Kiti vėl sugrįždavo į lagerį pasiauklėti. Kitos moterys grįždavo į lagerį po du, po tris, po keturis kartus. Tokiom lagerio mėgėjom kas kartas vis prisiūdavo po vieną baltą juostelę viršum numerio, – vaikščiojo jos tarytum daugelio ordinų savininkės. Daugiau niekuo jų sugrįžimo neatžymėdavo ir nieko jom nedarydavo.

Polizeihäftlinge – policiniai kaliniai.

Gdansko srities kalėjimai buvo perpildyti, o reikalingųjų patupdyti skaičius buvo neišsemiamas. Todėl daugelį suimtųjų lyg į viešbutį atgabendavo į lagerį. Jie buvo visi tiesio-

ginėje Gdansko gestapo žinioje. Jie trikampio taip pat neturėjo. Ir numerį nešiojo ne ant krūtinės, bet ant kairės rankovės. Tai buvo vis daugiausia lenkai – gryni ir įvokietinti. Juos gestapas smarkiai tardydavo. Atveždavo taip nutardytus, kad jie ir ant kojų nebepastovėdavo. Kitus atveždavo su kabalduojančiomis mėsomis, su gangrena. Kiti, vos atvežti, – tuojau mirdavo. Gdansko gestapas buvo įsitaisęs atveždinėti jau visiškai nutardytus – nebegyvus. Tokių sužalotų ir nutardytų atveždavo taip daug, kad net Heidelis ėmė piktintis, – tiesa, tiktai 1944 metų viduvasarį. Kartą jis net raportą parašė į Berlyną, kodėl lageryje mirimų toks didelis skaičius. Esą gestapas kaltas – užmuštus žmones atvežąs! Ir dar daugiau pasiuto Heidelis: pridėjo liudininkų parodymus, net fotografines nuotraukas.

Nuo to meto gestapas liovėsi numirėlius į lagerį begabenęs.

Retas kuris iš policinių kalinių po tardymo buvo paleidžiamas kaip nekaltas. Daugumas jų buvo pervedama į politinių kalinių kategoriją – lageris iki karo pabaigos. Kiti gi tardomųjų padėtyje sėdėjo po dvejus ir daugiau metų. Kiti iš jų ir savanoriškai mirti sugebėdavo, kitus gi – pagal oficialius papročius – gražiai iškilmingai pakardavo.

Rotspanier – raudonieji ispanai, vaikščioję su raudonu trikampiu. Ispaniškojo kraujo juose, žinoma, nė kiek nebuvo. Tai buvo tiktai įvairių tautų žmonės, dalyvavę Ispanijos pilietiniame kare. Stutthofe jų buvo nedaug.

Aus der Wehrmacht – iš vokiečių kariuomenės. Tai buvo beveik vieni vokiečių jūrininkai. Didžioji jų dauguma į lagerį

pateko už vagystes, bet vis tiek jie nešiodavo raudoną trikampį, – buvo atseit politiniai nuskaltėliai.

Kriegsgefangene – karo belaisviai. Ši kategorija atsirado tiktai 1944 metų rudeniop. Iki šiol tokių Stutthofe nebuvo. Karo belaisviai sėdėdavo specialiuose lageriuose, iš kurių pabaudai už nusikaltimus buvo siunčiami į koncentracijos lagerius, ir čia jie, gaudami raudoną trikampį, buvo traktuojami lygiai su kitais katorgininkais. Su lenkais darydavo dar kitaip. Lenkų, karo belaisvių, atsiklausdavo, ar nenori kas grįžti namo. Norinčius – paleisdavo ir išduodavo jiem tinkamus dokumentus. Tačiau pakeliui į namus pagaudavo juos gestapas ir gabendavo į mūsų lagerį jau nebe kaip karo belaisvius, bet kaip eilinius civilius lenkų nusikaltėlius. Tokiu būdu ir tarptautinės sutartys buvo išlaikytos, ir lenkai – dūmais paleisti.

Pirmieji mūsų karo belaisviai – tai buvo trisdešimt lenkių, Varšuvos sukilimo dalyvių, atvažiavusių pas mus pilna karine uniforma. Viena jų buvo net nėščia, lageryje netrukus laimingai kareivį pagimdžiusi. Jos visos su prieaugliu turėjo taip pat raudoną trikampį.

§ 175 arba *Homosexuelle.* Homoseksualistai buvo išimtinai vokiečiai. Vaikščiojo su ružavais trikampiais. Kiti, net lageryje begyvendami, raudoną ar juodą trikampį turėjo pakeisti į ružavą. Kai 1944 metais susiorganizavo lagerio orkestrėlis, jo dirigentas buvo taip pat su ružavu trikampiu. Jis buvo toks šlykštus, kad net jo muzikos nebuvo galima klausyti.

Publika, kad ją kur perkūnas parautų!

Berufsverbrecher – nusikaltėlis iš profesijos. Nešiojo žalią trikampį smailagaliu žemyn. Tai vėl buvo vieni vokiečiai. Publika – atitinkanti savo pavadinimą, teisme pabuvojusi ne mažiau penkių kartų. Jų buvo keli šimtai. Palyginti – ne taip jau daug, bet užtat visi buvo jie labai smarkūs, daugeriopai patyrę bernužėliai. Tai buvo tikra Chemnitzo leibgvardija. Atsakingesniais momentais jis ja visiškai pasikliaudavo, ir ji jo niekuomet neapvylė. Todėl jie ir galėjo taip be atodairos savavaliauti po lagerį. Jie visi buvo įsitikinę, kad, karui pasibaigus, išeis į laisvę. Paprastai jie buvo vadinami *Befau* – BV.

Polizeisicherungsverwahrte, žymimi PSV, – laikomi lageryje, kad policinė jų priežiūra būtų saugesnė. Jie turėjo taip pat žalią trikampį, tik jo smailagalys buvo aukštyn atverstas. Jie visi už kriminalinius nusikaltimus buvo teismo nuteisti katorgos darbam iki gyvos galvos. Jiem nebuvo nė mažiausios vilties kada nors gyviem išeiti iš lagerio. Bet jie laikėsi daug kukliau negu profesionalai nusikaltėliai. Ne kartą jie buvo tiktai tragiškai susidėjusių aplinkybių aukos. Jų buvo kelios dešimtys, vis vokiečiai, jau pagyvenę, paliegę žmonės. Jų tarpe buvo vienas lenkas ir vienas lietuvis, kurpius iš Seirijų, – labai geros širdies žmogelis, perkūnas jį žino, už ką į tokią nelaimę patekęs. Į šiuos PSV buvo žiūrima kaip į pačius didžiausius nusikaltėlius, bet jie, išskiriant vieną kitą, buvo nepalyginti padoresni už daugelį BV.

Visų šitų žaliukų tarpe pasitaikydavo kartais ir labai įdomių vyrų, – nebekalbant jau apie galvažudžius.

Buvo, pavyzdžiui, toksai Willi Braun, geras mano bičiulis,

dirbęs virtuvėje ir man tabokos sunkų netabokį metą priorganizuodavęs.

1919 metais jisai buvo bermontininkas, veikęs Šiaulių apskrityje. Plačiai pasakodavo jisai, kaip jie ten turtą grobdavo ir prisigrobę jį realizuodavo. Šitą visą operaciją jie vadindavo: *rubeln.*

– Nemanyk, – sako jis man, – kad kiti bermontininkai buvo kitokie. Visi buvo tokie kaip aš. Visi buvo vagys!

Jo bėdos prasidėjo, kai 1924 ar 1925 metais anglam, okupavusiem tuomet Kölną, nudžiovė keletą motociklų. Pagavę jį anglai ir perdavę vokiečių policijai. Po vokiečių lagerius išsibastė jisai dvylika metų, perėjo pačius baisiausius – Matthauseną, Guseną!

Kai jis pasakojo savo išgyvenimus tuose lageriuose, net mum, Stutthofo piliečiam, plaukai šiaušėsi. Civilinė publika, nemačiusi lagerių, jo žodžiais, žinoma, niekuomet nepatikėtų, nors jis pasakojo gryniausią tiesą. Po visų ilgamečių pragariškų išgyvenimų jis nenustojo nei humoro, nei reinietiško sąmojo. Jis vis svajojo, pasibaigus karui, išeisiąs į laisvę:

– Kokią dešimtį metelių tai bent gražiai dar pavaginėsiu, – kalbėjo jis man bičiuliškai, – tiek metų išbuvęs lageriuose, aš negi kvailas darbą dirbti!

Į tokius vagis galvažudžius, kaip Selonke, Willi Braun žiūrėjo iš aukšto, su panieka:

– Et! Tie vaikigaliai, – kalbėjo jis, – tiktai gadina mūsų, padoriųjų vagių, gerą vardą! Kas tai matė – mušti žmones! Gražiai viskas daryti reikia. Elegantiškai. Su skoniu!

Kartą sėdi Willi Braun mūsų raštinėje ir cigaretę čiulpia. Netikėtai užėjęs Chemnitzas randa jį darbo metu berūkantį.

– Tai ką, Willi, – sako jam Chemnitzas, – rūkai?

– Rūkau, pone raportfiureri.

– Žinai, Willi, kad aš tau už tokius darbus galiu į kailį įkrėst?

– Pone raportfiureri, aš puikiai žinau, kad tamsta to nepadarysi.

– Na, na? – stebisi Chemnitzas. – Iš kur pas tave tokios žinios?

– Kaipgi tamsta galėtum eiti prieš savo darbdavį?

– Cho, Willi, tu bene girtas esi ar pasiutai?

– Tiesa, atsipagirioti neturiu kuo... Bet aš visai teisėtai laikau save tamstos darbdaviu. Mes, vagys, kaip tiktai ir duodame policijai duoną. Nebūtų mūsų, vagių, tamsta turėtum eiti į frontą, ir dar nežinia, kaip tenai visa pasibaigtų. Kol yra vagių, policija gali būti rami, – ji turės duonos, – turės ką gaudyti, ką saugoti, – ar ne tiesa, pone raportfiureri?

– Tai ką, tu ir dabar dar vagi? – stengiasi Chemnitzas nukreipti kalbą nuo nemalonios jam temos.

– O kaipgi, vagiu, pone raportfiureri, žinoma, vagiu!

– Žiūrėk, Willi, pagausiu – bus tau riestai!

– Ne tamstai jaunužėliui mane, seną vilką, pagauti! – pasididžiuodamas atrėžė Willi. Ir tiesą jisai sakė. Jis buvo vagis meisteris, menininkas stačiai. Jis mėgo savo darbą. Įsimylėjęs buvo.

1944 metų rudeniop Willi gavo paaukštinimą – buvo iškeltas su viena darbo komanda į Gdansko miestą ir tenai

savo žinion gavo visą virtuvę. Stutthofo virtuvės maisto sandėlio sargu vieton Brauno buvo paskirtas kitas žaliukas, Speyer toks.

S p e y e r – taip pat senas vagis katorgininkas, sugriuvęs senis toksai. Baisiai plėšrus ir pavydus vagis. Savo amatą puikiai mokėjo, tik labai nesimpatiškai jį pavartodavo. Pats iš sandėlio vogdavo per akis, ypač mėsą, dešras, margariną, bet kitiem neduodavo nė trupučiuko. Būdavo, koks alkanas katorgininkėlis pavogs duonos gabaliuką ar keletą bulvelių, – Speyeris jį vaikosi po lagerį su pagaliu, kol jam visą galvą sukruvina, – baisiai nesimpatiškas buvo vagis. Kur jam iki Willio Brauno, tojo vagystės poeto!

Jude – žydas. Žydas – ne tautybė, bet arešto, vadinas, ir nusikaltimo rūšis. Gimei žydas – ir važiuok į lagerį, – kas čia daug kalbėti! O žydo tautybė buvo žymima pagal tas valstybes, kurios pilietis jis buvo. Dokumentuose taip ir buvo rašoma: *Haftart: Jude; Nationalität: Deutsche, Französe, Russe, Pole, Litauer* ir t.t. Vadinas, žydo tautybė buvo: vokietis, prancūzas, rusas, lenkas, lietuvis...

Žydai ant krūtinės ir nugaros nešiojo dar šešiakampę žvaigždę.

Zigeuner – čigonas, – taip pat, kaip ir žydas, buvo nusikaltimo rūšis. Čigonų tautybė buvo žymima taip pat pagal valstybes. Ir juos sodino lagerin už tai, kad jie gimė čigonai. Čigonai tačiau nešiojo raudoną trikampį ir buvo traktuojami lygiai kaip ir kiti politiniai kaliniai.

Iš Lietuvos buvo atgabenta keliolika čigonų šeimų. Į mūsų bloką ateidavo toks septyniolikos metų čigoniukas, Stan-

kevičius. Kartą per savaitę duodavome jam duonos ir rūkalų. Dalį gautųjų daiktų jis tuojau vietoje sudorodavo, o kitą dalį kišdavo į kišenę. Sako, tai mamai turįs nunešti, – mamai, sėdėjusiai moterų barakuose už vielų tvoros.

– O žmonai – argi tu nieko neneši? – jis buvo jau prieš kelerius metus vedęs, ir jo žmona sėdėjo taip pat už tvoros.

– O kas man žmona? Tos nebebus, aš kitą visuomet gausiu. Bet kitą mamą – kurgi begausi?

1944 metų pabaigoje kai kuriose lagerio raštinėse buvo įvesta visiškai kita kalinių klasifikacija.

Visi be išimties ir lenkai buvo paskirti į naują kategoriją – *Ausländischezivilarbeiter* – užsienio civiliniai darbininkai, o visų kitų valstybių piliečiai taip ir pasiliko politiniai kaliniai. Žinoma, nuo to rusų ir lenkų kalinių padėtis nepagerėjo. Pagaliau taip buvo rašoma tiktai kai kuriose knygose. Buvo vedama „dviguba buhalterija" – sena ir nauja klasifikacija.

Tokia reforma tegalėjo turėti vienintelę prasmę – pasiruošimą būsimai atsakomybei dėl veiksmų su svetimais piliečiais.

Sąjungininkai taip pat įvairiem darbam mobilizuodavo svetimų valstybių piliečius. Tam reikalui ir vokiečiai paruošė knygas:

– Va, prašom, ir pas mus kaip pas žmones... čia, matote, vis rusų ir lenkų kilmės civiliniai darbininkai, – čia jokių kalinių nėra... Taip pat kaip pas jus...

Lageryje buvo dvidešimt keturių ar šešių tautų nariai, laikant SSSR visas tautas – ukrainiečius, gudus, gruzinus, totorius, mordvinus, kirgizus ir t. t. – rusais, kaip tai lageryje buvo daroma.

Visą laiką skaičiumi vyravo lenkai – ir lageris jų žemėje buvo išbudavotas, – jis buvo skirtas jiem aptarnauti. Savaime ir jų prieauglis buvo pats didžiausias. Lenkus čia atvarydavo iš įvairių gestapo įstaigų: Gdansko, Karaliaučiaus, Bydgoščo, Stargardo, Plocko, Grudziondzo, Kartūzų, Torūnės ir daugelio kitų vietų.

Antrąją vietą skaičiaus atžvilgiu užėmė rusai, trečią – vokiečiai, ketvirtą – lietuviai. Tačiau 1943 metų pačioj pabaigoj lietuvius ir vokiečius staiga nukonkuravo ir ėmė lenktyniauti su rusais ir lenkais – latviai. Staiga iš Rygos jų atbildino per vieną kartą ištisus tris tūkstančius. Tai buvo įvairiaplaukė publika. Jos tarpe buvo nemaža ir rusų, bet kadangi jie buvo Latvijos piliečiai, mokėjo latviškai, jie buvo užrašomi latviais.

Latviai iš pat pradžios lageryje laikėsi labai išdidžiai, didžiavosi savo latviška kilme. Laikėsi visuomet būreliais savo tarpe, stengėsi net latviškas darbo komandas sudarinėti. Jie nuolat dainuodavo latviškas dainas – ir lageryje betupėdami, ir eidami į darbą, ir grįždami iš jo, vis traukdavo dainą su priemiestiniu refrenu: „Dzimdzi rim dzim dzim!“

Darbą latviai dirbo labai rūpestingai, – galimas daiktas, tikėjosi tuo būdu valdžiai įsiteikti ir kokių nors palengvini-

mų nusipelnyti. Per palyginti labai trumpą laiką visi lagerio piliečiai pasidarė vieningai neigiamai nusiteikę latvių atžvilgiu. Erzino juos ir latvių rasinis išdidumas, ir jų būdo šiurkštumas, ir jų rūpestingumas katorginiame darbe, ir jų triumfališkas žygiavimas su dainomis į darbovietes, esesninkų budeliam genant. Ir tarytum tyčia dainuodavo jie tokią maršo dainą, kuri kitų tautų žmonėm stačiai draskė nervus, – dainą, turėjusią refreną: „Dzimdzi rim dzim dzim!"

Traukė latviai savo dainą, rimdzimdziavo, nors tasai atkaklus rimdzimdziavimas daugybę nemalonumų jiem pridarydavo...

Kiti kaliniai, ypač lenkai, stačiai siusdavo nuo tos dainos. Kitas jų, būdavo, iš tolo išgirdęs tą nelaimingą refreną, persukęs žandą, plėšia iš grindinio akmenį ir leidžia jį į dainininkų būrį. Tuomet, būdavo, latviai rimdzimdzina dar atkakliau, – į juos skrenda dar daugiau akmenų. Kuo latviam brangus buvo tasai rimdzimdzynas – sunku būtų pasakyti... Tiktai juos lageryje ėmė žiauriai pajuokti, itin energingai daužyti, akiplėšiškai skriausti. Užtarėjų latviam niekur neatsirado. Iš dvidešimt penkių lageryje gyvenusių tautų nė viena latvių nemėgo. Patys gi latviai iš to apmaudo ėmė skubotai mirti. Ir – dar blogiau. 1944 metų kovo mėnesį atėjo įsakymas du tūkstančiai kalinių pasiųsti į Matthauseno koncentracijos lagerį – uolų skaldymo darbam, itin sunkiem. Kalinių parinkimas priklausė nuo lagerio pareigūnų, – SS ir kalinių, dirbusių administracijoje. Per tris dienas buvo surinkta du tūkstančiu kalinių, – ir jie buvo – visi latviai.

Kad ir kažkokia dvokianti velnio duobė buvo tasai Stuttho-

fas, bet vis dėlto jis toli gražu buvo ne Matthausenas, – toji skerdykla akmenų skaldyklose! Vargu kas iš tų dviejų tūkstančių latvių išliko gyvas tenai...

Išvykus latviam, lietuviai užėmė vėl ketvirtą vietą. Lietuvių skaičius čionai buvo maždaug pastovus, laikėsi apie tris šimtus. Vieni išmirdavo, jų vieton maždaug tiek pat atsiųsdavo naujų – taip ir susibalansuodavo.

1944 metų ankstyvą pavasarį atvežė 165 danus. Iki tam laikui jie gyveno Danijos lageriuose internuoti, kaip sanatorijoje. Kiekvienas bene kambarį tenai turėjo. Vienas jų, tenai sėdėdamas, sugebėjo ne tiktai oficialiai vesti, bet ir išsiskirti su jaunąja žmonele, – menininkas jis buvo, teatro dekoratorius.

Danai – daugiausia buvo komunistinė ar komunistuojanti publika, socialdemokratai ir Ispanijos pilietinio karo dalyviai. Darbininkai, meisteriai, amatninkai, jūrininkai. Buvo ir keli savivaldybių veikėjai, inžinieriai, advokatai, vienas dailininkas ir vienas – puikus šachmatistas. Vokiečių valdžia nutarė, kad jie Danijos lageryje per gerai gyvena. Gabeno juos Vokietijon sukimštus į laivo dugną kaip silkes. Vežant per Vokietiją traukiniu, tris dienas jiem nedavė nė lašelio vandens. Jie prašė gerti. Atneša, būdavo, esesninkas kibirą vandens – ir išpila žemėn ties traukinio langais, – atseit pasižiūrėkite, kaip vandenėlis žemėn sunkiasi... Danai Stutthofe sudarė savo grupę, buvo apgyvendinti visi kartu, viename bloke. Jie palyginti buvo daug geriau traktuojami negu visi kiti politiniai katorgininkai. Niekas jų nemušė, niekas jų beprasmiškai negainiojo, nepersekiojo. Jie gaudavo

net daniškus laikraščius. Tiesa, ir jų laikraščiai ėjo hitlerinės cenzūros priežiūroje, bet juose buvo vis dėlto nepalyginti daugiau žinių negu vokiškoje spaudoje. Danai Stutthofe savo daniška kilme nesididžiavo, eidami vergo pareigas, budelių priežiūroje savo tautinių dainų nedainuodavo... Iš danų niekas nesijuokė. Danus visi gerbė ir mylėjo. Mūsų su jais santykiai buvo kuo geriausi. Kai jie atvyko į lagerį, mes buvome jau seni katorgininkai, mes jau mokėjome lageryje gyventi, – mes jau galėjome ir danam šiek tiek padėti. Kiek vėliau danai pradėjo reguliariai gauti iš savo Raudonojo Kryžiaus siuntinius, – jie mum nepaliko skolingi už pirmąją pagalbą. Kai kurie danai mūsų bloke jautėsi kaip pas artimiausius gimines. Tiktai su slavų tautomis danai lageryje nieku gyvu negalėdavo surasti bendros kalbos...

1944 metų vasario pabaigoj atvarė mum apie porą šimtų prancūzų... su vokiečių SS uniforma! Seniau lageryje sėdėjusiem prancūzam plaukai pakaušiuose pasišiaušė, – jų tarpe buvo labai padorių vyrų. Jie tučtuojau mum pranešė, kad su naujais atvykėliais jie nieko bendra neturi, nes tie atvykėliai tiktai gėdą prancūzam darą.

Tieji atvykėliai – tai buvo įvairiose pakampėse surinktas prancūziškas šlamštas. Jie visi puikiai žinojo, kad atgimusioje Prancūzijoje vietos jiem nebebus, – jie ir nenorėjo jos atgimimo. Tai puikiai žinojo ir vokiečių valdžia, ir lagerio administracija. Netrukus tiem prancūzam buvo pasiūlyta laisvė, kad jie eitų tiktai savanoriais į frontą pakariauti. Daugumas jų įsirašydino ir išvažiavo. Apie trys dešimtys vis dėlto atsisakė važiuoti, – liko lageryje ir buvo geri kolegos.

1944 metų rudeniop vėl pradėjo traukti į lagerį šimtais... latviai pilna SS uniforma, su savo feldfebeliais ir karininkais. Ir jie apsigyveno krūvoj, savo SS pulkininko priežiūroj, kuris juos mušdavo kaip ciuckas. Apsigyveno krūvoj – ir vėl po lagerį pasklido tas nevalyvasai: „Dzimdzi rim dzim dzim!“

Vokiška SS uniforma ir tasai refrenas – jau būtų visiškai pakankama priežastis, kad lagerio visuomenė būtų neigiamai nusiteikusi atvykėlių atžvilgiu.

Atvarinėti ėmė ir estų būrius. Kartą blokavui vienas estas naujokas trupučiuką kažkodėl nepatiko, – blokavas rėžė estui, kaip ir pridera naujokui rėžti. Estas pakraipė galvą, – jis gi buvo naujokas. Jis nežinojo, kad blokavas yra labai didelė valdžia. Jam tai labai nepatiko. Jis susiraukė.

– Ar tau dažnai taip užeina? – pasiklausė jisai blokavo ir davė jam trupučiuką grąžos.

Baisiai nusistebėjo blokavas, gavęs per snukį. Nuvirto jisai po stalu. Guli jisai po stalu ir sako: oi oi!

Blokavui į pagalbą šreiberis atskubėjo. Estas tiktai – žybt! – šreiberis taip pat nuriedėjo po stalu. Sėdi jis tenai šalia blokavo ir sako: oi oi!

Pasirodo, to esto – sunkaus svorio boksininko būta. Jis vienas išgriovė visą bloko valdžią iki puodininko imtinai. Ištrūkęs su stiklais pro langą, blokavas pasišaukė pagalbą iš kitų blokų, estas užsibarikadavo savo bloke. Įvyko garsi batalija. Byrėjo langai, braškėjo sienos, šipuliais ėjo kėdės ir stalai: kovėsi vienas estas prieš valdžios krūvą. Estui kautynės nelabai kaip baigėsi, tačiau ne jis vienas buvo sužeis-

tas... Užtat paskui lageryje daugiau niekas jo nebeužkabinėjo. Jį visas lageris gerbė. Gerbė ir visus estus.

Panašiai buvo ir mūsų bloko vienam sportininkui milžinui. Puolė jį kaimynas blokavas, razbaininkas profesionalas, norėdamas su taburete galvą pakalenti. Mūsiškis atėmė iš jo taburetę, nusviedė lauk, – patį blokavą pagavo pusiau, apsuko kelis kartus ore ir numetė į klaną, nosį į purvą paniurkydamas. Nuo to meto tasai blokavas pasidarė ištikimiausias mūsų bloko bičiulis.

Lageryje buvo dar belgų, liuksemburgiečių, anglų, amerikonų, rumunų, graikų, serbų, švedų, norvegų, suomių, net viena japonė buvo galas žino iš kur ir kaip atsiradusi.

Kai Selonke, keikdamas Buchenvaldą, piktinosi, kad tenai kalinių tarpe nėra vienybės, Bublitzas aiškino:

– Kalinių tarpe vienybės neturi būti. Kaliniai turi savo tarpe pjautis. Kitaip jų nesuvaldysi...

Mūsų lageryje Bublitzo teorija buvo visiškai įgyvendinta. Kaliniai savo tarpe ėdėsi, bet kiekvienas kas sau. Nebuvo susigrupavę pagal trikampių spalvą ar tautybę. Žaliasai su raudonuoju galėjo gražiai sugyventi, lygiai kaip bibelforšeris su homoseksualistu. Taip pat ir tautybės, kaip tokios, savo tarpe nesiriejo. Retkarčiais pasimušdavo, ne iš pikto, dėl įvairumo daugiau, – tuo viskas ir baigdavosi. Nuolatinio karo nebuvo. Sugyveno gražiai. Tiktai vienų vargšų latvių visi vienodai nemėgo.

1944 metų pavasarį atrėžė mūsų lagerio teritorijos didžiulį gabalą pelkėtoj pamiškėj ir pradėjo statyti aplink jį mūrinę sieną, tokią, kaip miestuose aplink kalėjimą stato.

– Koks gi čia velnias dabar bus? – stebėjosi kaliniai mūrininkai ir toliau varė milžinišką sieną, tarytum Vokietijoje karo metu plytų nebebūtų buvę kur dėti.

Labai skubotai varė tą sieną. Net visi kiti darbai buvo sustabdyti, – visos plytos buvo paimtos į šią statybą.

Keista buvo statyba, nesuprantama.

Aplink visą mūsų lagerį buvo užtverta aukšta įelektrintų spygliuotų vielų tvora, kurios protarpiais buvo pastatyti tam tikri bokšteliai, kuriuose sėdėjo sargybiniai su kulkosvydžiais – ir to visiškai pakakdavo lagerio apsaugai. Tiesa, su ta elektra kartais nei šis, nei tas išeidavo.

Kartą vienas ruselis išdūmė iš lagerio. Jį netrukus pagavo. Atvedė į lagerį, įkrėtė į kailį.

– Kaipgi tu, šunsnuki, pro tvorą pralindai? – klausia jo Mayeris.

– Nagi, va, prie šio sargybinio būdelės perlipau per tvorą...

– Per įelektrintą tvorą perlipai? Meluoji, driskiau!

– Visiškai nemeluoju. Tikrai perlipau, čia prie būdelės bokšto...

– Na, na, parodyk, kirmėlės vaike, kaip tu perlipai sargybinio panosėj? Neparodysi, – pats save kaltink...

Ruselis parodė. Apsiavęs kaliošais, vikriai kaip katinas persiraitė per tvorą, persirito atgal – ir jam ničnieko bloga ne-

atsitiko. Valdžia ilgai koliojo tą ruselį ir savo tvorą, paskum pridėjo dar keletą spygliuotos vielos eilių. Netrukus po to grįžo į lagerį vienas pagiriotas vokietis – iš SS tarnybos. Akyse jam nuobodu pasidarė ar pro miglas jam vielų nesimatė, tiktai jis čiupt – ranka už vielos. Elektra ėmė jį tampyti, – jis, bežiūrint prablaivėjęs, ėmė rėkti. Kitu du esesninku griebė jį už kojų nuo tos vielos traukti, – bet kur tau! – ir juos ėmė elektra tampyti!

Šoka visi trys esesninkai pasiutpolkę palei tvorą ir rėkia visa gerkle!

Šoko jie ir rėkė, kol kažkas susiprato pranešti monteriam, kad elektrą išjungtų. Tuomet tiktai visi trys esesninkai besikeikdami nudūlino namo. Net iš jų nė vieno elektra nenumaigė. Elektra, atrodo, nepatikimas buvo lagerio sargas.

Tad, galimas daiktas, elektros paniekai tame lagerio kampe ir pradėjo varyti mūrinę sieną iš raudonų plytų, – kas juos žino?

Tik vėl, – iš vidaus palei tą naują sieną buvo pravestos kelios eilės spygliuotų vielų, – jos visos vis dėlto buvo dar ir įelektrintos, kad prie mūro nebūtų galima prieiti. Atrodo, elektra šiek tiek dar pasitikėta...

Viduryje taip uoliai aptverto sklypo ėmė statyti barakus, – aišku, tenai kažkas gyvens.

Atrodė, jau mūsų lageryje buvo surinkti patys talentingiausi nusikaltėliai. Tai kokie gi velniai turės gyventi už anos tvoros? Ar gal iš mūsų paims kokius razbaininkėlius, kad mum būtų saugiau šiame pasaulyje?

Tasai atitvertasai sklypas su savo barakais buvo pavadintas

Sonderlager – ypatinguoju lageriu. Netrukus buvo pradėta gabenti ir to lagerio gyventojai, – iš kitur, ne iš mūsų lagerio. Baisiai įdomu, kas jie bus per banditai, kad juos taip smarkiai izoliuoja nuo kitų, – bene jie gyvus žmones ryja?

Atvarė būrelį vyrų, darbo drabužiais aprengtų. Drabužiai – švarūs, gero satino, gražiai pasiūti, – kaip geri monteriai nešioja. Vyrai visi vidutinio amžiaus, atrodo, gana inteligentiški. Stovi jie sustatyti prie tvoros ir tyli. Imame juos kalbinti lenkiškai, rusiškai, čekiškai, prancūziškai – nieko neatsako. Pagaliau vienas iš jų atsiliepia:

– Mes esame vokiečiai.

– Vokiečiai? – nustebo visa raštinė. – Kas jūs tokie? Už ką patekote į lagerį?

– *Das dürfen wir nicht sagen,* – mes neprivalome tai sakyti, – pareiškė jie mum ir nieko daugiau nebeatsakinėjo.

Mes traukiam bankrutkes ir žiūrim į juos. Sargybiniui kiek nusisukus į šalį, vienas jų sako:

– Duokite kokį dūmą patraukti...

– *Das dürfen wir nicht geben,* – mes neprivalome tai daryti, – atsilyginame vokiečiam už jų nekolegiškumą.

Knygose ir šitie vokiečiai, ir vėliau atsiunčiamieji buvo žymimi bendru vardu *Haudegen* – riterių mušeikų organizacija. Visus juos atsiųsdavo Poznanės gestapas. Atsiųsdavo paslaptingomis aplinkybėmis, iš lagerio drabužius jiem kažkur į pakelę nuveždavo ir jau aprengtus atvarydavo. Lageryje juos laikė griežčiausioj izoliacijoj. Absoliučiai nieko prie jų neprileisdavo ir jų pačių niekur neišleisdavo. Net sargy-

biniai, vokiečiai esesninkai, niekur negalėjo iš to lagerio išeiti. Maitino juos labai gerai, – maistą jie gaudavo specialų, iš SS virtuvės. Jokio darbo jie nedirbo. Duodavo jiem skaityti knygą, – vis nacių propagandinę literatūrą.

Apie juos nieko tikro taip ir nepavyko sužinoti. Šiokios tokios šviesos meta Mayerio slapti užrašai. Tenai tieji haudegenai buvo skirstomi į dvi grupes. Viena grupė buvo žymima *Ku S,* antroji *Ze.* Atrodo, pirmoji grupė galėjo reikšti: komunistai ir socialistai, antroji – *Zentrum,* – centro partijos žmonės.

Viduvasarį tame zonderlageryje buvo atitverti vielomis ir mūrinėmis sienomis dar du skyriai, sudaryta dar du *Sonder* – zonderlageriai, – sudaryta dar pasiutesnė izoliacija! Bet barakai tuose ypatinguose skyriuose buvo įrengti ypatingai gerai, su tam tikra prabanga. Su visokiais patogumais, kilimais iškloti. Geri baldai, pirmos rūšies skalbiniai. Buvo tenai įrengta net speciali virtuvė, maistą gamindavo vietoje. Gyveno tenai vyrai ir moterys, bene visiškai šeimyniškai įsitaisę. Paskui netyčia tiktai paaiškėjo, kad tenai gyveno Hitlerio nuniokotųjų generolų ir visuomenės veikėjų šeimos, kaip antai Gördelerio, generolo Witzlebeno ir kitų. Lagerio piliečiai buvo įsitikinę, kad tenai gyvena ir buvęs ilgametis Vengrijos valdovas admirolas Horty su šeima. Tokiam įsitikinimui būta šiokio tokio pagrindo. Lagerio žmonės matė juos vežant, matė skrynias su herbais ir karūnomis. Vieną kartą to lagerio moteris smalsiam kaliniui prasitarė: ji negalinti nieko kalbėti, nes už pastebėtą kalbą jom gresianti mirties bausmė.

Lagerį evakuojant, visa ši publika vėl labai slaptai buvo iš anksto kažkur išvežta.

Po 1944 metų liepos mėnesio atentato prieš Hitlerį Stutthofo lageryje ėmė atsirasti vis įdomesnės publikos. Vieną kartą atvežė visą buvusį Gdansko miesto senatą su viceprezidentu priešakyje. Visą, žinoma, kiek jis iki tol buvo gyvas likęs. Tai buvo vis senukai, sudžiūvę arba pilvoti vokiečiai. Vis tai – senųjų kairiųjų vokiečių partijų likučiai ir buvę centro partijos žmonės, sugebėję iki tam laikui laisvėje dar išplevėsuoti.

Juos laikė lageryje šiek tiek privilegijuotoj padėtyje, – jiem darbas buvo neprivalomas. Bet tai jau buvo 1944 metų vasaros pabaiga, – lageryje jau daug kas buvo pasikeitę. Išsigimė senoji lagerio rimtis, – sunyko, išdžiūvo katorginė dvasia. Ko gi benorėti, jei naujokai, atvykę į lagerį, po keturias savaites išsėdėdavo bloke, nieko nedirbdami, – jie esą karantiną atlikinėjo!

Kada gi lageryje anksčiau tokie dalykai buvo girdėti?!

Kiti naujokai per keturias savaites taip išgudrėdavo, kad paskui ir keturis mėnesius neidavo į darbą. O po keturių mėnesių jo darbingumo jau joks velnias nebesukontroliuos!

Ir dar daugiau! Buvo įvestas mediciniškas atsiunčiamųjų naujokų apžiūrėjimas. Gydytojas Heidelis turėjo nuspręsti, ar naujokas yra *Lagerfähig,* yra lageringas, – tai yra, ar jis tinka, ar gali pakelti lagerinį gyvenimą. Kadangi gydytojas Heidelis tokiem dalykam niekuomet neturėdavo laiko, tai jo vardu tokį apžiūrėjimą vykdė gydytojai kaliniai. Kalinys turėjo spręsti apie kitą kalinį, ar šis tinka lageriui, ar ne!

Ne, ne, – 1944 metų rudeniop mūsų lageris visiškai išsigimė.

Kiekvienam blokui iš SS tarpo buvo paskirtas vadovas – *Blockführer,* – koks nors SS seržantas ar feldfebelis, vyriausias bloko globėjas ir auklėtojas. Jų tarpe buvo taip pat gana įdomių egzempliorių, tinkančių bet kuriai gyvulininkystės parodai.

Johann Mayer – SS feldfebelis, Chemnitzo pavaduotojas. Kad nesipainiotų su Traugottu Mayeriu, Johaną kaliniai paprastai vadindavo *Konfektionsmayer* arba *Anzugsmayer* – kostiuminis Mayeris. Jis buvo pragarsėjęs kaip pats žymiausias kalinių kostiumų vagis. Aš turiu pagrindo manyti, kad jis ir mano drabužėlius buvo nusiviliojęs savo žinion. Tai jisai mus, vos atvykusius į lagerį, pirmasai antausiais pasveikino.

Tai buvo kokių trijų dešimčių metų vyras. Sulinkęs, persigėręs, moteriškais dalykais persisotinęs, pusiau pamišęs. Galvažudys, kokių reta. Galvažudys mėgėjas, galvažudys sportininkas. Muša ne todėl, kad mušamam būtų skaudu, – muša todėl, kad jam pačiam baisiai malonu mušti. Keiktis taip pat buvo didelis meisteris, bet jis nepykdavo, kai ir kaliniai jį patį į akis pakeikdavo.

Kartą darbo metu Franciszek Dziegarczyk sako man:

– Na, profesoriau, kada gi grįši į universitetą paskaitų skaityti?

– Ką? Universitetan paskaitų skaityti? – įsikišo į mūsų kalbą Konfektionsmayeris, – niekuomet! Tu išlėksi čia, pro krematorijaus kaminą.

– Na, na, – sakau aš jam, – pone šarfiureri, mes dar pažiūrėsime, kas greičiau pro kaminą lėks, aš ar tamsta!

– Cho cho cho! – kriuksi Konfektionsmayeris, patenkintas, kad aš taip kvailai jam atsakiau... Jis buvo tikras, kad aš esu visiškai kvailas. Dabar, manau, jam nė kamino nereikėjo: gerai dar, jei gavo jis kur kokią velėną užsikloti...

Konfektionsmayeris galėjo tave be niekur nieko, šiaip sau dėl smagumo, pagaliu sumušti, peiliu subadyti ir tučtuojau, susikabinęs su tavimi, kokią pasiutpolkę per lagerį šokti.

Kur, būdavo, Konfektionsmayeris tik pasisuka – ten tuojau muštynės, keiksmai, kvatojimasis. Linksmas jis buvo, nors ir pasiutęs. Kartais atvažiuodavo jo atlankyti žmonelė su keliais vaikais, – tuomet jis pasidarydavo lyg viščiukas, vos iš po vištos išlindęs, pavyzdingas papunis ir dusulingas šeimos galva. Bet kai žmonelė atgal išlinguodavo, ne kiekviena gyvanašlė praeidavo sveika pro Konfektionsmayerį.

Kartą Chemnitzas savo darbo kabinete rodo jam naują valdžios potvarkį dėl SS vyrų atostogų. Potvarkio to gana įdomaus būta. Jame esesninkam buvo įsakoma savo atostogų metą taip tvarkyti, kad pas žmoną patektų kaip tiktai tuo metu, kada visų sėkmingiausia jis galėtų užplanuoti šeimos prieauglį.

– Cho cho cho! – kriuksi Konfektionsmayeris, pasiskaitęs tokį įsakymą, ir tapnoja Chemnitzą per petį: – *Mensch, ich habe Kinder schon zu viel!* – Žmogau! Vaikų aš jau per daug turiu!

Atrodo, jis čia bus trupučiuką persigyręs. Jis nuolat ir nuolat

sirgo visokiomis įtartinomis ligomis, – iš kur jis čia tų vaikų per daug prisiperės!

Peters – aukštas, raumeningas pilietis, Stutthofo SS tarpe – kvailumo čempionas. Kvailesnio už jį nebuvo. Prieš karą jisai Gdansko mieste anglis į ketvirtą aukštą tampė, kartais tamsesniuos skersgatviuose įtikinamai išmaldos prašė. Dabar jis buvo SS feldfebelis, mūsų auklėtojas: jam prašnekus, mes visi turėjome stovėti be kepurės virdulio pavidalu. Kad nereikėtų prieš tokius Petersus kepurė nusiiminėti, aš dvi žiemas išvaikščiojau lageryje visai be kepurės. O prieš Petersą nepadarysi *Mützen ab* – tuoj gausi letena per žandą. Tai buvo pats energingiausias ir landžiausias valdžios šnipas, nesigėdijęs jokių šunybių, apie sąžinę ir gėdą jokio supratimo neturėjęs. Tai jisai vargšą girtuoklėlį Millerį šaltu dušu maigė motyvuodamas:

– Tu, velniau, visą spiritą išlakei, o man – nepalikai!

Savaime suprantama, jei Milleris ir jam būtų spirito šiek tiek palikęs, – abu kartu būtų įsigėrę ir šalto dušo nebūtų buvę.

Petersas vaikščiojo po lagerį su tokia fizionomija, lyg jis nuolat dėkotų ponui Dievui už tai, kad jisai nosies skylutes sutvėrė į apačią, ne į viršų. Priešingu atveju nebūtų galima prieš katorgininkus nosis riesti: lietus prilytų.

Ypač žiauriai Petersas mušdavo atgabenamus į lagerį naujokus, jis net sunkiai sergantiem ligoniam galvą lazda ar stačiai lentgaliu daužydavo – ir tuomet, kai valdžia nemato.

Petersen – visiška Peterso priešingybė, kilęs iš Danijos pasienio, faktinai – apvokietėjęs danas. Jis jau 1943 metų

pabaigoje suprato, kokį kvailą biznį jis bus padaręs, įstodamas į vokiečių SS eiles. Karo perspektyvos ir jo paties likimas jam jau tuomet buvo aiškūs. Tiktai atgal trauktis jis jau nebegalėjo. Stengėsi tiktai su kaliniais, ypač danais ir norvegais, palaikyti kuo geriausius santykius, kad po karo jie jį užstotų. Atnešdavo jisai žinių, kurios kaliniam kitaip būtų buvusios neprieinamos, – atnešdavo net užsienio radijo žinių, kurios lageryje buvo itin brangios, – jis pats slaptai užsienį klausydavo.

F o h t – stambus, platus, kokių penkių dešimčių metų vyras, apyrudžiais plaukais ir nuo samagono pamėlynavusia nosimi. Turėjo jisai stambų ūkį netoli lagerio, – puikius arklius ir karves, stambią žmoną ir keturis vaikus. Iš savo ūkio lageriui pardavinėjo jisai įvairius produktus, – biznis, sakės, buvęs visai neblogas. Lageryje mokėjo jisai žmones plakti ir šaudyti net nemirktelėdamas, – turėjo lagerio valdžios ypatingą pasitikėjimą. Ilgainiui jis buvo pramintas žydžių karaliumi: jis buvo paskirtas lagerio žydiškosios dalies viršininku. Čia jis pasirodė esąs gana drąsus vyras: nebijodamas rasinių įstatymų ir savo žmonos, palaikė gana intymius santykius su žydžių gyvenamųjų blokų atstovėmis. Bet žydžių karaliumi jis buvo vadinamas ne dėl tos priežasties. Jis spręsdavo, kurios žydės reikia nuodyti, kurios – marinti, kurios – dar galima į kokius darbus varyti.

K l a w a n, – ach, tasai vargšas Klavanas! Visai padegėliška figūra! Net patsai Konfektionsmayeris kalbėdavo, kad Klavanui esą galvoje kažkas ne visi namie!

Gimė ir augo jisai Estijoje, tarnavo pas kažkokį tenai

baroną vokietį ir persiėmė baroniška pasaulėžiūra ir manieromis. Buvęs bermontininkas, turėjęs medalį iš tuometinės „geležinės divizijos“, laikė save dideliu kariauninku. Dabar buvo jisai, žinoma, repatriantas, gavęs netoli Poznanės dvarelį, kurio savininkas lenkas buvo pasodintas į lagerį ir numarintas.

Klavanas buvo vienintelis lageryje esesninkas, kuris knygas skaitė. Knygų skaitė jis labai daug, ir nuo tų knygų visiškai apsisuko jo vargšė galvelė. Būdavo, paskaitys jis kokią knygą, nors pačią kvailiausią, nacišką, įlįs koks kvailas klausimas jam į galvą, – jis ateina į raštinę ir ima šnekėti: ir tai jam išaiškink, ir tai – paaiškink. Aiškinti gi jam labai sunku: visiškas balvonas, naciška davatka, nieko nesupranta.

Lygiai kas dvi savaitės ateidavo jisai teirautis, ar jo pavardė tikrai germaniškos kilmės.

– Germaniška, po velnių, germaniška, šimtą kartų germaniška, – išėjęs iš kantrybės, imi šūkaloti, bet po dviejų savaičių jis vėl ateina tuo pačiu klausimu. Aš net pažaliuodavau, pamatęs ateinantį Klavaną.

Kartą abu žiūrime pro mūsų raštinės langą, kaip kieme Petersas žmones muša. Klavanas susigraudena – jis pats niekuomet nieko nemušė, – ir sako man:

– Ne, – vis dėlto lageryje jam esą baisiai sunku. Jis esąs išaugęs Estijoje, jis esąs visiškai kitokios kultūros žmogus. Jis pirmą kartą savo gyvenime pamatęs, kaip žmones muša tiktai Stutthofe. Pas mus, – sako jisai, – Estijoje, pats žinai, niekas nieko nemuša, kita kultūra esanti...

Vos paskirtas į lagerį, jis esą nuėjęs pas komendantą Hoppę

ir pareiškęs jam, kad jis esąs kitos kultūros ir tokiame lageryje negalįs eiti pareigų. Komendantas jį apraminęs, – jis esąs taip pat žiaurumų priešas, – prašęs jį pasilikti ir eiti pareigas pagal savo sąžinę. Komendantas sąžinės dalykuose pažadėjęs jam savo pagalbą ir draugingumo ženklui padovanojęs jam laikrodį, va, šitąjį, – Klavanas nuolat rodydavo iš komendanto gautą laikrodį.

Klavanas dažnai landžiojo pas komendantą, su kitais feldfebeliais nedraugavo, užtat visi jo baisiai nekentė. Jis ieškojo artimesnių žmonių kalinių tarpe, su kuriais galėtų pasikalbėti apie knygose rašomus dalykus. Nuėjęs pas komendantą, jis viską papasakodavo, ką iš kalinių girdėjo. Papasakodavo ne įskundimo forma, ne pakenkti kam norėdamas, bet iš neišpasakomo savo naivumo, – na, žinoma, ir todėl, kad komendantas buvo jam toks didelis autoritetas, tokia įkūnyta kilnybė, kad jis pas jį lyg išpažintį atlikdavo.

Klavanas buvo karo apologetas. Esą ir jo gyvenime geriausi atsiminimai – iš karo laikų. Karas esąs reikalingas žmonėm pataisyti. Bet kai karas perėjo į Vokietijos teritoriją, Klavanas karo reikalą iš principo ėmė smarkiai peikti.

Mano kolegom lenkam jisai kalbėjo, kad jis negalįs lietuvių suprasti. Esą juk visiem žinoma, kad po karo Lietuva bus prijungta prie Vokietijos, lietuviai gausią progos susivokietinti, jiem būsią suteikta aukščiausia malonė ir garbė – vokiečio vardas, o jie, lietuviai, vis dar kažko šiaušias, kažkuo nepatenkinti!

Jis buvo jėgos filosofas ir poetas. Kieno jėga, to ir teisė. Vokietija kariaudama esą turinti daug nuostolių. Savaime

suprantama, kad ji norinti po karo šio to gauti, – kaipgi kitaip? Pabaltijo valsybės natūraliai priklausančios Vokietijai...

– Na, – sakau, – pone rotenfiureri, – iki feldfebelio laipsnio jis nepajėgė prisitarnauti, – tamsta turi dvarą, o Selonkė – neturi. Tačiau Selonkė – stipresnis už tamstą. Ką tamsta pasakytum, jeigu Selonkė, prisirinkęs dar gaują tokių kaip jis, ateitų nakties metu ir išmestų tamstą iš dvaro?

– Kaipgi tai galima, – piktinosi jisai mano klausimu, – garbingą karą lyginti su paprastu plėšikavimu?!

Vis dėlto abiejų veiksmų skirtumo pagal Klavano aiškinimą aš nepajėgiau suprasti.

Kartą rudeniop 1944 metais, kai frontas pasiekė Vokietijos sienas, Klavanas, man besikeikiant, kad manęs iš lagerio nepaleidžia, sako man: ir jis, Klavanas, lageryje esąs toks pat kalinys, kaip ir aš, – ir jis negalįs niekur iš lagerio pasitraukti. Keturis kartus jau buvo padavęs prašymą, kad leistų jam iš lagerio vykti į frontą, bet, sako, neleidžią. Jis esąs kalinys.

– Vis dėlto, – sakau, – šioks toks skirtumas tarp mūsų yra...

– Koks gi skirtumas? Jokio skirtumo!

– Atrodo, – sakau, – panašu, kad yra. Pavyzdžiui, šuva, sutikęs SS vyrą, neprivalo daryti *Mützen ab,* – o aš – privalau. Šuva turi teisę drauge su SS vyrais šaligatviu vaikščioti, o aš visuomet privalau viduriu gatvės per purvyną plytoti... Ot, – sakau, – jei mano teisės bent su šunies teisėmis būtų sulygintos, – ir tai būtų jau daug padaryta...

– A, – šit kas! – sunkiai numykė Klavanas. Jis padarė tokią fizionomiją, tarytum aš jam į žandą būčiau trenkęs. Bet mandagiu būdu juo atsikratyti nebuvo galima: Klavanas buvo nuobodesnis už vokietį profesionalą.

XXXVII. NUSIKALTIMAI IR BAUSMĖS

Mayerio raštinėje buvo rašoma kalinių nusikaltimų ir bausmių knyga. Paprastųjų nusikaltimų – *Strafbuch*. Lengvesniųjų. Sunkieji nusikaltimai ėjo savo atskira tvarka.

Buvo dvi paprastųjų nusikaltimų rūšys: vagystė ir tinginystė. Visa tai atsitikdavo darbo metu. Pavyzdžiui, pavogė kas kur kokią bulvę, ropę, duonos plutą, agurką, pomidorą – tas jau vagis. Kitokių dalykų pavogimą žymėdavo tiktai išimtiniais atvejais. Tinginystės nusikaltimai buvo dar nuobodesni... Kas darbo metu atsistojęs atsiduso, kaimyną prakalbino, kokį dūmelį nutraukė, o, apsaugok Perkūne, miške saulaitės atokaitoj snustelėjo, – tas jau tinginys neraliuotas. Esesninkai, darbo vadovai, tuojau tokius nusikaltėlius vietoj apibaksnoja, surašo jų numerius ir savaitės gale atiduoda sąrašus į raštinę, – įtraukti nusikaltėlius į bausmių knygą ir nubausti pagal paties Mayerio rašytą rezoliuciją. Kiti šitokiu būdu sugebėdavo nusikalsti vienu ypu po kelis kartus.

Bausmės būdavo taip pat nuobodžios. Tris dienas palikti be pietų, šešias dienas, devynias dienas... Kartais pietus sumažindavo vienu trečdaliu, kartais – jų pusę teduodavo. Kartais

Mayerio recepte buvo įrašomi penki lazdos smūgiai, dešimt, penkiolika... Sergantiem, gulintiem ligoninėj bausmės vykdymas buvo atidedamas, kol jis pasveiks, o pasiskubinę numirti buvo visiškai nuo bausmės atleidžiami.

Man patekus į raštinę, vienas svarbiausių mano darbų ir buvo šios knygos – *Strafbuch* – rašymas.

Deja! Man tas darbas baisiai nesisekė, – nieko gera iš to neišėjo.

Chemnitzo nuolat skatinamas, aš rinkdavau esesninkų pranešimus apie nusikaltėlius tiktai mėnesio pabaigoj. Nusikaltėlių prisirinkdavo labai daug. Esesninkai, darbo vadovai, buvo žmonės ne per daug raštingi, – kalinių numerius rašydavo labai neaiškiai. Aš turėdavau pagal tuos numerius suieškoti kalinių pavardes, jų darbovietę, jų gyvenamą vietą, surašyti į knygą ir įduoti ją Mayeriui bausmei skirti. Tam dabar man išeidavo labai daug laiko. Mayeris taip pat nesiskubindavo knygą vartalioti. Kai jis bausmę paskiria, aš turėdavau tai pranešti blokaviejiem ir šreiberiam, kad jie ją jau įvykdytų.

Va, čia tai man ir nesisekė. Nežinau, kas čia daugiau kaltas buvo: ar esesninkai, darbų vadovai, blogai numerius užrašydavę, ar aš, jų raštą dar blogiau paskaitydavęs, bet man vis išeidavo, kad daugumas nusikaltėlių buvo vis numirėliai. Ir numeris atitinka, ir pavardė buvo kaip reikiant, ir gimimo metai visiškai tikri, bet tasai smerktinas tinginys buvo – žiūrėk, – jau senas, seniai pro kaminą išlėkęs, numirėlis. Ir vis tai – su pačiomis didžiausiomis bausmėmis. Šiek tiek mažesnė, bet vis dėlto labai žymi nusikaltėlių dalis

atsirasdavo ligoninėj. Kada jis numirs ar pagis – kas jį žino: negi atsiminsi visus nusikaltėlius! Pagaliau geroka dalis nusikaltėlių buvo užrašyta ir tokių, kuriem į lagerio valdiškus pietus jau seniai buvo tiktai nusičiaudėti: jie buvo tokie puikūs, talentingi organizatoriai, buvo taip gerai įsitaisę, kad seniai valdiškų pietų nebevalgė. Visa man taip susidėdavo, kad beveik nebelikdavo kas bebausti.

Gavo Mayeris vieną tokį mano mėnesinį pranešimą, gavo kitą...

– Mėšlas, ne knyga! – pareiškė jis man.

– Ką gi aš padarysiu, kad taip darbo fiurerių buvo surašyta, vis tokie numeriai, – teisinausi, trupučiuką paspringdamas.

– Pasiuto jie, ar ką?

– To tai jau aš negaliu žinoti, pone hauptšturmfiureri...

Po antrojo mano raporto Mayeris knygos man nebegrąžino. Ji daugiau nebebuvo rašoma.

Taip negarbingai, dėl numirėlių galvos, ir žuvo tradiciniai lagerio nusikaltėliai: vagys ir tinginiai.

Tačiau, ir bausmių knygai išnykus, smulkiųjų vagilėlių vargai nepasibaigė. Stambiesiem – ir knygai tebesant gyvai, neblogai sekės, o smulkiesiem šiukšlelėm – visai blogai. Vykdavo savotiškas Linčo teismas, nusikaltėlis buvo tučtuojau vietoje baudžiamas. Kartais, esesninkų didžiai linksmybei, kokį alkaną bulviavagilėlį ištepdavo visą suodžiais, paversdavo negru ir vedžiodavo paspardydami po blokus ir dirbtuves parodyti: va, žiūrėkit, koks jis juodas! Kartais jį pastatydavo visai dienai prie vartų stovėti. O kartais, būdavo,

pasodina jį ant smailios varčios, įkiša jam į gerklę kokį buroką ar ropę, – žiūrint, ką jis buvo nusitempęs, – ir sėdėk visą dieną. O kartą vienas SS karininkas vieną prancūzą buvo privertęs net šviežią mėšlą suryti!

Gana stambi nusikaltimų rūšis buvo spekuliacija – ne pačiame lageryje. Lageryje spekuliacija buvo lyg ir toleruojama, bent retai tepakibinama. Ji itin įsigyveno 1944 metais. Kalinių gyvenamajame kieme prie vieno barako, devinto bloko, buvo įsisteigusi nuolat veikianti juodoji rinka ir juodoji birža. Ten būdavo galima gauti visko, ko tik lageryje širdis trokšta – iki kokaino imtinai. Drabužiai, apavas, duona, margarinas, samagonas ir kiti kasdien vartojami gaminiai tenai neišsekdavo. Kiek sunkiau buvo verstis „užsieniniam spekuliantam" – už lagerio sienų.

Susisiekimas „su užsieniu" vyko dviem svarbiausiais keliais: per „užsieninius" meisterius ir „užsienio darbo komandas".

Kai kuriem atsakingiem darbam dirbti ateidavo į lagerį laisvai samdomi inžinieriai ir meisteriai, laisvai gyveną už lagerio sienų, – jie ir patarpininkaudavo prekybos dalykuose. Kartais juos, būdavo, pagauna, paverčia kaliniais, uždaro į lagerį, bet pagautųjų vieton visuomet atsirasdavo kiti tarpininkai. Kartais gi patarpininkaudavo ir patys esesninkai, tik jie paprastai imdavo didelius nuošimčius, – ne visuomet apsimokėdavo su jais susidėti. Daug patogiau buvo varyti biznis per „užsienio darbo komandas".

Be darbo komandų, dirbusių pačiame lageryje, buvo dar užlagerinės, Aussenkomandos. Jų buvo dvi pagrindini rūši: pastovios ir besikaitaliojančios.

Pastovias komandas suformuodavo lageryje ir pasiųsdavo kur nors į nuolatinį pastovų darbą. Kartais tokiai komandai suformuoti atvykdavo koks kito miesto įmonės viršininkas, pavyzdžiui, Gdansko laivų statybos direktorius. Prieš jį išrikiuoja kalinių minią. Įmonės direktorius apeina kalinius, apžiūri, raumenis pačiupinėja ir pasirenka sau vergus, visai kaip „Dėdės Tomo lūšnelėje“.

Tokių užsieninių komandų lageris turėjo daug, bent pusė kalinių jose dirbo. Bydgoščo požeminiuose dinamito fabrikuose dirbo keli tūkstančiai moterų kalinių, Pölitzo sintetinio kuro dirbtuvėse – keli tūkstančiai vyrų. Kelios pastovios komandos dirbo Gdansko ir Gdynės miestuose. Buvo jų ir Deutsch-Eylau, ir Elbinge, ir Lauenburge, ir Prause, ir Stolpe, ir Gerdauene, ir Staagarde, ir Heiligenbeilyje, – ir daugelyje kitų Vakarų Prūsų ir Pomeranijos miestų. Tos komandos ten ir gyvendavo.

Kitos gi komandos, gyvendamos lageryje, iš ryto išeidavo į darbą ir vakare grįždavo. Dirbdavo jos pas ūkininkus ir aplinkiniuose fabrikėliuose, kur susitikdavo net su prancūzų ir anglų karo belaisviais ir prancūzų, belgų, olandų, norvegų civiliais darbininkais, čia prievartos keliu atgabentais.

Va šios pastarosios darbo komandos ir varė didžiausią spekuliaciją. Lageryje jos grobdavo daugiausia drabužius, instrumentus ir brangenybes: iš maisto produktų – cukrų, margariną. Už lagerio sienų keisdavo tai į rūkalus ir spiritą, kurį kontrabandos keliu ir atgabendavo. Kartais, žinoma, tom komandom padarydavo rūsčią kratą, spiritą atimdavo, nešėjui – gerokai į uodegą įkrėsdavo, bet tai maža ką prekybai

kenkdavo. Vienas mano bičiulis, ruselis iš Leningrado, garsėjęs kaip geriausias organizatorius lageryje, kas savaitę gaudavo mažiausia dvidešimt penkias lazdas. Per visą buvimą lageryje jis gavęs, kaip jis pats gyrėsi, ne mažiau trijų tūkstančių kirčių.

– Et! – sakydavo jisai, – užpakalis – ne stiklinis – nesuduš!

Nuolat gabendavo jisai spiritą ir gyvendavo puikiai, žinoma, čia neįskaitant mėlynių užpakalyje. Kartą matydamas, kad ir jį krės, ir spiritą, žinoma, atims, stovėdamas eilėj, pats vienas išlakė butelį spirito ir nugriuvo vietoje. Tuomet jį, kaip ligonį, nunešė į bloką, kur vis dėlto Selonkė jam gerokai įpylė, – kam vienas laka! Šias kratas Selonkė ypač rūpestingai organizuodavo, – bent pusė rastojo spirito eidavo jo naudai.

Kartais, būdavo, Chemnitzas, pasigavęs kokį spekuliantėlį, atsivaro į raštinę. Pačiam Chemnitzui ar galva pagiriom skauda, ar su viduriais jam kažkas negera, – nuolat jisai susirietęs valkiojosi, – žodžiu, tingi jis pats su spekuliantėliu darbuotis.

– Įkrėsk jam dvidešimt penkis, – įsako kokiam nors kaliniui, buvusiam raštinėje. Įsakytasai pasiima Chemnitzo bizūną, pamakaloja juo aplink spekuliantėlio nosį, o jį patį išsiveda į gretimą kambarį egzekucijai. Žybt žybt žybt, – skamba gretimam kambary. Bet plakamasai tyli, lyg jam snukį būtų kas užrišęs.

Po penkių šešių smūgių plakikas uždususiu balsu šnypščia:

– Kvaily, rėk!

Plakamasai ima bliauti, tarytum jam gyvam odą bielytų.

Chemnitzas patenkintas šypsosi, kad atsirado dar vienas toks smarkus mušeika. Mušeika taip pat patenkintas, gavęs Chemnitzo pagyrimą. Patenkintas ir spekuliantėlis: raštinės naujokas mušeika tokiu įniršimu jo vieton vanojo... kėdę!

Visų didžiausias lageryje nusikaltimas buvo – nelegalių laiškų į laisvę rašymas. Jei laiškas būdavo nekaltas, tai yra jeigu jame nieko blogo apie lagerį nebuvo pasakyta, tai dar pusė bėdos: įkrėsdavo apie penkias dešimtis lazdų – ir baigta byla. Bet jeigu laiške buvo rašoma, kas lageryje dedas, – tai jau visai blogai. Tuomet eidavo rūstus tardymas su neišvengiamais lazdų avansais, ėjo bunkeris su duona, vandeniu ir blakėmis, ėjo Berlyno skirtoji bausmė.

Šiuo atžvilgiu valdžia baisiai buvo pavydi, – nieku būdu nenorėjo, kad žinios apie gyvenimą lageryje pasklistų Vokietijoje, juo labiau – už Vokietijos sienų. Pabandęs tokių žinių teikti už lagerio sienų, paprastai pasistengdavo lageryje šiokiu ar tokiu būdu numirti, kad daugiau jo nebeimtų pagunda rašyti, kas nereikia. Štai, pavyzdžiui, blokavas Zimmermannas – jau toks nusipelnęs lagerio valdžiai banditas buvo – ir jam nekaip labai išėjo.

1944 metų kovo mėnesį jis buvo išsiųstas drauge su Selonke ir kitais galvažudėliais į Buchenvaldą, į specialią SS mokyklėlę. Iš mokyklos pateko į frontą, bet tenai jisai kažkodėl nepanorėjo guldyti savo šaunią galvelę už Trečiąjį reichą. Dūmė jisai iš fronto po velnių – ir pataikė stačiai į jų rezidenciją – atgal į Stutthofo lagerį. Atvežė jį vargšą, tartum sunkvežimio pervažiuotą: jo snukis buvo toks jau sužalotas, toks sutinęs, jog atrodė, kad Zimmermanas su dviem

galvom vaikšto. Stačiai pažinti nebebuvo galima to galvažudėlio! Uždarė jį į bunkerį blakėm pasiganyti po jo plačią krūtinę ir, jo nelaimei, surado pas jį užrašus apie lagerį. Vidutiniškus tokius užrašus. Nieko blogo tenai apie lagerį nebuvo. Rašė tiktai Zimmermannas tenai, kad Mayeris buvo budelis ir kad Chemnitzas buvo budelis, ir dar kažkas tenai mėgęs pabudeliauti... Staugte staugė vargšas Zimmermannas bunkeryje, užrašus beatgailaudamas. Porą savaičių pastaugęs, ėmė jisai ir pasikorė. Kažkaip keistokai pasikorė. Nei virvės padorios jisai neturėjo, nei gembės, bet vis dėlto rado būdą. Kas be ko, tokioje nelaimėje jam paskutinę pagalbą suteikė geri bičiuliai su Selonke priešakyje. Štai ką reiškia užrašai apie lagerį!

Kalinių kaulų sutratinimas ar visiškas kalinio nubildinimas lageryje nebuvo baudžiamas. Gydytojo liudijimas paprastai pagelbėdavo gyvajam, – numirėliui kas gi tenai begelbės! Gydytojas ar pavaduotojas antspaudu ir parašu paliudydavo, kad numirėlis nusibaigė nuo AKS, žarnų kataro ar plaučių uždegimo.

Kartais pasitaikydavo, kad gydytojai kaliniai ima ir užsispiria. Nudobtasai – yra. Žudikas – yra. Trūksta tiktai protokolo. Reikalauja jie padaryti nudobtajam skrodimą. Bet gydytojų pastangos paprastai būdavo tuščios. Bežiūrint į reikalą įsikišdavo Selonkė. Jo agentai ištraukdavo iš lavonų krūvos kokį klipatą klipačiausią ir pakišdavo gydytojam:

– Še, jum, – skroskite, kad jau taip rankos niežti!

Gydytojam aišku buvo: su Selonke neik į kovą, – vis tiek prakiši.

Ir vis dėlto vieną kartą atsitiko negirdėtas neregėtas skandalas: pakorė Pabstą.

P a b s t a s buvo vokietis. Senas katorgininkas. Dar senesnis razbaininkas. Patyręs, nusipelnęs razbaininkas. Ir laisvėje, ir lageryje daugelį žmonių nudobęs. Ėjęs lageryje įvairias aukštesnes pareigas. Pastaruoju metu buvo bloko šreiberis. Blaivus Pabstas buvo labai artimas Selonkės bičiulis, bet vos tiktai, būdavo, pasilaks – tuojau kimba Selonkei į krūtinę. Selonkė tuomet jį kuldavo nesigailėdamas, bet ir Pabstas Selonkei gerokai užvažiuodavo, – lagerio seniūno autoritetą žemindavo. Daugelį, daugelį žmonių lageryje Pabstas buvo sužalojęs, daugelis ir mirė dėl to – ir niekas jam už tai dėkui nebuvo pasakęs.

Bet, va, netikėtai nudobė jisai vieną lenką, politinį kalinį. Nieko čia tokio ypatingo neatsitiko, nudobė pilietį – ir baigta. Tiktai tas gyvatė Selonkė netikėtai įsikišo į reikalą ir išpūtė iš jo didžiausią pūslę. Tuojau surado Selonkė nudobimo liudininkus, surašė protokolą, pranešė kaliniam gydytojam, politiniam skyriui, Mayeriui, kur reikia ir nereikia. Kas čia Selonkei staiga užėjo – velniai jį žino. Niekuomet taip nebūdavo. Matyti, jam Pabstas buvo jau per daug įkyrėjęs. O gal jis tuo būdu norėjo lenkam įsiteikti ir įsigyti jų paramos?

Chemnitzas turi apie Pabsto žygį rašyti pranešimą į Berlyną. Raukosi Chemnitzas ir rašo. Rašo ir raukosi. Rašo ir plėšia popierių. Plėšo ir vėl rašo... Baisiai jam nemalonus tasai darbas, pasitaikęs pirmą kartą gyvenime!

Tai kas, kad nudobtas lenkas buvo politinis kalinys, o

Pabstas – galvažudys! Vis dėlto rasė ne ta. Germaniška. Aukštesnė!

Chemnitzas vos vos sulipdė pranešimėlį, švelnutį tokį. Esą Pabstas, šiek tiek slaptai įsigėręs, tą lenkelį trupučiuką tiktai paplunksnavęs, paklusnumo pamokęs, bet mirti jam nebuvę dėl ko. Kad jis pasimirė – tai buvęs jo asmeniškas reikalas, kilęs iš lenkiško atkaklumo.

– *Mensch!* – sako Mayeris Chemnitzui, šį pranešimą paskaitęs. – Nori, kad ir tave pakartų?

Suplėšė Mayeris Chemnitzo prakaituoto darbo vaisių, – parašė savo pranešimą, daug piktesnį.

Baisiai stebėjosi Pabstas, kai jį sodino į bunkerį palaukti, kol ateis sprendimas iš Berlyno. Jo nusistebėjimas buvo dar didesnis, kai jį išvedė iš bunkerio – karti. Išbalęs buvo visas, drebėjo kaip ciucka šaltyje, vandeniu apipiltas.

Kai kitus žudė, Pabstas niekuomet nedrebėjo. Kai pačiam reikėjo į kartuves pasilypėti – neišdrįsta kojos pakelti į pakopą. Būtinai reikia jis iš užpakalio keliu paspirti, kad knapteltų po kartuvėm. Visiškai nepanašus į Pabstą.

Ir suprask dabar psichiką žmogaus, tiek daug reikalų turėjusio su giltine!

Selonkė su dideliu pasitenkinimu užnėrė jam kilpą. Selonkė triumfavo. Selonkės snukis blizgėjo kaip jo odinis apsiaustas.

Tai buvo pirmas ir paskutinis šios rūšies įvykis visoje prašmatnioje Stutthofo lagerio istorijoje.

Kalėjiminė meilė – visur ir visuomet labai opus ir tragikomiškas dalykas, tebelaukiąs savo psichiatro ir patologo.

Lageryje meilės dalykai, žinoma, buvo griežčiausiai draudžiami. Bet – maža kas draudžiama pasaulyje! Ir revoliucijos kelti griežtai draudžiama, o vis dėlto kelia gi jas! Klausyk visų draudimų – tai ir gyventi nebeįdomu. Meilės gi reikaluose veikia dar kažkokie paslaptingi veiksniai, kurie apie draudimus ir girdėti nenori.

Kaliniam su moterimis susieiti buvo labai sunku. Moterys gyveno atitvertos nuo vyrų aukšta spygliuotos vielos tvora. Laimė, kad ji dar nebuvo įelektrinta, kitaip – visiškai prastai būtų buvę...

Vis dėlto tvarka buvo gana žiauroka. Su merguželėmis susitikti negalima. Kalbėtis griežtai draudžiama. Nuo spygliuotos vielos patvorio su bizūnais gena lauk...

Bet juo sunkesnės aplinkybės – juo karštesnė būna meilė. Kas meilei yra spygliuota viela? Tvora? Patys juokai!

Lageryje daug meilės nė nereikia. Vienas kitas saldesnis žvilgsnis, viena kita skrajojanti šypsena, iš tolo per tvorą pasiųstas bučinys – ir širdys liepsnoja, nors kompresą dėk!

Įsimylėjėlių susisiekimas ėjo daugiausia per tarpininkus. O kai meilės reikaluose reikalingas tarpininkas – tenai visuomet koks nors velnias įsipainios, toks jau visatoje veikiąs dėsnis.

Meilės laiškus valdžia nuolat pagaudavo. Jie dažniausiai buvo rašyti lenkiškai arba rusiškai. Mūsų raštinė nuolat

turėdavo juos versti į vokiečių kalbą. Keikdavomės, tuos laiškus versdami, kad visas moterų blokas čiaudėjo. Šitiek darbo, kad juos kur perkūnėlis saldžiausias! Laiškai – tokie ilgi, taip nepaskaitomai parašyti, vienas už kitą kvailesnis! Niekur kitur pasaulyje tokių kvailų meilės laiškų nerašoma, kaip lageryje!

Žiūrėk, kokį bičiulį susitinki, – pasišneki, pasitrokšti, – visiškai ne kvailo berno esama. Bet kai pasitaiko versti jo meilės laiškas, – suk jį devyni, koks jis asilas!

Šiuo žygiu abidvi pusės buvo vienodos, vyrai ir moterys. Iniciatyvos rodydavo moterys dar daugiau, jom iš viso buvo lengviau lageryje gyventi.

Įsimylėjimas kartais būdavo visiškai nuoširdus, tikras, bet kaip dažnai jisai būdavo gryna žulikystė, sukčiausias biznis!

Pavyzdžiui, kartą pasitaikė tokia nemė mūsų mielam Vaceliui Kozlovskiui, – ėmė jisai ir įsimylėjo, – ir dar kaip įsimylėjo: iki kulnų, iki pakvaišimo! Įsimylėjo jauną liekną merguželę. Visiškai nešpėtną. Jis jai kas dieną dovanų, būdavo, siunčia: ir duonos, ir pyrago, ir sūrio, ir margarino, ir lašinių, ir cukraus, ir cigarečių, kurios moterim rūkyti buvo griežčiausiai draudžiama, ir dar kita ko. Nieko, nieko jisai savo meilei nesigailėjo...

Dovanos merguželei buvo įdomu gauti, bet pats Vacius – tas storžievis, galvažudys, cinikas, budelis, visuomet purvinas ir dvokiantis, – pfui! Ką gi merguželė veiktų su tuo senu velniu? Juo labiau kad ji turėjo tinkamesnį bernelį sau pasirinkusi, nieko sau tokį, vidutinišką, su kadaise buvusiu nuskeltu žandu. Va, šitam bernužėliui ji ir atiduodavo visas

iš Vaciaus gautąsias dovanas! Kartą Vacius vis dėlto sužinojo merguželės klastą, – tai gražiai siuto iš piktumo vargšelis! Barako sienas kėdėmis daužė, bliovė ir maurojo, savo bloko kalinius mušė, kaip dar niekuomet nebuvo mušęs! Pagaliau pagavo ir tą bernužėlį smaližių. Sutratino jam porą šonkaulių ir nusiramino. Merguželė pažlembė kiek, pažlembė dėl sužaloto bernelio, – ir vėl pradėjo priiminėti Vaciaus dovanas.

Į meilės reikalus įsiveldavo tieji, kurie buvo sotūs, – alkaniesiem ir klipatom meilė kažkodėl nerūpėdavo. Virtuvės ir ligoninės bendradarbiai, blokavieji, kapai, šreiberiai – štai šitoji publika sudarydavo lagerinių meilužių kadrus. Jie būdavo sotūs. Jie būdavo turtingi. Jie galėdavo merguželėm dovanų siuntinėti.

Merguželės savo rėžtu taip pat galėdavo dovanomis atsilyginti. Jų rankose buvo baltinių sandėliai, skalbykla. Jei jau kuris virėjas ar sanitaras, kapas ar šreiberis vaikšto su šilkinėm kojinėm, šilkiniais marškiniais, nauju vilnų puloveriu, – aišku, kad jis jau įsimylėjęs – ir laimingas meilėje: dovanų gauna.

Meilės dalykai apsimokėdavo vienai ir antrai pusei!

Laiškai dažniausiai eidavo per specialius laiškanešius, kuriais paprastai būdavo rusai: jie dažniausiai būdavo alkani ir sugebėdavo daugiausia lazdų pakelti. Šiuo pastaruoju atžvilgiu niekas su jais lygintis negalėjo.

Buvo tokia didelė, didelė šiukšlių dėžė, stovėjusi prie moterų barako. Žiūrėk, kur buvęs, kur nebuvęs, ir lenda koks ruskelis į tą dėžę. Sėdi jis toje dėžėje ir kapstosi – maisto

šiukšlėse ieško. Tai visai natūralus dalykas buvo. Kaliniai visose šiukšlėse maisto ieškodavo, šunų nugraužtus kaulus graušdavo.

Tat, va, sėdi toksai ruskelis šiukšlių dėžėje prie moterų barako ir kapstosi sau it višta po pūdymėlį – padryks, padryks...

Po kelių minučių ateina merguželė su šiukšlių kibiru – šliupt – jas ruskeliui ant galvos. Tose šiukšlėse yra keletas meilės laiškelių išberta... Tiek pat laiškų gauna ji ir iš ruskelio.

Kartais, būdavo, tokį laiškanešį valdžia aptinka dėžėje. Lazdomis ji jį iš tenai išbarškina, visokiais velniais prigąsdina. Bet kas iš to? Po valandos į dėžę lenda kitas ruskelis, – jis irgi maisto sau ieško tenai... Valdžia čionai pasirodydavo bejėgė esanti, – negi išmuši visus dėžėje besikapstančius!

Siuntiniais, dovanomis pasikeisti buvo taip pat įvairių būdų.

Jau 1943 metais pradėjo veikti šioks toks lagerio kalinių orkestrėlis. Sekmadieniais popiet „duodavo koncertus". Grodavo vyrų pusėje, bet prie vielų tvoros, kad ir moterų pusėje būtų girdėti. Vienoj ir kitoj vielų pusėj, per tris metrus nuo tvoros, – arčiau nebuvo leidžiama, – sustodavo vyrai ir moterys, – eilių eilės. Akimis vieni kitus rydavo, veidelius pražiūrėdavo. Susišnekėdavo vieni su kitais akimis, pirštais, rankomis ir dar kipšas žino kuo. Puikiai vieni kitus suprasdavo. Po to naktis iš sekmadienio į pirmadienį būdavo triukšminga ir įvykiais gausi. Tai vielų tvorą, būdavo, naktį išplėšia kas, tai po ja pasikasa... Tai moterų barakuose suras kelis vyriškius, tai vyrų barakuose moteris, tai kur nors

negyvenamoje dirbtuvėje ar prausykloje – vyrus ir moteris drauge...

Paskui eina kvota, tardymai... Seka lazdos, keiksmai, moteriški klyksmai ir ašaros.

Vyrus paprastai po tokios naktinės ekspedicijos sodindavo keliom parom į bunkerį, retkarčiais gi – net į Hopehillio plytinės prarają molio minti pasiųsdavo. Moterim gi tučtuojau plikai nukirpdavo plaukus, – vis tiek, kokios rūšies jos būtų buvusios kalinės, politinės ar auklėjamosios, tai yra tokios, kurios po trumpo laiko turėjo būti iš lagerio paleistos.

Kartą Chemnitzas tokiem įsimylėjėliam buvo paskyręs gana nuodėmingą bausmę. Pietų pertraukos metu, kai visi valgo ar ilsisi, jis įsakė įsimylėjėliam, parankėj susikibusiem, vienam prie kito saldžiai prisiglaudusiem, vaikščioti po lagerį.

Moterėlė, turėjusi apie penkias dešimtis metų, buvo laimingiausia pasaulyje, – taip ir kužda ji kažką jaunajam į ausį, taip ir veržiasi į jo akis, taip ir glūsta savo plačiąja krūtine prie jo. Čiulba ulba jinai, visiškai nekreipdama dėmesio, kad vyrų lageryje sėdi nuosavas vyrelis, čionai patekęs už tai, kad jis jos ir namie suvaldyti nemokėjo... Tačiau jos partneris nežinojo, kur akys dėti: jis buvo vos dvidešimt penkerių metų berniokas. Moterys kalinės kikena, jam liežuvį kaišioja. Vyrai iš tolo jam kriokia tartum krokodilai kokie:

– Cho cho cho! – kriokia ir geros sveikatos jam linki...

Nuo tos dienos tas vargšas meilužėlis į moteris nė pažvelgti nebenorėjo.

Gaila, šios bausmės Chemnitzas daugiau niekad nebepritaikė.

1943 metais vasarą buvo sudaryta speciali magdelenų plikagalvių darbo komanda. Jai vadovauti buvo duotas banditas-sadistas L e g g e, vokietis, turėjęs žalią trikampį su smailagaliu į viršų. Jis į katorgą buvo patekęs už kelių moterų suplėšymą. Jis buvo tiktai banditas, be jokio sąmojo.

Magdelenų plikagalvių komanda buvo įkinkyta į didelį, didelį vežimą, kurio tekiniai buvo daug aukštesni už moteris. Ant ašių aukštai, it katafalkas koks iškeltas, gulėjo milžiniškas bosas. Tai buvo didžiulis asenizacijos vežimas. Jis aptarnaudavo vyrų gyvenamus barakus. Moterys turėjo tą vežimą tempti į pūdymą.

Mayeris su Chemnitzu buvo baisiai patenkinti savo išradingumu. Džiaugėsi jie juo apie porą savaičių. Kartą vežimas kažkaip apvirto, įklimpęs į pūdymą. Virsdamas vienai moteriai kojas sulaužė, kitas – šiaip sužalojo. Tuomet moteris iš vežimo iškinkė.

Vis dėlto po tos vasaros lageris gavo prieauglio keliolika rėkiančių piliečių.

1944 metų vasarą į lagerį buvo atgabentos Vengrijos žydės, meilės reikalai lageryje visiškai atpigo, ir nebe tokie jau persekiojami pasidarė. Kas norėjo, galėjo turėti už duonos plutą alkaną žydę. Ir atsirasdavo tokių mėgėjų – džentelmenų. Juo labiau kad žydes šiuo atžvilgiu nelabai kas ir kontroliavo.

Selonkė tuomet buvo įsitaisęs dar geriau.

Ne visuomet jam būdavo patogu slankioti po žydžių gyve-

namus barakus. Jam vakarais atnešdavo į jo gyvenamą baraką žydelkaitę. Toje pat dėžėje, kur duoną nešioja. Iš ryto vėl ją išnešdavo: žydžių blokas vietoj duonos dėžės gaudavo atgal žydelkaitę.

Ką gi, Selonkė – lagerio seniūnas: daug jis visko turėjo, bet jam daug ko ir reikėdavo!

XXXIX. LAGERIŠKA MITYBA

Lagerio katorgininkam maisto oficialiai buvo skiriama kalėjiminė norma: 1800–2000 kalorijų. Kalėjime, kur žmonės sėdi vietoje nejudėdami, gal tokios normos ir pakanka gyvybei palaikyti, bet lageryje, prie nuolatinio judėjimo, kartais prie labai sunkių darbų, reikia mažų mažiausia 2500 kalorijų – tos vidutinės sveiko žmogaus, laisvėj gyvenančio, normos. Jei katorgininkas ir gautų pilną normą, oficialiai jam skiriamą, jis vis tiek jau būtų pasmerktas žūti dėl maisto stokos, dėl organizmo išsekimo. Tačiau eilinis katorgininkas ir šios savo skurdžios normos niekuomet pilnos negaudavo.

1940–1942 metais kalinys vargiai gaudavo ir 1000 kalorijų. 1943–1944 metais maistas nuolat gerėdavo, palyginti su senesniais laikais buvo jau žymiai pagerėjęs, bet vis dėlto liko jis velnio vertas.

Maistas į Stutthofą buvo gabenamas iš Gdansko, iš Tiegenhofo ir kitų miestų bei ūkių. Jau išduodant iš sandėlio, maisto dalis buvo nuvagiama sandėlininkų naudai. Kita

dalis dingdavo pakelėj, – nuvogdavo šoferiai, esesninkai palydovai ir kaliniai, dirbę prie transporto. Dalis – dingdavo į sunkvežimius bekraunant, dalis – iš sunkvežimių perkraunant į lagerio sandėlius: čia nuvogdavo krovėjai ir pašal pasitaikę katorgininkėliai. Lagerio valdžia – esesninkai norėjo turėti papildomą valgį, – dešrą, margariną, cukrų, miltus, kruopas, – kniaukdavo iš kalinių lagerio sandėlių. Esesninkai turėdavo vežti maistą savo gausiom šeimom ir dar gausesnėm meilužėm – maistas eidavo iš kalinių sandėlių.

Papildomą maistą norėjo turėti ir blokavieji, ir šreiberiai, ir kapai, ir puskapiai, visi virtuvės darbininkai su savo meilužėmis ir draugais, ir daugybė visokios kitokios lagerio aristokratijos, – jiem visiem papildoma porcija nelegaliai ėjo vis iš tų pačių šaltinių.

Knygos, žinoma, visuomet turi būti tvarkoj. Į blokus kaliniam atiduodama, kas nuo aristokratijos atliko, o knygose įrašoma: visa atiduota. Maisto kelionė ir jo neliečiamybė sukontroliuoti buvo neįmanoma. Juo labiau kad nelabai kas ir rūpinosi tokia kontrole.

Virtuvės fiureriu, atsakingu jos vadovu, ilgą metą buvo SS feldfebelis Ziehmann – vienas žymiausių lagerio vagių. Jis lakdavo samagoną kaip kvasą ir niekuomet neišsipagiriodavo. Porą kartų jis buvo samagonu apsinuodijęs, gavęs *Delirium tremens,* – veždavo tuomet jį į Gdansko psichiatrinę ligoninę gydyti. Tuomet jį virtuvėje pavaduodavo koks sąžiningesnis esesninkas, – lagerio maistas šiek tiek pagerėdavo. Bet Ziehmannas vėl sugrįždavo – sugrįždavo ir jo visa velniava.

Kas sukontroliuos, kiek kruopų, kiek miltų, kiek kopūstlapių, kiek konservų dedama į sriubą? Vienas iš mano kolegų atsidėjęs dvejus metus ieškojo gaunamoje sriuboje mėsos pėdsakų ir vis dėlto jų nerado, o knygose buvo parašyta: sriuba su mėsa.

Kai blokas pagaliau gauna savo porciją duonos, marmelado, margarino ar dešros, tai dar nereiškia, kad visa tai gaus ir kaliniai. Bloke valdžios visuomet yra sočiai, o kiekviena valdžia valgyti labiau nori negu valdomieji. Be to, blokas visuomet turi daug administracinių reikalų, – visokiem remontam, duoklėm, reprezentacijom. Pagal apskaičiavimą, dviejų kilogramų duonos kepalėlis tektų padalyti į dešimtį ar dvylika dalių, – vakare duodama kiek mažiau. Kas trukdo bloko duonininkui tą kepalą padalyti į 13–15 dalių? Kas jį sukontroliuos? Paklausi, kodėl taip maža duonos gavai, gausi kuoku kakton už smalsumą – ir baigtas kriukis. Po kiekvieno duonos padalinimo bloko valdžios naudai jau pasilieka keletas kepalų. Tas pats atsitinka ir su margarino bei dešros dalinimu: valdžia niekuomet neliks nuskriausta, – tam ji ir valdžia, kad jai šis tas priedo tektų. Pagal knygas kalinys turėjo gauti iš ryto pusę litro kavos ir duonos gabalą, marmeladu pateptą. Bet marmelado būdavo vos maži pėdsakai ant pačios duonos bryzo briaunelės. Tuo tarpu bloko valdžiai kasdien jo likdavo po kokį litrą ir daugiau.

Kalinys, rytą gavęs duonos bryzelę, apie 150 gramų, ir kavos nepilną puslitrį, – kava labai retai būdavo šiek tiek pasaldinta, – turėdavo visa tai praryti beeidamas nuo vienų

dienos ruimo durų iki kitų, – beeidamas, stumdomas ir spaudžiamas. Jis turi tai padaryti labai greitai, nes mūsų Vacelis kryžiavojasi su pagaliu po visą kambarį.

– Vyperdalivaj! Vyperdalivaj! – Nešdinkis lauk! – be paliovos šūkaloja Vacelis ir kaukši su lazda per viršugalvius.

Beeinant iki kitų durų, Vacelio pagalbininkai, piemenys tokie, bliūdelį jau tau ištraukia iš rankų, – bliūdelis reikia atiduoti kitam katorgininkui, – bliūdelių tėra labai mažai. Lygiai tokia pat tvarka praeina ir vakarienė, kada gaudavai duonos apie 100 gramų ir trupučiuką margarino. Duona būdavo su žymia medienos priemaiša, kartais nelabai dar karti, kartais gi – ir visiškai karstelėjusi. Pavalgai tokios duonos ir iš karto pasidarai muzikantas: viduriuose šeine-katarinka grajina raliuoja...

Pietus vasaros metu valgydavom kieme patvory taip pat labai skubiai, bet šis tas dar ir praryti buvo galima. Margariną ne visi galėdavo valgyti. Kitą nuo jo votys ir šunvotės apsėsdavo. Kartais tasai margarinas būdavo iš galas žino kokių atmatų padarytas, – niekam nelįsdavo į burną.

Valgymo tvarka pagerėjo tiktai 1944 metais, kada jau buvo galima tam reikalui gauti sėdima vieta – ir net kambaryje.

Pietum duonos nebeduodavo. Duodavo tiktai tris ketvirtadalius litro sriubos. Kopūstų, burokų, batvinių, morkų, špinato, dilgynių, griežčių kaip kada. 1944 metų antrojoj pusėj jau duodavo du kartu per savaitę žirnienės sriubos arba košės, arba makaronų.

Visa nelaimė, kad toji sriuba būdavo baisiai nešvariai ga-

minama, – Lietuvoje geras ūkininkas jau kiaulėm švariau virdavo jovalą negu mum čia sriubas. Kartais produktai, pavyzdžiui, raudonieji burokėliai, būdavo visiškai neblogi, bet kas iš to: sriuba vis tiek neįkandama, – burokėliai nepjaustyti, neplauti, su žemėm išvirti. Morkos buvo taip pat nevalomos, – šiek tiek tiktai vandeniu perpiltos. Morkų sriuba buvo visuomet viena pačių bjauriausių. Kopūstai tiktai kartą kitą pasitaikydavo pakenčiamesni, o šiaip vis – papuvę, pašutę, supelėję. Kaliniam atiduodavo žaliuosius kopūstlapius ir kotus, baltieji lapai eidavo esesninkam. Apskritai visi geresnieji produktai eidavo į SS virtuvę, į kalinių – pašvinkęs šlamštas. Pati didžiausia bėda būdavo su griežčiais. Žalias griežtis dar galima gi valgyti, bet žalių neduodavo. Vis virdavo juos. Mūsų sriuboje išvirtas griežtis visuomet senu ožiu dvokdavo. Juo labiau kad tie griežčiai būdavo vis pašariniai, karvės skilviui pačios gamtos paskirti.

Valgai, būdavo, žmogus, o taip norisi vemti. Tų griežčių sriubų visų daugiausia ir būdavo. Reikia valgyti, reikia... Reikia kaip nors gyvybė palaikyti. Daugiau gi nėra ko!

Visas džiaugsmas būdavo – pasitaikiusios sriuboje bulvės. Bet jų taip maža teduodavo, – jas iš anksto lagerio aristokratija nuorganizuodavo. Ir tos vargšės bulvelės – tiktai iš rudens būdavo geros. Žiemą jos jau visuomet būdavo pašalusios, pašutusios. Į pavasarį jos pasidarydavo deglos – juodmargės, lyg olandiškos karvių veislės.

Nuo visos tokios mitybos velniai dūšią ėste ėsdavo.

Žinoma, mityba kartais būdavo galima šiek tiek paįvai-

rinti, bet tam reikėjo turėti drąsos, apsukrumo, na, žinoma, ir asmenės laimės.

Lageris turėjo didelę triušių auginimo įstaigą. Angoriški triušiai buvo, – vilnom juos veisė. Kas dirbo prie triušių – galėjo jau šiaip taip verstis, palaikydamas su triušiais draugiškus santykius. Bičiuliškai nusiteikusiam triušiui visuomet galima įkalbėti, kad jis nusprogtų. O nusprogusiam triušiui absoliučiai vis tiek, kur jis eis: į patvorį ar į tavo pilvą.

Šioks toks pajamų šaltinis buvo ir laukiniai balandžiai: 1943 metais jų gana daug atskrisdavo į lagerį, bet į rudenį nė vieno jų nebeliko, – visus surijo. Nebloga mėselė būdavo ir katinėlio rainojo, maždaug kaip triušio, tik reikia ilgai stipriame acto skiediny pamirkyti. Tik kad tų katinėlių taip maža į lagerį teužklysdavo!

Žinoma, ir joks šunelis negalėdavo lageryje pasirodyti, – tuoj, būdavo, vargšeliui numauna kelneles. Nuolatiniai skandalai būdavo su Selonkės šunimis, Chemnitzo jam dovanotaisiais vilkais. Saugoja jisai juos, sergsti, bet vis tiek ilgiau mėnesio nė vienas jų nėra gyvenęs lageryje. Visus juos kaliniai surydavo, – ir dar taip surydavo, kad nė Selonkė ėdraus kaltininko nesurasdavo... Bet šitokia laimė mažai kam tebuvo prieinama.

Vacius, būdavo, kartais iš gautųjų siuntinių atrenka visokių nuotrupų ir padalina savo bloko labiausiai nusibaigusiem kaliniam. Kartą jis ir man davė porą gabalėlių džiovintos juodos duonos, – kažkodėl man jis buvo palankus. Ar ne todėl tiktai, kad nuo antausių aš nevirsdavau žemėn, – tokie dalykai jam imponuodavo.

Paėmiau, žemai nusilenkdamas, tuodu sausainiuku ir traukiuosi į pašalę, – tai bent pačiulpsiu! Išlindau iš minios, išsibrukau, gi – žiū! Nebėr mano sausainiukų, – koks galvijas man juos jau nukniaukė! Tai niekšas!

Taip neišpasakytai liūdna pasidarė, kad sukniubau patvory ir žliumbiu paspringdamas. Dabar tai aš tikrai supratau, kodėl man mažam tėvas sakydavo, kad, pakeliant nukritusį duonos gabalėlį, jis būtinai reikia pabučiuoti.

Velnias vis dėlto su ta duona!

Bjauriausia, kad ji ir naktį ramybės neduoda. Vos sudedi akis – taip ir slenka pro šal auksinė karieta. Auksinė karieta, šešiais žirgais pakinkyta. Karietoje sėdi tokia graži, tokia puošni ponia, dangiškais migdolais pakvipusi. Važiuoja, šypsosi sau, rankele mojuoja, atseit atsisveikina, bestija!

Kažkodėl duona man vis auksinė karietoje vaidenosi kaip graži puošni ponia, – karalienė, kad ją kur velniai!

Kad nors trupučiuką duonos kur gavus! Tokios svaiginamai kvepiančios rugiais ir pečiumi. Ir dar mažutę svogūno galvelę, skersai ir įstrižai papjaustytą. Gerai, žinoma, būtų ir apvaliais rutulėliais, plonyčiais tokiais, perregimais. O jei dar prie viso būtų druskos kruopelė, – oho! – sakykite, ar daug žmogui tereikia, kad jis būtų laimingas?

Ne, ne! Daugiau taip nebegalima. Arba tą prakeiktą auksinę karietą sukulsiu, arba... arba... Kas arba? Arba eisiu vogti!

Pagaus, manote? Užmuš?

Nagi, po velnių, tegu užmuša, – didelis čia daiktas!

Ne, ne! Vis tiek! Nebegaliu...

Beje, kaimynas prieš valandą išmetė pro langą į šiukšlyną pažaliavusios duonos riekę. Visą riekę, kad žinotumėt!

Kažin kur ji būtų dingusi?

Viešpatie, Viešpatie, – kaip aš valgyti noriu!

XL. LAIŠKAI IR SIUNTINIAI

Valdiškojo pašto priešakyje buvo pasodintas SS feldfebelis P l a t z, lageryje Plikiu Pingvinu, vadinamas.

P l a t z – šešių dešimtmečių su kaupu visiškai pakvaišęs senis su žlibumo akiniais ant nosies žemyngalio ir numukusiu pakaušiu. Vidutinio ūgio, trupučiuką į kuprelę palinkęs, su veidu, į suglamdytą zuperinį maišą panašiu.

Pedantiškiausias padaras visuose prieškariniuose Rytprūsiuose.

Pašaukia kurią valandą ir kurią minutę pas jį ateiti – punktualiausiai turi būti. Ateisi minutę anksčiau, parodo laikrodį ir sako: lauk! – per anksti.

Ateisi minutę vėliau, parodo laikrodį ir sako: lauk! – per vėlai.

Nieku būdu nebūdavo galima pas jį laiku patekti, – velniai jį žino, kaip jo laikrodis eidavo. Taip jis varinėdavo ne tiktai kalinius, bet ir esesninkus.

Jis buvo ir vyriausias lagerio cenzorius. Pagal savo praeitį jis geriausiai ir tiko tokiam darbui: prieš karą jisai Gdansko mieste iš tramvajaus bėgių geležine lazdele arklių mėšlą krapštė.

Nustatydavo jisai, kiek laiške turi būti eilučių parašyta. Jei kelios eilutės per daug, – nukerpa, būdavo, judošius, laiško galą, ir ką tu jam! Suskaičiuoti, kiek yra eilučių, jam pakakdavo laiko, bet paskaityti tom eilutėm jam laiko nebebūdavo. Užtat jam būdavo vis tiek, kokio ilgio eilutė – penkių ar dvidešimt penkių centimetrų, tai nesvarbu, bet tiktai tinkamas eilučių skaičius. Prirašyti buvo galima tiktai viena lakšto pusė, bet kiek joje eilučių sutalpinsi – tai jau tavo reikalas – dešimt ar penkiasdešimt. Mažiausia kas jam laiške nepatiko, tuoj – blinkt – laišką į krepšį – ir po visam.

Aš su juo amžinai bylinėjaus, – nuolat jis mane Mayeriui skųsdavo. Vis jam būdavo neaišku, ką aš manau, savo laiškus rašydamas. Jis vis manydavo, kad aš viena rašau, o visai ką kita galvoju.

Viename laiške parašiau, kad velniai žino, kiek dar laikys mane lageryje uždarę. Sudraskė jis mano laišką ir sako man:

– Laiške negalima velnio vardas minėti.

Parašiau kitą laišką. Vietoj velniai įrašiau dievai, – laiškas taip pat eina krepšin. Ir dievų vardo minėti, pasirodo, negalima. Pasišaukia jis mane ir dėsto, kad laiške galima rašyti tiktai tokie dalykai: siuntinį ir laišką gavau visiškoje tvarkoje, labai dėkoju ir prašau siųsti daugiau, – esu sveikas ir patenkintas, puikiai jaučiuos ir visus bučiuoju.

– Tai, – sakau, – pone šarfiureri, man tokio laiško ir rašyti neverta. Atspausdink tokius popierėlius ant palšo daikto, aš pasirašysiu – ir bus tvarka.

– Lauk! – šaukia jis man, ir aš einu lauk.

Vieną laišką jis man konfiskuoja už tai, kad jame buvo

parašyta: „Baisiai nuobodus biznis už surūdijusių vielų sėdėti...“

– Kaip tu drįsti rašyti, kad už surūdijusių vielų sėdi? Ar nieko kita ir nematai lageryje? Ar nematai, beržeRiai auga?

Vėl jis man sako: „Lauk!“ – Ir aš einu lauk.

Laišką perrašiau. Rašau: mūsų spygliuotų įelektrintų vielų tvora spindi žaižaruoja kaip sidabrinė, smulkiu cukrumi apibarstyta. Už tvoros matyti trys berželiai, du kelmai ir vienas grybas.

– Tu, niekše, čia vėl pribjaurojai? Aš tave Mayeriui apskųsiu!

Pingvinas Mayeriui šį kartą jau buvo mane apskundęs, tik Mayeris jam nieko nepagelbėjo.

– Aš tau sakiau, jog turi rašyti, kad esi sveikas...

– O kaipgi man daryti, jei aš iš tikrųjų sergu? Pone šarfiureri, ar nebūtum malonus pačiupinėti mano šoną?..

– Lauk! – šaukia jis man.

Aš einu lauk ir rašau naują laišką: „Pagal veikiančius įstatymus ir nuostatus esu sveikas...“

Pingvinas mano laišką, žinoma, suplėšo ir mane išveja lauk.

Kitą kartą plėšo jis mano laišką, kad per ilgas, kitą – kad per trumpas, – buvo parašytas tiktai vienas sakinys, – esą tai ne laiškas, o valdžios autoritetu pasityčiojimas. Kitą kartą plėšo jis mano laišką, kad jis esąs per liūdnas, kitą – kad per linksmas... Kitiem laiškai rašyti buvo daug lengviau, bet man baisiai sunku buvo pataikyti į Pingvino mėgiamą toną. Kai jis mane pamatydavo – jam aiškiai vemti norėjos.

Mūsų blokas galėjo rašyti ir gauti laiškus kas savaitę, visi kiti – kas dvi savaiti. Tiktai 1944 metais savaitiniai laiškai

buvo įvesti ir kai kuriom kitom katorgininkų rūšim. Bet jiem iš to naudos nedaug tebūdavo. Pusė tų laiškų eidavo į krepšį.

Laiškas – buvo vienintelė susisiekimo priemonė su gyvuoju pasauliu, – jokie lankymai, jokie pasimatymai nebuvo leidžiami, – kad niekas nematytų pašalinis, kaip lageryje gyvenas. Laiškai buvo katorgininkui be galo brangus daiktas. Ir tokią daugybę jų Pingvinas žudydavo! Kas jam kitų rūpesčiai ir skausmai?

Jis gi – mėšlui iš tramvajaus bėgių krapštyti buvo specialistas!

Pagaliau laiškai jam buvo visiškai neįdomus verslas, – jis turėjo daug įdomesnio darbo. Tai – siuntinių tvarkymo menas.

1943 metų pradžioje kiekvienas kalinys jau galėjo gauti siuntinį – du kilogramus per mėnesį, paskui jau – 2 kg per savaitę, o 1944 metais siuntinių ir kilogramų skaičius buvo jau neaprėžtas. Vasarą lageriui kasdien ateidavo keli šimtai, tūkstantis, kartais net daugiau dviejų tūkstančių siuntinių. Tuos siuntinius kasdien iš Stutthofo miestelio į lagerį tempdavo kaliniai, įsikinkę į didžiulius vežimus. Civiliai miestelio gyventojai stoviniuodavo eilėmis ir linguodavo galva: taip sunkiai vargšai kaliniai vežimą tempia!

Valdžia nebeapsikęsdama 1944 metais į tuos vežimus ėmė kinkyti arklius. Iš viso tą vasarą dėl nežinomų priežasčių, – ar tik ne dėl rasinių nusikaltimų? – į koncentracijos lagerį buvo patekę arkliai. Buvo jie, vargšai, pristatyti prie pačių sunkiųjų darbų. Jie turėjo net rąstus tampyti, tokius pat,

kokius ir aš pereitą vasarą tampiau. Tiktai arkliai pasirodė esą sunkiau sukalbami negu žmonės. Rąstus šiaip taip dar jie tempė, bet vežimus su siuntiniais vežioti jie griežtai atsisakė: stojo piesta, lipo į vežimus, maigė siuntinius. Atrodo, šitoks arklių elgesys buvo piktos priešo propagandos vaisius, – šitaip elgtis suagitavo juos kaliniai, patys vežimus prieš tai tempę.

Stutthofo miestelio piliečiai visiškai be reikalo lingavo galva, žiūrėdami į vyrus, tempiančius vežimą. Kaliniai šitą darbą labai mėgo. Šitas darbas jiem buvo labai pelningas, – ne be reikalo į tą darbą vis spraudėsi vokiečių jūrininkai.

Vežant siuntinius, visuomet buvo galima pakeliui šis tas ir nukniaukti. Transporto komanda gyveno puikiai. Net klipatos – ir tie čionai veikiai atsiganydavo.

Sabotažninkai arkliai veikiai buvo pasiųsti velniop, į jų vietą buvo sugrąžinti žmonės, ko jie po teisybei labai ir norėjo.

Siuntiniai pakeliui buvo vėtomi ir mėtomi. Daugelis iš jų praplyšdavo, turinys išbyrėdavo, – negi mėtysi siuntinio turinį į patvorį, jeigu jam visuomet yra paruošta geresnė vieta – vežėjų užantis. Jeigu siuntinys pats nesusipranta praplyšti, kodėl gi jam nebūtų galima šiek tiek padėti?

Kitam vėl siuntiniui adresas nusitrindavo, – būdavo, nežinia, kam jis reikėtų atiduoti.

Šitokie siuntiniai driskiai, patys geriausieji iš jų tarpo, ėjo Platzo ir jo pagalbininkų, cenzorių esesninkų, naudai. Adresą nukrapštyti ir nuo sveikų siuntinių ne taip jau sunku. Patrynei kiek šlapiu skuduru – ir joks velnias nebeįskaitys, kokia

kalinio pavardė ir koks jo numeris. Metęs akį į siuntinio išvaizdą, pažiūrėjęs siuntėjo adreso, patyręs cenzorius visuomet galėdavo tiksliai nuspręsti, verta ar neverta nuo siuntinio krapštyti adresas: buvo žinomas siuntinio turinys.

Kiti siuntiniai būdavo labai turtingi: lašinių, kumpių, sviesto, taukų, pyragų, tortų, cukraus, tabokos, cigarečių, šokolado, degtinės, drabužių – ko tiktai juose nebūdavo!

Platzas buvo labai turtingas žmogus. Jis gausiai aprūpindavo produktais savo šeimą ir gimines Gdanske. Jis turėjo pagrindo būti savimi patenkintas ir keikti tokius neaiškius gaivalus, kokis aš tuomet buvau...

Kas tokių neišaiškintų driskių siuntinių atlikdavo nuo Platzo ir jo pagalbininkų, eidavo kalinių „pašto darbo komandos“ naudai. Tokių siuntinių ir jiem visuomet būdavo sočiai. Šie vyrai taip pat gyveno puikiai. Ir ėsdavo kaip buliai, ir biznį iš ko varyti turėdavo. Į paprastą samagoną ar į likerį, pagamintą iš politūros, jie ir pažvelgti nenorėdavo. Jie turėjo iš ko ir merguželėm visokių gėrybių fundyti. Jie turėjo puikius skalbinius, šilkines kojines ir visa kita, ko tik širdelė trokšta...

O! Tai buvo puiki „darbo komanda“! Daugelis tenai dirbusių vyrukų laisvėje niekuomet tokio pelningo darbo negaus. Tenai dirbo ir Jo Šventenybės pono Jehovos būsimas ministras pirmininkas...

Žymus siuntinių skaičius ateidavo ir jau mirusių arba kitur iškeltų kalinių vardu. Kitas kalinys jau mirė prieš kokią pusę metų, bet jo vardu siuntiniai eina ir eina. Politinis skyrius paprastai pranešdavo giminėm, kad toks ir toks pilietis

lageryje pasibaigė. Tik gana dažnai numirėlio pavardė ir gyvenama vietovė būdavo klaidingai parašyta, pranešimo adresatas negaudavo. O dėl rusų ir kai kurių kategorijų lenkų mirties lageris iš viso nieko niekam nerašydavo. Katorginінkui pasimirus, siuntiniai kuo ramiausiai ir toliau eidavo jo vardu.

Šitokie siuntiniai siuntėjui niekuomet nebuvo grąžinami, – esą produktai pašte galėtų be reikalo sugesti. Šitokie siuntiniai eidavo tiesioginėn Chemnitzo žinion. Chemnitzas sau ir savo aptarnaujamom mergom pasiimdavo geresniąją dalį: lašinius, sviestą, cukrų, cigaretes, dešras... Bet visko vis dėlto negalėdavo paimti, – buvo ir jam jau per daug. Daug kas dar tekdavo Lėmanui ir Selonkei. Kas ir nuo jų atlikdavo, Chemnitzas pavesdavo raštinės kapui išdalyti kaliniam savo nuožiūra, žinoma, gana dažnai nurodydamas, kas kam už kokius nuopelnus reikia duoti. Iš šitokių šaltinių šelpdama kalinius, raštinė taip pat galėjo varyti savo politiką. Čia ir moteriškasai blokas nebuvo pamirštamas...

Siuntinius, patekusius į kalinių gyvenamus blokus, tikrindavo blokfiureris ir blokavas. 1943 metais per tą tikrinimą tikrintojai pasiimdavo iš siuntinio patys, kas jiem patikdavo, – bent pusė siuntinio eidavo jų naudai. O nuo 1944 metų viduvasario tikrintojai imdavo daugiausia tai, ką kalinys jiem patsai duodavo. Žinoma, kalinys blokfiureriui ir blokavui duoti nesigailėdavo: duoti būdavo daug naudingiau, negu neduoti.

Iš tokių siuntinių gaudavo savo dalį už įvairius patarnavimus ir visokie amatninkai: kurpiai, siuvėjai, staliai, stikliai,

šaltkalviai, barzdaskučiai, medžio drožinėtojai, dailininkai. Patarnavimų nuolat būdavo vis reikalingi – ir kaliniai aristokratai, ir valdžios žmonės su Mayeriu ir Chemnitzu priešakyje. Turėdamas siuntinio gabalą, lageryje jau daug ką galėjai įsigyti. Įvairūs amatninkai meisteriai, ypač apsukresni vyrai, galėjo visiškai neblogai įsitaisyti, – nedvėsti badu.

Visai kas kita – knyginės profesijos žmogus arba žemės ūkio darbininkas – jų patarnavimai lageryje niekam nebuvo reikalingi. Jie galėjo, kad nori – giedoti, kad nori – sprogti. Iš jų tai ir susidarydavo tie klipatų klipatėlių debesėliai.

Jie čionai niekam nebuvo reikalingi. Jie tiktai be jokios naudos valdišką duonelę valgė.

XLI. ANGELAI SARGAI

Kalinių saugojimui lageryje buvo laikoma kelios SS vyrų kuopos. Skaičius jų buvo nepastovus. Vyrų, angelų sargų, skaičius svyravo tarp 800–2000 galvų, – kartais buvo jų dar daugiau. Trečioji SS vyrų kuopa sudarydavo „kariuomenę“ komendantūros reikalam, – iš jos ėjo visas lagerio administracijos personalas. Jos viršininkas ilgą laiką buvo gražuolis leitenantas Matthesius, mušeika – sadistas ir vagis – pavyzdingas. Už plėšimus pagaliau pats pateko į SS organizacijos teismą ir gavo porį metų kalėjimo. Jo vieta užėmė senas kreivas dėdė Reddich, prieš karą buvęs Stutthofo kalvis, su labai ilgomis kietomis rankomis ir nugara, susimetusia į kuprelę. Ištikimas jisai buvo SS vyras, tik

su rikiuotės menu jam nekaip labai sekėsi: jis pats nieku būdu negalėdavo pataikyti į koją, o jo narsioji kariuomenė – išlyginti žygiuojančią eilę. Bet šiaip kuopos vadas buvo jisai puikus: gerklę gerą turėjo – rėkti ir gerti.

Visos kitos kuopos buvo sargybos reikalam. Nakties metu esesninkai budėjo bokšteliuose ties vielų tvora su prožektoriais ir kulkosvydžiais – aplink visą gyvenamąjį barakų lagerį. Dieną jie sudarydavo besikoliojančią gyvatvorę aplink visą lagerio darbo teritoriją. Kas penkios dešimtys metrų stovėjo po vyrą. Ūkanotą dieną ir krūmokšliuos jie stovėjo vienas prie kito dar arčiau. Šiam reikalui reikėjo daugybės žmonių.

Buvo daugelis užlagerinių darbo komandų. Jom lydėti ir nuo visokių pagundų saugoti reikėjo taip pat gero vyrų būrio. Kitai komandai reikėdavo duoti po dvidešimt, po tris dešimtis palydovų, – pačios komandos gi buvo didelės, – siekdavo kartais iki tūkstančio ir daugiau žmonių. Eina kur nors siunčiamas klišas koks katorgininkėlis, tuščią butelį neša ar plytgalį kokį – ir jam palydėti duok sargybinį. Ir šiaip daugybė visokių reikalų buvo, su kuriais be sargybinio – nė iš vietos nepajudėsi. Sargybinis – katorgininko pasas, maža, kad jis be antspaudo kaktoj!

Sargybinių dalis buvo vokiečiai, bet nežymi dalis. Jie buvo čionai laikomi dėl pavyzdžio, dėl tvarkos, nelyginant dėl veislės. Svarbiausią sargybinių dalį sudarė įvairūs svetimšaliai, iš įvairių Europos kampų surankioti.

Iš viso SS organizacija išgyveno keletą raidos posmų. Prieš karą į šią organizaciją stojo savanoriai vokiečiai. Jie stojo

sąmoningai. Vieni – norėdami greitai ir lengvai karjerą padaryti, valstybės ir tautos sąskaita smagiai pagyventi ir pralobti, kiti stojo iš įsitikinimo, iš paklusnumo Hitleriui ir visai nacių partijai. Įstojimo pagrindas buvo skirtingas, bet jų praktiškuose veiksmuose skirtumo jokio nebuvo.

Prasidėjus karui, daugeliui vokiečių vyrų atsidūrus kariuomenės eilėse, o vokiečių valdomiem plotam staigiai išsiplėtus, SS organizacijai prisireikė naujų žmonių. Juo labiau kad ir jos pareigos išsiplėtė. Ji ėmė priimdinėti vis daugiau policinių pareigų, ji buvo skirta kovai su bet kuria pasireiškiančia opozicija, ji turėjo būti pasiruošus susikibti, atsitikus reikalui, net su vokiečių kariuomenės daliniais.

Senieji SS organizacijos nariai užėmė įvairiausias atsakingas valdančias vietas, visur buvo padaryti šiokiais ar tokiais fiureriais, o SS organizacijos eiliniai nariai, pilkoji masė, buvo rankiojama visokiais būdais ir pačioje Vokietijoje, ir įvairiuose Europos okupuotuose kraštuose. Šiuose pastaruose į šią organizaciją ėjo įvairūs avantiūristai, turėję kokių nors nesusipratimų su veikiančiais įstatymais, kriminalistai, karjeristai ir panašus elementas. Bet ir to nacių valdžiai buvo negana. Jie įvairiuose kraštuose skelbdavo jaunimo mobilizaciją ir imdavo priverstinai. Kadangi pagal tarptautines sutartis imti į kariuomenę negalėjo, imdavo į SS organizaciją ir priversdavo pasirašyti, kad stoja savo noru. Kartais suimdavo žmones neva vežti darbam, o nuveždavo į SS kareivines. Kartais suimdavo žmones, palaikydavo kuriame nors kalėjime ar lageryje, o iš ten vėl gabendavo stačiai į SS eiles. Padėtį painiojo dar ir ta ap-

linkybė, kad įvairiuose Europos kraštuose apie SS organizaciją žmonės maža supratimo teturėjo. Juo labiau kad SS ir kariuomenė turėjo visiškai panašius drabužius: kariuomenė vokišką erelį nešiojo ant krūtinės, o SS – ant rankovės, – ir visas skirtumas. Ir kurgi eilinis darbininkas ar valstietis tą skirtumą žinos? Ne visi žmonės herojais gimsta, ne visi išdrįsta priešintis, slapstytis, ne visi, mobilizacijos šaukiami, išdrįsta grūmojimų nepabūgti. O jau kartą pagautam – išeities nebėra.

Suimtus į SS organizaciją vyrus paprastai pasiunčia į kitą, jiem svetimą ir tolimą kraštą kuriom nors policinėm pareigom eiti. Šitokiu būdu atsidūręs SS eilėse ir svetimame krašte, laikomas labai rūsčioje drausmėje, vokiečių viršininkų stropiai prižiūrimas, už menkiausią prasižengimą sunkiai baudžiamas, – toks naujai iškeptas esesninkas jautėsi ne ką geriau už kalinį.

Tad ir Stutthofo lagerio SS sargybiniai tenka suskirstyti į keturias rūšis: 1) vokiečiai, SS savanoriai, „senoji gvardija“, – SS ramstis ir tvirtovė, 2) vokiečiai, mobilizacijos tvarka paimti į SS eiles, teisėmis ir atsakomybe nė iš tolo negalėję lygintis su pirmąja rūšimi, 3) svetimšaliai avantiūristai, savo noru įstoję į SS eiles, ir 4) svetimšaliai – likimo aukos, ne kartą visiški vargšai vargšeliai.

Stutthofo sargybiniuose buvo visų keturių rūšių vyrai.

Svetimšaliai turėjo juodą apsiaustą ir tautinį ženklelį, prie rankovės prikabintą. Vietoje kepurės – jermulką tokią. Betarpių reikalų su kaliniais jie maža teturėjo. Vokiečiai sargybiniai žiūrėjo į juos iš aukšto, kaip į menkaverčius liokajus.

Bet kaliniai turėjo ir prieš kiekvieną šitų nepraustaburnių avinų skubotai imtis kepurę.

1944 metais prieš pat Velykas ateina pas mane į raštinę suminkštėjusių smegenų SS filosofas, Klavanas tasai, ir prašo padėti jam išversti į rusų kalbą kai kuriuos terminus ir sakinius.

– Gerai, – sakau, – pone rotenfiureri, bet, versdamas terminus, aš turiu žinoti visą tekstą. Paskirų pasakymų aš negaliu versti, nežinau, koks reikalas ir kokia prasmė verčiamųjų terminų reikia akcentuoti.

– Taip tai taip, – sako jisai, – ir aš tai suprantu. Tiktai viso teksto aš negaliu rodyti. Tai... paslaptis...

– Na, jau, – sakau, – kokia gi čia gali būti lageryje paslaptis? Nėra lageryje tokių dalykų, kurių mes nežinotumėm!

Tikrai, paslapčių lageryje valdžia negalėjo išlaikyti, – vis kas nors išlįsdavo į aikštę. Sutiko ir narsusai Klavanas, kad ir jam dėl paslapties išdavimo nėra ko drebėti, – vis tiek visi veikiai iš kitų šaltinių sužinos. Išdėstė jis reikalą.

Esą Velykų proga norima padaryti ukrainiečiam sargybiniam dovana – įsteigti jiem viešieji namai. Jie, ukrainiečiai, esą irgi žmonės, – reikia gi ir jie visapusiškai aprūpinti... Komendantas jam, Klavanui, pavedęs išversti taisykles, kaip ukrainiečiai turės tuose namuose elgtis, kokios tvarkos laikytis.

– Kam gi į rusų kalbą versti, – sakau, – reikėtų gi ukrainietiškai jiem tvarka išdėstyti, – su rusų kalba gali dar jų tautinius jausmus įžeisti...

– Et, kas tenai... Kad maža kas iš jų ukrainietiškai ir supranta.

– Rusiškai gi, – sakau, – tamsta pats gerai moki.

– Matai, versti tai galiu, – raudonuoja Klavanas, – bet aš tokiuose nesu buvęs... Nežinau, kaip kas vadinas...

– Po velnių, – sakau, – pone rotenfiureri, iš kur ištraukei, kad aš tenai esu buvęs?!

– Aš maniau, – sako jis man, – profesorius esi, viską turi žinoti...

Ne! Tokių dalykų aš dar niekur nebuvau dėstęs!

Po teisybei, tieji namai buvo steigiami kiek kitokiais sumetimais, negu Klavanas kalbėjo.

Laisvalaikiu uniformuotieji ukrainiečiai valkiojosi po Stutthofo miestelį, po apylinkės kaimus, uliojo tenai su karo našlėm ir gyvanašlėm, vokiečių esesninkam sudarydami didelę konkurenciją ir aiškiai gadindami rasę. Jeigu tie ukrainiečiai būtų buvę be SS uniformos, juos už tokius darbus būtų tučtuojau uždarę į lagerį, kitus dėl visa ko ir pakorę būtų. Bet uniformuotus esesninkus, esančius vokiečių tarnyboje, į lagerį kišti už rasės gadinimą kažkaip nepatogu. Todėl valdžia ir sugalvojo išeitį: aprūpinti juos lagerio priemonėmis.

Paskubomis tam reikalui eglynėlyje buvo pastatydinti dailūs namukai, gražiai nudažyti. Buvo įvesti tenai visi patogumai. Iš lauko pusės – spygliuota viela aptverti, kad kaliniai nesumanytų neprašyti tenai braškintis. Keliem šimtam ukrainiečių aptarnauti buvo parinktos dvi, pačios dailiausios, Niuncė ir Liolė, visokiam skoniui kad būtų.

Niuncė – nedidoliukė, lieknutė, juodais garbanotais plaukais, smailiomis aštriomis akimis, storomis minkštomis lū-

pomis, su trupučiuką pasikuprinusia nosimi. Vaikščiojo ir sukinėjosi jinai, tarytum visą laiką ją elektros srovė kratytų. Kai ji eidavo pro šal, pro aukštesnį SS pareigūną, vis jai kojinės raikštis aukščiau kelių atsisegdavo.

– O, velnias! – sakydavo jai tuomet SS pareigūnas ir šluostydavos nuo kaktos prakaitą. Dažnai, dažnai ji užeidavo į raudonuosius komendantūros namus, – pas įvairius pareigūnus ji visokių reikalų nuolat turėdavo. Šiaip, – nieko sau mergiotė buvo. Vidutiniška tokia.

Liolė buvo visai kitokia. Aukšta, diržinga blondinė su labai plačia krūtine ir dar platesne liemens užpakaline dalimi. Veidelis buvo nieko sau, tik gal kiek mažokas tokiai majestotiškai figūrai. Eina ji, būdavo, per lagerį, – tarytum siaurojo geležinkelio garvežimėlis pūškuoja. Visai nešpėtna buvo. Tokia vaikščiojanti rimtis ir ramybė olimpiška. Tarytum tvirtovė kokia.

Visai įstaigėlei vadovauti pasiėmė prūsiška vienaakė lakūdra Krause, – vieną akį ji jau lageryje bulves bekepdama išsišutino. Putni tokia cinikė su kreivokomis blauzdomis.

Sužinoję valdžios sumanymą, ukrainiečiai baisiai pasipiktino.

– Ką! – savo panosėje burnojo jie. – Kai reikia kraujas lieti, tai mes su vokiečiais lygūs, o kai išeina šitoks reikalas – tai lygybės ir nebėr!

– Kai nueini į kaimą – tai tave ir pavalgydina, ir pagirdo, ir paguldo, ir dar kitą kartą ateiti pakviečia! O čia dabar, – nekviečiamas eik, pusę markės į valdžios iždą mokėk, bilietėlį pirkdamas, ir dar merguželėm dovanų nešk.

Visų labiausiai ukrainiečius erzino, kad toje įstaigėlėje nebuvo galima nei degtinės, nei alaus gerti.

– Kaipgi tai, šitokia proga nepasigerti! Tik vokiški kiaulės taip gali daryti! Ne, nėra kvailių. Tegu vokiečiai pasikaria su ta savo įstaigėle, kad nori! Mes tenai nevaikštom!

Ir tikrai, pirmąją Velykų dieną ukrainiečiai nėjo pas babunę Krause. Anei vienas. Nėjo ir antrąją dieną.

Babunė Krause sėdi vienmarškinė prie dailiai nudažyto namelio, saulelėje šildosi, pirštukus laku dailina. Niuncė ir Liolė be sijonukų, su dailiomis kelnaitėmis, palei spygliuotų vielų tvorą slankioja tingėdamos, ukrainiečius gundo:

– Va, žiūrėkite, kokios mes esame, – oho!

Ukrainiečiai iš tolo žiūri. Saulėžolių grūdus gliaudo ir lupenas spjaudo. Artyn neina nė vienas.

Merguželės per Velykas tikrai gražios buvo. Lagerio valdžia davė jom ažūrinius marškinėlius, šilkines kojinaites, lakuotus batukus, krepdešinines sukneles, kailines apykakles, spalvingas skrybėlaites, – pudros, kremo, raudonų dažų, odekolono ir visa kita, ko reikia.

Trečią Velykų dieną kariška ukrainiečių širdis nebeištvėrė. Nulindo tenai ukrainiečių visa krūva. Prie vielų tvoros eilėje stovėjo. Po penkiolika minučių viduje buvo.

Nuo tos dienos ukrainiečių vardas lageryje pasidarė koliojimos žodis.

1944 metais ties lageriu vis dažniau ir dažniau atskrisdavo sąjungininkų lėktuvai. Lagerių jie niekur nebombarduodavo. Atrodo, apie lagerius jie buvo puikiai informuoti ir turėjo geras lagerių fotografines nuotraukas, – taip bent la-

gerio valdžia manė. Kai sąjungininkų lėktuvai naktį bombina Gdynę, Gdanską, Elbingą, Bydgoščą, mum lageryje būdavo įdomus spektaklis. Užtat mūsų sargybiniai su ukrainiečiais pryšakyje drebėdavo it aketėn patekę ciuckos.

Kartą pačiame vidudieny skrenda amerikiečiai. Motorai dūzgia kaip bitinėliai. Lėktuvai skrenda trim aukštais. Vokiečių lėktuvai – lap lap lap – nulapnojo kaip apuokai pamiškėm, pašlaitėm, kad amerikiečiai jų nepamatytų. Amerikiečiai nekreipia į juos dėmesio.

Amerikiečiai skrido į Gdynę. Ten paskandino jie kelis laivus, kitus – apgadino, nugriovė kelis fabrikėlius ir nuplasnojo sau.

Lageryje tuomet buvo pietų pertrauka. Viena transporto kolona vežė kaliniam pietus į plytinę. Kolonos kapas, privažiavęs plytinę, žiūri – gi palydovo nebėr.

Kurgi jis, velnias, būtų galėjęs dingti?

Grįžta komanda su pietumis savo sargybinio palydovo ieškoti. Randa jį ant kelio išsitiesusį begulint. Guli ir nekruta. Visiškai kaip klipata numirėlis.

Amerikoniška kulka pataikė jam stačiai į galvą ir išlindo pro koją.

Komanda savo palydovą parsivežė su pietumis atgal į lagerį. Niekas nebuvo jutęs, kaip tą sargybinį amerikietis nukepė.

Kita amerikiečio kulka pataikė į kėdę, kur paprastai darbo metu sėdi DAW dirbtuvių viršininkas. Pietų pertraukos metu jo tenai nebuvo. Būtų jis ten buvęs – kulka būtų išilgai išlindusi.

Trečia kulka pataikė į ligoninę tarp dviejų lovų – nieko nesužeidė. Kelios kulkos buvo pabarstytos kieme, taip pat nieko nepalietusios.

Taip per penkerius metus iš mūsų gausaus SS dalinio nuo karo veiksmų nukentėjo tiktai vienas vienintelis kareivis ukrainietis, ir tas pats turbūt tiktai krito per savo žioplumą.

Karo metu nėra geresnės tarnybos kaip SS dalinyje!

XLII. BĖGLIAI

Viena didžiausių lagerio nelaimių buvo bėgliai. Jų baisiai nekęsdavo ne tiktai esesninkai, bet ir kaliniai. Ir buvo už ką!

Iš Stutthofo lagerio pabėgti buvo baisiai sunku. Iš paties lagerio teritorijos pasprukti buvo dar šiaip taip galima, bet tai maža ką gelbėdavo, – apylinkėse bėglį veikiai pagaudavo. Tokia jau tam reikalui nepalanki buvo lagerio geografinė padėtis.

Visa lagerio apylinkė buvo pilna policijos ir SS agentų. Civiliai gyventojai ėjo taip pat šnipų pareigas, – jiem, žinoma, griežčiausiu būdu įsakyta sekti pabėgusius kalinius ir pastebėtuosius tuojau įduoti policijai. Jūros keliu niekur nebuvo galima ištrūkti. Taip pat ir per įlanką, – nebuvo jokių susisiekimo priemonių. Kelią pastodavo visa eilė kanalų, upokšnių, pagaliau Vyslos dvi didžiulės šakos, – per jas visi perėjimai visuomet buvo kontroliuojami, kaip ir iš viso visi tiltai ir tilteliai.

Pabėgti kartais buvo įmanoma tiktai labai gerai pasiruošus.

Reikėjo labai gerai pažinti visa apylinkės geografinė padėtis, reikėjo žinoti visus kelelius, takelius, labai gerai mokėti lenkiškai ir vokiškai, sugebėti akiplėšiškai meluoti, turėti civilinius drabužius, maisto atsargų ir už lagerio sienos patikimų pagalbininkų, kurie parūpintų transporto priemones, pastogę ir dokumentus.

Neturint šitokių pagalbinių priemonių, bėgti iš lagerio nebuvo protingas sumanymas. Ir vis dėlto žmonės bėgdavo.

Per vakarinį patikrinimą *Appell* staiga paaiškėja, kad vieno, kartais net kelių kalinių trūksta. Kas jie tokie – nežinia. Tuojau prasideda ieškojimas, iš kurio bloko buvo tasai pabėgėlis, kokioje darbo komandoje jis dirbo, kaip jis vadinasi, koks jo numeris buvo. Kol visa tai nustatoma, nusitęsia gana ilgai, kartais kelias valandas. Mažiau valandos retai kada tęsias. Kol šis darbas vyksta, visas lageris išrikiuotas stovi.

Nustačius tuo duomenis, prasideda pabėgėlio ieškojimas. Mobilizuojama esesninkai, pašaukiama į pagalbą policiniai šunes.

Visas lageris stovi, kol pabėgėlį suras, – sumuštą, kruviną, šunų apiplėšytą atgabens į lagerį. Gyvą ar negyvą.

Stovi visas lageris. Stovi dešimt – penkiolika – dvidešimt tūkstančių žmonių, nejudėdami iš vietos, perdien išalkusių, išvargusių. Stovi ilgas valandas, kartais visą naktį, kartais visą parą ir dar ilgiau.

Kokiais žodžiais tokia tūkstantinė minia gali tokį pabėgėlį minėti?

Kad jis bent pabėgtų, judošius, kaip reikia! Bet juk vis tiek

jį atgabens atgal, šunų sudraskytą! Dėl vieno nevykėlio žąsino tiek tūkstančių žmonių kenčia!

Valdžia nervinasi. Kaip ji praneš Berlynui, kad pabėgo? Vadinasi, saugoti nemokate? Pabėgėlis gi gali papasakoti pasauliui, kas lageryje dedas! Kas dėl to bus kaltas?

Visais velniais keikiasi ir ukrainiečiai, sargybos grandinėje stovėdami: jie tenai išstovėjo visą dieną, dabar dar turi naktį stovėti. Gerai, kad dar pasitaiko vasarą. Bet jei atsitinka žiemą, – kai šaltis spirgina, kai pusto?

Bet tai dar ne viskas. Valdžia tučtuojau griebia už pakarpos pabėgėlio kaimynus, darbo ir lovos kaimynus, iš vienos ir kitos pusės, iš viršaus ir apačios. Griebia pažįstamus ir bičiulius: jie esą turi žinoti, kur dingo pabėgėlis. Jie esą turėję žinoti, kad jis rengiasi bėgti. Kodėl valdžiai nepranešę, neperspėję?

Tie kaimynai jaučiasi esą laimingi, jei valdžia pasitenkina davusi kiekvienam po penkias dešimtis lazdų. Tačiau ne kartą tokiem kaimynam būdavo dar blogiau. Kankindavo juos kelias dienas, kartais – visai nudobdavo ar net iškilmingai pakardavo.

Kuriais gi žodžiais toksai kaimynas turėtų pabėgėlį garbinti?

Grąžintam pabėgėliui, jeigu jis dar šiek tiek gyvas ir net paeiti gali, tučtuojau įkrečia lazdų nešykštėdami. Kitą kartą net ir jau suspėjusį mirti pabėgėlį muša pleškina, tarytum jis dar ką nors jaustų. Išlikusiam gyvam pabėgėliui ant krūtinės ir nugaros prisiuva juodą skritulį su raudonu rutuliuku viduryje – kur turėtų kulka taikyti, jeigu jis dar kartą bėgtų. Tokia buvo pabėgėlių uniforma.

Jei toks pabėgėlis, laisvėje besirūpindamas maistu, bus kur įsilaužęs ar ką užpuolęs, arba, naujai besuimamas, pareiškęs kokio nors pasipriešinimo, lageryje jį muša kaip būgną. Jei po šios operacijos jis vis dar gyvas lieka, sodina jį savaitei kitai į bunkerį blakėm pasibaliavoti. Paskui su didelėmis ceremonijomis karia jį, garsiu būgnu sušaukę visus lagerio piliečius į tokį šaunų spektaklį.

Iki 1944 metų vasaros bėgdavo beveik išimtinai vieni rusai. Vieni bėgdavo, kiti bėgliais spekuliuodavo. Rusai kaliniai nuolat ir nuolat rašydavo Mayeriui laiškus, prašydami „audiencijos", – aš turėdavau tuos laiškus versti į vokiečių kalbą, kartais gi turėdavau būti vertėjas ir „audiencijoje". Laiškuose jie sakydavosi žiną apie savo kaimynų visokius sumanymus ir norį valdžią painformuoti. Kartais už tokį pasisiūlymą teikti žinias jie gaudavo šį tą iš valdžios, kartais gi – ir jie pasitenkindavo Chemnitzo bizūnu: kažkodėl Chemnitzas tokių savanorių šnipų nekęsdavo. Gana greitai tokių savanorių pavardės pasidarydavo žinomos lageryje su visomis tokio žinojimo pasekmėmis, bet, deja, visa tai naujų pasisiūlymų nesulaikydavo.

Rusų bėgliam išsilaisvinimo pastangos beveik visuomet pasibaigdavo tragiškai. Ir bėgo jie visiškai nepasiruošę: nežinodami vietos, nemokėdami kalbų, neturėdami ryšių... Pavyzdžiui, vienas ruskelis bėgo, kelionei pasiėmęs iš visų reikalingų dalykų tiktai vieną vienintelį medinį šaukštą. Vyslą ketino jis tuo šaukštu išsemti, ar kurį galą?

Kiti bėgdami net ypatingos išvermės parodydavo. Vienas, pavyzdžiui, kanalizacijos vamzdžiais, puspilniais vandens ir

sutrų, praplaukė porą kilometrų. Kitas – dvylika valandų išsėdėjo, iki ausų pasinėręs išvietės vonioje, – visa buvo veltui: abudu grįžo kruvini, šunų apdraskyti.

Lenkai – retai bėgdavo, bet jie būdavo paprastai geriau pasiruošę. Vienas lenkas pabėgo, laisvėje pabuvo metus, – vėl pateko į lagerį ir antrą kartą išmovė, kad net jo pėdsakai dingo, – bet tai buvo vienintelis atsitikimas toks visoje lagerio istorijoje.

1943 metais dingo iš lagerio vienas lietuvis, ištupėjęs čionai jau ketverius metus, „plečkaitininkas" toks, dėl visa ko pradžioje lenku užsirašęs. Tai buvo labai ramaus būdo vyras. Lageryje jį visi pažinojo, pasitikėjo juo, – sargyba jau jo nebekontroliuodavo. Ėjo jisai ir išėjo iš lagerio pro sargybą, – ji jo net nepaklausė, kur jis eina. Savo jėgomis perplaukė jisai per Vyslos abidvi šakas, tris mėnesius išbuvo laisvėj, bet į tėvynę patekti negalėjo: pakeliui jį išdavė moterys vokietės, pamačiusios jį bulves maistui bekasinėjant. Grįžo vargšas atgal į lagerį.

Kartą atgabeno į lagerį vieną lenką kalinio uniforma. Jis esąs Stargaardo apylinkės ūkininkas; savo kumelėle važiavęs į turgų, bet jį užpuolę pabėgėliai katorgininkai, viską iš jo atėmę, o jį patį aprengę katorgininko drabužiais, todėl policija jį ir sulaikiusi. Lagerio valdžiai šito ūkininkėlio gaila pasidarė: ką gi, jis jau gatavai apsirengęs katorgininko drabužiais, – kurgi jį čia namo beleisi. Dėl visa ko uždarė jį į lagerį. Tiktai po trijų mėnesių paaiškėjo, kad tas ūkininkėlis buvo ne kas kita, kaip iš Stutthofo lagerio skyriaus, Hopehillio plytinės, pabėgęs kalinys.

Kartą viena rusė – tai tikrai meistriškai pabėgo.

Po rytinio apelio ji kažkaip nepastebėta prasmuko pro viduję lagerio sargybą ir atsidūrė prie laukujės sargybos grandinės.

– Kur tu, lakūdra, kulniuoji, – sako jai riebiai nusikeikęs ukrainietis sargybinis.

– V Ukrajinu, milenjkij, idu, v Ukrajinu, – Ukrainon einu, meiluti, Ukrainon, – atsako ji jam švelniai.

– Nu, nu pravalivaj... prasmek... – nusikeikė riebiai ukrainietis ir nusisuko į šalį, savo sąmoju patenkintas. Po valandėlės žvilgteri jis atgal – moteriškės nebėr. Tikrai ji, matyt, prasmego pagal ukrainiečio patarimą. Visiškai prasmego. Ukrainietis iš nustebimo net keiktis nebeišgali, – balsas nebeišeina joks. Visas virpėdamas iš baimės, tučtuojau apie visa tai pranešė jisai valdžiai. Nepradėjo nė dešimties minučių, kaip buvo paleisti policiniai šunes, bet ir jie moters nebeužuodė, lyg ji į žemę būtų įlindusi. Taip jos daugiau niekas ir nebematė.

Kartą iš ryto, atėjęs į darbą, pro raštinės langą matau nei šiokį, nei tokį reginį.

Stovi būrys žmonių. Penki kaliniai ir penki sargybiniai vokiečiai. Kaliniai viduryje, sargybiniai – aplinkui. Palei juos tamulinėja girtas Mayeris ir sargybiniam snukius skaldo. Sargybiniam snukius daužo, o kaliniam cigaretes dalija. Vos jie suspėja vieną sučiulpti, jis tuoj kiša kitą:

– Rūkyk, *blöde Sauhund!* – šaukia jiem Mayeris ir skelia sargybiniui per žandą.

Kas gi čia dabar per velniava? – nieko negaliu suprasti.

Pasirodo, tai buvo sugrįžusi į lagerį viena užmiestinė, beveik visai užmiršta darbo komanda, gyvenusi netoli Gdansko, Schön-Warlinge. Buvo tenai aštuoni kaliniai ir keli sargybiniai. Gyveno gražiuoju. Kaliniai pas ūkininkus į darbus vaikščiojo be palydovų. Kartais šiaip sau laisvai visokiais bizniais visi draugėje vertėsi. Tiktai vieną naktį netikėtai pabėgo iš tos komandos trys kaliniai lenkai.

– Kaipgi ten buvo, po velnių? – jau kelintą kartą klausia Mayeris, – jam vis atrodo, kad jis klausia pirmą kartą.

– Taigi mes atsikeliam rytą praustis, – pasakoja kalinys, stovėjęs viduryje, – žiūrim: langas atdaras. Langas atidarytas, ir tų trijų pabėgėlių nebėra...

– Kodėl jie pro langą lindo, ne pro duris?

– Kad durys buvo iš lauko užrakintos...

– Kurią valandą tai atsitiko?

– Nežinome, pone hauptšturmfiureri, miegojom. Nejutom. Kai pabudom, jų jau nebebuvo...

– Tai kurgi sargybiniai buvo?

– Sargybiniai užrakino mūsų duris ir nuėjo miegoti į savo patalpas...

– Ką gi jūs darėt pamatę, kad langas atdaras?

– Tuomet ir mes išlindome pro langą. Nuėjome pranešti sargybai apie tą nelaimingą įvykį...

– Ir sargyba – ką gi?

– Ką gi sargyba! Sargyba – nieko...

– Kurgi jūs ją radot?

– Jos patalpose. Pažadinom, pasakėm...

– Ką? Ką? Gerai miegojo sargyba?

– Taip, nieko sau... Kokią dešimtį minučių beldėmės, kol pažadinome...

– Tai kodėl gi jūs, po velnių, nebėgote?

– Kaipgi tai?.. Iš pagarbos valdžiai... Būtų netvarka...

– Še cigaretė, *blöde Sauhund,* rūkyk! – kemša Mayeris kaliniam po cigaretę ir sargybiniam vėl per veidelius pliaukši.

Iš užlagerinių komandų, gyvenusių toliau nuo Stutthofo, buvo galima lengviau pabėgti. Tenai dažniau ir sėkmingiau bėgdavo.

Kartą į lagerį grąžina su kitu vokiečių bėgliu mūsų seną pažįstamą, karvių melžėją ir gatvės muzikantą, donžuaną ir melagį, Willį Freiwaldą. Jis buvo išdūmęs iš darbo komandos Pölitze, netoli Stettino. Tos komandos seniūnas tuomet buvo Vacius Kozlovskis, o jos vyriausias darbo prižiūrėtojas, *Erster Vorarbeiter,* pats aukščiausias po Kozlovskio pareigūnas, buvo... jis pats, Willi Freiwald. Dabar jį pagavo Berlyno smuklėj bemuzikuojant.

– Freiwalde, Freiwalde, – ir tu bėgai! – priekaištauja jam Mayeris.

– Pone hauptšturmfiureri, – teisinasi Willis, – pas Kozlovskį buvo taip bloga, taip bloga, – kad aš nutariau pėsčias sugrįžti į Stutthofą...

– Betgi Berlynas, *blöde Sauhund,* nuo Pölitzo guli į priešingą pusę!..

– Kompaso neturėjau, pone hauptšturmfiureri... Paklydau šiek tiek... Patekus į Berlyną, kaip trupučiuką netruktelti, pone hauptšturmfiureri?..

1944 metais vasarop į lagerį atgabeno du anglu.

Keisti jie buvo tokie. Vienas gimęs Mančesteryje, kitas – Pietų Afrikoje. Bent jie patys taip sakėsi. Daiktų jie neturėjo jokių. Tiktai vienas jų nešės didžiausią maišą konservų, kurie iš jo buvo tučtuojau atimti: juos keli esesninkai pareigūnai savo tarpe broliškai pasidalijo.

Tuodu anglu kiekvieną kartą pasakojo kitokią istoriją, už ką ir kaip jie į lagerį pateko. Kažką jie painiojo ir suko, – fantaziją turėjo kriminaliniam romanam pakankamą.

– Oi, ne be reikalo jie atėjo į lagerį! – sakau aš mano kapui. – Man tiktai baisiai įdomu, kokiu būdu jie iš lagerio pabėgs!

Mayerį jie tačiau labai gražiai apsuko. Mayeris jais patikėjo. Po trijų mėnesių jie pateko į užsieninę komandą – į Gdanską, į laivų statybą, į uostą!

Po trijų savaičių iš Gdansko pranešimas: tuodu anglu sėdo į laivą ir išplaukė į Švediją.

– *Blöde Sauhund!* – rėkia supykęs Mayeris ir rašo Chemnitzui ant atskiro popierėlio: – *Echt englisch gemacht,* – grynai angliškai padaryta!

Taip, – iš užmiestinių komandų buvo galima pabėgti, bet iš paties lagerio – labai sunku. Ruseliai bėgo, šunes juos draskė, esesninkai juos mušė, Selonkė juos korė.

1944 metų vasarop rusai staiga liovėsi iš lagerio bebėgę. Visiškai nežinia kuriais sumetimais liovėsi – ir galas. Tą vasarą bėgimo srityje juos pavadavo latviai – visiškai tais pačiais rezultatais!

Latveliai bėgo, šunes juos draskė, esesninkai juos mušė, Selonkė juos korė, katorgininkai juos keikė...

Lageris dėl visa ko laikė šunų atskirą komandą, kuriai priklausė apie dvidešimtį keturkojų ir keliolika dvikojų SS uniforma. Dvikojai buvo grynos germanų veislės, keturkojai buvo daugiausia vilkų rasės, bet buvo ir maišyto kraujo. Pavyzdžiui, pats didžiausias jų tarpe plėšikas buvo visiškai nežinomos veislės juodas kudlotas milžinas, pats vienas suplėšęs daugiau dvidešimties žmonių.

Jų komandos viršininkas vadinosi *Hundeführer* – šunų vadas. Buvo dar ir *Hundemeister* – šunų meisteris, tačiau šis pavadinimas neatitiko turinio: jis šunų nedirbdavo, jis juos tik šerdavo.

Dvikojai šunes gyveno atskiruose mūriniuose namukuose, ir keturkojam šunim patalpos taip pat buvo prašmatnios.

Valgydavo jie visi puikiai, – gaudavo mėsos, kokios kaliniai niekuomet neregėjo, gaudavo sriubos, gaudavo specialiai kepamų pyragaičių. Gyveno jie gražiai ir taikiai. Bet, žinia, pasaulyje nieko nėra amžina: pasibaigė lageryje ir šuniška laimė.

Atsirado neregėti piktadariai, kurie vargšus šunelius ėmė apvaginėti, – pavagia, būdavo, šuneliam iš panosės mėsą, pyragaičius...

Žinoma, tai buvo neregėta kiaulystė. Tokių dalykų margasai Stutthofas dar nebuvo girdėjęs!

Buvo suorganizuota sargyba tokiam niekingam vagiui pagauti. Netrukus jisai ir buvo sugriebtas beeinant jam iš šunų kiemo su pilnomis kišenėmis šuniškų pyragaičių. Buvo tai

jaunas apsukrus berniokas, rusas iš pačios Maskvos, berods net gimnaziją baigęs.

– Stop! – šaukia jam sargybinis, – kur gavai pyragaičius?

– Va, iš kiemo pasiėmiau, iš šuniško dubenio...

– Meluoji! Kaipgi tu iš tokių šunų pyragaičius paimsi?

– Labai paprastai: nuėjau ir paėmiau...

– Ar gali parodyti, kaip tai padarei? Pakartoti?

– Kodėl ne? Labai prašau...

Berniokas eina į šunų kiemą. Trys vilkai slampinėja palaidi. Pamatę jį, jie pasišiaušė, iltis parodė, urgzti pradėjo. Jis gi ėmė su jais meiliai šnekučiuotis ir akimis jiem mirksėti. Šunes sustojo. Jis, ištraukęs iš kišenės, numetė jiem po pyragaitį. Jie, pribėgę prie pyragaičių, pauostė, pauostė juos ir ėmė ryti. Tuomet berniokas prislinko prie dubenio su šuniškais pyragaičiais. Viena ranka traukia iš kišenės pyragaičius, šunim po gabalą mėto, kita ranka pyragaičius iš dubenio į kišenę kemša. Ištuštino tris dubenis, šuneliam nieko nepaliko.

Žiūri šunų meisteris, išplėtęs akis, – tokių dalykų jis dar nebuvo matęs. Sako pagaliau jisai:

– Na, o tą didįjį, kudlių, gali apvogti?

– Kodėl ne? Labai prašom...

Šunų meisteris paleido didįjį galvažudį. Berniokas ir jį užkalbino, pamirksėjo jam, vieną kitą pyragaitį jam iš kišenės numetė, o jo visą šunišką dubenį ištuštino. Kudlius, iš godumo susigundęs į mėtomus pyragaičius, visą savo porciją prakišo.

– Kiaulės, ne šunes! – piktinosi meisteris, nežinodamas, kas tam vagiui daryti.

– Na, gerai... palauk, palauk... O tu į būdą nuvaryti šitą kudlotąjį šunį ar galėtum?

– Kodėl ne? Labai prašom...

Berniokas pasigriebė pirmą pasitaikiusį pagalį ir juo tuojau – makt – šuniui per kuprą – ir pasakė dar jam kažką tokio šuniško. Šuva gi – žinia, kaip šuva, – tuojau ėmė šaukti:

– Ai ai ai ai ai... – ir nudūmė į savo būdą, ir dar susirietė tenai.

– Tai skandalas! – keikėsi šunų meisteris, vesdamas negirdėtą vagį pas Mayerį.

– Kam gi tu tuos pyragaičius vagi? Argi jie skanūs? – kamantinėja Mayeris šuniškąjį vagį.

– Tamstai gal jie ir neskanūs būtų, – atsakinėja berniokas, – bet man, kai aš neturiu ko valgyti, labai skanūs.

Berniokas atsakinėjo sąmojingai. Tai buvo vienintelė pagauta vagystė lagerio istorijoje, kuri liko nebaudžiama. Mayeris įsakė išduoti berniokui didelį duonos kepalą, kad tiktai jis daugiau šunim gėdos nebedarytų.

Tačiau tie šunes kitą kartą apsikiaulino dar begėdiškiau.

1944 metų pavasarį atvežė lagerin du gudeliu nuo Gardino. Tėvą ir sūnų. Tėvui apie šešias dešimtis metų, sūnui – kokie dvidešimt penkeri. Abu jie buvo įsitikinę metodistai ar kažin kaip tenai kitaip tikėjo. Tiktai mėsos abudu nevalgydavo, kiaulienos ir vištienos. Jokios mėsos, vienu žodžiu. Ir šeštadienį švęsdavo, ne sekmadienį. Ir prieš esesninkus kepurių nesiimdavo. Ir tekdavo gi jiedviem už tai! Esesninkai numuša jiem kepurę, jie tučtuojau ją vėl užsideda. Kad

nenori kepurės nusiimti, galėtų gi be kepurės pabūti, bent kol esesninkas nueis po velnių. Bet jie taip nedarydavo. Prieš esesninką kepurę jie būtinai užsidėdavo.

Kepurę jie nusiimą tiktai prieš poną Dievą. O prieš tokius velnio tarnus, kokie buvo, jų nuomone, visi esesninkai, jie kepurių nesiimliosią ir be kepurės nestovėsią. Be to, tai jiem ir didelė nuodėmė būtų.

Baisiai ištvermingi buvo tiedu gudeliai. Net jų kepurės sukiužo nuo nuolatinio tąsymo, bet jie vis tiek savo nusistatymo nepakeitė: prieš esesninką jie būtinai turėjo būti su kepure!

Dar karščiau jiem buvo, kai jiedu atsisakė lageryje bet kokį darbą dirbti. Jie sutikdavo tiktai pašluoti tą vietą, kur bloko viršininkas vaikšto. Visi gi kiti lagerio darbai tarnauja esą karui ir velniui, – vienam ir kitam jie netarnausią. Karas esąs dar šlykštesnis už velnią.

Esesninkai nesigailėjo pastangų šitokiom mintim iš jų galvelių išmušti. Bet gudiškos galvos, pasirodo, buvusios itin kietos. Nepasidavė jokiom lazdom. Gudeliai savo nusistatymo nepakeitė. Sėdi, būdavo, su kepurėm gyvenamajame bloke ir nieko nedirba. Taip nieko jiem ir nebuvo galima padaryti, – darbingumo dvasios įmušti!

Valdžia, išėjusi iš kantrybės, pasodino juodu į bunkerį, – gal jie ten geruoju nusprogs. Sėdi jiedu sau bunkery – ir nieko! Nesprogsta. Jiem net jokio skirtumo nėra, blokas ar bunkeris. Jie bunkery tegauna tiktai duoną ir vandenį, bet ir bloke jie nieko kita nevalgydavo. Jie įtardavo, kad pietų sriuboje būta kažkokios mėsos pėdsako, – jiem tokia sriuba

buvo nuodėminga. Sėdi jiedu sau bunkeryje, duonele užkandžiauja, vandenėlį geria – ir nieko! Visiškai nieko jiem neatsitinka. Net neliesėja: vieni kaulai kaip buvo, taip ir liko.

Sėdi jie bunkeryje savaitę, sėdi kitą. Sėdi penktą, sėdi šeštą... Kolgi jie, po velnių, sėdės tenai?!

Valdžia vėl išeina iš kantrybės. Valdžia siunčia pas juos su pamokslu patį mokslingiausiąjį iš savo tarpo, – patį Klavaną.

Filosofijos rotenfiureris pasigavo tarkuoti sūnų, – galgi tas bus sukalbamesnis?

– Gi, – sako sūnui Klavanas, – judu čia, bunkeryje, nugeibsite. Na, senis tiek to, jam jau, šiaip ar taip, ir mirti būtų ne prošal, bet tu gi – jaunas. Tau gyventi reikia. Pagalvok tiktai!

– Aš kaip tiktai ir noriu mirti, – nenoromis panosėje murma sūnus.

– Kaip tai mirti nori? – stebisi Klavanas. – Žiūrėk, mergelę dar kokią susirasi. Vesi, vaikučių susilauksi... Argi negera gyventi? Argi tu vesti nenori?

– Ne! – bamba savo panosėje metodiškasis sūnus, – su tokiais galvažudžiais, kaip tu ir visi kiti esesninkai, gyventi kartu aš nenoriu. Man gėda kartu su jumis gyventi, – štai kas!

Klavanas, it šunelis paspraudęs uodegą, dūlina pas Mayerį pranešti liūdnus savo misijos vaisius.

Kartą tuodu gudeliu išvedė iš bunkerio pasivaikščioti. Taip sau, saulaitėje pasišildyti, bunkeryje vis dėlto vėsoka kiek... Pakeliui užsukdino juos bevaikščiojant į šunų kiemą. Ten

tarytum tyčia buvo jau palaidi keli vilkai ir tasai didysis razbaininkas – kudlius. Keistokas kiek buvo tasai sutapimas.

Suurzgė, susiraukė šunes, iltimis pakaleno. Vampsėdami prie gudelių pribėgo. Pribėgę pauostė, pauostė, pečiais truputį patraukė. Pakėlę snukius, žvilgterėjo į gudelių neskustus smakrus, uodegomis pavizgino.

Neee! Vegetariškos mėsos jie neėsią, – nutarė šunes ir nustrakaliojo prie varčios su savo šuniškais reikalais.

Valdžia kovą su tais gudeliais aiškiai prakišo:

– Nei jie bunkeryje badu stimpa, nei juos šunes drasko, kas gi jie – šventieji ar kas, po velnių?!

Abu juodu grąžino į bloką sėdėti. Jokio darbo dirbti juos nebevertė. Su esesninkais galėjo kalbėtis sėdėdami ir su kepurėmis. Valdžios visos pozicijos sugriuvo. Po kelių savaičių juodu išvežė į kitą, į Buchenvaldo lagerį.

Šunim tačiau išėjo daug prasčiau negu tiem gudeliam. Šunų autoritetas lageryje visiškai krito. Visi jiem ilgą nosį rodė ir liežuvius jiem kaišiojo. Nusivylusi valdžia sumažino jiem mėsos porciją ir vietoj pyragaičių kažkokią košę jiem krėtė, – tokią šlykščią, kad niekas jos iš jų nebevogė.

Valdžia nustojo šunis besiuntinėjusi pabėgusių latvelių gaudyti. Vieton jų valdžia siuntė blokavus, šreiberius ir kapus, – visą rują. Ir šie per lagerio sklypą bėgo grynai šuniškai.

Lep lep lep, lekataj lekataj, – lėkė dvikojė ruja.

Lėkė, šniukštinėjo, uostė. O suradusi kur pasislėpusį, išsigandusį bėglį, plėšė jį ir draskė ne blogiau už savo sėbrus – keturkojus bankrotus...

1943 metų rudeniop kokių trijų kilometrų atstumu nuo mūsų lagerio pradėjo statyti kitą lagerį, tiktai daug mažesnį už mūsiškį. Naujoji statyba buvo pavadinta *Germanenlager.* Buvo mum gražaus galvosūkio, kokie gi germanai tame lageryje kalės? Pas mus buvo ir vokiečių, ir olandų, ir švedų, ir norvegų, ir amerikiečių, ir anglų, – atrodo, visi gi jie buvo germanų rasės. Ar yra dar kokia mum nežinoma germanų rasės atžala, – tikra, veislinė, kad jos nebūtų galima su kitomis maišyti?

Germanų lageris Naujiem metam buvo visiškai gatavas, bet stovėjo tuščias. Tiktai 1944 metų kovo mėnesį atgabeno tam lageriui gyventojus – 265 norvegų policininkus.

Atvažiavo jie visi civiliai apsirengę. Faktinai tai buvo įvairūs aukštesnieji policijos valdininkai, daugumas jų – su aukštuoju mokslu, keli – net universiteto profesoriai. Visi jie buvo aukšti gražūs vyrai, atletai. Puikiai išauklėti džentelmenai. Nuoširdūs, malonūs. Labai geri kolegos.

Suėmė juos be jokio tardymo ir teismo, atidangino į Stutthofą. Matyti, suimti juos rengės jau anksčiau, nes patalpos jiem buvo jau prieš kelis mėnesius užusakytos.

Lagerio valdžia elgėsi su jais labai mandagiai, anaiptol ne kaip su mumis. Aprengė juos ne katorgininkų drabužiais, bet... italų kariška uniforma! Užtat lageris juos tučtuojau praminė:

– Badoglio gvardija!

Maistą jiem davė dvigubą, – iš mūsų virtuvės pilną porciją

ir iš SS virtuvės kareivišką pilną porciją. O mūsų lietuviškasai blokas juos rūkalais pradėjo šelpti, už ką jie mum vėliau labai gausiai atsilygino tikromis norvegiškomis silkėmis, kurias jie gaudavo didelėmis bačkomis. Buvo jų lageriui paskirtas specialus, gyvenęs drauge su jais gydytojas, – pradžioje lenkas, paskui lietuvis, medicinos profesorius.

Jų gyvenimo tvarka buvo visiškai kita. Kėlėsi jie 2–3 valandom vėliau negu mes visi. Jokio darbo jie nedirbo, – niekas jiem jo ir nesiūlė. Privaloma jiem buvo tiktai kokia valanda ar dvi kasdien pasigimnastikuoti.

Padėtis jų buvo labai keista. Aišku buvo, kad ji ilgai tverti negalės. Policija tokių ceremonijų niekuomet prieš gera nedaro.

Jiem kaip bloko fiureris buvo pristatytas SS feldfebelis pusdanis Petersenas, kuris su norvegais labai gražiai sugyveno, – jautėsi tenai kaip jų bloko narys.

Staiga komendantas paveda Petersenui pradėti norvegus politiškai šviesti, – pavaryti jų tarpe nacišką propagandą. Šiaip lageryje jokia politinė propaganda niekuomet nebuvo varoma. Mes visi buvome laikomi žuvusia, savo amželį atgyvenusia publika. Nebuvo prasmės su mumis ir laikas begaišti, – gyvenimui mes buvome nereikalingi. Su norvegais, matyti, buvo numatyta kitaip pasielgti.

Įsakymas yra įsakymas! Vargšelis Petersenas eina politinės išminties norvegų mokyti! Po savaitės jisai, visas susirūpinęs, grįžta pas komendantą.

– Negaliu! – sako komendantui Petersenas, – jie beveik visi su aukštuoju mokslu, universitetą baigę... Ko gi aš, ne-

mokša būdamas, galiu juos išmokyti? Tiktai mokslą kompromituoju...

Petersenas tiesą sakė. Norvegai gražiai pajuokdavo jį. Komendantui pakako proto šitokiam dalykui suprasti, – Petersenui tokia nenupelnyta bausmė buvo nuimta.

Po mėnesio mūsų norvegam buvo pristatytas kitas mokytojas. Hauptšturmfiureris, vadinas, kaip ir kapitonas. Juoda SS uniforma. Norvegas kvislingininkas, specialiai iš Norvegijos išrašytas. Tas jau griebė mūsų bičiulius nagan. Dirbo nuoširdžiai ir piktai.

– Ką? Jūs norite veltui vokišką duoną valgyti?! – postringavo jisai norvegiškiem policininkam. – Manote, kad jus čia ilgai taip ir laikys kaip lėles? Aš jus perspėju, turite įsijungti į bendrą kovą prieš germanizmo priešą...

Kraipė galvas norvegai, pamokslų klausydami. Priešintis atvirai nesipriešino, bet ir į kvislingišką biznį nesidėjo. Šypsojos tiktai sau panosėje, nieko nesakydami, velniai žino, ką manydami. Matyti, juodasai norvegų išgama gestapininkas nelabai gerai pasisakydavo apie juos Mayeriui, kad šis pradėjo keikti. Pradžioje vis dar už akių, paskui gi – ir akyse. *Blöde Sauhund,* – ir šnekėk tu su juo!

Rugiapjūtės metu Mayeris pradėjo ir norvegus klibinti į darbus, – siuntinėti į kaimus javų doroti:

– Karas esą eina dėl Europos kultūros, kiti kraują lieja, o jūs čia tinginiaujat! Turite padėti, – geruoju! Reikia – tai reiškia, ką gi darysi! Sudarė norvegai darbo komandą ir eina rugiapjūtėn. Tačiau po keleto dienų Mayeris jau rieja juos:

– Jūs, tinginiai! *Blöde Sauhund,* jūs nenorite darbo dirbti? Sabotažas? Ką?!

Vokiečių ūkininkai norvegais darbininkais buvo smarkiai nepatenkinti. Lenkų, rusų kalinį darbininką jie galėjo stumdyti ir lamdyti, kaip nori, – šie darbininkai jokių teisių neturėjo. Norvegai gi gyvena savo protu. Ūkininko smarkavimu šypsosi, jo grūmojimų visiškai nesibaido. Vokiečių ūkininkai ir pasiskundė norvegais Mayeriui, – šitokių darbininkų jiem esą daugiau nereikia...

Mayeris norvegų į kaimą daugiau nebesiunčia, – vietoje juos keikia. Pagaliau jis ėmė jiems primygtinai siūlyti užsidėti vokišką SS uniformą su norvegišku ženkliuku ir perimti lagerio apsaugą. Norvegai tiktai nusijuokė dėl tokio pasiūlymo. Mayeris ėmė jiem visokiais velniais grūmoti. Juodasai kvislingininkas pamokslininkas dingo iš lagerio.

Pagaliau norvegai gauna iš komendanto raštą – ultimatumą.

Lagerio istorijoje negirdėtas dalykas, kad pats komendantas rašytų kaliniam raštą! Bet šį kartą – parašė, reikalaudamas, kad iki rugsėjo 10 dienos jie apsispręstų ir perimtų lagerio sargybą. Rugsėjo 10 dieną norvegai atsako komendantui taip pat raštu.

Esą jie prisiekė savo karaliui ištikimybę. Jie esą garbės žmonės. Kol karalius jų iš priesaikos neatleidžiąs, jie negalį priesaikos laužyti, negalį niekam kitam prisiekti, todėl ir negalį užsimauti vokiškos SS uniformos.

Dėl tokio norvegų rašto įsiutęs komendantas rašo jiem naują notą, kviesdamas dar kartą apsidūmoti ir pradėti tarnybą spalio mėnesio 1 dieną. Komendantas rašė jiem notoje: esą jūsų

tasai norvegiškas karalius patsai pasidarė išdavikas ir savo visas priesaikas sulaužė ir tapo vokiečių tautos ir germanų rasės priešas. Jei pasiliksite ištikimi savo tam karaliui išdavikui, tuo pačiu ir jūs tapsite vokiečių tautos ir germanų veislės nedraugai, ir kaip tokie toliau būsite traktuojami.

Komendantas prirašė dešimtį punktų, įvardydamas visokias bausmes norvegam už nepaklusnumą. Pagaliau prigrūmojo išveždinsiąs juos į kitą lagerį, bjauresnį, į lagerių centrą, Oranienburgą, kur jiem būsią visiškai prasti pyragai.

Norvegai ir antrąjį komendanto ultimatumą vieningai atmetė.

Valdžia pyko. Valdžia siuto. Bet vis dėlto visų savo grūmojimų įvykdyti neišdrįso. Atėmė tiktai iš jų SS virtuvės valgį, bet tuo jų nenugąsdino. Jie gaudavo iš Norvegų ir Švedų Raudonojo Kryžiaus tokius turtingus siuntinius, kad galėjo visiškai gerai išsiversti ir be jokio lagerinio valgio.

Mayeris įkinkė norvegus į pačius sunkiausius ir bjauriausius darbus. Pristatė akmenis nešioti ir skaldyti, plentus plūkti, iš miško rąstus vietoj arklių tampyti, asenizacijos vežimus vežioti. Dirbo plušo norvegai, bet į SS eiles nestojo.

Kiti norvegai iš pasipiktinimo Mayerio elgesiu mirti pradėjo. Šitoksai norvegų nesocialumas savo rėžtu ir Mayerio dvasioje sukėlė pasipiktinimo audrą: keletą norvegų palaidojęs ir, matyti, iš Berlyno gavęs gerokai velnių, likusius norvegus Mayeris toliau ramybėje paliko.

Griežė jis prieš juos dantį, bet į darbus jų nebevarė.

Vikingų palikuonys pasirodė esą verti savo garsių pranokėjų vardo.

Mayeris vis dėlto ilgai dar negalėjo atsipeikėti, kad norvegų atkaklumas taip sugadino germanų rasės reputaciją. Tuo tarpu į lagerį buvo atvaryta didžiulė minia suomių prekybos jūrininkų – su žmonomis ir vaikais. Šiuos visus jūrininkus Mayeris apgyvendino germanų lageryje, šalia norvegų, matyti, tikėdamasis, ar suomių jūrininkai neparodys kartais padoresnių germanų veislės savumų...

XLV. WEHRMACHTO INVAZIJA

1944 metų vasarop po lagerį pradėjo sklisti vis labiau visus jaudiną gandai. Esą konfliktas tarp vokiečių kariuomenės ir Himlerio SS organizacijos tiek paaštrėjęs, kad kariuomenė visą organizaciją paimsianti į savo nagą. Organizacijos centrą kariuomenė išvarysianti šunim šėko pjauti, o eilinius esesninkus pasiųsianti į frontą. Visus koncentracijos lagerius perimsianti kariuomenė, bylas peržiūrėsianti, nekaltuosius paleisianti, lagerin pasodinsianti galvažudžius esesninkus... Širdys smarkiai plakėsi tokių gandų besiklausant, – ir kaliniam, ir esesninkam.

Pačiame gandų plitimo įkarštyje į lagerį atvyko pareigom eiti vermachto kapitonas Zette – kaip antras *Schutzlagerführer,* lagerio viršininkas, oficialiai – lygiom teisėm su Mayeriu, ir trys kariuomenės feldfebeliai: Berger, Pomorin ir Jahnke – blokų vadų pareigom.

Lagerio esesninkai nuknarino nosis, – ir jiem atrodė, kad gandai jau realizuojasi, – kad jų šiltos auksinės dienelės jau

baigiasi. Juo labiau kad vermachtiečiai pradėjo labai išdidžiai elgtis, – į esesninkų sveikinimus neatsakinėja, visur kiša savo nosį, trukdo produktų organizaciją, bičiuliškai sveikinasi su kaliniais ir šnekučiuojasi su jais...

Feldfebelis J a h n k e iš Gumbinės, matyti, kadaise buvęs lietuvis Jankus, vaikščiojo po lagerį ir atvirai kaliniam pasakojo, kad šitas pragaras nebeilgai tęsis, kad visa greitai būsią kitaip. O feldfebelis B e r g e r iškirto dar nuostabesnį pokštą.

Tuomet į mūsų lagerį jau buvo atvarytas gerokas skaičius žydžių iš Lietuvos. Jos buvo apgyvendintos atskiruose barakuose ir blokavuoju jom buvo paskirtas toksai M a x, lenkas, gimęs Berlyne, pavyzdingas mušeika ir sadistas.

Jis, pasidaręs žydžių blokavuoju, baisiai mušdavo moteris. Tokį jo darbą ir pamatė feldfebelis Bergeris. sustabdė jis Maxą. Liūtu subliovė:

– Kaip tu, niekše, drįsti moteris mušti?! A?! Aš – penkerius metus fronte feldfebelis buvau ir nieko nemušiau, bet šitokios niekšybės dabar aš negaliu praleisti!

Bergeris buvo storas, diržingas vyras. Boksininko pavyzdžiu atsiraitė rankoves ir tarė Maxui:

– Dabar laikykis tu, Halunke!

Bergerio, matyti, kadaise boksininko būta: taip jisai nušvitino Maxo veidelius, kad jis kokią savaitę sutinęs vaikščiojo, tarytum vietoje nuosavos galvos kopūstą būtų nešiojęs.

– Tfu, koks bjaurybė! – keikėsi Bergeris, išeidamas iš žydžių gyvenamosios užtvaros.

Kas ir bekalbėti, vermachto invazija sukėlė lageryje daugybę kalbų ir triukšmo. Juo labiau kad Gdansko srities karo komendantas pranešė, jog lageryje esančios ginkluotos jėgos priklauso jo žiniai ir nuožiūrai.

Suirzo, subruzdo visa SS vadovybė. Komendantas išūžė į Berlyną lėktuvu, Mayeris – sunkvežimiu išbildėjo. Po kelių dienų jie grįžo atgal aprimę, nuskaidrintais veidais. Patylom kažkam ruošės.

Praslinko dar kelios dienos. Įvyko garsioji pasikėsinimo prieš Hitlerį komedija, davusi progos išgliaudyti vermachto žmones.

Lageryje padėtis iš karto pragiedrėjo. Buvo aišku, kad vermachtas savo kovą su Himleriu galutinai prakišo, – kad vermachto vadovybės likučiai turės nusilenkti prieš SS padą. Visa tai netruko atsiliepti bendroje lagerio padėtyje.

Feldfebelis Bergeris tučtuojau buvo išgrūstas į Bydgoščą vadovauti žydžių komandai požeminiuose dinamito fabrikuose. Likusieji lageryje vermachtiečiai buvo tuojau įjungti į... SS eiles. Kapitonas Zettė, tiesa, niekaip nesugebėjo pasisiūdinti SS uniformos, – vaikščiojo ir toliau su sena kariška. Užtat Mayeris neįsileido jo į jokius lagerio reikalus. Zettė ne tiktai negavo jokio darbo kambario, jis net jam skirtos darbo kėdės neturėjo. Kelis mėnesius slankiojo vargšas po lagerį, visiškai neturėdamas, kas veikti. Šiukšles po kiemą lazdele krapštinėjo, sagas ir siūlus rankiojo, palei beržą kažką graibė. Gaila buvo žiūrėti, kaip tas žmogelis vargsta be darbo. Kaip Chemnitzas ir mažesnieji faraonėliai tyčiojas juo!

Tiesą pasakius, kapitonas Zettė menkysta ir buvo. Nemokėjo garbingai vyriškai laikytis. Kur jam prasidėti tampytis su tokiu patyrusiu krokodilu – Mayeriu!

Likusieji felfebeliai, Jahnke ir Pomorin, taip pat iš Gumbinės, gavo užsimauti SS uniformą.

Pomorinas buvo ramus, paklusnus avinėlis, iš profesijos – gelumbės pirklys, prisisiuvo SS ženklus, žiūrinėja savo skvernus ir šypsosi skersa lūpa it pasakos kvailys, geležėlę radęs. Jahnkė gi – purtėsi ir spjaudėsi. Vaikščiodamas palei kalinių barakus, keikė visus esesninkus, pasikratydamas iš pasibjaurėjimo.

Jam tikrai buvo sunku. Jis buvo pagyvenęs žmogus, baigęs universitetą teisininkas, kultūringas, apsišvietęs – ir likimas tėškė jį į tokią tarnybą, į tokią kompaniją! Pagaliau jam buvo visiškai aiškios ir karo likimo perspektyvos.

Jis dažnai tardavosi su įtakingais kaliniais, kas čia padarius, kad iš SS eilių tarpo galėtų jis patekti į lagerį kaip kalinys, – jam tai esą būtų vienintelis išsigelbėjimas...

Jis jau buvo susitaręs, kuriame bloke kaliniu apsigyvens.

Po kelių savaičių išlėkė iš lagerio Pomorinas: tai jisai vidujėje lagerio sargyboje pražiopsojo tą moterį rusę, kuri pasisakė išeinanti pėsčia į Ukrainą – ir dingo be pėdsako. Už tokią žioplystę gavo jis tris mėnesius patsai pasėdėti Matzkau lageryje, kur buvo sodinami nusikaltę esesninkai.

Jahnkei gi vis nesisekė. Jis, mažai težiūrėdamas savo tarnybos, nuolat girtuokliavo su kaliniais.

Ateina, būdavo, Chemnitzas varyti jo iš kalinių barako.

– Lauk iš mano akių! – šaukdavo jam Jahnkė. – Tu, pien-

burni, kai pabūsi penkerius metus fronte kaip aš, tai tuomet galėsi su manimi kalbėti! Gera čia tau su kaliniais kariauti, – pabandyk pakariauti fronte!

Chemnitzas, nieko nepešęs, išeidavo. Jahnkė savo revolverį atiduodavo bloko šreiberiui ir guldavo į kalinių lovą. Už tokius darbus komendantas sodindavo jį keliom dienom į bunkerį, bet iš tarnybos nepaleisdavo.

Bunkeryje atsėdėjęs skirtąją porciją, Jahnkė barakuose pradėdavo visa vėl iš pradžios: keikė esesninkus ir girtuokliavo.

Beevakuojant Stutthofo lagerį, Jahnkė buvo vienas iš palydovų kalinių kolonos, kurios vadu buvo paskirtas SS feldfebelis M i l k a u, kilęs iš Tilžės, visuomet labai gyręs Mažeikių bravoro alų ir svajojęs po karo įsigyti Lietuvoje kolonialinių prekių krautuvėlę. Buvo gyvenęs jisai Kretingoje ir mokėjo šiek tiek lietuviškai. Jis buvo toks vagis ir banditas, kad pakeliui prieš jį pakėlė maištą ne tiktai kaliniai, bet ir esesninkai. Mayeris buvo priverstas pašalinti jį iš kolonos vado pareigų, – jo vieton paskyrė Jahnkę.

Kalinių kolonai susidūrus su Raudonosios armijos tankų daliniu, Jahnkė žuvo nuo tankisto kulkos, nesuspėjęs įgyvendinti savo svajonės – pasidaryti kaliniu katorgininku.

Taip pasibaigė visa vermachto invazija į Himmlerio karalystės reikalus.

Lageryje kalinių reikalam buvo įsteigta krautuvėlė, oficialiai kantine vadinama. Joje pirkti galėjo visi kaliniai, kurie tik pinigų turėjo. Pinigai buvo gaunami šitokiu būdu.

Iš naujoko, patekusio į lagerį, visi pinigai buvo tuojau atimami ir deponuojami raštinėje pas Hapkę. Šiokie ar tokie pinigai, bet kokia valiuta, kaliniam pas save turėti buvo griežtai draudžiama. Iš tų deponuotų pinigų kalinys galėdavo kas 4–6 savaitės gauti po penkiolika markių, ne banknotais, bet tam tikrais kuponais, kurie kantinėje buvo imami vietoj banknotų, – vėliau kantinė su Hapkės įstaiga atsiskaitydavo.

Kadangi į kalinių kantinę nuolat lįsdavo esesninkai, kurie kalinių kuponų neturėdavo, tai kantinė priimdavo ir banknotus. Tai buvo labai patogu įvairiem lagerio galiūnam ir biznieriam.

Laisvų banknotų lageryje visuomet būdavo. Apsukresni naujokai sugebėdavo nusukti pinigus, – ne visus atiduodavo į kasą. Kiti užmiršdavo pinigus drabužių kišenėse, kuriuos drabužininkai surasdavo ir netrukdavo paleisti į apyvartą. Ateidavo pinigai ir iš laisvės, per įvairias darbo komandas ir laisvai samdomus darbininkus meisterius, – už lageryje pagrobtus ir į laisvę iššmugeliuotus daiktus. Pinigų lageryje būdavo. Kai Lėmanas ar Selonkė sėsdavo kortom lošti, ant stalo gulėdavo šimtai ir tūkstančiai markių. Kortomis lošti, ypač iš pinigų, lageryje buvo griežtai draudžiama, – kortomis lošė visuos blokuos, lošė iš pinigų, kartais – labai didelių.

1944 metais pavasarį buvo įvesta lageryje „valiutos reforma“. Buvo įvesti vadinamieji pasižymėję katorgininkai – *Bevorzugte Häftlinge.* Jie vaikščiojo prisisiuvę ant rankovių raidę V, galėjo nešioti ilgus plaukus ir kas savaitę rašyti bei gauti laiškus. Šitokį laipsnį duodavo įvairiem raštininkam, amatninkam, meisteriam, kapam, blokaviem, šreiberiam, vienam kitam ir iš eilinių kalinių. Kadangi už darbą lageryje iš principo nebuvo mokama, tai šitokiem pasižymėjėliam išduodavo darbo premijas kas savaitę, neva už gerą darbą, nuo vienos markės iki keturių penkių, išmokamas atskirais tam tikrais bonais. Kiekvienas, gavęs premijos, galėjo pasiimti iš savo einamosios sąskaitos lygiai tiek pat, kiek jis premijos gavo. Per mėnesį jis galėjo turėti tokiu būdu 30–45 markes, už kurias galėjo kantinėje pirkti visa, kas tenai buvo. Šiuo atžvilgiu pasižymėjėliai buvo daug geresnėje padėtyje negu garbės katorgininkai. Kadangi šiem pastariesiem darbas buvo neprivalomas, jie negalėjo užimti jokios etatinės vietos, jie negalėjo gauti ir jokios premijos. Jiem tiktai išimties keliu buvo leidžiama iš savo einamosios sąskaitos kas mėnesį pasiimti po 15 markių. Užtat jie atsigriebdavo kiek kitokiu būdu.

Kadangi mūsų blokas garsėjo kaip vienintelis blokas, kuris maisto nevagia, tai jis dažnai buvo kviečiamas į pagalbinius virtuvės darbus. Buvo jisai sudaręs pastovią darbo artelę iš 15–30 narių produktam iš sunkvežimių krauti į sandėlius. Artelė kiekvienu metu, dieną ar naktį, turėjo pasiruošti stoti į darbą. Už savo darbą artelė neoficialiai gaudavo tam tikrą atlyginimą tais pačiais produktais, – lageryje, žinoma,

tai buvo labai didelis daiktas. Kiti eidavo į kitokius darbus – daržovių doroti, kopūstų pjaustyti ir spausti, ir panašiai. Čia gaunamas natūralus atlyginimas atstodavo pinigines premijas.

Visi kiti kaliniai, neturėję pasižymėjėlio laipsnio, jokių premijų negaudavo ir todėl iš savo einamosios sąskaitos taip pat nieko negalėjo pasiimti. Tuo tarpu banknotai kantinėje priiminėti buvo jau griežtai draudžiama.

Šitokių pasižymėjėlių kalinių buvo palyginti nedaug. Visi kiti kaliniai neturėjo nė pfeningo, – kantinėje negalėjo nieko pirkti. Nežiūrint visos kantinės prekių menkystos, ji vis dėlto kalinio gyvenime buvo labai didelis daiktas. Ten būdavo galima nusipirkti įvairiais laikais kokio apipuvusio sūrio, išvirtų raudonų burokėlių, mineralinio vandens, bulvių, salotų, ridikėlių, žuvies, morkų. Visa tai buvo labai žymus priedas prie lagerio maisto, – visa tai buvo daug švariau pagaminama negu virtuvėje. Visokie gražeivos gaudavo dar ten skustuvėlių, kremo, įvairios pastos, net beržo vandens. O kas visų svarbiausia – kantinėje galima buvo gauti rūkalų. Visuose gi kalėjimuose pasaulyje papirosai ir taboka kalinių prekyboje atstoja aukso valiutą. Už ją visuomet pirksi ir duonos, ir sriubos, ir margarino, ir kita ką. 1943 metais buvo galima laisvai gauti pirkti už visus turimus pinigus labai gerų rūkalų. 1944 metais buvo jau kiek sunkiau, bet vis dėlto piningi kaliniai rūkalų turėjo daugiau negu vokiečiai laisvėje ar net eiliniai esesninkai. Tai atsitikdavo šitokiu būdu.

Visas kantinės pelnas ėjo SS organizacijos naudai. Kantinės priešaky stovėjo SS kareivis, o dirbo – kaliniai. Kokias

prekes į lagerį atgabensi – kaliniai vis tiek išpirks: kurgi kitur padės jie savo bonus? SS organizacija suinteresuota prekių atvežti, – ji gi iš to labai gerai pelnosi, kainas nustato, kokias nori, aukštesnes negu viešojoje rinkoje. Ir prekių SS organizacija greičiau gaus negu kokia privati krautuvėlė. Pagaliau visa tai, kas atlikdavo iš SS atskiros kantinės, eidavo į kalinių kantinę.

Darbas kantinėje kaliniam buvo vienas pačių geriausių lageryje.

Ilgą laiką čia dirbo tiktai vienas kalinys, lenkas, iš profesijos – smuklininkas, kurio du sūnus vokiečiai buvo paėmę į kariuomenę, ir jie žuvo fronte, o jis pats – penktus metus lageryje plūkėsi. Vėliau – jis gavo padėjėją, į lagerio pabaigą – net du padėjėju turėjo.

Kantinės darbininkai buvo turtingi žmonės, pasilaiką labai gražiai. Jie ir gyveno pačioje kantinėje, ir į lagerinį valgį nė iš tolo nežiūrėjo. Valgį jie turėjo savo – iš savo pajamų.

Perkąs kokią prekę kalinys duoda kantininkui iškirpti kuponą iš bendro lapo. Kantininkas iškerpa, kiek jis nori. Patikrinti nė nebandyk – gausi tiktai į snukį – ir tuo viskas baigsis.

Nusiperka kalinys pastos dantim, sumoka pusantros markės, – kaliniui tai labai dideli pinigai. Pačiupinėja kalinys nupirktąją pastą: pasenusi, sukietėjusi, trupėte trupa, bet iš makšties nelenda. Ką gi kalinys veiks su tokia pasta. Prašo jisai kantinėje pastą pakeisti, mokėjęs gi jis pusantros markės! Vietoj naujos pastos kalinys gauna kumščiu į snukį. Pasivijęs kalinį, kantininkas dar šūkteli jam:

– Kvaily! Pastą ant duonos vietoj sūrio užsidėk ir suvalgyk! – tyčiojasi kantininkas ir paspiria kalinį it mėšlą nuo šakių.

Eina kalinys šalin ašarodamas, – nieko kita jam ir nebeliko veikti.

Iš tokių dalykų kantininkai turėjo didelių pajamų. Prekes kantininkai mokėjo pardavinėti.

Pati svarbiausia prekė – rūkalai. Gavę rūkalų transportą, kantininkai jo viso neišparduos, – gera jų dalis eina į slaptas dėžes. Kaliniai, prisipirkę rūkalų, bežiūrint juos sučiulpia arba kortomis pralošia. Rūkalų lageryje nebėr. Rūkytojai staugte staugia, trokšdami tos smilkstančios smarvės. Kantinėje rūkalų yra beveik visuomet, bet ne kiekvienas jų iš ten gaus. Gaus tik tasai, kuris su kantininkais ryšius turi, kas moka kantininkam papataikauti, padilgyti jų neišpasakytai išbujojusią savimylą, – kas gali kantininkam dovanų duoti – bulvių, pieno, margarino, dešros... Oficialiai moterim lageryje rūkyti buvo draudžiama, rūkalai jom buvo neparduodami. Bet jos vis dėlto tenai jų gaudavo, – kantininkai turėjo puikius skalbinius, kojines, nosinaites, puloverius, jų drabužiai buvo visuomet išlyginti.

Kartą komendantas ruošė kažkokį balių, – jam specialiai iš Gdansko vežė penkias kažkokias brangias žuvis. Bevežant pakeliui žuvo dvi žuvys. Kratė daužė visą transportą – niekur nerado. Vežėjai aiškinosi, esą važiuojant keltu per Vyslą tos žuvelės turbūt būsiančios į vandenį striktelėjusios. Į šnerves jie gavo už tokį išmintingą pasiaiškinimą. Tiktai į šnerves gavo, – šiaip nieko bloga jiem nebuvo. O brangią-

sias komendanto baliaus žuveles surijo kantininkai, gražiai jas su sviestu išsikepę.

Kantinė pardavinėjo popierių laiškam, vokus, pašto ženklus. Nori rašyti laišką – gražiai sugyvenk su kantininkais. Šiaipgi vis ko nors negausi: arba popieriaus, arba voko, arba ženklo: be vieno iš tų dalykų laiško vie tiek neparašysi.

Su kantine reikalų turėjo vyrai ir moterys. Kantinė darėsi ir tarpininkas meilės reikaluose. Per kantinę dažnai ėjo ir meilės laiškai, ir dovanos. Vacelis Kozlovskis dovanas savo merguželei visuomet palikdavo kantinėje, o ši jas atiduodavo ne adresatei, bet jos tikrajam mylimajam, – kelias buvo daug trumpesnis. Prie kantinės Vacius ir pagavo savo nelabąjį konkurentą, – ten jis jam ir kaulus patratino.

Kantininkai draugavosi tiktai su įtakingais kaliniais. Visuose blokuose jie buvo laukiami garbingi svečiai. Per įvairius susibuvimus blokuose, pavyzdžiui, boksinius pasisnukiavimus, kantininkus pasitikdavo blokavieji, šreiberiai, kapai... Sodindavo juos į pačias garbingiausias vietas... it garbingus pirklius.

O! – galima gyventi pasaulyje, turint savo galvą ir svetimų prekių!

XLVII. MOTERIŠKOJI PUSĖ

Moterų padėtis lageryje, apskritai imant, buvo nepalyginti geresnė už vyrų padėtį, – jų tarpe ir mirimų skaičius buvo nežymus.

1943 metų pradžioje jų buvo apie 500 galvų. Netrukus jų prisirinko iki tūkstančio, bet viduvasaryje buvo su jomis gana žiauriai pasielgta: apie penkis šimtus moterų buvo išgabenta į specialų moterų lagerį – Ravensbrucką, tikrą moterų vienuolyną, be jokios vyriškos priemaišos.

Graudūs buvo moterų su Stutthofu atsiskyrimo vaizdai! Kiek romanų pirma laiko nutraukta, kiek liepsnojančių širdžių šaltu vandeniu užlieta!

Kukčiojo kliuksėjo moteriškoji pusė, tokion nemalonion kelionėn besiruošdama. Vyrai taip pat ne geriau atrodė, prie spygliuotų tvoros vielų it musės prilipę. Valdžia vis dėlto atsižiūrėjo plėšomųjų širdžių skausmo: moteris išvedė iš lagerio kitais neįprastais keliais, – sutaupė kelis kibirus išsiskyrimo ašarų. Vyrai, tokios kiaulystės iš valdžios pusės nelaukę, buvo visiškai tam nepasiruošę, – pražiopsojo visą transportą.

Kaip jautėsi išvažiuodamos išvežamos moterys – istorija nežino. Gi įsimylėję vyrai labai graudžiai vargo. Mažiausia dvi savaiti klampinėjo it apglušę. Paskui – šiaip taip nusiramino: ką gi kita jie galėjo ir daryti? Juo labiau kad netrukus privažiavo į lagerį dar daugiau moterų, kurios taip pat ir dailius veidelius, ir lieknus liemenėlius, ir meilės ištroškusias širdeles turėjo...

Moterų darbas vykdavo pastogėje. Tiktai išimtiniais atvejais jos pasirodydavo ir plyname lauke, pavyzdžiui, pas ūkininkus rugiapjūtės darbuose. Jos bulves virtuvei skusdavo, – viena kita bulvelė ir jom pasilikdavo – tai buvo geras daiktas. Jos aptarnaudavo ir SS karininkų valgyklą. Jos at-

likdavo ruošos darbus visose didžiulėse raudonųjų mūrų – komendantūros patalpose. Jos atlikdavo tarnaičių bei auklių darbus ir privačiuose butuose – pas komendantą, Mayerį, Chemnitzą ir kitur. Moterų rankose buvo drabužiai, kojinės, puloveriai, skalbiniai, – jų priežiūra, saugojimas, taisymas, lopymas, siuvimas ir skalbimas.

Tiesa, skalbykloje darbas buvo sunkus ir nemalonus, – nuolat vis garuose moterys būdavo paskendusios, bet visur kitur, palyginti su vyrų darbu, moterim buvo daug lengviau. Juo labiau kad tas moterų darbas dažnai buvo labai pelningas. Turint savo žinioje tokį brangų turtą, kaip skalbiniai, kojinės, puloveriai, pasiturintiem kaliniam visuomet buvo galima pasukti geresnį daiktą ir už tai, žinoma, gauti dovaną. Labiau pasiturintieji kaliniai duodavo jom „savo“ skalbinius privačiai skalbti. Besinaudoją moterų malone kaliniai visuomet galėdavo vieton įduotojo savo kokio nors skarmalo gauti visiškai gerą dalyką. Kiti gi, – moterų malonės neįsigiję, – vietoj savo gerų sveikų dalykų gaudavo kokį skarmalą. Ieškoti nė nepradėk! Ir kaipgi ieškosi, jei iš esmės įsivėlei į nelegalų, draudžiamą dalyką: šitokios privačios operacijos buvo gi uždraustos!

Viena, kas moterim baisiai gadindavo nuotaiką, – tai skalbyklos ir visos drabužinės viršininkas, SS feldfebelis K n o t, – buvęs iš tikro labai retas egzempliorius, unikumas stačiai.

Tai buvo Prūsijos ir Pomeranijos chamizmo čempionas, toli pralenkęs net patį Petersą. Vidutinio ūgio, plačių pečių, milžinišku pilvu, kreivomis kojomis, it nusilesęs orangutangas.

O rėksnys! O storžievis! O mušeika!

Jis ir moterų veidelius kumščiu apvadžiodavo, ir už kaselių moteris patampydavo, ir ant žemės parmušdavo, ir savo 65 numerio specialiai siūdintais bateliais paspardydavo! Bet užtat jis buvo visiškai kvailas – jį visuomet buvo galima apgauti. Skalbinių ir puloverių atskaitomybė jam buvo visiškai nepasiekiama paslaptis... Todėl ir su juo buvo galima šiaip taip susigyventi.

Moterų tarpe kriminalinio elemento buvo maža, – keletas vokietaičių tiktai. Buvo keletas bibelforšerių, šiek tiek asocialių. Daugumas moterų buvo arba politinės, įskaitant čia ir policines kalines, dėl kurių tardymas dar tebėjo, arba – auklėjamosios. Šios pastarosios nuolat kaitaliojosi: vienas atvaro, kitas paleidžia. Kitos iš jų ateidavo po antrą, trečią, po ketvirtą kartą. Kai kurios jų sakydavo, kad jom lageryje buvo geriau, negu dirbti pas kokį ūkininką, kuris ir sunkiu ilgu darbu apkrauna, ir nuolat muša, ir labai menkai valgyti duoda... Iš ūkininko ateidavo kartais sunykusios, o lageryje veikiai atsigaudavo!

Kartą Mayeris išrikiuoja visą moterų bloką prie šaligatvių, dviem trim eilėm, iš abiejų gatvės pusių. Komendantas vaikštinėja palei vartus ir kasosi tą vietą, kur teoretiškai turėtų barzda būti. Chemnitzas atsiveda tris kalinius vyrus, augalotus tokius, suodimis nuteptus, kurie nešasi didelius dideliausius būgnus.

Būgnininkai, aukštai iškėlę galvas su baisiai rimtomis fizionomijomis, pyškina:

– Pumpa, pumpa, pumpa, pumpa...

Prasideda iškilminga eisena.

Paskui rimtus būgnininkus žingsniuoja moteriškėlė, tokia putni, vidutinio liemenėlio, rankomis užsiėmusi veidą... Lyg verkia tarytum, atrodė... Ji ir tikrai verkė, būgnų muzikos sugraudinta.

– Pumpa, pumpa, pumpa, pumpa... – drožia iškėlę galvas rimti būgnininkai, į šaligatviuose besišaipančias moterėles nė nesidairydami, tarytum jos jiem pasaulyje neegzistuotų.

– Cecilija, Cecilija, sveika gyva! Cecilija, nebūk kvaila, nežliumbk! – šaukia šaligatviuose betupinėdamos moterys putniai ašarojančiai moteriškaitei.

Jos ją pažino. Ji jau seniau buvo šitame lageryje gyvenusi. Gyveno ji čionai ir dirbo virėjos darbą pas vieną aukštą SS pareigūną. Ilgainiui tą pareigūną iš lagerio valdžia perkėlė į Berlyną. Kadangi virėja buvo jam labai gera, jis ją pasiėmė į Berlyną. Dabar ji grįžo atgal į lagerį, to paties pareigūno siunčiama. Siunčiama visiškai ne todėl, kad jam virėjos nebereikėtų ar kad jos virtuvinis menas būtų nusmukęs. Nieko panašaus!

Pasirodė, kad ta virėja savo aukštajam pareigūnui apgadino šiek tiek rasę. Ir tai dar būtų buvę pusė bėdos, – aukštasai pareigūnas, didžiai vertindamas jos virimo meną, šią nuodėmę būtų jai tikrai atleidęs. Bet ji velnias tokia pasirodė esanti! Ėmė ji Berlyne ir kitiem vokiškiem pareigūnam grynąją rasę gadinti. To tai jau jokia vokiška širdis negali atleisti, nors ir kažkaip tobulai *ersatz* širdis padaryta būtų!

Šaunioji Cecilija, taip iškilmingai į lagerį įbūgninta, ašarėles veikiai nusišluostė savo balta prijuostėle. Apsidairė,

apsidairė ir ėmė šypsotis savo seniem pažįstamiem: vieniem – saldžiai mirksėti, kitiem – dailų savo liežuvėlį kaišioti, su trečiais – vienu kitu sultingesniu koliojimos žodeliu vaizdžiai persimesti...

Viena, kas moterų pusėje buvo visiškai peiktina, – tai absoliuti vienybės stoka. Būdavo, viena ar kelios merguželės, rizikuodamos savo kaselėmis ir kitokiomis gėrybėmis, kokią tamsią naktelę įsileidžia kokį bernužėlį kur į prausyklą ar šiaip kur nuošalesnę vietelę, o kitos tuojau pradeda kelti triukšmą. Nei iš šio, nei iš to ima klykauti vidunaktį, uždega žiburius, – žiūrėk, valdžia jau ir čia. Sugauna visus vargšelius, į bunkerį sodina, kaseles kerpa.

Tas pat ir su laiškais. Merguželių jau toks giedrus būdas, – niekad neiškenčia savo kaimynėm meilautiniais žygiais nepasiguodusios. O kaimynės, savo bernužėlių kartais neturėdamos, švelniųjų jausmų visiškai neatjaučia. Ima garsiai plepėti ir priekaištauti, garsas bežiūrint pasiekia valdžios ausis, laiškai tučtuojau pagaunami, ir raštinė vėl visokiais perkūnais keikia moteriškąją giminę: keletą valandų barškina mašinėle, tuo prakeiktus laiškus beversdama!

Ko, ko, bet rusių karo lakūnių SS valdžia baisiai nemėgdavo. Ir iš viso ji labai nemėgdavo rusų moterų, kariškais drabužiais apsirengusių. Jas stengdavosi kiek galint greičiai lageryje likviduoti. Dažniausia jas šaudydavo, kartais gi – tam tikrą švirkštą jom įšvirkšdavo. Moteris kareivė kartais dar išlikdavo gyva, be niekur nieko, bet lakūnės – tai jau visos be išimties skrido pas Abraomą. Kartais jos nežinodavo, kas jų laukia, – laikydavosi ramiai iki pat paskutinės

minutės. Bet kartais jos tai sužinodavo – tuomet vykdavo klaikios scenos...

Taip, be jokio tardymo, be jokio teismo sprendimo...

Vadinamosios politinės kalinės iš gestapo rankų ateidavo taip pat gana dažnai sumuštos ir sužalotos. Daugelis jų sėdėjo kaip įkaitai dėl pasislėpusių vyrų, sūnų, žentų. Kitų jau po kelis sūnus buvo fronte žuvę kaip vokiečių kareiviai, o jų motinos – lageryje merdėjo.

Buvo kelios senutės, turėjusios po aštuonias dešimtis metų – taip pat politinės nusikaltėlės!

XLVIII. STATYBINIS KARŠTIS IR ORGANIZACIJA

Iš seno žinomas gyvenimo dėsnis: vogti visų patogiausia prie statybos dalykų.

Ar šį dėsnį SS vadovybė žinojo, sunku pasakyti. Bet statyti – tai jau statė. Ir vogė, žinoma. Statė, vogė ir toliau planavo.

Per penkerius metus tūkstančiai žmonių statė lagerį, ir jis vis dar toli gražu nebuvo baigtas. Pačių svarbiausių, pačių reikalingiausių lagerio patalpų iki pat pabaigos vis dar nebuvo.

Krematorijus, dujų kamera, pirtis, skalbykla, virtuvė – visa tai tilpo menkose, tam reikalui visiškai netinkamose patalpose.

Pavyzdžiui, krematorijus. Pečius jo buvo kaip pečius, lavonai galėjo degti, bet vis dėlto jis buvo labai mažas, tokiai

stambiai įmonei per menkas. Maža lavonų jisai paimdavo, nuolat prisirinkdavo lavonų atsarga... Na, lavonai galėjo eilės ir palaukti, – jiem gi nėr ko skubėti. Bjauriausia gi – kad visa krematorijaus patalpa buvo medinė, iš lentelių sudurstyta. Toje patalpoje šalia lavonų sandėlio krematorijaus darbininkai buvo įsitaisę ir savo maisto sandėlį, – laikė jie tenai duoną, dešras, kumpius. Buvo įsirengę jie tenai ir visiškai neblogą samagono bravorėlį, – slaptai, žinoma. Samagonas jiem buvo reikalingas apsiginti nuo lavonų smarvės. Toks darbas – tokie ir žmonės: valdžia ir į jų bravorėlį žiūrėdavo pro pirštus. Kartą pasilakę krematorininkai, bekūrendami samagono virtuvėlę, supleškino visas krematorijaus patalpas. Lavonų atsarga kiek parūdijusi pasiliko, pečiui vis dar tiko. Bet maisto liekanos nebetiko vartoti net krematorijaus meisteriam. Baisiai gaila buvo, bet ką gi, – prieš vėją nepapūsi!

Baisiai menka ir nepatogi buvo ir dujų kamera. Drabužius dezinfekuoti tenai šiaip dar taip buvo galima, – ir tai gerose vilnose palšieji gyvulėliai pakeldavo visą pirtį, – likdavo gyvi ir sveiki. Bet kai ateidavo reikalas dujomis žmones nuodyti, tai jau baisus vargas buvo. Žmones uždaryti kameroje dar sekdavosi, – suvaro juos tenai, sukemša, užrakina – ir baigta. Bet, va, dujos įleisti tenai labai nepatogu būdavo. Tuo reikalu tam tikri SS vyrai, užsidėję priešdujines kaukes, turėjo lipti ant barako stogo, dujas gaminančius preparatus mesti pro kaminą į pečių, iš kur jos labai nenoromis sklido į patalpas ir labai nesiskubino atlikti savo pareigas. Pats kaminas reikėdavo aklinai užkimšti, kad dujos be reikalo į

padangę nesieikvotų. Praslinkus nustatytam laikui, reikia dujos išleisti, – vėl lipk ant stogo it morčinis katinas. Kas ir besakyti, labai keblu buvo.

Valdžia šiuo nepatogumu buvo jau seniau susirūpinusi. Ji dar 1943 metais pradėjo statydinti milžinišką mūrinį pastatą, vieno aukšto, – statė mat durpyne, – bet didžiulio ploto. Tenai turėjo tilpti ir dujų kamera, ir pirtis, ir virtuvė, ir maisto sandėliai, ir skalbykla, ir raštinė, ir dar daugelis kitų patalpų. Dirbo tūkstančiai žmonių, bet statyba ėjo labai lėtai: tai tos medžiagos pritrūksta, tai – tos. Atsiranda medžiaga, kurios trūko, bet dingo toji, kurios dar buvo: kažkurie velniai ją nunešė, nė pauostyti nepaliko! Taip ir vargo valdžia, bekeikdama mūrą ir mūrininkus.

Vis dėlto naujoji dujų kamera pavyko šiaip taip įrengti, kad tiktų ir drabužiam, ir žmonėm padezinfekuoti. Kameros veikimui išbandyti nuvežė į ją kelis vežimus drabužių. Užrakino duris, pakūrė pečius. Nesuspėjo pečkuriai net ir papypkauti kaip reikiant, žiū! – gi visa kamera rūksta! Supleškėjo kamarėlė, susvilo su visais drabužiais, – viena smarvė tepaliko.

Ne kas geriau išėjo ir naujajai virtuvei. Buvo joje jau beveik viskas įrengta. Buvo pravesta jau kanalizacija, centrinis šildymas, vandentiekis, įmūryti visi nauji katilai. Trūko berods tiktai stiklų langam ir dar kai kurių mažmožių. Prasidėjo 1944–1945 metų žiema – ir virtuvėje susproginėjo penki šimtai metrų vamzdžių ir keli šimtai čiaupų, – vandenį mat užmiršo prieš šalčius iš vamzdžių išleisti! Karo metu – kurgi naujus vamzdžius ir čiaupus begausi!

Statė ir tris didžiules paslaptingiem tikslam hales. Oficialiai buvo rašoma, kad tai būsiančios medžio pramonės halės, faktinai gi jos turėjo gaminti dalis lėktuvam. Jos buvo pastatytos visiškai šalia kalinių gyvenamų barakų: jei priešas būtų sumanęs tas hales pabombinti, jis būtinai būtų turėjęs paversti šiukšlėmis visus lagerio kalinius! Halės jau buvo pastatytos, jau buvo pradėta viduje montuoti brangios mašinos, tik vieną dieną – šmakš! – ir numarmėjo nugriuvo didžiulės halės stogas ant naujųjų mašinėlių!

Bevykdant tokią milžinišką statybą, sandėliuose buvo laikoma daug visokios medžiagos. Toji vokiška medžiaga kažkokia keista buvo: ji tirpte sandėliuose tirpdavo. Kasdien kokia nors medžiaga dingdavo iš sandėlių. Per ilgesnį laiką medžiagos trūkumai susidarydavo labai gražūs. Medžiagos aiškiai trūksta, bet kur dabar lageryje surasi kaltininką! Vieną kitą esesninką sandėlininką pasiuntė į frontą, bet nuo to, deja, medžiagos trūkumai neišsilygino. Ir šiaip, ir taip galvojo valdžia, – nieko gera negalėjo ji sugalvoti. Nieko nepadarysi, sandėliai turėjo degti. Ir – degė jie! Labai gražiai degė. Jiem bedegant, pasirodė, kad tuose sandėliuose nežinomu būdu buvo atsidūrę šoviniai ir dar kažkokia sprogstama medžiaga. Sandėliai čirška dega, šoviniai ir sprogstamoji medžiaga pumpsi šokinėja, – kaipgi prieisi tokį velnią gesinti? Gesinti aiškiai buvo neįmanoma, – visi esesninkai galėjo paliudyti. Sandėliai švariai degė. Viskas švariai sudegė.

Ko benorėti iš neatsakingų nemokšų sandėlių, jei netrukus po to supleškėjo ir visas statybos skyrius su visais planais ir

braižiniais, su visomis medžiagų atskaitomybės knygomis?! Ir per šį gaisrą šoviniai sproginėjo, – iš paties pragaro jie tenai ir atsirado, tame statybos skyriuje! Gaisro kaltininko taip pat nesurasta. Nustatyta tiktai: statybos skyrius užsidegė nuo pečiaus, bet patalpose tuomet nieko nebuvo. Niekas nebuvo kaltas!

Pirtis degti nedegė, bet ji taip pat liko nebaigta.

Lageris iš seno turėjo šiokią tokią pirtelę, – retkarčiais sušilstančius dušus, – galėjusią aptarnauti kokį tūkstantį, blogiausiu atveju, du tūkstančiu žmonių. Kai 1944 metų pabaigoje pačiame lageryje gyveno jau apie 40 000 žmonių, tai, žinoma, tokia pirtelė buvo tiktai it kanarėlė, ne laiku pastipusi...

Pirties reikalą kaliniai ėmė spręsti savarankiškai. Ėmė visuose blokuose organizuoti pirtis-dušus – ūkišku būdu. Ir išsibudavojo visuose barakuose pirtis, ne blogesnes už valdiškąją. Pasibudavojo pečius, pravedė vamzdžius, prisuko čiaupus ir visa kita, ko reikia. Valdžia ir į tai žiūrėjo pro pirštus. Kartais, būdavo, užgriūva valdžia, – patardo, pakeikia...

– Kur jūs, driskiai, ėmėte statybai plytas ir vamzdžius?

– Iš namų atsiuntė... paketuose... paštu...

– Ir plytas paketuose iš namų paštu atsiuntė?

– O taip, pone haupštumfiurer, iš namų, paketuose...

– Tu, *blöde Sauhund!* – nusikeikia, būdavo, Mayeris dėl tokio atsakymo. Jis puikiai žinojo, kad medžiaga buvo imta slaptai iš DAW valdiškų sandėlių. Bet tai pagal lagerio gyvenimo dėsnius nebuvo vagystė, – tai buvo organizacija.

Organizacijos reikalam buvo dar vienas labai geras, pastovus ir neišsemiamas šaltinis – tai SS magazinai-sandėliai. Tuose magazinuose buvo laikomas SS kilnojamas turtas ir gyvenimo reikmenys. Paklodės, anklodės, užvalkalai, rankšluosčiai, skalbiniai, apsiaustai, kailiniai, muilas, skustuvai, visokie indai ir įrankiai, – taip ir toliau. Magazinai nuolat pasipildydavo. Visų pirma kalinių kilnojamasai turtas, kurio pakeliui į magaziną dar niekas nenuorganizavo, eidavo tenai. Kalinių ateidavo tūkstančių tūkstančiai, – turto jie gražaus atveždavo.

Esesninkai gestapininkai, būdavo, kai kur tiktai pasiplėšia kokio turto iš suimamųjų piliečių, dalį sau pasiima, dalį – gabena į magaziną. Evakuavosi iš Lietuvos, iš Latvijos, iš Estijos įvairūs lageriai – didelė turto dalis vėl pateko į tuos magazinus.

Iš Rygos, pavyzdžiui, atvežė 15 rašomųjų mašinėlių, – septynios jų tą pačią dieną dingo be pėdsako. Iš aštuonių atvežtų siuvamųjų mašinų beliko tiktai dvi, – visos kitos buvo meistriškai nuorganizuotos. Atsievakuavę iš Rygos esesninkai norėjo padaryti atsivežtojo turto sąrašą atskaitomybės reikalu, bet šio pasiryžimo įvykdyti nebegalėjo: surašymui buvo palikęs vienas šlamštas. Nuorganizuoti tame magazine buvo galima net sidabrinių ir auksinių daiktų – šaukštų, žiedų, laikrodžių, nebekalbant jau apie anglišką medžiagą kostiumam!

Sandėlio vyriausias prižiūrėtojas vokietis esesninkas baisiai mėgo cukrinį samagoną. Tam reikalui jis nuolat turėjo prisiorganizavęs keletą maišų cukraus. Ir pats, žaltys, lak-

davo samagoną it pieną, ir kitiem esesninkam duodavo. Teisybė, jie visi vienas nuo kito slėpėsi, kad samagoną srebia. Visi ateidavo paslapčiom, ir visi būdavo vienodai girti. Tik kaliniam tai, žaltys, neduodavo nė lašelio. Kaliniai turėdavo organizuoti politūrą iš DAW stalių dirbtuvių, – iš tos politūros puikus likeris išeidavo. Tirštas toksai. Labai patogus girtuokliam būdavo likeris – ir pasigeri, ir užkandžio nereikia.

Stalių dirbtuvėse baisiai daug tos politūros išeidavo, bet dar būdavo galima šiaip taip pasiteisinti. Daug blogiau buvo ligoninėj, iš kurios organizuodavo spiritą. Valdžia, žinoma, tą spiritą gadindavo kaip įmanydama, – ir benzino į jį įpildavo, ir kitokios smarvės. Bet lageris turėjo puikių chemikų: visokią smarvę kvepiančiu nektaru paversdavo.

– Ar jie tenai spiritines vonias ima, ar kuris velnias? – keikėsi valdžia, tikrindama spiritines apyskaitas, bet padaryti nieko negalėjo.

SS magazinuose veikė nuolatinis cukrinės bravorėlis. Vyriausias ir vienintelis tenai meisteris buvo mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. Virdavo jis cukrinę ir virdavo. Bet man neatnešdavo. Keikėsi net: esą tas žaltys sandėlininkas net jam pačiam neduodavo išvirtosios paragauti. Ir tiesą sakė jisai. Jis labai retai grįždavo iš bravoro įkaušęs. Girtas jis būdavo tik du kartus per savaitę. Ne daugiau. Šiaip – vis blaivus ir blaivus, it šapalėlis lydekos skilvyje. Pro šiaudelį iš bačkos ne ką tenai labai ištrauksi!

Ir samagonu dvokdavo jis nelabai. Šiaip sau, tik trupučiuką. Maždaug per tris metrus prieš vėją. Kartais kokia nors

valdžia norėdavo su juo pasikalbėti. Šaukia valdžia, kad jis prieitų arčiau. Eina jisai ir sustoja penkių metrų atstumu nuo valdžios. Eina valdžia int jį artyn, – jis kaip ožys traukiasi atbulas.

– Palauk, šunsnuki, kur traukies? – sako jam valdžia.

– Pagal veikiančius dėsnius kalinys turi išlaikyti penkių metrų atstumą nuo valdžios, – aiškinasi mano mielas bičiulis, bambizas nuo Biržų.

– Ne penkių, bet trijų, – teikiasi valdžia paaiškinti.

– Taip tai taip, bet penki – vis dėlto ne trys. Už penkių metrų vis dėlto pagarba valdžiai didesnė, – ir vėl jis traukiasi atgal.

Ir suuostyk dabar, kuo jis kvepia!

XLIX. GILTINĖS PASTOGĖ

Koncentracijos lageris – labai sudėtingas giltinės malūnas. Kiekvienas, įžengiąs į jį, yra jau faktinai pasmerktas mirti, – anksčiau ar vėliau. Nuolatinis badas, mušimas, sunkus ilgas darbas, nebuvimas poilsio naktį, parazitai, tvankus dvokiantis oras vėliau ar anksčiau turi padaryti savo, net jeigu šiaip kokia nelaimė neatsitiks ar netikėtai kas neužmuš. Šitokioje atmosferoje bręsta ta savaiminga žiauri lagerio gyventojo psichika.

Žmogus, patekęs į žvėrišką aplinką, išsilaikymo instinkto spiriamas, nė pats nepajunta, kaip įsitraukia į žvėriškumo siaubą, kaip pats darosi visos tos baisybės organiška dalis. Į

visą kovos su giltine priemonių baisybę jis žiūri jau kaip į apsigynimo priemonę. Jo aukštesnieji jausmai tarytum atšimpa. Jis jau nebejaučia priemonių šlykštybės, – jis tiktai nori gyventi. Nuskriausi artimą, atimsi jam paskutinį duonos kąsnį, pastūmėsi jį į giltinės glėbį, bet gal pats išliksi gyvas! Šitas kelias, ši psichinė padėtis lageryje yra tarytum normali, duodančioji toną padėtis. Kartą pradėjus eiti šituo keliu, sunku jame besustoti. Sunku saikas besurasti, sunku beatskirti, kas yra tikrai apsigynimo priemonė, kas – artimo žalojimas.

Ak, jeigu visi kaliniai suprastų vienas kitą, vienas kito neskriaustų, nemuštų, nevogtų – ir to maisto būtų visiem daugiau, ir tas darbas nebūtų toks prakeiktas, ir visas gyvenimas nebūtų toks pragaras!

Lengva pasakyti: jeigu būtų! O kas daryti, jeigu viso to nėra, jeigu vienas kitas supratusių šimtas yra visiškai bejėgiai pakeisti aplinkumą, pakeisti gyvenamąją atmosferą, apmarinti plėšrųjį instinktą – pasilikti gyvu?!

Šiose baisiose imtynėse dėl buities, vieni kitus skandindami, prasimuša vieni į viršų, gyvena plėšriuoju žvėrišku instinktu, pakeliui nebegali sustoti, – turi daugiau, negu jiem reikia gyvybei palaikyti. Kiti, neturėdami laimės, negalėdami prasimušti bet kuria kaina į paviršių, skęsta drumzlėse ir miršta. Paslydai grumtynėse – niekas tau pagalbos rankos nebeišties, niekas nepagelbės tau atsikelti. Besigrūdą užpakaly tavęs dar timptels tave į žemę, pargriaus, suplos, kad nesipainiotum po kojų ir, apkvaišėlio akimis klaikiai besidairydami, nužingsniuos nuklypuos per tave, jokio sąžinės

graužimo dėl to nejausdami. Sąžinei nėra čionai kas veikti. Jaudintis taip pat nėra ko ir nėra kada. Šiandie tu griuvai, aš griūsiu rytoj, – koks skirtumas? Dėl manęs taip pat niekas nemirktels.

Galima daiktas, lageryje visų baisiausia ir yra ši psichinė žmogaus būklė. Būklė, kurioje neišvengiamai dingsta visa tai, ką žmonės vadina sąžine, humaniškumu, artimo meile.

Viena, kas gera šioje aplinkoje, – kad visiškai išnyksta mirties baimė. Mirtis čionai gresia kiekviename žingsnyje. Čionai taip žmogus apsipranta su mirties perspektyva, kad ji darosi šiokiadienė šiukšlė. Mirtis nustoja savo kilnaus tragizmo elemento. Ji nustoja čionai ir savo lyrizmo.

– Užmuš – tai užmuš, pakars – tai pakars, – kas čia tokio?

Lageryje miršta žmonės visiškai nesijaudindami. Jie jokios tragedijos iš to nedaro. Pasaulio palikti jiem negaila. Jiem visa – vis tiek pat.

Juos numirusius tučtuojau nurengia, užrašo numerį ant plikos krūtinės, asmeninius daiktus jiem tučtuojau pavagia.

Numirėlius visai kaip malkas sukrauna malkų sandėliuke, mediniame, esančiame netoli ligoninės. Sandėliukas – mažas, ne visi lavonai telpa. Netelpančius guldo ant žemės šalia ligoninės. Niekas jų mirties priežasties netikrina, niekas jų neapžiūrinėja. Mirė – tai mirė, – kas čia tokio? Tarytum ir mes patys rytoj ar poryt nemirsim!?

Apžiūri tiktai numirėlių dantis. Jei benešant auksinių dantų jam nesuspėjo pavogti, juos išlupa surūdijusiomis replėmis SS vyras, – dalį dantų jisai atiduoda iždui, dalį – sau pasiima.

Atvažiuoja transporto vežimas, dešimties ar dvylikos kalinių tempiamas. Transporto darbininkai krauna lavonus į didelį juodą grabą. Tas grabas padarytas trim lavonam, bet įdeda į jį penkis šešis. Grabo viršus nebeužsidaro. Iš grabo iškištos lavonų pamėlynavusios, pajuodavusios rankos, sudžiūvusios it šakaliukai kojos kilnojas, vežimo supamos, ir maskatuojas, tarytum į save kviesdamos. Kai lavonų yra daugiau – juodojo grabo nebenaudoja. Tuomet lavonus stačiai krauna į vežimą kaip pas mėsininką paskerstus paršus. Vieną šalia kito, vieną ant kito suverčia. Kartais vežamus lavonus pridengia sudriskusia gūnia, kartais ir be jos apsieina. Lavonam – visa vis tiek pat, o šiandien dar tebesantiem gyviem dėl to nei šilta, nei šalta, – koks skirtumas?

Vežimai važiuoja į krematorijų, esantį ligoninės palangėje, dieną ir naktį lagerį užverčiantį rausvai palšais dūmais. Neskanūs tie dūmai. Aitrūs tokie, gaižūs. Kažkokia spirginama guma dvokia.

Sunkus, labai sunkus kepamos žmogienos kvapas. Diena dienon!

Prie krematorijaus lavonus krauna į sandėlį. Kai tą sandėlį samagono varytojai sudegino, lavonai teko krauti stačiai kieme į krūvą, kas buvo labai neparanku.

Krematorijaus pečius buvo pritaikytas skystajam kurui, – lavonai jame degdavo apie dvi valandas. 1944 metais skystojo kuro visiškai nebebuvo galima gauti. Teko pereiti į koksą. Koksu kūrenant, lavonai degdavo apie šešias valandas. Baisiai pamažu degė. Krematorijus nieku būdu nepajėgdavo visų lavonų sudeginti. Naujam krematorijui statyti medžiagos

nebėra. Lavonų į žemę kasti taip pat negalima. Lageris pelkėje pastatytas. Vanduo paviršiuj, per kokius du kastuvus. Pakasti lavonai, geram lietui palijus, išlenda iš žemės – vėl su jais tampykis!

Krematorijaus darbininkai į pečių ima vis viršutinius lavonų sluoksnius, vėliau pakrautus. Apatiniai sluoksniai šunta. Kad ne ta baisi smarvė, pašutęs lavonas būtų patogiau kišti į pečių. Kai tik sveiką lavoną į pečių įkiši – jis tučtuojau iškelia aukštyn rankas ir kojas, lyg sąmoningai kito lavono nebenorėdamas įsileisti. Tačiau – negi jį vieną deginsi, reikia ir kiti kišti. Daug vargo būdavo su tokiu asocialiu lavonu, kol jam iškeltas kojas ir rankas nulenki, kol jam kaimyną pečiun įvarai. Pašutę lavonai rankų ir kojų nekilnodavo, su jais buvo daug paprasčiau, tik kad jų tasai kvapas buvo toks nepagirtinas!

1944 metų gruodžio ir 1945 metų sausio mėnesiais lavonų susidarydavo visiškai padori atsarga – iki pusantro tūkstančio ir daugiau. Kasdien mirdavo nuo dviejų iki trijų šimtų žmonių. Su jais susitvarkyti krematorijus buvo visiškai bejėgis. Nuo to pertempto darbo jam net kaminas buvo plyšęs. Jis grūmojo net visiškai sugriūti, jei toliau bus taip karšta be jokios atvangos. Šiokiomis šaltomis dienomis būdavo dar nieko sau, – dar buvo galima gyventi. Bet kai užeidavo keliom dienom atodrėkis, nuotaika lageryje gerokai pašvinkdavo: dvokdavo lavonai iš įvairių patvorių. Net virtos bulvės – ir tos nebeskanios būdavo. Blogiausia, kad tas netikęs kvapas pasiekdavo ir kai kurios valdžios buveinę. Norom nenorom, bet vis dėlto teko pradėti su lavonais rimtesnė

kova. Valdžia ilgai galvojo, bet nieko kita negalėjo sugalvoti, kaip tik: liepė palei lagerį pamiškėje iškasti gilias duobes, suversti tenai lavonus, apipilti derva ir deginti.

Baisiai ilgai ir prastai tenai lavonai smilkdavo. Reikėjo nuolat ir dervos ištekliai duobėje papildyti, ir lavonai su šakėmis vartalioti it kotletai kokie, kad jie geriau keptų. Dieną išeidavo dar pusė bėdos, bet naktį būdavo visas reginys – geros operos vertas!

Smilksta rūksta lavonėliai, visą lagerį spirginamos gumos garais užliedami. Degintojai su šakėmis aplink duobę šokinėja it velniai, Valpurgijų naktį su raganomis besitąsydami!

Tačiau ir čia veikiai negerovė prasidėjo. Kai tik ateina naktis, tuoj, būdavo, aplink lagerį ima sukaliotis kažkokie svetimi lėktuvai. Bombų, tiesa, į lavonus nemėtė, bet jų zirzimas buvo vis dėlto labai nemalonus: negi žinai – mes jie bombą ar taip tik erzina? O gal dar bestija ims ir nufotografuos viską? Lavonai užgesinti taip greitai neįmanoma, ir dervos gi gaila! Bėgti, viską pametus, taip pat nei šis, nei tas. Dėl tų sabotažinių lėktuvų nakties darbas teko sustabdyti. Teko deginti tiktai dieną. Žiemos dienos – trumpos. Lavonų infliacija pasidarė visiškai negera.

Lageryje lavonų reikalas tačiau ne visuomet buvo toks prastas. 1944 metų rugpjūčio, rugsėjo, spalio mėnesiais lagerio kalinių buvo priskaičiuojama jau iki penkiasdešimt šešiasdešimt tūkstančių galvų, o mirdavo kasdien labai nedaug, nuo trijų iki penkiolikos. Būdavo net ir tokių dienų, kada niekas nemirdavo. Nėr šviežių lavonų, nors tu ką! Valdžiai, žinoma, buvo labai nesmagu dėl tokios ubagystės: kaipgi

investuotas į krematorijų kapitalas liks neveiklus?! Tuomet valdžia jau dirbtiniu būdu lavonų pasigamindavo. Paimdavo kokį sunkvežimį kitą senių, paliegėlių, klipatų ir šiaip visokios menkystos – trach tararach! – ir yra jau lavonų! Ypač gausiai šiam reikalui buvo panaudojamas žydiškas elementas, tuomet lageryje jau apsčiai privisęs.

Ne visuomet juos šaudydavo, – kulkos vis dėlto metalinis daiktas, žymiai vertesnis už lavoną. Dažniau vartodavo dujas toje šuniškai nepatogioje kameroje, – reikėjo gi per kaminą nuodyti! Sodinamiem į sunkvežimius, žinoma, nesakydavo, kur juos veža. Paguosdavo juos net, – pranešdavo, kad veža į darbus, kur maistas būsiąs geresnis. Vis dėlto vežamieji greitai užuosdavo, kur link likimo tekiniai rieda. Nelipdavo į vežimą, neidavo į kamerą, – reikėdavo esesninkam gerokai pasitampyti, kol įvesdavo tvarką.

Ypač daug jiem vargo būdavo su senomis žydėmis. Jas ir į vežimą įkelk – jos pačios gi nebeįlipa, – ir iš vežimo iškelk. Ir kas visų nepatogiausia – kad jos, susodintos į vežimą, rėkia klykia, kad net visas lageris skamba:

– Ir jos esančios žmonės, – *Wir sind auch Menschen!*

Tačiau esesninkai, matyti, buvo kitokios šiuo reikalu nuomonės. Žydžių klyksmas nė karto jų neįtikino.

Klykė ne tiktai vežimuose sėdinčios. Klykė ir už įelektrintų vielų pasilikusios, – dukterys, seserys, motinos. Visos rėkė klykė, kas smarkiau, kas ne taip smarkiai. Esesninkų nervai buvo visko matę, bet ir jie klyksmo nepakeldavo. Esesninkai bėgo lauk nuo žydžių bloko. Kaliniai, žinoma, neturėjo kur bėgti. Kaliniai klausės. Kaliniai klausės ir ry-

mojo. Ką jie išgyveno besiklausydami – tai jau jų asmenis reikalas. Pašalaičiam į tuos dalykus nėra ko kištis.

Kad žydės savo klyksmu negadintų daugiau esesninkam nervų, buvo sugalvota šitokia priemonė. Jas pėsčias varo į traukinėlį, atseit dabar tai tikrai gabensią į darbus. Prie traukinėlio stovi komendantūros SS stambus pareigūnas, apsirengęs gelžkeliečio uniforma, mandagiausiai kviečia:

– Prašom sėstis į traukinį, malonios damos!

Žydėm susikimšus į vagonus, durys buvo užrakintos. Traukinėliui pradėjus judėti, buvo paleistos į vagonus troškinamos dujos.

Ši priemonė buvo pavartota tik vieną kartą, – nieko gera ir iš jos neišėjo. Žydės, pajutusios dujas, ir traukinėlyje ėmė klykti. Ėmė daužyti duris, barškinti langus, – tiktai prigąsdino civilius pakelės gyventojus, – daugiau nieko!

Šitokie skubos keliu pagaminti lavonai oficialiose knygose numirėliais nebuvo laikomi.

Numirėliai knygose buvo pažymimi raide T, reiškia *tot* – negyvas, – ir išbraukiami iš gyvųjų sąrašo. Savanoriai pakaruokliai gaudavo ženklą FT – *Freitod* – laisva mirtis. Kiti buvo pažymimi raidėm *Ex*, reiškia *Execution* – egzekucija, lageryje įvykdyta pagal kurio nors gestapiško teismo sprendimą. O šie paskubinti lavonai knygose buvo atžymėti inicialais S. B. Čia reikia skaityti, apsaugok Viešpatie, ne Sruoga Balys, bet *Sonder Behandlung,* atseit ypatingas apipavidalinimas. Nežinodamas gestapo politinės virtuvės receptų, suprask žmogus, ką reiškia toksai delikatnus pavadinimas!

Kartais atsirasdavo tokių sentimentalių moterėlių, kurios

panorėdavo turėti bent pelenus savo sūnelio vientūrėlio, savo brolelio širdelės ar savo vyro numylėto. Šitas noras buvo visuomet patenkinamas.

Iš moterėlės tučtuojau išreikalaudavo pinigus už pelenus, už urną, už įpakavimą, už persiuntimą – išeidavo apie du šimtu tris dešimtis markių. Lagerio valdžia, gavusi pinigus, įsakydavo pasemti iš bendros pelenų krūvos 2–4 kilogramus pelenų, kurie ir buvo pasiunčiami gailestingajai moterėlei. Per visą lagerio istoriją nėra buvę nė vieno atsitikimo, kad būtų buvę pasiųsti tikri, to paties sudeginto žmogaus pelenai. Tai padaryti praktiškai buvo visiškai neįmanoma. Visų pirma degindavo gi ne po vieną lavoną, – visų pelenai jau pečiuje susimaišydavo. O antra, kai ateidavo pelenų pareikalavimas, mielojo numirėlio pelenai būdavo jau seniai velniai žino kur išbarstyti, – kaip juos iš ten besurankios? O moterėlės nuskriaust nesinori. Argi jai ne vis tiek: pelenai – kaip pelenai?

Pelenų gana dažnai reikalaudavo. Už kelis atliekamų pelenų kilogramus gauti 200 markių – tikrai nebloga. Kad tik numirėlių būtų!

„VIEN TIK AUKSAS VALDO MUS...“

Iki 1944 metų vėlyvo pavasario lageryje žydų kaip ir nebuvo. Būti tai buvo, bet jie jau buvo suspėję dingti. Taip sau, be pėdsako. Liko tiktai keturi geri meisteriai specialistai. Laikėsi jie nuošaliai ir kukliai, pasinėrę darbo kolonose. Valdžia, atrodė, juos visiškai buvo pamiršusi.

Tų metų pavasarį žydai į lagerį pradėjo plaukte plaukti. Visų pirma buvo atgabenti Lietuvos žydai iš Šiaulių ir Kauno getų. Vyrai ir moterys. Seniai ir vaikai.

Jiem išvažiuojant, vokiečiai įsakė pasiimti visa, ką jie turi geresnio – pinigus, auksą, briliantus, geriausius drabužius, skalbinius ir panašų turtą, – visa tai jiem būsią labai reikalinga Vokietijoje. Važiavo jie su geriausiomis viltimis, – tempė savo lobį lagaminuose, maišuose ir ryšuliuose, stenėdami ir vaitodami – taip sunku buvo nešti!

Žydam atvykus, lageryje prasidėjo tikra aukso karštligė, visiškai tokia pat, kaip ji aprašinėjama Džeko Londono romanuose.

Žydai, kaip ir visi nauji atvykėliai, varomi į pirtį. Žydų – keli tūkstančiai, o pirtis – kaip sauja. Kad ir kažkokiu tempu juos pro tą pirtį praginsi, vis dėlto maršas turi nusitęsti keletą dienų. Pirmajai partijai išėjus iš pirties, likusieji žiote išsižiojo: savo tatos-mamos nebepažįsta. Žydai, kaip ir kiti naujokai, buvo nukirpti, nuskusti, lageriniais skarmalais aprengti. Visas jų taip sunkiai temptasis lobis dingo be pėdsakų, kaip nė nebuvęs. Žydam nebuvo jokios išimties padaryta. Va čia tai ir prasidėjo visa velniava.

Iš žydų, einančių į pirtį, atiminėja jų lobį. Kepures deda į vieną krūvą, apsiaustus – į kitą, kostiumus – į trečią, skalbinius – į ketvirtą, batus – į penktą. Puodai, žiedai, auksinės plunksnos, laikrodžiai, pinigai, muilas – viskas atskiromis krūvelėmis.

Pirtin leidžia visiškai nuogus – ir ten dar gerokai apčiupinėja ir vis dar šio to randa. Su vyrais pirtyje – šiaip dar taip,

bet su moterimis – tikras vargas. Slepia jos auksą burnoje, pažastyse. Slepia žiedus, laikrodėlius, net laikrodžius žadintuvus tokiose vietose, kur nei pačiam pažiūrėti, nei kitam parodyti. Bet ką padarysi, vargsta pirtininkai, visur sąžiningai apžiūrinėja – ir vis šio to randa.

Kartą grįžtu darbovietėn iš ligoninės, persirišęs tenai paputusį žandą. Ant šaligatvio palei pirtį stovi SS filosofijos rotenfiureris Klavanas, žydų apstotas, ir duoną raiko.

Žydų duona – atsivežtinė. Raiko jis ją ir traukia iš jos įkeptus banknotus. Pamatęs praeinant, šaukia Klavanas mane.

– Va, žiūrėk, profesoriau, – sako jis man pasigirdamas, – va, už kokius pinigus šie žydai pardavė jūsų Lietuvą!

– O! Tikrai įdomu, u ž k o k i u s pinigus jie galėjo parduot? – stebiuosi aš. – Gi, pone rotenfiureri, juk tai vis vokiški banknotai!

– Taip, vokiški, – atsako jisai.

– Ir – geri jie? Nepadirbti?

– Ne, – atsako jisai, porą banknotų pažiūrėjęs prieš saulę, – atrodo, visi geri, nepadirbti.

– Jeigu taip, – sakau, – pone rotenfiureri, grąžink žydam numautas kelnes.

– O tai kodėl? – išsižiojo Klavanas.

– Nagi, – sakau, – jeigu jie pardavė Lietuvą už gerus vokiškus pinigus, tai turbūt vokiečiai ją pirko. Kiti būtų savais pinigais mokėję. Išeina, kad Lietuvą vokiečiai jau nupirko, ir tamstai, pone rotenfiureri, nebereikės eiti į frontą.

– A, šitaip? – numykė Klavanas. Jis buvo manimi aiškiai

nepatenkintas, kad jo sąmojo neįvertinau. Jis atsuko man nugarą.

Su drabužiais buvo blogiau negu su duona. Šiaip ar taip, drabužiai pjaustyti gaila. Šilkines antklodes taip pat negi pjaustysi. Reikia apčiupinėti kiekviena siūlė. Siūlės reikia ardyti. Kiek tai buvo darbo! Batai – taip pat reikia ardyti. Paduose, užkulniuose – vis šio to surasdavo. Kitas kalinys, sakysime, nuorganizuoja kur žydiško muilo gabalėlį. Prausias jis juo patenkintas, teliūskuojas, net putos tiška. Apsiprausęs žiūri – gi muile kažkas blizga. Pakrapšto – ogi auksas. Iškrapšto lauk – jergutėliau, gi auksinis laikrodėlis. Pabarškina jį prie ausies – šėtonėli tu mieliausias, – nagi eina! Pjaustyk tu dabar visus muilo gabalėlius!

Ir pjaustydavo – ir rasdavo!

Žydai, pajutę, kas dedasi su jų tautiečių lobiu aplink tą pirtį, ėmė savo brangenybes slėpti dar geriau. Ėmė užkasinėti jas į smėlį. Kur stovėjo – ten ir užkasė. Kadangi žydų buvo daug ir jie buvo po visus kiemus išmėtyti, teko visų kiemų smėlis graibyti, paslėpto turto beieškant.

Kiti žydai imdavo savo auksą su briliantais ir prarydavo. Už tokius darbus tekdavo kitiem net ricinos pripilti. Paskui reikėjo viešosios vietelės apžiūrėti. Reikėjo net visas kanalizacijos vamzdžių turtas per smulkų sietą prasijoti!

Tuo visos nelaimės dar nepasibaigė. Ne visi aukso ieškotojai buvo paklusnūs. Kitas ieškotojas brangenybę surasti tai suranda, bet ją į savo kišenę įsikiša arba kiton, jau iškapstyton vieton užkasa.

Kartą vidudienį Politinio skyriaus raštinėje pats darbyme-

tis. Visi bendradarbiai kaliniai popierėlius rašo susilenkdami. Tik vienas iš jų staiga, toks pilvotas vokietis:

– Brrrrr... brrrr... brrrrr... – ima groti.

– Fritzai, ar pasiutai, – kas tau pasidarė? – sužiuro į jį kaliniai.

Fritzas, visas paraudęs, kažką kelnėse spaudžia. Spaudžia ir groja, – spaudžia ir groja.

– Ėėėėėė, Fritzai, parodyk ką tu tenai kelnėse maigai? – kvatojasi feldfebelis Königas.

Fritzas baisiai nuliūdęs. Labai jam nemalonu. Vargais negalais ištraukia jis iš kelnių kišenės laikrodį žadintuvą.

– Liurbi tu, liurbi, – linguoja galva Königas, – žalią trikampį nešioji, o net laikrodžio nemoki padoriai pavogti!

Tai buvo Königas. Visi pasityčiojo Fritzo liurbiškumu – tuo visa ir pasibaigė. Tačiau kiti feldfebeliai šitokiais reikalais buvo kitokios nuomonės. Jie ėmė aukso rinkėjus gaudyti. Ėmė juos kratyti. Ėmė juos lazdomis tvatyti ir brangenybes iš jų išmušinėti. Ėmė vaikščioti tais keliais, kuriais aukso rinkėjai vaikštinėjo. Visų kiemų smėlis dar kartą teko sijoti...

Kitas, sietu besijodamas kanalizacijos lobį, radęs auksinį daiktą, ima jį tuojau – ir pats praryja. Vėl tokiam smaližiui valdžia lazdų krečia, ricina vaišina, – kanalizacijos lobis reikia iš naujo sijoti...

Viešpatie, kiek buvo darbo su tomis žydiškomis brangenybėmis! Lageris bent du mėnesius buvo jomis visai pamišęs. Buvo jomis tiek susirgęs, kad visą pasaulį buvo pamiršęs. Pamiršo Berlyną, pamiršo valdžią, pamiršo karą... Tik-

tai pavieniai mizantropai patvoriais valkiojosi ir mefistofeliškai bambėjo: „Vien tik auksas valdo mus..."

Aukso buvo sočiai. Pakako visiem – ir iždui, ir valdžios atstovam, ir katorgininkų aristokratijai, ir dar pavieniam žydam šiek tiek pasiliko.

Visi esesninkai ir katorgininkų prominencija ėmė rašyti auksinėmis plunksnomis, – amerikoniškos, angliškos markės, – „Pelikanus" nelabai kas beimdavo. Kiti turėjo po dvi, po tris plunksnas. Ir patys turėjo, ir žmonelėm pasiųsdavo. Kokių puikių laikrodėlių lageryje atsirado! Geriausių Šveicarijos firmų, – prima, extra! Kokių dailių žiedų žiedelių, – ir jungtuvinių, ir su briliantais!

Viešpatnusai Selonkė, tuomet jau vadinamas Stutthofo kunigaikščiu, stačiai milijonierius tapo, – skaičiuojant vokiečių markėmis.

Atvažiavus žydam į Stutthofą, Selonkė tučtuojau savo gyvenamajame bloke įsteigė auksakalių dirbtuvėlę. Surado meistrą auksakalį, ruskelį iš Rygos, surado jam du pagalbininku ir pasodino prie darbo. Juvelyrai į puikybę pasikėlė: jie jau į jokį kitą lagerio darbą nebėjo, – jie dirbo pas patį kunigaikštį! Jie ir lašinius tenai ėdė, ir samagoną lakė. Į eilinį katorgininką jie, būdavo, žiūri iš aukšto, it smakai į karosus. Kurgi ne!

Jie dirbo ne vienam Selonkei, – jie dirbo ir Chemnitzui, ir Mayeriui, – perdirbinėjo žydišką auksą. Visi užsakymai ėjo per Selonkę. Iš smulkesnių esesninkų jie užsakymų nebepriimdavo. Nebent iš kokio gero bičiulio, kuris gero spirito parūpinti galėjo. Praturtėjo Chemnitzas, praturtėjo Mayeris – už didelius nuopelnus Trečiajam reichui.

Atvažiavo Latvijos žydai. Jų buvo jau mažiau, ir jie buvo pakeliui jau šiek tiek apvalyti. Bet ir jie šį bei tą dar turėjo. Auksinė karštligė dar kartą pasikartojo, nors jau nebepasiekdama tokios aukštos temperatūros kaip pirmą kartą.

Pasibaigus darbui Selonkės įmonėje, juvelyrai, žinoma, buvo išmesti lauk iš jo bloko. Jie gavo vėl apsigyventi eiliniame kalinių bloke. Jie vėl atgavo žmonišką pavidalą, – su eiliniais katorgininkėliais jie vėl pasikalbėdavo. Savo bloke jie įsteigė privačią slaptą dirbtuvėlę, dirbdami savo rizika, aptarnaudami smulkesnius esesninkus ir katorgininkų aristokratiją. Dirbo naktimis, nes dieną turėjo dabar dirbti eilinį kalinio darbą. Tačiau nebeilgai jie tenai naktimis vargo. Kartą apie patį vidunaktį užklupo juos tenai valdžia. Aukso medžiagą ir instrumentus iš jų tenai atėmė. Selonkė pats jiem už tokius darbus įkrėtė į uodegą po penkias dešimtis bizūnų. Gavo bizūnų ir klientai, palikę pas juos auksą. Patys meisteriai buvo veikiai išsiųsti į Hopehillio plytinę, kad jie tenai nusproginėtų...

Lageryje per daug žinoti visuomet labai pavojinga. O veltis į valdžios paslaptingus darbus gali rizikuoti tiktai paskutinis asilas arba įsitikinęs pakaruoklis, – jis vis tiek ilgai negyvens.

Jau su Lietuvos žydėmis valdžia turėjo labai didelio vargo. Lageris nebuvo pasiruošęs priimti tokią didelę masę naujų piliečių, – nebuvo patalpų. Teko jos sausakimšai kimšti į barakus vieną ant kitos. Blogiausia – kad jos vaikų prisivežė. Ir didesnių, ir visai mažų.

Valdžia turi gi žinoti, kiek ji gavo naujų piliečių: šioks ar toks katorgininkas – vis dėlto turtas. O tų vaikų – nieku būdu negalima suskaičiuoti, kiek jų priviso. Suslapsto juos moterys kur galėdamos, – po šiaudais, po antklodėmis, po sijonais... Suskaičiuoji, suskaičiuoji tuos vaikus, – žiūrėk, vienas ten pradeda rėkti, kitas – ten. Išlenda iš po sijonų ir dumia į krūvą, į suskaičiuotųjų vaikų tarpą, o suskaičiuotieji – rūksta pas savo mamas. Viskas vėl susimaišo, – viską vėl pradėk nuo pradžios. Kitos moterys atsivežė savo berniūkščius, perrengtus mergaitėmis, kitos gi – atvirkščiai. O Trečiojo reicho valdžia tiksliai nori žinoti, kiek buvo tokių ir tokių, – tuo remiasi statistikos mokslas. Tikrink dabar kiekvieną tokį rėkiantį sutvėrimą, kas jis – vyras ar moteris?!

Mayerio nusistatymas buvo aiškus: pas jį – koncentracijos lageris, ne vaikų darželis, – atliekamų žindyvių jisai neturi. Vaikam lageryje nėra kas veikti. Jie turi būti kitur, tinkamesnėn vieton išgabenti. Bet kaipgi juos geruoju išgabensi? Moterys jų neduoda, – rėkia klykia, akis drasko. Vaikai spiegia dar pasiučiau. Muškis dabar su bobomis, tampykis su vaikais!

Tai – ne kautynės prie Tannenbergo, tai – daug pasiučiau.

Ir vis dėlto esesiškas pasiryžimas nugalėjo ir šią sunkenybę: vaikai buvo atimti iš moterų ir išgabenti nežinia kur. Staugė ūbavo lageris, atrodė – žemė aplinkui dunda.

1944 metų viduvasarį pradėjo vežti į Stutthofą Vengrijos žydes. Pradžioje jos buvo sugrūstos į Oswięcimo lagerį, – apie du šimtu penkias dešimtis tūkstančių jų pro tenai praėję. Tenykščiai esesninkai nieko nebegalėję su jomis pasidaryti, – turėję jas siuntinėti ir į kitus lagerius, – ir karo metu vokiečiai turėjo pakankamai tokiem dalykams transporto priemonių...

Stutthofui jų teko daugiau trijų dešimčių tūkstančių. Su jomis mūsų lageryje buvo jau paprastesnis reikalas negu su Lietuvos žydėmis. Vengriškės žydės atvažiavo jau be vaikų, – tai buvo mūsų valdžiai didelis palengvinimas. Antra, jos visos atvažiavo jau be plaukų, trumpai nukirptos, – lengviau atsiduso mūsų barzdaskučiai. Trečia, jos visos atvažiavo jau apiplėštos, baisiai biednos, – mūsų viršininkam jos buvo visiškai neįdomios.

Su jomis viskas ėjo daug greičiau. Jom, žinoma, patalpų iš anksto taip pat nebuvo parūpinta. Jom buvo statomi paskubomis barakai: kol ėjo ta statyba, jos glaudėsi rūmuose be stogo ir lubų, ne kartą gi – ant pliko smėlelio, žydruoju dangumi prisidengdamos. Jom kartais po kelias dienas nė gabalėlio duonos nebuvo duodama. Drabužių jom aprengti taip pat nebuvo. Tie drabužiai, su kuriais jos atvyko, turėjo būti atimti iš jų dezinfekcijai bei patikrinimui, ar nėra ko nors blizgančio ir juose įsiūta.

Susirenka nuogų moterų būrių būriai, – bernužėliai, bi-

belforšerio vadovaujami, jom drabužėlius dalina. Po lengvą menką suknelę su šešiakampe žvaigžde ant krūtinės ir nugaros. Suknelės – nelygios, bet moterys nelygios dar labiau: viena plona, kita – kaip kubilas; viena menkutė, mažutėlė, kita – kaip žardas. Bet sukneles berniokai dalina jom iš eilės, neatsižiūrėdami moterų ūgio ir suknelių talpumo. Gavusi didesnę suknelę, – tuoj nupjauna jos gabalą ir atsarginių dalių pasidaro. Gavusi mažą suknelę – taip ir vaikštinėja pusplikė. Bernužėliai, bibelforšerio vadovaujami, nuo jų pagaliais vos atsigina.

Netrukus iš moterų buvo pradėta sudarinėti įvairios darbo komandos. Iš senų, paliegusių, sergančių moterų – komanda į dujų kamerą – keliaut pas Abraomą. Iš sveikųjų – į įvairius užmiesčius, į dinamito fabrikus, daugiausia gi – apkasų kasti ir aerodromų tvarkyti. Išvažiuojančiom į darbus moterim buvo išduodami kiek geresni drabužiai, lageryje pasilikusios – ir toliau klampinėjo pusnuogės. Barakuose susikimšimas buvo baisus; kokie nors higieniški sumetimai buvo tolima, savo amžių atgyvenusi pasaka.

Vėlų rudenį daugelis tų užmiestinių komandų ėmė grįžti iš darbų. Į darbus išėjo visos sveikos, – ligonių neėmė. Iš darbų grįžo klipatos klipatėlės, vos pavelkančios žaizdotas pamėlynavusias kojas, visos sulinkusios, sunykusios. Jos buvo tokios sulysusios, kad atrodė, jog jos visos eidamos barška kaip kaulai, sumesti į maišą ir tempiami per stambių akmenų grindinį.

Šitokias moteris, klipatas klipatėles, ėmė grūsti į vieną baraką, garsųjį trisdešimtąjį. Ten buvo šiek tiek šiaudų vieto-

mis primėčiota, kaip karvių tvarte. Ant tų šiaudų jos ir guldavo. Šimtakojai po jų žaizdas bėginėjo, bet jos jau nebeturėjo jėgų jiem berankioti. Į tą trisdešimtąjį baraką ėmė varyti moteris iš kitų barakų, susirgusias ar nusilpusias. Jos ėjo, žinodamos, kad eina į neišvengiamą sunkią mirtį. Nepalyginti geriau buvo tom, kurios iš pat pradžios pateko į dujų kamerą. Ten per valandą kitą buvo baigta visos sąskaitos su gyvenimu. Daugiau jom niekas nebeskaudėjo.

Visai kas kita – trisdešimtojo bloko pilietės. Sunkus darbas, badas ir šaltis iščiulpė jų jėgas, sužalojo jų organizmą. Ir dabar jos turėjo iš bado žaizdose mirti! Trisdešimtajame barake ne tik niekas tų moterų negydė, – gydyti jos tenai buvo neįmanoma, – niekas jom tenai ir valgyti nedavė: manykitės, kaip išmanote, graužkite viena kitą. Visų tenai esančių moterų interesas vienas tebuvo – kiek galint greičiau mirti, tik ne visom tai pasisekdavo. Vienos mirdavo, kitos vis dar gyvos buvo. Mirdavo viena ant kitos, ne ant gyvos nugriuvusi, – gyvoji neturėjo jėgų nei numirėlei pastumti, nei iš po jos išlįsti. Ne visos gyvosios ir paropoti begalėdavo. Retkarčiais kiek pajėgesnės gyvosios dar įstengdavo negyvėles ištempti pro duris, išmesti į kiemą, bet dažnai jos ir tai padaryti nebepajėgdavo. Kiek paropodavo nuo numirėlės į šalį ir pačios mirdavo. Taip ir gulėjo tenai lavonai, pavieniui ir krūvomis, laukdami, kol lavonų vežikai užeis ir išveš juos į krematoriumą ar į dervos duobę. 1944 metų pabaigoj–1945 pradžioj šis barakas ir buvo vyriausias numirėlių gamintojas, duodavęs per dieną 200–300 lavonų. Tame barake siautė įvairiausios epidemijos – visų trijų rūšių

šiltinė, difteritas, dezinterija, skarlatina – ir dar galas žino kas tenai. Apkrečiamos sunkios ligos pasirodė ir kituose žydžių gyvenamuose barakuose. Iš ten jos persimetė į vyrų lagerį, – pas vyrus ligas atnešė įvairūs kaliniai donžuanai, nuslinkdavę pas alkanas moteris pavakariais ir dieną. Ėmė visom šiltinėm sirgti vyrai. Ėmė sirgti ir mirti ir esesninkai. Dėmėtąja šiltine susirgo net pats Chemnitzas, o jo vienas pavaduotojas – net mirė. Lageriui buvo paskelbtas karantinas neaprėžtam laikui, bent – kol visos žydės išmirs, o jų vis dar keliolika tūkstančių buvo. Padėtis pasidarė beviltiška.

Kartą 1944 metų pabaigoj atvyko į lagerį iš Berlyno kažkokia sanitarinė komisija. Visi klipatos buvo suvaryti į nuošalų baraką, tenai uždaryti ir stropiai saugomi, kad neišropotų. Komisiją po lagerį vedžiojo pats Heidelis ir rodė tai, kas buvo rodytina. Žydžių lagerio komisija, žinoma, nematė. Komisijos darbui pasibaigus, vienas kalinys gydytojas, kuriam buvo pavesta apkrečiamųjų ligų reikalai, atsidrąsinęs pareiškė: jis turįs komisijai dar šio to parodyti...

Lagerio gydytojas Heidelis paraudo visas it keptas vėdaras, bet priešintis negalėjo. Tasai gydytojas kalinys komisiją nuvedė stačiai į trisdešimtąjį baraką. Komisija, atsidūrusi tenai, tiktai užsiėmė nosį ir pirštų galais stypino lauk. Komisijai išvažiavus, Heidelis su savo pagalbininkais esesninkais kelias dienas vaikštinėjo aplink žydžių gyvenamus barakus, į vidų įeiti, matyti, nedrįsdamas. Pasibaigus jo vaikščiojimam, ėmė atidarinėti barakų langus ir vėdinti patalpas. Ėmė mesti lauk iš barakų šiaudus, kratyti čiužinius. Aplink barakus pakvipo kažkas spirginamas, – ar tiktai ne

blakės? – ėmė suverstus šiaudus deginti. Ėmė vežti naujus šiaudus, kimšti naujus čiužinius. Kai kur net lova viena kita buvo atgabenta...

Tačiau trisdešimtasai barakas liko nepaliestas. Jis puikiai pavadavo taip negarbingai susikopromitavusią naująją dujų kamerą, – atliko tą patį darbą savarankiškai ir Trečiojo reicho iždui nekainavo nė pfenigo. Visa ėjo saviveiklos keliu...

Užlagerinėse darbo kolonose padėtis buvo ne visur vienoda, bet beveik visur dar galima šiaip taip pabėgti. Kai kurios tų komandų žmones visiškai iščiulpdavo ir siųsdavo juos stačiai į trisdešimtąjį baraką. Kitose gi komandose, ypač mažesnėse, padėtis buvo visiškai pakenčiama. Ten ne tik niekas nemirdavo, – net ir nesirgdavo.

Stutthofo lagerio ribose Wehrmachtas buvo įsitaisęs savo sandėlius. Jis pareikalavo sandėlių reikalui pusantro tūkstančio darbininkų. Jam davė žydes. Wehrmachtas, jas priimdamas, gerokai išprausė jas pirtyje, aprengė palyginti gerais šiltais drabužiais, apgyvendino jas savo barakuose, nors ir to paties lagerio ribose, ir valgydino iš savo virtuvės. Šitos žydės, palyginti su kitomis, buvo tikros aristokratės. Per visą laiką nemirė iš jų nė viena. Bet tokių laimingųjų buvo vos pusantro tūkstančio, iš viso gi lageryje žydžių buvo apie 35 tūkstančius, ir jos visos pasmerktos mirti, – na, kaip ir visi kiti politiniai kaliniai. Šis sprendimas iki galo įvykdyti esesninkam nepavyko, bet tai buvo jau nebe jų kaltė...

Žydžių darbo komandom, vėliau – ir visų kitų moterų komandom tvarkyti buvo atsiųstas visas būrys moterų esesninkių. Daugiausia tai vis 20–25–30 metų mergaitės, vokie-

tės, matyti, tam reikalui sumobilizuotos. Tiktai iš Rygos metų pabaigoj atsievakuavo dvi senesnio amžiaus esesninkės, storos kaip drambliai. Lakė jos degtinę kaip seni vežėjai, o keikės – dar bjauriau negu vyrai esesninkai... Temperamentas jų dviejų buvo pasiutęs!

Iš viso tos esesninkės merguželės lageryje turėjo labai nekokį vardą: jos nukonkuruodavo kariškas našles ir gyvanašles... Lazdų kalinėm daužyti jos neturėjo, – jos turėjo tokius siaurus aštrius diržiukus tam reikalui, – diržiukais jos valdydavo minias. Žinoma, nepatingėdavo ir letena užvažiuoti per valgomąją kūno dalį, – moteries vardą jos pačios nelabai brangino. Bet ir jos – ne visos buvo tokios lakūdros ir mušeikos. Atsirasdavo ir jų tarpe padorių mergaičių, dėl savo padėties kentėjusių ne mažiau negu kiti kaliniai...

Kartą pavakary grįžtu iš darbo į savo baraką. Keliu nuo traukinėlio ateina viena uniformuota SS merguželė. Tokia geltonplaukė, apskritaveidė. Eina jinai nusiėmusi esesišką kepurę, rankas beviltiškai nudilbinusi, ir verkia bliauna paspringdama. Pagailo man tos taip graudžiai verkiančios mergaitės.

– Kas atsitiko, mergaite, – sakau, – gal aš galiu kuo padėti?

– Neeeee... – pro ašaras kukčiodama nutęsė jinai. – Viešpatie, Viešpatie...

Verkdama išpasakojo man jinai, kad turėjusi palydėti į stotį žydžių transportą, suvargusių tokių... Ji nežinanti, kur jos važiuoja. Ji niekuo negalinti jom padėti. Ir jai taip baisiai esą jų gaila – ir niekuo negalinti padėti...

Mergaitė dingo savo barake teberaudodama.

LII. IŠSIGIMĖ VISI VELNIAI

Į 1944 metų pabaigą ėmė vis aiškiau ir aiškiau pasireikšti lagerio išsigimimo požymiai.

Kol dar kovos vyko kažkur toli už Rytprūsių sienų, mūsų esesninkai buvo tvirtos dvasios ir nepalenkiamo kūno. Jie šventai pasitikėjo Hitlerio apvaizda ir mūsų žydžių iškastais pasienio apkasų grioviais. Karo veiksmam ėmus persimesti per sieną, net ir drąsiausiųjų kalinių atžvilgiu esesninkų nuotaika ėmė kristi it lašelis iš nosies.

Teisybė, esesninkų tarpe buvo jau ne vienas toks, kuris viduvasary ėmė kalbėti, kad karas jau prakištas, ir be paliovos pradėjo lakti degtinę.

Kadangi lageryje akių gydytojo specialisto nebuvo, Heidelis paskiriem kaliniam leisdavo savo lėšomis važiuoti į Gdanską, kad juos tenai apžiūrėtų specialistai. Man akys jau vienuolika mėnesių be paliovos skaudėjo. Heidelis leido ir man pasivažinėti į Gdanską, – net tris kartus nuvažiuoti.

Man buvo leista važiuoti civiliniais drabužiais, ant kurių tik maži katorgininko požymėliai tebuvo prisiūti, – tų ženklelių reikšmės nežinąs negalėjo suvokti, kas aš per paukštis.

Lydi mane specialus esesninkas palydovas, su kuriuo drauge ir traukinėlyje sėdime, ir pypkeles traukiame, ir šnekučiuojamės it seni bičiuliai. Gdansko akių klinikos vedėjas – profesorius, sužinojęs, kas aš esu, tyrinėja mano akis pusantros valandos, bičiuliškai, kolegiškai šnekasi, visai nekreipdamas dėmesio, kad už durų eilės laukia visas būrys vokie-

čių, kurių tarpe kiti net su partijos ženkleliais ant krūtines, nekreipdamas dėmesio į tai, kad mano palydovas liko prie durų stovėti, – kad jo niekas ne tik atsisėsti nepakvietė, – niekas jam ir gero žodelio nepratarė.

Mano palydovui buvo įsakyta stropiai sergėti, kad aš po miestą nesivalkiočiau, su niekuo nesusitikčiau ir nekalbėčiau, – sėdėčiau kur nors uždarytas nuo traukinio iki traukinio.

Iš klinikos mudu su palydovu nudrožėme stačiai į... *Ratskeller* – geriausių Gdanske pietų valgyti, kur valgo aukštoji miesto valdininkija. Mano palydovas turėjo maisto kortelių, o aš – pinigų. Jis gerai žinojo, kad man pinigai turėti yra griežtai draudžiama. Bet jo akivaizdoje aš mokėjau savo pinigais ir už pietus, ir už alų, kurio mandagios padavėjos mudviem nesigailėjo. Paskui apėjome dar kokias septynias smukles, bebandydami alaus rūšį ir vyno beieškodami. Aš to vyno jau būčiau slaptai gavęs pas vieną smuklininką. Gdansko miesto tarybos narį, pilvūzą tokį su partijos ženklu, bet visą reikalą pagadino mano palydovas. Kai tik jį smuklininkas pamatė – visas pažaliavo iš baimės. Kaipgi aš jį galėjau įtikinti, kad ir šis esesninkas vyno nori, ir išgėręs – nesikandžioja? Kad jis vyno nori – smuklininkas tikėjo, bet kad jis nesikandžioja, – ne, jis tokiais dalykais patikėti negalėjo!

Kitą kartą važiuoju Gdansko su kitu esesninku. Pasilikę dviese, šnekučiuojamės politiniais reikalais visiškai laisvai, – ne visai kvailo berno būta. Privažiavus Gdanską, sako jis man:

– Aš paleisčiau po miestą tave vieną vaikščioti, bet gali

kas nors kartais tavęs dokumentų paklausti. Įtars, kad iš lagerio pabėgai, – tuomet ir tau, ir man bus blogai. Geriau vaikščiokim kartu.

Vaikštom mudu po Gdanską, apžiūrinėjam visas miesto įžymybes. Užeinam į vieną smuklelę, į kitą... Vienoj tuščioj smuklelėj prie mūsų prikimba smuklininkas su politika – tuomet kaip tiktai buvo prasidėjęs sąjungininkų desantas Normandijoje.

– Mano nuomone, – mušasi į krūtinę smuklininkas, – labai gerai padaryta, kad leido anglam ir amerikiečiam išlipti į sausumą. Mano nuomone, kam mum plaukti pas juos jų mušti, jeigu galima palaukti, kol jie patys čia plauks, ir mes čia juos išmušime!

– O taip, – pritaria mano palydovas, – tegu tiktai jie priveža daugiau savo kariuomenės! Mes čia juos visus ištašysim – ir karas bus baigtas!

– Bet, mano nuomone, – kryžiavojasi smuklininkas, – pabrėžiu, mano asmene nuomone, reikėtų užimti ir anglų salos... Iš jų visuomet mum visokios nelaimės eina...

– O taip, – pritaria mano palydovas, – mes visus anglus iš salų sugrūsime į jūrą. Nė vieno anglo saloje nepaliks. Tegu prilaka visi, niekšai tokie. Kad jų veislės nepaliktų!

– Bet, mano nuomone, – toliau sketeriojasi smuklininkas, – pabrėžiu, mano asmene nuomone, dėl mūsų nelaimių visų kalčiausi yra žydai, pabrėžiu, mano asmene nuomone...

– O taip, – pritaria mano palydovas, – žinoma, vis tie žydai. Mes visus pasaulio žydus surinksim. Visus iškarsim. Ant šakių pakratysim.

Ir varo gi jiedu šitokią politiką, – kad juos kur uošvė raitoji! Vienas kriokia, kitas gargaliuoja. Vienas kala, kitas zalatija. Man, beklausant jųdviejų kalbos, darosi šilta ir akyse marga.

„Ot, po velnių, tai įkritau it blusa į sirupą, – galvoju sau, seilę rydamas, – su šitokiu kvailu velniu palydovu taip atvirai kalbėjaus! Juk dabar aš jau galutinai baigtas! Tai kas, kad liudininkų nebuvo, – valdžios akyse vis tiek bus jo teisybė, ne mano, o jis gi viską dabar papasakos valdžiai!“

Užmokėjęs už alų, išėjau iš smuklės it tarakonų graužiamas.

– Ar girdėjai, ką aš su smuklininku kalbėjau? – klausia manęs palydovas.

– Buvo tai senas tamstos pažįstamas? – nežinodamas, ką atsakyti, savo rėžtu klausiu palydovo.

– Ne! Pirmą kartą matau jį. Iš viso aš pirmą kartą savo gyvenime dabar buvau jo prakeiktoje smuklėje...

– Tai aš visiškai nesuprantu tamstos kalbos prasmės, – vėl išspruko man neatsargus žodis.

– O kaipgi aš su juo kitaip galėjau kalbėti? – pyktelėjęs atrėžia jis man. – Aš esu SS uniforma, jis manęs bijo, kitaip negali kalbėti. O aš – iš kurgi aš galiu žinoti, koks velnias jisai yra, tas kiaulė?! – visiškai piktai nusikeikė palydovas.

Toliau su manimi jis vėl protingai kalbėjo.

Trečią kartą trečias mano palydovas nuvedė mane Gdansko primiesty pas savo uošvę, – kas taip pat labai griežtai prieštaravo visiem valdžios įsakymam ir draudimam. Nuvedė jis mane ir pasodino kambary palei pečių, – va, čia sėdėk, – pasakė jis man.

Sėdaus ir sėdžiu palei tą jo uošvės pečių, – ką gi daugiau darysi nesėdėjęs. Sėdžiu aš tenai valandą, sėdžiu kitą, sėdžiu trečią kaip elgeta, tiktai poterių nekalbėdamas. Nė krust iš vietos. Nuobodu. Pikta. Jis su savo uošve kažką tenai šurum burum, o man – pečius tiktai? Kolgi aš čia, po velnių, sėdėsiu?!

Pagaliau palydovo uošvė atneša ir padeda man ant stalo duonos lėkštę ir gerą pusdubenį sriubos. Makaronai! Piene virti! Pasiuto?

– Še, valgyk, kad sveikas būtum, – sako man palydovo uošvė, tokia stambi, plati moteris su purvina prijuoste.

Kertu aš tą sriubą, net ausys lepsi. Puikūs makaronai, nieko nepadarysi! Po velnių!

Mano širdis iš karto sentimentali pasidarė.

Praslinkus dar keliom minutėm, plačioji uošvė vėl įsvyruoja į kambarį. Šį kartą atneša lėkštę, pilną bulvių ir šviežios kiaulienos! Aš net išsižiojau iš nustebimo, – tikrai, boba pasiuto!

– Valgyk į sveikatą, – sako ji man, – mes ūkininkai. Turim dar. Mūsų nenuskriausi...

Purtau šviežią kiaulieną su bulvėm, – karališki pietūs!

Plačioji uošvė įsėlina trečią kartą. Šį kartą ji slenka patylomis, apsidairydama, ar žentas nemato. Tsssss... – šnabžda ji man, prisikišusi pirštą prie lūpų. Prilingavo prie manęs, prisišliejo.

– Pasakyk, kaip pas jus tenai... lagery... ar tikrai taip baisu, kaip čia žmonės pasakoja? O kaip elgias tenai mano žentas?.. Neskriaudžia jūsų?..

Aš – ką gi, – prisikirtęs tokių karališkų pietų, kur čia geraširdę moterėlę begraudinsiu!

– Ne, – sakau, – žentas kaip visi žentai: nieko pikta nedaro.

Ir tikrai, jos žentas nebuvo blogas. Niekas juo nesiskųsdavo. Pagaliau jis buvo tiktai eilinis kareivis, jokių aukštesnių pareigų neturėjo, – neturėjo ir progos savo temperamentui parodyti.

– O, vargas, vargas! – dūsavo moterėlė. – Kuo gi jis kaltas! Paėmė, mobilizavo kaip kareivį... Kur paskyrė, ten turi būti... Kur žmogus pasidėsi?.. Tiktai jam nieko nesakyk!

Pamatęs pro praviras duris kitame kambaryje radijo aparatą, sakau jai:

– Dabar per radiją skaito vokiečių štabo pranešimą apie karo veiksmus, – ar nebūtų galima pasiklausyti?

– Oi, ne, ne, ne! – ėmė ji kratytis abiem rankom, – tai politika! Mes politikos iš tolo bijome!

Trečiojo reicho piliečiai bijo per nuosavą radiją net savo štabo pranešimo klausytis! Vargšai, vargšai!

Metų pabaigoje ir pačiame lageryje drausmė ėmė šliaužti velniop. Mayeris lageryje rodėsi vis rečiau ir rečiau. Savo vieton atsiųsdavo vis tą avinėlį nekalčiausią, tą savo pavaduotoją kapitoną Zettę, kuris apie lagerio reikalus vis dar nieko neišmanė ir nemokėjo jokio įsakymo duoti. Jis tiktai retkarčiais pagraibydavo po kišenes grįžtančių iš darbo kalinių – tuo jo visa administracinė išmintis ir pasibaigdavo.

Tuo tarpu Selonkė iš kalinių tarpo paskyrė du prityrusiu banditu lagerio policininkais. Parišo jiem dryžuotus raikščius per rankoves, davė po stambų bizūną ir paleido juodu

į lagerį „tvarkos daryti“. Jiedu buvo tiesiogiai Selonkės padėjėjai ir pavaduotojai, oficialiai pripažinti, plėšimo ir mušimo reikalu, – Selonkės galybė dar labiau išaugo.

Po Naujų metų susisiekimas su moterų barakais visiškai palengvėjo. Ne tik ilgiausius vieni kitiem laiškus laisvai rašė, – net ir vakaruškas suruošdavo, – moterų barakai ūžte ūždavo.

Iš sandėlių skubos keliu ėmė dingti visokie daiktai. Pirmoje eilėje esesninkai ėmė tempti iš sandėlių kalinių lagaminus ir geresnius civilius drabužius. Ėmė apsirūpinti visokiem atvejam. Paskui esesninkus ėmė tais pačiais dalykais rūpintis ir kaliniai. Daugiausia civiliniais drabužiais. Lagaminų nebeliko. Ėmė gaminti juos DAW dirbtuvės, ėmė siūti kelionės maišus. Valdžia ėmė pakuotis daiktus ir brangenybes. Pirmoji pradėjo dokumentus viešai deginti ligoninė. Ja tučtuojau pasekė politinis skyrius, kiemo pakrašty pleškindamas savo dokumentėlius ir byleles.

Po lagerį sklido įvairiausi gandai. Visiem aišku buvo, kad šiokia ar tokia lagerio evakuacija yra neišvengiama ir kad ji įvyks labai greit. Bet – kur, kada, kaip tai įvyks – niekas nežinojo. Vieni manė, kad pėsčiomis reikės eiti apie keturis šimtus kilometrų. Kiti tikino, kad paskutinį momentą kaliniai bus paleisti, bent politiniai. Treti – traukė pečiais, kreipdami dėmesį į statines, vežamas prie kalinių gyvenamų blokų, dervos pripilamas.

– Et, – sakė jie, – pamatysite, padegs naktį gyvenamus barakus, sučirškins mus visus gyvus. Kas bandys nedegti – iššaudys kaip kurapkėles...

Visokie gandai plito juo labiau, kad valdžia uždraudė lageriui laikraščius gauti. Joks paštas, jokie laiškai, jokie siuntiniai nebeateidavo. Visi radijo aparatai iš visur buvo surankioti ir nežinia kur nukišti.

Nejauku pasidarė. Niekas nieko tikra nežinojo. Nežinojo net Mayeris. Kelis kartus skubos keliu klausė aukštesnės valdžios, kas daryti, kur ir kaip evakuotis, – jokio atsakymo negavo.

Mūsų lietuviškasai blokas 1944 metais gaudavo palyginti daug siuntinių. Mum buvo prisiųsta iš namų įvairių daiktų – skalbinių, puloverių, batų, drabužių, rūkalų, įvairaus maisto atsargų, – visa tai labai gaila buvo palikti. Nežinia gi, kur iškeliausi, kur kokią nakvynėlę gausi! Juo labiau kad valdžia įsakė ruoštis kelionėn, pasiimti skalbinių pamainą ir antklodes, kas kokias turi.

Kadangi buvo gili žiema, nutarėm pasidirbdinti rogutes, – vešim savo lobį, kas ką turim! Ką gi žinai, – gal Lietuvoje per karo veiksmus supleškėjo visa, ką turėjai, – gal tenai gi nieko neberasi?

Pasidirbdinom rogutes. Kas – vienas, savo rizika. Kas – po du, po tris susidėję. Padarėme repeticiją, kaip vešimės. Visa ėjo kuo puikiausiai. Mūsų pavyzdžiu pasekė ir kiti blokai, – prisidirbdino rogučių. Valdžia matė mūsų darbą, bet niekas nebeklausė, nei iš kur mes ėmėm medžiagą, nei kaip ir kur pasidirbdinome. Visa buvo dabar ir valdžiai vis tiek pat.

Raudonoji armija jau paėmė Elbingą. Kai kurios žydės, dirbusios tenai, buvo sugrąžintos pėsčios į Stutthofą. Kitos,

kur silpnesnės, buvo paliktos pakeliui, – ir jos paskui vienos pačios be palydovų šiaip taip atkulniavo į lagerį.

Elbingas gi už trijų dešimčių penkių kilometrų nuo Stutthofo. Dienomis lėktuvai padangę raižo. Naktimis – Gdanską ir Gdynę tratina. Girdėti tolimos artilerijos veiksmai. Dunda žemė nuo pabūklų. Dangus raudonuoja.

Tačiau įsakymo evakuotis vis dar nėra ir nėra!

Pesimistai ir skeptikai triumfuoja:

– O ką, – ar ne mūsų teisybė?! Jokios evakuacijos nebus. Matote, jau visur pilnos statinės dervos. Sušutins mus. Iššaudys mus. Dujomis išnuodys ir padegs!

Nerimastis auga. Sargyba aplink lagerį padidinta. Kulkosvydžiai stovi nebe tik bokštuose, bet ir ant kalnelių, visiem takam takeliam apšaudyti. Visiškai panašu į velniavą.

LIII. SUDIEU, SUDIEU, DIEVŲ MIŠKELI!

1945 metų sausio 24 dieną visiem kaliniam buvo pranešta: būti pasirengusiem kelionei. Rytoj ketvirtą valandą rytą išvykstam.

Puiku! Vadinas, bent čia vietoj nečirškins ir nešaudys!

Kas tokią pasiutusią naktį bemiegos! Visi tamulinėja it girti tarakonai: kas ryšulius graibo, kas aplink pirtį tursinėja.

Ketvirtą valandą rytą mes jau visi su rogutėmis išsirikiavę. Aš buvau vienas. Turėjau du maišioku lobio ir vieną didžiulę antklodę.

Pažįstamas esesninkas, pažiūrėjęs į mano lobį, kraipo galvą:

– *Ich sehe schwarz,* – atseit tavo lobio ateitis juoda, verčiau mesk čia pat jį po velnių į patvorį!

Visas lageris buvo padalytas į aštuonias maršo kolonas. Kiekvienai kolonai buvo duotas vadas – SS feldfebelis, būrys sargybinių ir atskira komandėlė su šunimis. Daugumas sargybinių ir šunes buvo specialiai iš Gdansko atgabenti, atseit net ir šunes – ir tie mums nebepažįstami.

– Ėė, čia kažkas jau nebelabai gerai dvokia!

Lageryje pasiliko tiktai žydai, sunkūs ligoniai, negalėję paeiti, ir pasiryžėliai simuliantai, turėję kažkokių neaiškių ateities planų.

– Supleškėsite kaip blakės, – liūdnai lingavome jiem.

– Et, pažiūrėsime dar, kas greičiau! – atsakinėjo jie ir ieškojo vietelės, kur tamsiau pasislėpti.

Mūsų kolona gavo žygiuoti pirmoji. Ji turėjo apie 1600 vyrų kalinių. Jos sudėtin, be mūsų mažyčio bloko, įėjo dar kitu du mažu bloku ir didelė dalis ligonių. Šiuos pastaruosius, kurie tik galėjo paeiti, vidunaktį prikėlė iš lovų, davė jiem apsivilkti dvi pori skalbinių, paprastą menkutį kališką be pamušalo apsivilkimą, tokį pat apsiaustėlį, visiškai panašų į ligoninės chalatą. Davė jiem po vieną menkutę antklodėlę, skardinį emaliuotą dubenėlį, šaukštą, medines klumpes, ir visas jų lobis buvo tokis. Daugelis neturėjo jokių kojinių, – vidužiemį į sniegą išėjo basnyčiomis.

Kiekvienam kaliniui buvo išduota duonos ir margarino porcija dviem dienom, tačiau daugumas visa tai suvalgė čia pat vietoje iš karto, – lengviau nešti būsią...

Išžygiuojančias kolonas išlydėjo tasai avinėlis kapitonas Zettė. Mayeris stovėjo raudonuose rūmuos prie lango ir šnapsą lakė. Lageryje jisai nesirodė, – matyti, bijojo, kad kaliniai jo kartais per klaidą vietoj skarmalo nesuplėšytų.

Išjudėjo mūsų kolona... Sudieu, sudieu, Dievų miškeli! Vis dėlto gražiai buvo prisikeikta tavo nesvetingame pavėsyje!

Iki gelžkeliuko nebuvo nė kilometro, – tiek tiktai ir užteko mūsų rogučių!

Traukinėlyje buvo keli keleiviniai vagonėliai – važiuojančiai vokiškai publikai ir esesninkam palydovam. Kaliniam gi – keli prekiniai vagonėliai ir kelios platformos, – ir viskas. Pusantro tūkstančio žmonių čia turi sutilpti! Kamšatis, spūstis – baisiausia. Apie rogučių sutalpinimą ir kalbos nebegali būti, – žmonės vienas ant kito lipa, kitas ant kito kaba, vienas spaudžia, kitas rėkia, trečias kišenes krausto... Iš mūsų kolonos koks šimtas žmonių nebetilpo, – vėliau buvo prijungti prie kitų kolonų.

Šitokiame keliais sluoksniais prigrūstame traukinėlyje važiavome aštuoniolika kilometrų – iki Vyslos.

Pakeliui vaizdai gana jaudiną. Pilni takai takeliai vokiečių. Kas – važiuotas, kas – pėsčias. Kas – skurdų vaikišką vežimėlį tempia, prisikrovęs lobio, kas – rogutes, o kas visą savo mantą velka prisirišęs prie dviračio. Klišì seniai, moterys su mažais vaikais. Visi traukia į Gdanską, į Gdanską – tą išganymo vietą...

– *Heil Hitler!* – mojuoja ranka linksmesni katorgininkai aplenkiamiem vokiečių bėgliam, – mes vis dėlto važiuoti

važiuojame, o jūs, grynosios veislės veislininkai, pėsti kulniuojate!

Neprivažiuojant prie Vyslos, plentas per kelis kilometrus užsikimšęs. Pilnas vežimų ir pėsčiųjų. Vysla plati tokia, pasipūtusi. Garinis keltas – nors ir didelis, ir pajėgus, bet jis vienas su tokia žmonių ir arklių mase nepajėgia susidoroti.

Per porą kilometrų nuo Vyslos ir mus iškraustė iš traukinėlio. Nuvirtau iš platformos į pusnį iki juostos.

Kurgi, po velnių, nunešiu aš tuos du savo maišiokus!

Paskubomis traukiu iš maišų daiktus ir mėtau į sniegą. Žiūriu, – ir kiti tą patį daro. Kitas net visą lagaminą nusibloškia. Tiktai keli, perkūnas juos žino, kaip sugebėję ir rogutes atsitempti, paskubomis riša savo mantą prie rogučių.

Man bemėtant daiktus, staiga šalia manęs atsiranda vienas toks storas juodas kalinys, abchazas, iš Kaukazo, iš Suchumio, vardu Ilja, su tuščiu lagaminu, pakelėje nudžiautu. Raumeningas, tvirtas kaip mulas.

– Duša moj, – mano dūšele, – juokias jis man, – nebūk kvailas, daiktų nemėtyk, prisireiks. Duokš, aš tau panešiu. Tu man už tai pakelyje valgyti duosi.

Valgyti atsargos turėjau. Sausainių, duonos, lašinių. Mielu noru užverčiau vieną maišą abchazui, – vis tiek pats nepanešiu!

Likęs su vienu maišu, pūškuoju per pusnis it garvežimis.

O! Mum davė atskirą keltą!

– *Heil Hitler!* – mojuoja katorgininkai pasiliekantiem ant kranto vokiečiam, laukiantiem nesulaukiantiem savo eilės.

– Nors kartą vis dėlto geriau būti ne grynos veislės padaru!

Ant kelto šalia manęs atsirado sudžiūvęs toks kalinys, imeretinas iš Kaukazo, iš Soči, vardu Aleksandras.

– Jei duosi valgyti, duok, – sako jis man, – aš tau ir antrą maišą panešiu!

– Duosiu! Imk, susimildamas! – aš vis tiek nešti jėgų neturiu!

Žiūriu, – ir kiti, turėję maisto atsargų, apsirūpina nešikais...

Nusiritę nuo kelto, pakrikome po visą kalinių minią. Mūsų blokas iširo. Mes tapome vėl eiliniai katorgininkai, – tokie pat, kaip ir visi kiti.

Plentais ir vieškeliais mum eiti negalima, – visa tai rezervuota kariuomenės ir vokiečių bėglių reikalam. Mus varo šunkeliais, – užpustytais, sniego užverstais. Pusnys ir pusnys. Sniego dažnai iki juostos. Sargybinių ir šunų apstotus varo mus smarkiais žingsniais. Eiti baisiai sunku. Vis reikia laikytis krūvoj, atsiliekantiem nuolat reikia per sniegą bėgti. O krūvoje eiti taip pat neįmanoma, – vargiai gyvi kaliniai eidami svyruoja, kits kitą stumdo, kits kitam ant kulnų lipa...

Mūsų kolonos viršininkas SS feldfebelis Bratke bliauna it pasiutęs bulius ir nuolat į orą iš revolverio šaudo. Nusipenėjęs tas Bratkė toksai, keturių dešimčių penkių metų vyras, su žema kakta ir plačiais žandais, iš prigimimo – policininkas. Fizinės jėgos – milžiniškos. Žygiuoti jis gali kaip lokomotyvas. Todėl ir kitus taip varo. Penkias minutes pasilsėti jis duoda tiktai po dviejų valandų kelionės, ir vėl – toliau ir toliau. Po penkių tokio padūkusio maršo

valandų, jau pavakary, pusvalandis poilsio. Kas turi maisto atsargos, bando užkandžiauti; kas neturi, penkis pirštus čiulpia. Mano ligota širdis jau streikuoja, aš valgyti nė nenoriu, užtat mano abchazas su imeretinu kerta mano lašinius, ausis pakratydami. Po pertraukos – vėl tas pat pasiutimas. Gena kaip gyvulius į skerdyklą. Net palydovai esesninkai keikias. Ir jie drauge su savo šunimis, jau iškišę liežuvius, šlepsi.

Sutemo. Visiškai tamsu pasidarė. Patekome į tuščią plentą. Eiti lengviau, bet taip sunku laikytis ant kojų, – baisiai slidu. Ir taip šalta, šalta. Per daug mes jau pavargę, kad ir ėjimas sušildyti galėtų. Pradėjo pliaukšėti palydovų revolveriai. Čia – pykšt, čia – pykšt: pribaigia pavargėlius, nebegalinčius toliau eiti.

– Na, ir velniai! – dairaisi žmogus, ar koks revolveris į tave dar netaiko...

Staiga šalia manęs atsiranda vienas esesninkas. Prakalba lietuviškai.

– Nagi, – sakau, – iš kur lietuviškai moki?

Esesninkas suminėjo visus koliojimos žodžius, kuriuos tiktai mokėjo. Jis esąs lietuvis nuo Kybartų. Šaltkalvis Šešelga. Prieš trejus metus jį Kybartuose pagavę vokiečiai esesninkai ir išvežę į darbus Vokietijoje. Jis iš darbo bėgęs, jį pagavę ir pasodinę į kalėjimą. Išlaikę tenai šešis mėnesius, o iš kalėjimo atvarę stačiai į SS kareivines, apmovę SS uniforma ir padarę esesninku. Visą laiką jis plūkęsis aplink Gdanską, o dabar jį atvarę į lagerį kaliniam lydėti.

– Ar tau nedraudžiama gi su kaliniais kalbėti?

– Žinoma, draudžiama. Bet dabar tamsu. Tie šunes nemato.

– Bet kad jau per daug atvirai tu su manim kalbi... Nebijai?

– Žinau, kas tamsta esi... Pažįstu iš raštų...

Šešelga jau buvo pakeliui susipažinęs ir su kitais lietuviais, mūsų bloko nariais.

Tiktai apie dešimtą valandą vakare, nuėję daugiau keturių dešimčių kilometrų tokiu žiemos keliu, pasiekėme miestelį Praust, kur mum buvo skirta nakvoti. Mayeris tenai jau buvo automobiliu nuvažiavęs, – jis jau laukė mūsų kolonos. Per patikrinimą kiti ėmė virsti iš nuovargio žemėn. Aš buvau pirmųjų nuvirtėlių tarpe. Šešiolikos žmonių mūsų kolonoje per tą dieną jau pritrūko: juos pakeliui nudėjo esesninkai.

Mum nakvynei buvo skirtas apleistas aplūžęs trobesys, kuriame seniau gyveno anglai, karo belaisviai. Dabar jisai buvo be langų ir, žinoma, nekūrentas. Vietos jame buvo labai maža. Susidarė tokia kamšatis, kad ir be pečių pasidarė nebešalta... Kaliniai nugriuvo, kas kur galėjo. Kas – ant narų, kas – po narais, kas – koridoriuje, kuriame iš ryto pasiliko gulėti jau keletas lavonų. Valgio – jokio. Niekas nieko niekam nedavė. Maitinkis, kaip nori, nors medinės klumpės padą graužk. Privačia iniciatyva buvo suorganizuota poris kubilėlių kavos, bet jos teko tiktai nedaugeliui. Kitiem liko tiktai oras, ir tas pats – smarkiai dvokiantis. Iš ryto – tas pat. Nė duonos gabalėlio. Nė kavos gurkšnio. Nieko. Ničnieko. Mano abchazas Ilja, apsižergęs mano maišą, pasiraitęs rankoves, mušasi su atakuojančia jį minia, – norinčiųjų

maišą nešti atsirado tokia daugybė! Abchazas Ilja rėkia, jis nešiąs vienas ir jokiam velniui nešti neduosiąs...

Antra kelionės diena – tokia pat kaip pirmoji, tik kelias keliais kilometrais trumpesnis. Pakelyje nušautų liko jau daugiau dvidešimties. Beeinant taip pat sutemo. Per užpustytus kelius pasiklydome. Prisidėjo dar šešetas kilometrų, per sniegą, per laukus. Nakvynė daržinėj, kurioje buvo šiek tiek šiaudų. Šalčio apie dvidešimt laipsnių. Kavos vėl tiktai vienas kitas gurkšnelį tegavo, visi kiti – tiktai špygą nemarinuotą ir lazdą per šonus. Susiglaudžiau daržinėj su draugu ant grindų palei šiaudus ir dūsauju it šuva mėnesienoje. Šalta, po velnių! Dantis ant danties nepataiko. Tuo tarpu kažkuriam padūkėliui, gulėjusiam aukštai, viduriai sugedo. Ir štai – lep lep lep – jo nelaimės vaisius sudribo ant mano su draugu galvų...

Pakarti judošių vertėtų už tokį darbą, bet kur tu jį naktį surasi! Verskis, kaip išmanai, – laižykis, kad nori!

Iš ryto vėl! – maisto nė trupinėlio. Marš į kelionę. Prasidėjo pasikėlimas į Kašubijos kalnus. Vis aukštyn ir aukštyn. Sniego vis gilyn ir gilyn. O kad pusto, kad drimba, sniegas veidą kad degina! Žmonės pakeliui griūva kaip pūzdrai. Esesninkai juos revolveriais paspragina.

Taip tęsėsi kelias dienas, kol pasiekėme bažnytkaimį Žukovo.

LIV. POKYLIS ANT BULVIŲ

Žukovo bažnytkaimyje mus sugrūdo į didžiulę daržinę, kurioje šiaudų buvo tiktai katinui nusišnypšt. Pirmieji, sulindę į daržinę, susikorė ant tų šiaudų ir iš stogo išplėštais pagaliais mostakuoja kitiem kaliniam: atseit nebelipkite, ir mum patiem vietos mažoka. Visi kiti liko ant pliko laito, – kiauroj daržinėj, penkiolikos laipsnių šaltyje, neturėdami ko nei pasiklot, nei užsiklot. Pagaliau ir vietos atsigult visiem nelabai tebuvo. Reikėjo vieniem ant kitų lipti ir tuo būdu šildytis.

Atėjus vakarui, draugai katorgininkėliai pradėjo mūsų maišus pjaustyti. Va, taip gražiai prapjauna maišą ir dar gražiau ištempia jo turinį. Vienas bandė ginti savo maišelį, – tai jam ir ranką iki kaulo prapjovė. Taip ir buvo: pjauna ir tempia. Gyventi pasidarė kažkaip visiškai nebeįdomu. Taip jau neįdomu, kad nėr kur dėtis. Kas gi, po velnių, toliau dar bus?

Tuo tarpu vienam iš mūsų pasisekė susipažinti su dviem kaliniais vokiečiais, žaliakampių kriminalistų lyderiais. Pasirodo, daržinėje jie buvo susiradę ir su esesninkų pagalba okupavę pačią geriausią vietą. Po ilgų derybų ir gero užmokesnio jie sutiko ir mus priimti į savo kompaniją.

Jų okupuotoji vieta buvo bulvių rūsys, susidedąs iš trijų skyrių. Centriniame skyriuje vieta buvo visų geriausia, – bulvių buvo per metrą nuo lubų. Kiti skyriai buvo prastesni, – ir bulvių buvo tenai mažiau, – gulėti ne taip šilta. Bet vis dėlto tai buvo tikras rojus palyginti su likusia daržine.

Centriniame skyriuje jau gyveno žaliakampių, mūsų ko-

lonos kriminalistų, lyderis Franzas su savo padėjėju, vienas lenkas – pirmojo bloko blokavas, pirmos rūšies latras ir krematorijaus kapas, vokietis kriminalistas. Į šią tokią garbingą kompaniją patekau ir aš su draugu. Gretimoje patalpoje ant bulvių buvo kitų tarpe apsigyvenę ir du lenku, Włodek ir Władek, du senu katorgininku, suspėjusiu visiškai subanditėti. Jie savo globon buvo pasiėmę įžymų Varšuvos universiteto profesorių Ro-skį.

Prof. Ro-skis lagerin pateko už tai, kad nenorėjo sudaryti lenkų ministerių kabineto, dirbančio pagal gestapo švilpynę. Jis buvo senas mūsų pažįstamas, – geros širdies garbingas žmogus ir geras nelaimės draugas. Lageryje jį visi pažinojo. Jis, kaip ir kiti varšuviečiai, buvo labai kalbus ir, kaip daugumas profesorių, – gerokai naivus. Todėl jis visuomet žinodavo labai daug naujienų. Šiuo atžvilgiu su juo konkuruoti tegalėdavo tiktai vienas varšuvietis, senas kapitonas Ost-ki. Bet jiedu nekonkuruodavo. Jiedu vieningai visokias žinias pasakodavo. Jų skelbiamos naujienos todėl ir buvo vadinamos *Ostro* agentūros žiniomis. Jiedu buvo gabiausi lageryje gandonešiai. Išgirdai lageryje kokią žinią, pirmoj eilėj patikrink, ar tai nėra tiktai iš agentūros *Ostro*. Jei žinia iš šios agentūros – atidėk į šalį: vis tiek bus devintas vanduo nuo kisieliaus.

Ostro agentūros šefas prof. Ro-skis Vlodeką ir Vladeką pirmą kartą pamatė tiktai šioje daržinėje. Jis nieku būdu negalėjo suprasti, kodėl jiedu staiga pasiėmė jį globoti. Netrukus tačiau reikalas paaiškėjo.

Vieną vakarą – tame rūsyje mes gyvenome kelias paras, –

jiedu, besirūpindami profesoriui patalpos pagerinimu, nudžiovė vienam mūsiškių kelionės maišą su rūkalais ir kelionės produktais! Daryti pas juos kratą buvo neįmanoma, – lipo su peiliais viršun. Teko tiktai susitaikyti su likimu.

Banditų šefas Franzas buvo ne toks. Jisai, sužinojęs, kad daržinėje mum supjaustė kelionės maišus ir daiktus išplėšė, tučtuojau atėjo mum į pagalbą. Tučtuojau pasiuntė kelis savo agentus į daržinę mūsų daiktų ieškoti. Perkūnas juos žino, kaip jie tamsoje tūkstantinėje minioje, tokioje spūstyje, veikė, bet štai netrukus atvedė vieną nusikaltėlį, kitą...

Kvotą veda savarankiškai Franzas, – jis buvo rūsio viešpats. Savo nuožiūra įkerta 20 ar 30 lazdų. Žiūrėk, dalį mūsų daiktų jis jau ir surado! Tai – talentas, kad jį kur velniai!

Bet Vlodeko su Vladeku Franzas nelietė, – jie dirbo iš vieno.

Franzas, sėdėdamas rūsyje, sugebėjo stačiai stebuklus daryti. Suorganizavo jis mum duonos, kavos, virtų bulvių, porą kartų sočiai geros šiltos sriubos! Mūsų padėtyje tai buvo daugiau negu stebuklas!

Franzas dirbo iš vieno su vienu esesninku vokiečiu, kurį jis vadino savo svainiu. Baisiai galingas atrodė tasai Franzas, svainį esesninką turėdamas! Mes prieš jį pasijutome esą nykštukai. Taip baisu buvo, kad jis mus iš rūsio neišmestų. Reikėjo išrasti kas nors, kad ir mes Franzui galėtume imponuoti. Jis turėjo esesninką svainį, mum reikėjo rasti esesninką – dar svarbesnę giminę. Pats likimas mum atėjo į pagalbą. Vienam iš mūsų pavyko susipažinti su vienu esesninku, gana įdomiu egzemplioriumi.

Jis buvo filosofijos daktaras, baigęs Berlyno universitetą.

Jis buvo Wehrmachto leitenantas, bet dėl kažkokių drausmės prasižengimų buvo nužemintas į kareivius ir išgrūstas į SS eiles. Su juo mūsiškis susitarė, kad jiedu pasiskelbsią esą artimi draugai, čia netikėtai susitikę tiktai.

Tas esesninkas, filosofijos daktaras, atlindęs į mūsų rūsį, taip keikia nacių valdžią, tokius anekdotus pasakoja apie Hitlerį, kad nors dviguba juosta juoskis pilvą!

Kai tiktai Franzas ima didžiuotis savo svainiu esesninku, mūsiškis jam tuojau atsikerta:

– Kas tavo tas svainis, – šiukšlė! Mano – tai bent esesninkas. Senas draugas, filosofijos daktaras, – girdėjai, kaip jis Hitlerį keikia?

Prieš šį argumentą Franzas buvo bejėgis. Turėjo nusileisti. Mūsų padėtis rūsyje per vieną valandą sustiprėjo. Franzas pradėjo mus ne tik gerbti, bet truputį mūsų ir prisibijoti. Užtat mum maistą su savo esesninku svainiu organizavo dar rūpestingiau.

Į mūsų rūsį ėmė ateidinėti net moterys kašubės, atnešdamos sriubą, – su jomis buvo galima visiškai laisvai kalbėtis, niekas nekontroliavo, – tai buvo jau velniai žino kas! Kaliniam taip griežtai draudžiama net kokį žodį pašaliniam žmonėm pasakyti, o čia – laisvai į rūsį ateina pašaliniai žmonės – net moterys! Tai vėl buvo grynas Franzo organizacinių gabumų nuopelnas.

Vieną kartą tačiau ir tą patį Franzą nuorganizavo. Jis buvo susiorganizavęs keletą plėčkių samagono, kelis tenai litrus. Atėjo pas jį rūsin į svečius svainis esesninkas ir garsus banditas Kostekas su savo padėjėju adjutantu, – jiedu gyve-

no kitame daržinės gale ir organizavimo darbą varė savarankiškai, su Franzu nesidėjo.

Šalia manęs prasidėjo banditiškos vaišės. Geria jie tą savo samagoną, vienas kitam per snukį užvažiuoja ir vėl geria. Geria, vemia ir vėl geria, – visa tai darosi čia pat vietoje, prie mano galvos. Pagaliau, visiškai nuvargę, sudrimba jie, kur kas sėdėjo. Naktį dingo iš rūsio esesninkas svainis, o paryčiui – Kostekas su savo adjutantu. Tuo tarpu pabudęs krematorijaus kapas velniuojas, net bulvės šokinėja. Pažadintas Franzas šnirpščia:

– Tylėk, krokodile, aš dar miego noriu!

– Ką, tylėk, – spjaudosi krematorijaus kapas, – žiūrėk, ką tie niekšai padarė! Va, va, žiūrėk!

Kapas rodo savo kelnes. Jos – skylėtos, supjaustytos. Jas naktį svečiai supjaustė ir išsinešė kišenes. Pačiam Franzui supjaustytos ne tik kelnės, – supjaustytas ir švarkas! Tai bent svečiai! Franzas tokių svečių dar nebuvo turėjęs. Franzas dabar tariasi su krematorijaus kapu, kaip tam niekšui Kostekui atsilyginti reikės. Tuo tarpu rūsyje atsiranda ir Kostekas su savo adjutantu, abudu su dideliais peiliais rankose. Kostekas įsiutęs ne mažiau už Franzą: jam šeimininkai pernakt nudžiovė puikų naują odinį apsiaustėlį!

Svečiai šturmuoja Franzą, Franzas – nepasiduoda. Peiliai taip ir blikčioja nuo bulvių iki lubų! Pagaliau muštynės aprimsta, žaizdos perrišamos, – svečiai ir šeimininkai sėdasi drauge – samagono likučių baigti. Vienas dar geria, kitas, į samagoną pažvelgęs, avansu vemia.

Tą pačią naktį šalutinėj patalpoj ant bulvių vyko taip pat

didelė istorija. Prof. Ro-skio globėjai staiga vienas kitą ėmė smaugti. Vienas rėkia: Władek! Kitas rėkia: Włodek! Ostro agentūros šefas, laužydamas rankas, vaikšto aplinkui ir poteriauja:

– Włodek! Władek! Włodek! Władek! Włodek! Władek!

Nežinia, kuris iš jųdviejų, Vlodekas ar Vladekas, ar abudu sutartinai, staiga – kad smogs savo globotiniui į pilvą kojomis! Senelis nurieda ant bulvių vaitodamas.

Niekas daugiau nebedrįsta prie Vladeko su Vlodeku prisiartinti. O jiedu – vienas kitą kad smaugia, kad smaugia! Ir ritinėjasi po bulves, nekreipdami į nieką dėmesio. Staiga vienas iš jų pakyla bėgti, nuversdamas vienintelę žvakę, taip pat Franzo suorganizuotą, rūsyje degusią. Rūsys pasineria visiškoje tamsoje. Paskui vieną bėgantį dumia kitas, už gulinčiųjų patamsyje užkliūdamas, per galvas persirisdamas.

Kol surandame nuverstą žvakę, kol ją uždegame, vieton pastatome, Vladeko su Vlodeku ir pėdos ataušo. Viskas buvo tvarkoje, tiktai vienam iš mūsiškių trūko batų, kitam – apsiausto, trečiam – kelionės maišo. Visa tai Vladekas su Vlodeku nujojo. Jiedu į mūsų koloną jau nebesugrįžo.

Keliom valandom praslinkus po jų dingimo, dingo ir blokavas, gulėjęs šalia manęs. Jis nieko nepavogė. Po kelių dienų grįžo atgal į koloną. Sugrįžęs jis pasakojo:

Esesninkų tarpe buvo vienas lenkas, prievarta paimtas į SS eiles. Jisai norinčius bėgti kalinius išvesdavo iš Žukovo bažnytkaimio sienų iki tokios vietos, kur jokių esesninkų jau nebebuvo. Išveda jisai ir paleidžia. Verskis toliau jau pats, kaip išmanai. Jis išvedė ir Vladeką su Vlodeku. Jis buvo

išvedęs ir blokavą. Tiktai, blokavo pasakojimu, labai sunku buvo jo patarnavimu pasinaudoti. Labai gilu sniego, – kol mes buvome. Žukove keturias paras be paliovos pustė, – sunku toli nueiti. Šunes suseks. Nuėjęs toliau, patenki į kašubų gyvenamus kaimus. Dienos metu kašubai mielu noru priima, pavalgydina, valgio kelionei įdeda, bet nakvoti niekas nepriima. Bijo visi. Visi varo nakvoti į mišką. O miške, – neturėdamas ryšių, – ką gi tenai veiksi tokiame giliame sniege? Vis tiek pagaus, – visur pilna šnipų. Pagavę gi tikrai pakars.

Pabandęs bėgti blokavas į trečią dieną vis dėlto pasivijo koloną, – čia jam atrodė būsianti mažesnė rizika. Kolonos vadas bulius Bratkė priėmė jį išskėstomis rankomis, – dabar jis būsiąs jam, Bratkei, dar brangesnis...

Tiesą pasakius, kolonos vadas dėl pabėgusiųjų skaičiaus labai nesijaudindavo. Jis tiktai pavargėlių ir paliegėlių nepakęsdavo, – juos visus pakelėj šaudydavo. O pabėgėlį – nurašydavo į nušautųjų skaičių – niekas gi jų numerių ir pavardžių netikrino! – ir baigta jo visa buhalterija. Buliaus Bratkės vedama kolona tirpte tirpo.

Žukove mano abchazas Ilja ir mane apvogė: iškraustė lašinius, papirosus, sausainius ir kitokius dalykus. Teko atsisveikinti su juo. Iš dviejų maišų man vienas beliko. Tai jau didelė pažanga buvo padaryta.

Žukove gyvenant, ir maisto buvo šiek tiek duodama. Mum Franzas jo parūpindavo kiek reikiant, esantiem daržinėj – sunkiau vyko. Vieniem duonos ir margarino teko po dvi porcijas, kitiem – nieko neliko. Tas pat buvo ir kavos reikalu.

Žukove keturi mūsų grupės nariai sunkiai susirgo. Sirgo jau anksčiau pakeliui, tik Žukove temperatūra laikėsi pastoviai apie 40 laipsnių, – vėliau pasirodė – šiltinės būta.

Sveikieji išsirikiavo žygiuoti toliau, o ligoniai, atsiradę daržinėje, pasiliko vietoje. Jiem prižiūrėti ir globoti pasiliko esesninkas, filosofijos daktaras, – tą pačią dieną visus ligonius iš daržinės perkėlęs į privačias šiltas trobas ir toliau juos rūpestingai, kiek galėdamas slaugęs.

Baisiai mum gaila buvo skirtis su esesninku, filosofijos daktaru, bet ligoniam jis buvo reikalingesnis negu sveikiesiem.

Išeidami iš Žukovo, pasinėrėme pusnyse – ilgam laikui.

LV. PER KAŠUBŲ ŽEMELĘ

Gyventi Franzo globoje buvo lyg pono Dievo užanty. Gerai tai gerai, bet vis dėlto pavojinga. Vis dėlto tas jo užantis buvo šiurkštokas. Franzas – stebuklingas vyras, nėr žodžiui vietos. Bet kadgi jis, šėtonas, pats galėjo tave kiekvieną momentą užmušti ar, mažų mažiausia, apiplėšti. Nesuprantama buvo, kodėl iki šiol jis tai nepadarė, – pasitenkino duokle iš Vlodeko su Vladeku? Juo labiau kad mūsų autoritetas jo akyse visiškai nusmuko. Jo svainis esesninkas eina toliau, o mūsų „draugas“ Žukove liko.

Antra vertus, kokiu gi būdu Franzas įsigijo tokį veiklos savarankiškumą? Jei jis galėjo to pasiekti, kodėl gi mes negalime? Kuo mes blogesni už jį? Apsvarstę šitą reikalą, ir mes nutarėm pradėti savarankišką veiklą. Tuo tikslu suda-

rėme bendrą fondą, sudėjome į jį, kas ką dar turėjo: maisto, rūkalų, pirštinių, drabužių.

Sudarę tokį fondą, siunčiame delegaciją pas kolonos vadą, bulių Bratkę. Delegacija jam aiškina: mus ir apvogė, ir maišus supjaustė, ir rankas iki kaulų prakiaurino. Aiškina jam delegacija tokius dalykus ir krauna jam ant stalo lietuviškos dešros ir gerai išrūkytos lietuviškos kiaulės gabalus.

– Hm... – sako bulius Bratkė, – o rūkalų ar neturite?

– Turim, pone vade, turim! – bulius Bratkė gavo šimtą cigarečių.

Bulius Bratkė iš karto linksmu veršiu virsta.

– Hm... – sako jisai, – nuo šiol visi galite eiti krūvoj kolonos priešakyje, sudarę atskirą grupę, su kitais nesimaišydami. Nakvosite taip pat atskirai.

Veršis Bratkė savo žodį išlaikė, nors ir nuolat skatinamas.

Dabar prasidėjo mum visai kitoks gyvenimas. Visa kolona ir toliau nakvodavo paprastai daržinėse, o mes dažniausiai mokyklose ant šiaudų. Kitos mokyklos buvo šaltos, bet kitas – ir pasikurdavome, ir batus su drabužiais pasidžiovindavome.

Didžiai nustebęs Franzas kraipė galvą, kaip tai galėjo atsitikti, kad mes išsiverčiame be jo pagalbos – ir dar taip gerai įsitaisėme. Mum gi buvo dar geriau, negu jis manė.

Mus lydėti ir mokyklose sergėti veršiu tapęs bulius Bratkė paskyrė lietuvį esesninką Šešelgą ir lenką esesninką – pabėgėlių vadovą. Su tokiais palydovais buvo galima iš mokyklos išeiti į miestelį maisto pasimedžioti. Veikiai tiem palydovam įkyrėjo mūsiškius lydėti po miestelius, – jie juos pa-

leisdavo vienus nevaržomai vaikščioti. Juo labiau kad jie patys nuolat savų reikalų turėjo.

Iš mūsų tarpo išrinkome keletą apsukresnių, liežuvingesnių vyrukų, kurie ir eidavo į kaimą ar miestelį maisto elgetauti. Puikūs buvo tieji vyrukai, jie savo uždavinį meistriškai atlikdavo. Kas be ko, kartais, būdavo, jie kieno nors batus ar skalbinius miestelyje ir pragerdavo, bet labai greitai užmegzdavo ryšius su kašubėmis, kurios po valandos jau vilkdavo mum sriubos ir duonos. Prisigrūsdavo kašubių pilna mokykla, tik kokio nors aukštesnio SS pareigūno įsikišimas išvarydavo jas iš patalpų. Ryto metą kašubės atsisveikindavo su mumis ašarodamos, o su mūsų delegatais, elgetavimo specialistais, – net pasibučiuoti siekdavo, tik mes juos, žalčius, už skvernų tempdavome atgal, kad mūsų visų nekompromituotų, po velnių!

Baisiai mieli ir geri mum buvo kašubų žmonės. Ir suprantama!

Kiekviena jų šeima turėjo Stutthofe mažiausia po vieną žmogų, kitos – daug daugiau. Visos mūsų kolonos kašubai negalėjo matyti. Kiti jų giminės ėjo kitais keliais, kitose kolonose. Kiti buvo jau seniai nukankinti... Kašubai atjautė vargą, mes jiem tarytum jų artimuosius atstojome.

Viename kašubų miestelyje mum nakvynei paskyrė bažnytinę mokyklą, esančią vokiečio pastoriaus žinioje. Mus pamatęs, pastorius paskubomis pasigriebė vaikus ir pačią ir išdūmė lauk iš namų. Vargiai jį mūsų esesninkai pasivijo.

– Jūs iš galvos išsikraustėt! – šaukė mūsų esesninkam susijaudinęs pastorius. – Keturios dešimtys katorgininkų ir tik du sargybiniai! Jie gi naktį mus visus išpjaus!

Vargiai esesninkai pastoriui išaiškino, kad mes nesame banditai ir žmonių nepjauname.

– Va, – sako esesninkai pastoriui, – mes gi be ginklų vaikštome. Ginklus ir katorgininkus palikome mokykloje...

Baisiai nusistebėjo pastorius, išgirdęs tokius dalykus. Grįžo į mokyklą su esesninkais drebėdamas – vienas, be šeimos...

– O gal vis dėlto ir banditai? Kaipgi valdžia ne banditus laikys koncentracijos lageryje? Juk laikraščiai rašo, kad tenai tiktai vieni banditai ir galvažudžiai sėdi!

Grįžęs pastorius randa mūsų vyrus jo kieme malkas bepjaustant. Pjauna vyrai malkas ir krauna pastoriui į sandėlį, – šalta buvo, reikėjo vyram sušilti.

Nustebo pastorius. Apsidžiaugė. Nubėgo šeimos atsivesti. Ir papliupo pas mus lankytojai su duona ir sriuba, šilta tokia!

Šitokia mūsų pagerinta padėtis, susidariusi išimtinai dėl mūsų rūkalų ir lašinių atsargos, kurią vasarą mum buvo prisiuntusios mūsų šeimos ir kurią dabar rijo Bratkė su kompanija, niekam skriaudos nedarė. Ar mes tokią padėtį turėjom, ar jos nebūtum turėję, vis tiek kitų padėtis nebūtų buvusi lengvesnė. Vis tiek jie būtų buvę alkani ir turėtų mirti pakeliui kaip mirę, – su visais kitais būtume išmirę ir mes. Jiem gal buvo lengviau visa tai pakelti. Daugumas kitų kalinių buvo buvę raumeningi vyrai, visą gyvenimą dirbę fizinį darbą... O man – tris dešimtis penkerius metus išsėdėjus prie knygų, prie rašomojo stalo – kur man lygintis ištvermingumu su fiziniais darbininkais!

Pakeliui įvyko viena bendresnė eisenos reforma. Kurie

kaliniai buvo jau tiek nusilpę, kad nebegalėjo išeiti iš daržinės, tuos krovė į mobilizuotus vežimus ir vežte vežė, – ir nieko bloga jiem nedarė. Net įvairių paslaugų jiem teikė. Bet tuos, kurie pakeliui nusilpo ir toliau paeiti nebegalėjo, – tuos ir toliau šaudė be atodairos. Visa mūsų pakelė buvo lavonais nusėta. Buvo atsitikimų, kad kašubė motina, ketverius metus savo sūnelio laukusi, rado jį dabar pakeliui bestyrantį, kraujuose paplūdusį.

To sniego, sniego kašubų žemelėje! Kaliniai eina vis dar kelio viduriu, o palydovai esesninkai – vis iš šono per pusnis ir pusnis iki juostos.

– Vis dėlto nors kartą geriau katorgininku būti negu esesninku, – kirkinu vieną palydovą esesninką latvį, – mes vis keleliu, o tamsta kur pūškuoji?..

– Taip tai taip, – atsako piktas palydovas, – bet aš su tamsta vietomis nenorėčiau keistis...

– Žinai, mielas kaimyne, – atsakiau aš jam, – kad ir aš su tamsta vietomis nieku būdu nesikeisčiau... – Pažvelgė jis į mane pasiilgusiomis akimis, – mes gerai supratome vienas kitą.

Juokauti tačiau neilgai teteko. Perėjimas buvo baisus. Vadinamosios Kašubų Šveicarijos kalnai kad ir nedidoliukai, bet vis dėlto tekdavo visa diena kopti į kalną, – keltis ir keltis. Vasarą sveikam žmogui tai būtų niekaniekis. Būtų malonus pasivaikščiojimas, bet vidužiemį – labai sunku!

Sniego vis iki kelių, iki juostos. Nuolat pusto. Nuolat šąla. Nosys suaižėjusios, akys – apledėjusios. Kojos – kruvinos. Žmonės nuvargę iki paskutiniosios. Išbadėję. Per šešiolika

kelionės dienų valdžia tik tris ar keturis kartus duonos tedavė, po tris keturis šimtus gramų. Retkarčiais kokios tuščios kavos puslitrį. Retkarčiais kokios sriubelės iš gailestingų žmonių.

Einame per kašubų kaimus. Vyrų kaip ir nematyti, – mobilizuoti ar suimti jie visi. Pakeliui kašubų moterys stovi. Su duonos kepalėliais, gatavais sumuštiniais, su kokiu pyragėliu. Stovi ir laukia it suakmenėjęs skausmas. Gūdžiomis, klaikiomis akimis ryja mūsų eiles. Katorgininkų išvaizda pasibaisėtina. Vieni kaulai. Pamėlynavę, apledėję veidai. Eina vos vos gyvi. Eina svyruodami, šunų, iškišusių liežuvius, lydimi. Eina, vaitoja...

Sustingusios skausme moterys katorgininkų eilėse ieško savųjų, – kas – sūnaus, kas – brolio, kas – vyro, kas – tėvo... Per puskilometrį nusitęsusioj mūsų kolonoj savieji nepasirodo. Gal jie eina kitoj kolonoj. Gal jų jau seniai nebėra. Gal jie ir iš mūsų tarpo jau iškrito pakelėje?

Suakmenėjusios moterys nebeištveria. Apsipila ašarom. Ima klykti. Meta į svyruojančių elgetų minią savo ryšulėlius. Esesninkai, besibjaurodami bizūnais, varo jas šalin. Katorgininkai kaip alkani vilkai plėšia vienas iš kito duonos gabalėlį. Eilėse suirutė. Kamšatis. Klyksmai ir koliojimasis. Esesninkų revolverių šūviai... vienas, kitas... Vienas kitas alkanas katorgininkas jau guli. Prasvyruojantieji lipa per juos. Esesninkai nuspardo juos į patvorį, kad kiti ties jais neknapsėtų... Amžiną atilsį!

Tas pats vaizdas beveik kiekviename kašubų kaime. Iš to katorgininkai minta.

– Stutthofas pajudėjo! Stutthofas eina! – žaibo greitumu pasklido žinia po visą kašubų žemę. Žmonės jau laukė mūsų. Iš nuošalesnių kaimų susirinko į pakelę. Esesninkų keiksmai jų nebegąsdina. Stovi pakelėse, stovi iš skausmo sustingę it gyvi paminklai Europos kapinyne...

Pagaliau paaiškėjo, kad mus varo į apskrities miestą Lauenburgą, esantį į šiaurės vakarus nuo Gdynės. Tai – vokiečių miestas, buvęs pačiame prieškarinės Lenkijos su vokiečiais pasienyje. Ten jau keleri metai dirbo užmiestinė Stutthofo katorgininkų komanda, aptarnavusi ten buvusią SS žemesnių vadų mokyklą. Esą tose mokyklos patalpose ir būsiąs dabar mūsų evakuojamas lageris patalpintas. Ten ir lagerio turtas buvo evakuojamas.

Pagaliau kelionės galas pakvipo! Pagaliau gal pasibaigs ta kančia! Ten gausime pavalgyti, nusiprausti, šiltą pastogę, poilsį... Sužibėjusi viltis įpylė jėgų į sužalotuosius kūnus. Sulinkę klipatos lyg tiesesni pasidarė. Bado iškoneveiktuose veiduose šen ten šypsena sušvinta... Įtempt paskutines jėgas – gal šiaip taip tikslą ir pasieksime!

Mano kojos jau buvo sutinusios ir sustingusios it pliauskos. Pečiuose įsiveisė kažkokie skausmai, kad aš ir apsiaustą vargiai begalėjau pavilkti. Menkas paprastas apsiaustėlis, – bet taip spaudžia pečius! O kai nuo sniego peršlampa, apledėja – nors raudok, – nebepanešu! Streikuojanti širdis nuolat man pasaulį margina žaliais ir raudonais skrituliais. Bet vis dėlto reikia ištesėti – negi griūsi į griovį pusnynan su kulka pakaušy!

Gyvendami saldžiomis pastogės ir poilsio viltimis, svir-

dukuliuojame plentu, einančiu stačiai į Lauenburgą. Pamažu leidžiamės nuo kalnų. Net saulelė šviečia, sniegą blizgina. Dūšioje net linksmiau pasidarė. Ištesėsime, – suk juos velniai!

Pavakary pasiveja mus raitelis, nupenėtas toksai it lašininis pusparšis, ant risto sarto žirgelio. Jis praneša tam laukiniam galvijui Bratkei: esą plentu mum eiti negalima. Plentas esąs rezervuotas kariuomenės judėjimui, – mes neprivalą painiotis po kojų...

Bratkė mauroja. Bratkė iš revolverio orą gadina. Bratkė liepia suktis atgal. Mes turime šešis kilometrus grįžti prieš kalną atgal, pasukti iš plento ir dar nueiti vienuolika kilometrų iki artimiausiai nakvynei.

Katorgininkai taip ir nulinko it pjaunamos viksvos, išgirdę tokią naujieną. Nukrito nuotaika – su ja ir jėgos ištirpo.

Vakaras jau pakibo eglių šakose. Tuoj pat jisai ir ant sniego nuriedės. Ateina debesis, palšas ir tamsus toksai. Snigti pradeda. Vis didesniais ir didesniais lopais. Akys – nuolat užlipdytos. Alsuodamas pritrauki sniego pilną gerklę. Bet ėjimo tempas – pagreitintas. Kolonos priešakyje eina, tempą nustatydamas ir įvarydamas, bulius Bratkė; kolonos pabaigoje eina Bratkės padėjėjas, SS feldfebelis M a r h o l z, kurio specialybė buvo – per visą kelionę – pavargėliam su kulka padėti. Taip ir žygiuojame. Priešaky – bulius Bratkė mauroja, užpakaly – galvažudys Marholzas pliaukši!

Pasisukę plentu atgal, užkliūvome už mūsų draugų lavonų, – Viešpatie, kiek jų pakeliui priguldyta!

Marholzo gerokai pasidarbuota. Bet jisai ramus eina

paskui. Jis linksmas. Jis ir toliau revolveriu pliaukši. Tik dabar – dar dažniau.

Pasukę iš plento, pasinėrėme pusnyne. Reikia juo į kalnelį keltis. Net esesninkai, ir tie uždusdami pradėjo iš nuovargio griūti. Jų Marholzas nešaudė, – jis juos tiktai batu spardė ir liežuviu malė.

Pats nepajutau, kaip atsidūriau pačioje paskutinėje kolonos eilėje. Akyse žalia. Galva sukasi. Kojos neklauso. Alsuoti nebėra kuo... Aš jau atsilikau ir nuo klipatų...

Praveriu akis – aš jau sukniubęs begulįs. Marholzas spardo mane abiem kojom, – turbūt tuo būdu jis ir pažadino mane – ir tiesia į mane ranką. Stebiuosi aš, kad naktį taip blizga revolveris, ir nieko nesuprantu. Pamenu, tai truko vieną mirksnį. Nes tuo pačiu momentu galas žino iš kur atsirado mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, – ir kad sušuks jis man visa savo gerkle:

– Profesoriau, ar pasiutai? Kelkis tuojau!

Nesuspėjau aš nė pažvelgti į jį, kaip jis jau tempia mane už pakarpos į kelio vidurį.

– Šunsnukiai suklerę! – nusikeikė Marholzas ir nusisukė į kitą pusę pribaigti pavargėlio, kurio už pakarpos jau niekas nebetempė.

Tuo tarpu mano mielas bičiulis Jonas ir dar kažkas pastatė mane ant kojų, pritempė prie minios ir įgrūdo į jos vidurį, į gilumą, kad tas šakalas Marholzas manęs daugiau nebematytų.

Ir dar staigmena. Šalia manęs staiga atsirado lietuvis esesninkas Šešelga. Jis zyliojo nuo vieno paliegėlio pas kitą ir

dalino jiem po gurkšnį kavos, sumaišytos su konjaku. Gerą gurkšnį gavau ir aš.

Susigraibiau kišenėje gabalėlį šokolado, kurį dar vasarą šeima man buvo prisiuntusi ir kurį buvau rezervavęs pačiam sunkiausiam gyvenimo momentui. Visa tai taip gerai paveikė, kad aš jau savarankiškai galėjau klumpinti per pusnis. Bet mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, tą naktį visą laiką manęs jau nebepaleido iš savo akių. Maža kas ką, vos aš tik susvyruosiu, jis prišoka prie manęs ir bliauna it svilinamas:

– Profesoriau, nebūk padūkęs, – negriūk!

Nakvynės kaimelyje visus, kurie dar gyvi atplytojome, suvarė į mažutę bažnytėlę. Spūstis buvo pasakiška. Mirtinai pavargę žmonės griūva vietoje. Mane, vėl apalpusį, geri žmonės pritempė šiaip taip prie suolo, pasodino ir vėl kažką suvertė į gerklę. Vėl tarytum iš naujo į pasaulį sugrįžau.

Atskiros nakvynės mum jau nebeduoda. Prie bažnyčios durų su revolveriu rankoje stovi Marholzas ir kalbėti nesileidžia. Stovi jis ten ir prisiartinantiem kiša į snukį revolverį. Tačiau ir jo širdis buvo ne plieninė. Kai tiktai gavo jisai iš mūsų bendrosios kasos šimtą cigarečių, lašinių gabalą ir vilnones kojines, išleido mūsų bloką iš bažnyčios. Vėl veda mus į atskirą nakvynę.

Gatvėje užklumpame lenkių būrį su dideliais žirnienės sriubos indais. Jos tą sriubą nešė į bažnyčią katorgininkam lenkam, bet jas nuo šventoriaus esesninkai pagaliais išmušė. Prie kalinių visai jų neprileido.

Karšta sriuba ir lenkių moterų – tegul bus pagarbintas jų

nežinomas vardas! – tokia gailestinga, tokia neapsakomai miela užuojauta atiteko mum.

Nakvoti teko aludėje, kurią laikė žymiausia vietos lenkų veikėja, – ir ji buvo mum tokia gera, mylinti giminė!

Ir iš viso, kur teko mum susidurti su lenkais ar nakvoti pas juos, mes patyrėme nuoširdžiausios užuojautos ir paramos, kurią tiktai tie vargo žmoneliai mum galėjo duoti. Buvome sutinkami ir priimami kaip artimi giminės, – kaip mylimi broliai – švenčiausia to žodžio prasme!

Nakvojant pas vokiečius, buvo visai kas kita. Vokiečiam mes buvome tiktai katorgininkai, Trečiojo reicho priešai. Žmonių jie mumyse nematė. Net puoduko kavos – ir to išprašyti buvo nelengva. Ir už jį reikėjo mokėti spekuliantišką kainą. Apie duonos gabalėlį ir kalbėti nebuvo ko. Na, ir nakvoti mus siųsdavo tiktai pas turtingesnius vokiečius, vietos nacių partijos smuklininkus...

Tačiau pas vokiečius – vargo peles – taip pat atsirasdavo ir širdies, ir užuojautos... Tik jiem patiem buvo baisiai sunku!

LVI. MIULERIS, PLIURPA TAS PRAKEIKTAS

Toliau eiti nebegaliu. Kojos sutino, širdis padūko, temperatūra pakilusi. O mano draugui atletui Vytautui visiškai bloga, jo temperatūra – 39,5! Iki Lauenburgo keturiolika kilometrų. Kurgi mudu su juo benueisime!

Draugas Vytautas turi puikius aulinius batus.

– Mat juos velniai, – sako jisai, – atiduosiu, kad tik nuvežtų! Oho! Už tokius batus keturiolika kilometrų žiemos keliu nuvežti, – šitokiam reikalui Trečiojo reicho ūkininkai arklių turėjo pakankamai. Bulius Bratkė leido pasisamdyti ūkininką. Susėdom į vežimą mudu su Vytautu, dar vienas seniukas iš mūsų grupės, kadaise buvęs jūros vilkas – kapitonas, dabar gi – klipata klipatėlė. Kiti draugai sudėjo į vežimą, kiek tilpo, savo maišus. Mum palydovu Bratkė davė SS feldfebelį Miulerį, iš Hanoverio, tokį penkių dešimčių metų vyrą su kumpa nosimi, negirdėtai neregėtai plepų... Vis dėlto važiuojame!

Net pypkeles traukiame. Miuleris su vežėju visą laiką apie mergas pliurpia, į mus nekreipia jokio dėmesio.

Artimiausiame kaime pasivijome kitą Stutthofo lagerio koloną, anksčiau už mus atėjusią. Gatvėje stovi dideli mėšlą vežamieji vežimai, baltos bulvių košės su kaupu prikrauti. Pareigūnai dideliais kaušais tą košę kaliniam dalija! Oho! Tokį kaušą bulvinės košės surijęs, gali visą dieną eiti!

Šita kolona geriau buvo aprūpinama. Pamatęs jos pavyzdį, ir Bratkė pradėjo panašiai organizuoti kaliniam maistą, – iki šiol jo buliška galvelė nepajėgė suprasti, kad ir katorginінkai valgyti nori ir kad jie griūva į griovį – ne iš tinginystės...

Po kelių kilometrų už to kaimelio – kryžkelė. Besisketeriojąs tenai pareigūnas dėsto, kad jam įsakyta plentu kalinių kolonos į Lauenburgą neleisti. Kaliniai turi eiti šunkeliais. Jis siūlo ir Miuleriui tais šunkelėliais pasinaudoti. Bet Miuleris – ne toks, kad pasiduotų taip lengvai nukalbamas.

– *Scheisse!* – sako Miuleris besisketeriojančiam pareigūnui, – jis nesąs kvailas šunkeliais tampytis, jeigu yra lygus plentas, kuriuo galima burbuliuoti!

Pakeliui pasivejame vyrus anglų ir prancūzų kareivių uniformomis. Eina jie Lauenburgo linkme, lazdelėmis mosikuoja. Be jokios sargybos, be nieko.

– Kur, kamerodai, drožiate? – klausiame jų.

– Namo, namo! – linksmai šypsosi jie. Miuleris pypkę čiulpia, seiles ryja, – aiškiai pavydi anglam su prancūzais.

Arčiau Lauenburgo kažkokie nudriskę mongolai apkasus kasa. Per tokius apkasus višta lengvai peršoktų. Jie tikisi tankus sulaikysią, – linksmi vyrai, ar ne tiesa?

Privažiavome už trijų kilometrų prieš Lauenburgą esančią SS žemesniųjų vadų mokyklą, į kurią buvo sudėtos visos mūsų gyvybinės viltys, kur turėjo būti mūsų kelionės galas – evakuotas lageris. Mus atvežęs ūkininkas išmetė į patvorį visus mūsų daiktus ir nuvažiavo sau. Miuleris, mus su daiktais ant lietaus palikęs, nukiūtino lagerio ieškoti. Nukiūtino ir pranyko. Po valandos atsiradęs, jisai pareiškia, kad čia jokio lagerio nėra ir nebus, – jokių patalpų tam reikalui visiškai nėra. SS vadų mokykla jau panaikinta, – joje dabar įsikūrusi latvių SS junkerių mokykla, vokiečių SS feldfebelių vadovaujama. Pro mus į tos „mokyklos“-lagerio kiemą nuolat važiuoja vokiečių sunkvežimiai, lengvosios mašinos, arkliniai vežimai, vaikų vežimėliai, – vokiečiai civiliai gyventojai ir kariai gabena savo lobį. Matyti, jie visi bus atvykę iš tolimos kelionės, iš anapus Gdansko srities. Kai šitiek vokiečių civilių ir karių čionai grūdosi, aišku, kad mum čia vietos nebegali būti.

Miuleris, kad jam pačiam nereikėtų su mumis ant lietaus šlapti, suvarė mus į sargybos būdą, kur budėjo latvių SS jaunuoliai vokiečio feldfebeliuko priežiūroje. Latviai žiūri į mus kaip į katorgininkus banditus, ligoniam net atsisėsti nepasiūlo. Žvairuoja tiktai, kad ko mes pas juos nenudžiautumėm. Tik po poros valandų paaiškėjus, kad mes ne banditai ir kad mūsų kolonoje ėjo ir visa eilė buvusių Latvijos žymių visuomenės veikėjų, jie išsižiojo iš nustebimo, pasiūlė mum atsisėsti, net kavos atsigerti davė.

Temstant atsiranda mūsų Miuleris, iki šiol vėl kažkur lakstęs.

– Ne, – sako jisai, – čia lageriui galutinai nėra vietos ir mūsų kolona čia nebeateis. Ji bus jau nuėjus į Lauenburgą. Eisime ir mes tenai jos ieškoti.

– Bet, pone šarfiureri, – sušukome mes su Vytautu kartu, – kurgi mes, ligoniai, dabar eisime, per dieną nieko nevalgę?!

– Niekis. Marš. Rytoj pavalgysit, – aiškina jis mum, – marš. Marš!

– Betgi, pone šarfiureri, – maldaujame jau, – kaipgi su maišais bus? Draugai taip sunkiai juos tempė... Čia jų visas turtas...

– Suk juos velniai, – aiškina mum Miuleris, – visa Vokietija eina velniop, ir tai niekas nesigaili, o čia dabar šitų pašvinkusių maišų gailėsies! Marš, marš, marš!

– Bet va, gi čia guli ir kolonos vado ryšulys, ir jis pražus, – bandau aš gelbėti padėtį.

– O! Šitą tai paimk! Paimk ir nešk! – aiškina man Miuleris.

Keikdamies, kaip mokėdami, užsikabinome ant nugarų

savo maišus. Visi kiti paliko patvory gulėti ant lietaus. Tiktai budelio Marholzo ryšulį privertė mane nešti Miuleris, pliurpa tas prakeiktas.

Baisiai sunku eiti. Man su dviguba našta, Vytautui su temperatūra 40 laipsnių. Vytautas vis dar už mane stipresnis, – jis vis dar man padeda nešti to velnio Marholzo ryšulį.

Svyruojame ir keikiame Miulerį, kad jis bežagsėdamas padvėstų. O jis mum vis aiškina: marš marš marš!

– Eik tu po velnių! – nebeiškentęs nusikeikiau jam į akis.

– Ką? Ką tu pasakei? – stebisi Miuleris.

– Eik greičiau po velnių! – paaiškina jam Vytautas.

– Cho cho cho! – kriokia Miuleris, – tuoj bus Lauenburgas!

Lauenburge, pasitikęs pirmą pilietį, Miuleris šnekina:

– Va, čia aš vedu katorgininkus iš Stutthofo. Jie geri žmonės, nevagia ir žmonių nepjauna. Velniai žino, už ką jie į lagerį pataikė. Ar nežinai, kur čia atėjo kolona iš Stutthofo?

Pilietis patrauko pečiais. Jis, žinoma, nieko nežino. Miuleris susitinka bobą, – ir jai dėsto tais pačiais žodžiais:

– Va, čia aš vedu katorgininkus iš Stutthofo. Jie geri žmonės, nevagia ir žmonių nepjauna. Velniai žino, už ką jie į lagerį pataikė. Ar nežinai, kur čia atėjo kolona iš Stutthofo?

Ir boba patrauko pečiais. Ir ji, žinoma, nieko nežino.

Miuleris varinėjas mus po miestą. Kur kokią bobą pasigaudamas, kokį policininką, kokį pilietį, kur žioplesnį – vis tą patį pliurpia ir pliurpia.

Būtinai kievienam jis turi išdėstyti visą mūsų istoriją. Baisiai ilgai jis visuomet pagal bobą rankomis mataruoja ir pirštu

jai aplink smakrą vedžioja. Jis esąs senas kareivis. Visa būsią tvarkoj.

Mes, linkdami po naštomis, turime stovėti ir laukti, kol tas prakeiktas pliurpa išsipliurps. Jis mano, kad mes labai patenkinti: jis gi visiem reklamuoja, kad mes nevagiame ir žmonių nepjauname!

– Vesk mus į kalėjimą ar į policiją! – pykčiu nebeištverdamas šaukia Vytautas, – su tokiu kvailiu čia galą gausi.

– Ką, policiją? Žinoma, policiją. Aš ir pats maniau į policiją. Marš, marš į policiją, – marš!

Susitikęs pirmą bobą, jis vėl savo gieda:

– Va, čia aš vedu du katorgininkus iš Stutthofo. Jie geri žmonės, nevagia ir žmonių nepjauna. Velniai žino, už ką jie į lagerį pataikė. Aš nuvažiavau su jais važiuotas, o visa kolona nuėjo pėsčia. Nežinau, kur ji nuėjo, – velniai ją žino. O tu, mieloji, ar nežinai kartais, kur čia yra policijos valdyba?

Boba nurodo kelią. Bet Miuleris ja netiki. Susitikęs kitą bobą, jis vėl savo:

– Va, čia aš vedu du katorgininkus iš Stutthofo. Jie nevagia ir žmonių nepjauna...

O tu, Viešpatie, Viešpatie! Kada gi tu nusprogsi, šėtone prakeiktas!

Policijos valdyboje išdėstęs kiekvienam sutiktam pareigūnui, kad mes žmonių nepjauname, prisiplakė jis prie valdybos sekretoriaus. Pasišnekėjęs pusvalandį su juo, ateina Miuleris pas mus su triumfuojančia šypsena:

– Mūsų kolona nuėjo į Reicho darbo tarnybos – RAD –

lagerį, dabar tuščią, netoli kaimo Goddentow. Reikia ir mum tenai eiti. Na, – marš, marš!

– O kur tai yra? – klausiame nustebę.

– Netoli. Bus kokie aštuoni ar dešimt kilometrų už miesto.

– Eik tu pragaran molio minti! Niekur aš iš čia neisiu! – keikiasi Vytautas ir gula išilgai koridoriaus, – skersai jis čia netelpa. Šalia jo tiesiuosi ir aš.

Miuleris trypinėja aplink mus ir pliurpia: „Marš marš!" – ir pats savo žodžiais netiki.

– Neisim mes iš čia, nors tu nusprok!

– Ei, jūs, nagi, marš marš!

– *Scheisse!* – atsako jam į tai Vytautas ir nusisuka į sieną, – su tokiu kvailiu jis daugiau nebekalbėsiąs.

Pats vienas mum nebegalėdamas nieko padaryti, Miuleris šaukiasi į pagalbą policijos valdybos sekretorių, – seną storą vokietį.

– Išeikite! Čia negalima jum pasilikti! – prašo jis geruoju.

– Kurgi mes eisime, – rėkiame atsigulę abudu su Vytautu, – mes esame ligoniai! Mes negalime bepaeiti! Jei čia mum [negalima] nakvoti, sodink mus į kalėjimą!

– Kad ir į kalėjimą negaliu jūsų pasodinti...

– Na, tai kaip sau nori... Mes iš čia niekur neisime! Arba – duok mum vežimą. Važiuoti vis gal dar nuvažiuosime.

– Mielu noru duočiau, bet kad neturiu. Visiškai nieko neturiu. Vokiečių moterim su vaikais gabenti – ir tai neturiu, o jums – juo labiau.

– Tam ir policija esi, kad gautum. Jei jau atitempėt mus čia iš Lietuvos, tai ir vežimą turite duoti...

– Argi aš tempiau? Kuo gi aš kaltas?

– O mes kuo kalti?.. Jeigu mes išeitumėm iš miesto, vis tiek, nebegalėdami paeiti, nugriūtumėm, o Miuleris mus nušaus, – mes dabar jį jau stačiai Miuleriu vadinome, – tad kuriam velniui mum dar eiti, vargti, kad jis tą pat gali ir čia padaryti? Miuleri, šauk, po perkūnų, greičiau!

– Cho cho cho! – krizena Miuleris. – Kada gi aš jus šaudžiau?

– To dar betrūko, kad tu mus, padūkęs velniau, šaudytum!

Policijos valdybos sekretorius prašo geruoju. Mes turime tiktai už miesto, pusantro kilometro, išeiti. Ten esąs kaimelis, gyveną ūkininkai. Jis duosiąs Miuleriui raštelį, su kuriuo jis galės rekvizuoti vežimą, ir mus toliau jau nuveš.

– Cho cho cho! – krizena Miuleris. – Mes dar pavažiuosime!

Policija gražiuoju prašo, – kurgi čia su ja pešies, katorgininkas būdamas! Einame per miestą ramiai, specialaus policininko lydimi, kad Miuleris pakeliui vėl nepliurptų. Už miesto pasilikome vėl su tuo išglušėliu. Kaime su juo vėl ta pati velniava – kiekvienam jis turi išpliurpti visą mūsų istoriją.

Brendame per vandenį iki riešų – buvo staigus atodrėkis su lietumi, – mokliname patamsyje nuo trobos į trobą, – vežimo mum niekas neduoda. Kiekvienas ūkininkas bijo, kad Miuleris, paėmęs vežimą, važiuos ir nuvažiuos jį, – ką tu su tokiu pliurpa! Ūkininkai visaip išsisukinėja. Miuleris – geros širdies žmogus – labai ir nespiria. Taip niekur vežimo ir negavome, – visi ūkininkai siuntė mus pas kaimo burmistrą, kuris gyveno dar už kelių kilometrų, kurį ir surasti tokią tamsią naktį buvo prasti juokai.

Keikiame Miulerį bjauriausiais žodžiais, kokius tik prisiminti galėjome. Į mūsų koliojimą jis kriuksi tiktai:

– Cho cho cho! Esu senas kareivis. Visa bus gerai.

Vis dėlto burmistrą suradom. Jis mum net duonos po dvi rieki davė ir po puoduką kavos. Ir vežimą davė! Važiuojame!

RAD lageris jau nebetoli buvo. Bet apie mūsų koloną niekas tame lageryje nieko negirdėjo. Lageris tuščias, bet nakvynės mums neduoda, – esą dar papjausite, ko gero! Marš atgal.

Burmistras įsiutęs, kad mes sugrįžome. Jis atlikęs savo pareigą, vežimą davęs. Dabar jis nebeįsileidžia į jokias kalbas, veja mus su visu Miuleriu iš kiemo lauk. Mes jau Miuleriui aplink snukį kumščiais vedžiojame, – žodžių mes jam jau nebeturime...

Pasiųstume mes tą Miulerį visiškai po velnių, bet kad jis dabar pasidarė mum reikalingas! Mes – ligoniai, be jokių dokumentų, be pinigų, svetimoj žemės, – kur dingsime be Miulerio? Pagaus dar kaip bėglius iš lagerio ir pakars, – toks gi klaikus metas! Be to, mūsų blokui visuomet buvo uždėta kolektyvinė atsakomybė, vienas pabėgs – visi kiti nukentės!

Varinėdami Miulerį nuo trobos į trobą, kaime vis dėlto gavome nakvynę. Vytautui temperatūros daugiau kaip 40, bet jis laikosi herojiškai, nors ir pasiutusiai keikias.

Ant rytojaus Miuleris užsimanė mus vėl į Lauenburgo policiją varyti, – dieną Miuleris buvo drąsesnis ir ėmė įsakymus davinėti. Mes įtikinėjame, kad jis policijon bent telefonu paskambintų, – galgi mum visai nereikia tenai grįžti.

– Ne, ne, ne! – spiriasi Miuleris, – neskambinsiąs. Reikią eiti, jis žinąs, jis esąs senas kareivis, – telefonu kalbėti, žaltys, nemokėjo...

Vargiai gyvi nulingavome į Lauenburgą. Miestas – pilnas žmonių. Vis pabėgėliai ir pabėgėliai. Naciai ruda uniforma traukia iš vežimų visus vyrus ir stato į rikiuotę – organizuoja pragarsėjusį Hitlerio Volkssturmą. Vežimuose pasilikusios vienos moterys rėkia žliumbia, į padalkas nosis šluosto, nosinaites taupo. Miuleris, pliurpa tas prakeiktas, susitikęs kiekvieną naują bobą, barška kaip sena katarinka:

– Va, aš vedu du katorgininkus... Jie žmonių nepjauna...

Policijos valdybos sekretorius pasitiko mus kaip bulius raudoną skudurą.

– O Viešpatie! Ir vėl jūs čia! Lauk! Lauk! – ėmė kaukti jisai. – Aš gi jum sakiau, kad jum reikia eiti į RAD lagerį, ten jum vieta jau paskirta! Lauk, lauk!

Į mūsų pasiaiškinimą, kad mes ten jau buvome, jis tiktai mojavo abiem rankom, – nieko jis nežinąs, nieko kita jis negalįs...

– Kalėjiman jūsų neleisiu! Lauk, lauk!

– Su šituo kvailiu Miuleriu atgal aš nebeisiu, – vis širdo Vytautas, – duokit kitą palydovą...

– Cho cho cho! – žvengė Miuleris, matyti, patenkintas, kad jį Vytautas viešai kvailiu pavadino.

Kito palydovo nedavė. Iš policijos valdybos išmetė mus lauk su visu Miuleriu. Grįždami atgal į tą lageriūkštį, turėjome verstis su tuo pačiu Miuleriu. Tik dabar mes jį pa-

ėmėm savo žinion. Mieste prie bobų iš tolo nebeprileidžiame.

– Miuleri, velniau, nelįsk, – laiko nėra! – tempėme jį toliau – ir jis klausė.

Užmiestyje pradėjome savarankiškai vežimus rekvizuoti.

Važiuoja kokia vokiška moterėlė iš miesto, mes tuoj ją – čiupt:

– Tetulyt, paveizėk, mes du, o iš pasakos, matai, eina dar Miuleris, pliurpa tas prakeiktas...

Nelaukdami moterėlės atsakymo, stabdome arklį, lipame į vežimą, o Miulerį sodiname prie moterėlės. Miuleris klauso. Miuleriui – kas: bet tik prie bobos sėdėti. Jis tuoj matarai matarai ir vėl pradeda savo:

– Va, vedu du katorgininkus... Jie žmonių nepjauna...

RAD lageriūkštyje mus pasitinka taip pat kaip policijos valdyboje:

– O Viešpatie, – ir vėl jūs čia! Lauk, lauk!

Miuleris nuo mūsų jau už stulpo slepiasi. Iškišęs iš tenai galvą, pavilbina man pirštu, kad aš prieičiau arčiau: jis esąs senas kareivis. Visa būsią tvarkoj.

Palikę Miulerį už stulpo, aiškinamės, kas gi mum toliau, po velnių, veikti. Mūsų spiriama, lageriūkščio sargyba šiaip taip telefonu išaiškino, kad mum reikia eiti dar keturi kilometrai į miestelį *Lanz* – ir ten rasime savo koloną.

– O ką, ar nesakiau, kad rasime? – triumfuoja Miuleris. – Duok tabokos pypkei prisikišti...

– Še, – sakau, – pypkę tai prisikišk, tik į reikalus daugiau nesikišk...

Pakeliui įprastu jau mum būdu rekvizavę vežimą, nusivežėme Miulerį į Lanzą. Tenai jau laukė mūsų kolonos ateinant. Miuleris visiškai patenkintas. Miuleris šypsos iki ausų:

– Aš esu kareivis. Sakiau gi, kad visa bus tvarkoj!

LVII. TAI BENT GYVENIMĖLIS!

Lanzo miestelyje susijungę su savo kolona, toliau keliavome drauge dar dvi dienas. Bet tai buvo jau visai kitokia kelionė.

Visų pirma pačiame Lanzo miestelyje bulius Bratkė išvijo iš mokyklos kažkokią tenai vokiečių, karo pabėgėlių, kompaniją, – vietą užleido mum. Vokiečiai pradėjo murmėti:

– Juos, esą grynaveislius vokiečius, anksčiau čionai pasigyvenusius, varai lauk, o vietą užleidi kažkokiem įtartiniem katorgininkam!

– Lauk! – bliovė bulius Bratkė ir vijo vokiečius lauk.

Ir iš viso tą dieną bulius Bratkė stačiai pasiuto: užkaitino jisai miestelio vokiečius virti sriubą, žirnienę ar bulvienę su dešra, – esą jo katorgininkai valgyti nori! Sriubą vokiečiai virė ir nešė, Bratkė visiem katorgininkam dalino. Ir toliau, kai ėjome per vokiškus kaimus, visur gavome sriubos. Bratkė sriubą iš anksto telefonu užusakydavo, vokiečiai jau laukė mūsų ateinant su pilnais bosais.

Pavargėlių Bratkė jau dvi dienos nebešaudė, negalinčius eiti – rekvizuotais vežimais vežė, – tikrai, velniai žino, kas tam buliui Bratkei staiga buvo pasidarę!

Lanzo miesto mokykloje Bratkė davė mum šiltą, pakūrentą salę, o savo esesninkus sugrūdo į šaltą, nepakurtą. Niršo esesninkai ir keikės, ir movės kelnes šaltam kambary. Į mūsų patalpą atsilankė... Lanzo miesto burmistras su savo padėjėju, gražiai pasisveikino ir klausinėjos, ar ko mum netrūkstą, – ar negalįs jis kuo mum padėti?! Ryto metą jis vėl mus labai mandagiai ir bičiuliškai tolimesnėn kelionėn išlydėjo, lyg mes jo svečiai būtume buvę!

Mes nieko nebesuprantame. Čiupinėjame tirdami kits kitą:

– Argi mes iš tikrųjų vėl žmonės pasidarėme? Tai velnias!

Po Lanzo miestelį mūsiškiai maklinėjo, visai nebekreipdami dėmesio į esesninkus ir policiją. Eina, kad nori ir kur nori. Mūsiškiai, elgetavimo specialistai, bežiūrint susiuostė su geroku būreliu Lanzo vokiškų mergelkų. Atsikvėpti nesuspėjome, kaip jau tempia jos mum sriubą. Prilindo mergelkų pilna salė, – nors vakaruškas kelk. Viena pila savo sriubą, kita – savo, – nebežinai, iš kurios beimti. Tokios nieko sau mergelkos. Maždaug vidutiniškos. Baisiai gaila tiktai, kad mano kojos buvo sutinusios ir temperatūra vis dar laikėsi apie 38, o mano draugui Vytautui buvo 40,5, bet jis vis dar sriubą rijo kaip smakas.

Miuleris, pliurpa tas prakeiktas, paklusnus avinėlis pasidarė.

– Miuleri, – sakom mes jam, – tą ir tą padaryk. – Miuleris eina ir daro, lyg tai būtų jo tarnybinė pareiga.

– Miuleri, nebūk galvijas, nelįsk, – gausi per snukį!

– Cho cho cho! – kriokia Miuleris. – Duok tabokos pypkei prisikimšti.

Va, koksai reikalas! Esesninkai tabokos pritrūko. Nebeturi nė šnipšt. O mes dar turime. Esesninkai atsidūrė mūsų rankose!

Patys atsisakydami nuo rūkymo, rūkalus sudėjome į bendrą kasą ir esesninkus paklusnybėje laikome. Niekas jiem patiem neduoda pypkės kimšti. Duodame jiem tabokos žiupsnelį į delną, kad išeitų pypkės. Jie žemai lenkias ir dėkoja. Galime juos dabar keikti, kaip norim, – jie vis tiek patenkinti, – jie bijo kitą kartą tabokos pusei pypkės nebegauti.

Pagaliau atvarė mus į visos kelionės tikslą – į visai nusususį RAD lageriuką *Gans*, atseit žąsis. Lageriukas Gansu vadinosi todėl, kad gulėjo šalia to paties vardo kaimo. Ne taip toli nuo jūros, – kokia dvylika kilometrų į pietus nuo žvejų uosto Löba.

Lageriukas buvo visiškai apšepęs. Prisiglaudęs jis buvo aukštokos kalvos šone, iš kitos pusės saugojo jį neišbrendama didžiulė pelkė. Barakai – menkučiai, sukiužę, lyg jie būtų buvę skirti triušiam auginti – ir tai per prasti.

Iš mūsų kolonos pradinio skaičiaus 1600 vyrų beliko gal vos pusė. Vieni pakeliui išbėgiojo, kitus iššaudė. Bet ir tokiam sumenkėjusiam skaičiui Ganso barakėliuose sutilpti buvo labai sunku. Kamšatis buvo pasiutusi!

Banditų atamanas Franzas jau organizuoja patalpas. Užėmė jisai barakėlio visą galą, pastatė sargybą su pagaliais, nieko daugiau tenai neįsileidžia, esą visi kiti galite verstis kaip norit!

Kuo mes prastesni už Franzą? Ar nepabandžius ko suorganizuoti?

Kai kurie iš mūsų, dar Stutthofe tebebūdami, jau buvo išverkę iš Mayerio savo laikrodžius ir auksines plunksnas, motyvuodami, kad visa jiem tai reikalinga darbo sėkmingumui, – tokiem tikslam Mayeris išduodavo kaliniam tokius jų daiktus.

Vienas iš mūsų laikrodžių dabar atsidūrė buliaus Bratkės delne, – Bratkė jį lyg ryte prarijo. Pasiutęs bulius Bratkė virto vėl veršiu žinduoliu. Tuomet rado jisai pačiame lageriūkščio pakraštyje tokią vėjo pašiepiamą būdelę – sandėliuką įrankiam laikyti. Sandėliukas buvo mažutis ir menkas, bet vis dėlto pečių turėjo.

– Še, – sako Bratkė, – čia jum bus patalpa. Visai atskira. Bent niekas neapvogs. Parsineškite šiaudų. Tvarkykitės, kaip norite.

Atskirą patalpą, kad ir tokią menkutę, turėti buvo vis dėlto labai didelis daiktas!

Prisinešėm šiaudų. Pasivogėm pusę maišo anglių pečiui kūrenti. Varstotus ir kitus įrengimus pavertėm malkom. Pasikūrėm pečių, – taip malonu šildytis prie jo, ant šiaudų išsitiesus! Visa bėda tiktai, kad nebuvo ko virti. Ničnieko. Niekas nieko nebeturėjo. O lageris – taip pat nieko neturėjo. Nieko nedavė. Gyvenkite, kaip norite!

Mūsų cigarečių šimtinė vėl atsidūrė Bratkės kišenėje. Bratkė sutiko duoti palydovą ir leisti trim mūsų vyram eiti į aplinkinius kaimus paelgetauti. Elgetavimas šiokių tokių vaisių davė, bet nedaug. Aplink gyveno vokiški ūkininkai. Jie buvo įsitikinę, kad visi katorgininkai yra galvažudžiai, – už ką gi jiem valgyti duosi? Su vyrais kaimuose nė nepradėk

kalbėti. Buvo galima šis tas išmelžti tiktai kavalieriškai prie moterų prisisėlinant, ir tai – kad tik vyrai nematytų. Po trijų dienų tačiau ir šis maisto šaltinis užsiraukė.

Panašiu būdu kaip mes ir Franzas su savo svainiu ėmė tokias ekspedicijas į kaimus organizuoti. Tiktai elgėsi jisai kiek kitaip. Jis veikė savarankiškai. Jis neelgetavo. Jis su savo svainiu stačiai plėšikavo, – pats pasiimdavo, ko jam reikia ir nereikia.

Vokiški ūkininkai pradėjo rėkti. Pasiskundė aukštesnei valdžiai Lauenburge. Iš ten atėjo griežčiausias įsakymas: nieko iš lagerio į kaimus neišleisti, – kad neplėšikautų ir ligų po apylinkes neišnešiotų!

Bankrutavus plėšybai, Franzas pradėjo organizuoti prekybą. Per savo svainį iš apylinkės ūkininkų perka karvę, perka bulių mėsai. Kviečia ir mus prisidėti. Žinoma, prisidedam. Bet kai tą karvę ar bulių atveda į lagerį, vis pasirodo, kad tai seno klišo arkliškos veislės kuino būta. Kur Franzas to kuino mėsą dėdavo, velniai jį žino, bet mum iš to viso biznio tekdavo tik kanopos. Žinoma, kanopos taip pat neblogas daiktas, bet valgyti vis dėlto kažkaip neišeina...

Sukit devyni perkūnai tą prakeiktą Franzą, – koks čia gali būti biznis su banditų atamanu!

Kitas vėl iniciatyvos pilnas banditas su savo gauja okupavo vienintelį lageryje šulinį su pompa. Nori gauti vandens – duok gaujai ką nors. Duodi – gauni. Neduodi – nėr vandens: jis su savo gauja pompą taiso ir tave lazdomis gena lauk.

O!.. Bratkė, valdžia, pradėjo dalyti lageriui maistą!

Duoda per dieną puslitrį sriubos: vanduo be druskos, ir jame susigėdusios plūduriuoja dvi neskustos bulvelės. Daugiau nėr. Ničnieko nėr. Tuščia.

Ilgainiui valdžia ėmė atgabenti iš Lauenburgo ir duonos. Duodavo duonos po 250–300 gramų vieną kartą per savaitę, o kartais – net du kartu!

Bratkė ėmė supirkinėti iš apylinkės ūkininkų baigiančius dvėsti kuinus. Lupa tiem kuinam kailį ir kemša juos sriubon, – po gabaliuką, žinoma, šiaip sau, dėl skonio. Kuino mėsa ir bulvės atitenka Franzo ir kitom sąjunginėm su juo gaujom, okupavusiom virtuvę. Visiem kitiem lieka tik buizelė, kurioje buvo virtos bulvės ir kurioje dar plūduriuoja šiokie tokie arklienos pėdsakai, – tokios ilgos išplušusios arklio raumenų gijos, panašios į parūdijusius seno tekio šerius. Viso to malonumo gaunama vieną kartą per dieną. Visa tai verdama be druskos pėdsakų, – jos pakanka tiktai Franzo ir sąjungininkų gaujom. Nuo viso to visiem be išimties lageryje sugedo viduriai. Nuo viso to lageris vaitoja. Lageris badauja. Badas pasiekia tokio laipsnio, kad kai Franzas su gauja išmeta lauk papjauto kuino žarnas, – katorgininkai, vienas kitą draskydami, puola į tas žarnas, tampo jas ir ryja žalias, nevalytas – su visu jų turiniu! Epidemijos lageryje plečiasi...

Mano draugas Vytautas vis dar tebeguli su temperatūra 40, – atsirado pas mus dar du tokios aukštos temperatūros ligoniai. Ir aš guliu visą laiką. Nebeklauso kojos. Velniai žino, kas jom pasidarė. Šiaip būtų nieko sau kojos, ir ne per labai tesutinusios, ir neskauda, tik šiaip sau saldžiai tirpsta,

it skruzdėlės į jas medų nešiotų. Nieko ypatinga. Tik, va, kai pastatai jas – nesilaiko. Linksta, it be kaulų būtų. Stojant reikia griūti, – nieko čia, brač, nepadarysi.

Mūsų sandėliuke gyveno ir kolonos gydytojas, lenkas iš Gdansko, Witkowskis, pats penkerius metus jau baigęs sėdėti lageryje. Baisiai mielas, baisiai geras, švelnus žmogelis. Bet jis pats vos laikosi ant kojų, – ir jokių gydymo priemonių jisai neturėjo, – nieko jam nebuvo duota pasiimti iš Stutthofo. Ničnieko jisai neturėjo.

Dėl mūsų draugų, gulėjusių su tokia aukšta temperatūra, jis nieko nesakė. Kraipė galvą ir tylėjo. Aišku, buvo kažkas panašu į tifą ar paratifą. Būtų jis tai valdžiai pasakęs, būtų juos tučuojau išmetę į „ligoninę“, kuri buvo daugiau panaši į lavonų sandėlį. Tenai jie būtų bežiūrint nusibaigę. Mūsų gi sandėliuke jie visi liko gyvi. Niekas daugiau neapsikrėtė.

Geras žmogutis buvo tasai gydytojas, kad jis pats tiktai sveikas būtų!

Retkarčiais užeidavo į mūsų būdą vienas kitas esesninkas tabokos paprašyti ar šiaip bičiuliškai dėl visokių gyvenimo opų pasidejuoti. Atnešdavo kartais druskos saujelę, daugiau jos ir jie patys neturėjo. Užeidavo net Marholzas, – ir jis net darydavo bičiuliškai nusiteikusią fizionomiją!

O bulius Bratkė net filosofu buvo virtęs. Jis atnešdavo iš fronto žinių, jam labai blogų. Esą jeigu taip, – jeigu frontas priartės, jis mesiąs visą lagerį, paimsiąs tiktai mus ir drošiąs stačiai į Löbos uostą. Ten žvejų laivo kapitonui pakišiąs po snukiu revolverį, ir visi esą mausime stačiai į Švediją. Tačiau, kol tai bus, jis atvedė pas mus vieną vokietį ūkininką iš

Ganso kaimo ir leido su juo pirkliauti. Lageris maisto neturėjo. Kaliniam reikėjo patiem maitintis.

Tikrai, tasai ūkininkas atgabeno mum bene penkis centnerius bulvių ir keletą kepalėlių duonos. Bet išviliojęs iš mūsų savo pažadais porį gerų laikrodžių, naujus batus, motorą su ilgomis žarnomis vandeniui pumpuoti, – tą motorą mes radome mūsų dabar gyvenamajame sandėliuke ir pardavėme ūkininkui, – visa tai iš mūsų gražiai išviliojęs, jisai daugiau pas mus nebesirodė. Sakės, jam žmona nebeleidžianti daugiau pas mus bevaikščioti. Apmovė, žaltys, mus kaip ciuckas. Kurgi, – tokie laikrodžiai! Tokie batai! O motoras, motoras: gali jį palovy laikyti, gali prie laivo kabinti, gali į šulinį kišti – vis birbia! Ir tiktai penki centneriai bulvių už visa tai! Tai – velnias, ne pirklys!

Mūsų esesninkas Šešelga tuo tarpu apzujo visus apylinkės kaimus, ar ko nerasiąs mūsų naudai. Ką pakeliui prielgetaudamas, vis atnešdavo mum. Netoliese rado jis vieną „umsiedlerį“ – kolonistą iš Lietuvos. Jis vaikščiojo su ruda naciška uniforma, jautėsi esąs grynos veislės vokietis ir lietuviam kuo nors padėti jis... iš principo negalįs. Taip lietuviam esą ir reikia!

Pas lagerio kaimyną dvarininkėlį surado Šešelga vieną lietuvį darbininką nuo Kretingos. Darbininkas su šeima buvo priverstiniu būdu išvežtas iš Lietuvos. Dirbo jis pas tą dvarininkėlį kaip arklių šėrikas, pats daug kentėdamas nuo plėšraus, šykštaus šeimininko.

Tai, va, šis darbininkas ir atėjo mum į pagalbą, gal daugiausia padaręs, kad mes visi gyvi išliktumėm.

Apylinkės lenkai pradėjo vežti savo tautiečiam, ypač giminėm, daug produktų. Atvažiuodavo su pilnais vežimais. Atveždavo jiem organizuotai gerų dalykų. O mes jau nieko nebeturėjom. Turėjom dar kiek bulvelių, jomis mitom, bet kad ir jų buvo taip maža!

Tai, va, tasai darbininkas, arklių šėrikas, ėmė skriausti dvarininko arklius. Arkliam skirtųjų miltų geroką dalį jisai nukniaukdavo, o jo žmonelė iš tų miltų mum ragaišį kepdavo. Darbininkas kniaukdavo, žmonelė kepdavo, o Šešelga – atnešdavo. Nedaug to ragaišio kiekvienam tetekdavo, – vis dėlto apie keturias dešimtis vyrų mūsų būdoje gyveno! – betgi kąsnelis kitas tekdavo – ir taip per kokias keturias savaites – kasdien! Tai buvo jau labai daug. Ligoniam Šešelga atitempdavo kartais kur nutvėręs kokį pyragėlį, pieno gurkšnį, kokį kiaušinį... Maža – tai maža buvo, bet ką gi kita veiksi!

LVIII. LATVIŠKI DALYKAI

Mūsų bloke gyveno keletas latvių. Ganso lageriuke latvių kalinių buvo gerokas skaičius. Ir esesninkų latvių buvo keliolika. Mūsų bloke gyvena keletas buvusių latvių visuomenės veikėjų.

Šešelga, pats vienas būdamas lietuvis esesninkas, pats vienas visus mus aptarnauja, laksto ir laksto iškišęs liežuvį, ką sugriebdamas tempia ir tempia. O latviai esesninkai – keliolika jų štukų gi buvo! – nė piršto nepajudina, – bendram labui nieko nepadaro!

Mūsų draugai latviai nebeapsikęsdami ima savo tautiečius esesninkus olbyti:

– Atseit ką gi jūs, vyrai, manote savo panosėj? Tokie dabar laikai, mes pasninku stimpame, o jūs ką gi, vokiečių baudžiauninkai ar kas?

Pagaliau ir latviai nebeiškentė, – nutarė atsirevanšuoti. Tas reikalas buvo juo opesnis, kad bulius Bratkė už per daug uolius santykius su mumis uždraudė Šešelgai iš lagerio beišeiti ir dar keliom dienom patupdė jį į hauptvachtą. Mum pasidarė visiškai striuka, – pasilikom be ryšių su pasauliu, pasilikome be jokios laukujės paramos.

Kadangi aplink Ganso lagerio didžiąją dalį nebuvo jokios natūralinės tvoros, tai tenai dieną ir naktį buvo sudaroma gyvatvorė iš esesninkų. Dieną retesnė, naktį tankesnė. Naktį gyvatvorininkam stovėti būdavo šalta ir nuobodu, – jie visokių žaidimų prasimanydavo.

Vienas vokietis esesninkas, didelis garbės mėgėjas, įsimanė vidunaktį stovėti baisiai dvokiančioje išvietėje. Ši įstaiga dėl visuotinio vidurių pakrikimo visuomet buvo labai gausiai lankoma. Atbėga, būdavo, vidunaktį koks klipata katorgininkėlis, graibosi patamsyje, kur čia jam greičiau pilietines pareigas atlikti, tuo tarpu iš patamsio jam kažkas – kliopt – per galvą.

– Tu, driskių šlamšte, kodėl kepurės nenusiimi prieš mane?! – šaukia jam vokietis, garbės mėgėjas. Išeinančius iš tos įstaigos jis vėl tokiu pat būdu išlydi, – taip ir vargsta žmogelis tenai per naktį, – vis jam įvairiau. Katorgininkėliai kepurę prieš jį, žinoma, nusiimtų, – suk jį velniai, kur čia prasi-

dėsi su kvailiu, – bet kadgi jo patamsyje nematyti. Šitokioje smarvėje net ir vokiečio esesninko užuosti negalima! Kai tas garbėtroška naktį budėdavo, išvietėj visuomet būdavo linksma...

Vieną naktį, kai gyvatvorę sudarė esesninkai latviai, mūsų bloko latviai su jais susitarė, kad jie juos naktį išleistų iš lagerio. Visuotiniu bloko pritarimu buvo nutarta padaryti naktinė ekspedicija į kaimyno dvarininko sėklinių bulvių kapčių. Žygiui buvo pasiruošta visu rimtumu, lyg į Šiaurės polių. Pavyko jisai pusėtinai. Kapčiai buvo gerokai įšalę ir apšalę. O mes neturėjome kirvio ledui prakirsti, – na, naktį kapoti ir pavojinga buvo, vis dėlto triukšmas. Teko ledai nagais draskyti. Daug ledo pirštais nenukrapštysi! Ir naktis buvo labai nerami. Vokiečiai esesninkai su šunimis nuolat valkiojosi ir revolveriais orą gadino. Vis dėlto mūsų ekspedicija grįžo su trimis maišeliais bulvių, – buvo šis tas. Lai gyvuoja Latvija!

Latviai esesninkai ir daugiau pradėjo atnešinėti maisto, bet tiktai savo tautiečiam, – vis dėlto tikri latviai jie buvo. Tiktai nelegalius laiškus išnešdavo iš lagerio visiem lygiai.

Tuo tarpu į Ganso lageriuką buvo atėjusi ir kita, šeštoji, Stutthofo katorgininkų kolona, vadovaujama SS feldfebelio kroato A n d r a š e k, kurį kaliniai dėl jo nepaliaujamo karingo nusistatymo vadindavo maršalu. Juo labiau kad jis nuolat ir vaikščiodavo su didele lazda, – ne pasiramstymo tikslais.

Baisus demokratas buvo tasai maršalas! Pagaus, būdavo, savo kolonoje kokį alkaną vagilėlį, tuojau išrikiuoja visą savo minią.

– Va, pagavau vagį, – šaukė maršalas, – kas jam daryti?

– Duot jam į kailį! Įkrėsti jam! – šaukia koks mušeikėlė iš kolonos.

Maršalui to ir tereikia. Maršalas pats darbuojasi. Ir lazda muša, ir batais akėja. Pasidarbavęs maršalas šaukia:

– Ar gerai, ar teisingai padaryta?

– Puikiai! Švenčiausia teisybė! – atsako jam kas nors iš minios.

Pabandytų kas kitaip pasakyti! Maršalo lazda dar nesupuvo, – dar yra parako senoje maršalo parakinėje!

Tvatydavo maršalas savo katorgininkus dar šlykščiau negu Bratkė. Bet tvarkos pas jį buvo vis dėlto daugiau. Štai įrodymas.

Maršalo kolona susidėjo iš lenkų ir latvių kalinių. Atėję į Gansą, lenkai atsisakė gyventi po vienu stogu su latviais. Esą, kolonai bevažiuojant traukinėliu iš Stutthofo į Gdanską, toje baisioje spūstyje ir tvankumoje latviai papjovę ar uždusinę devynias dešimtis lenkų. Latviai atsikeikė, kad tai esanti netiesa. Lenkai esą patys uždusę, o kas ką pjovęs – tai dar didelis klausimas. Kaip tenai iš tikrųjų buvo, sunku pasakyti. Valdžia šio įvykio tirti nė nebandė. Kas jai? Devynios dešimtys lavonų iš vežimo – vežimui aiškiai lengviau. Ir šaudyti jų nebereikės... Vienu žodžiu, lenkai, grūmodami visokiais velniais, atsisakė gyventi su latviais po vienu stogu. Ir ką gi maršalas? Jis pasielgė teisingai, jis juos atskyrė. Ir muštis jiem neleido be reikalo. Retkarčiais, žinoma, jis juos suleisdavo iš nuobodumo pasipliekti, bet pats visuomet dalyvaudavo žiūrovų tarpe ir stropiai sekdavo, kad nė

viena pusė nebūtų per daug nugalėta. Visuomet prižiūrėdavo, kad mušeikų tarpe kokia neteisybė neatsitiktų. Teisingas buvo žmogus, teisybės mėgėjas, tasai kroatų maršalas!

Lagerio latviai pasižymėjo labai savotišku, retai kur kitur pasitaikančiu būdo bruožu.

Šiaip latviai buvo visi sveiki, gerai subudavoti, gaspadoriškai tvirti vyrai. Pasitaikydavo, žinoma, ir jiem kartais susirgti. Dar Stutthofe tebebūnant. Gauna latvis kokį bronchitėlį ar kokį menkystą gripelį. Kitas dėl to tiktai nusičiaudėtų – ir visa liga būtų baigta. Rusas, pavyzdžiui, net šiltinę lageryje pasigavęs, nuo bet kokios piliulės, būdavo, pagyja. Jam vis tiek būdavo, kokio turinio piliulė praryti, bet tik būtų piliulė! Cinko lašais ar pomada galėjai dėmėtąją šiltinę gydyti – ligonis vis tiek pagytų, – tokie buvo tie lagerio rusai. Latviai gi į ligų reikalą žiūrėjo daug rimčiau. Latvis, gripelyje dasikasęs iki 38 laipsnių šilimos, būdavo, sunkiai atsidūsta ir pareiškia:

– Blogai. Aš dabar mirsiu. Taip maždaug po trijų dienų...

Ir ištesėdavo, žaltys, savo žodį! Kai latvis pasakė: blogai, – tai kad ir kažkokia menkysta jisai sirgtų, vis tiek jisai mirs, nors tu jam šimtus visokių piliulių suvarytum. Stačiai neįmanoma suprasti, kaip jie sugebėdavo duotąjį žodį nustatytu laiku ištesėti! Ir – ištesėdavo. Jei jau latvis pasakė, kad jis mirs – šventa. Jis neapgaus. Mirs kaip reikiant, – juokų nekrės.

Tas pat atsitiko ir mūsų gyvenamajame sandėliuke Ganso lageriūkštyje. Buvo su mumis Rygos universiteto profesorius, pirmojo Latvijos prezidento sūnus, Konstantinas Čakstė.

Tvirtas vyras, atletas stačiai. Visuomet geros nuotaikos, mielo būdo, protingas vyras. Labai geras kolega.

Staiga jisai suserga. Temperatūra pakyla iki 38,2 laipsnių.

– Blogai, – sako Konstantinas, – dabar aš mirsiu.

– Na, Konstantinai, kad tu taip neprotingai juokauji!

– Bet aš jum tikrai sakau, kad mirsiu. Po trijų dienų.

Kas gi juo gali tikėti?! Konstantinas, toks protingas vyras – ir mirs dabar be niekur nieko! Pfui, Konstantinai!

– Žiūrėk, mano draugas Vytautas, – sakau aš Konstantinui, – štai jau trys savaitės guli su temperatūra 40,3 – ir nemiršta. Pypkę be paliovos čiulpia – ir keikias daug bjauriau, negu sveikas būdamas...

Konstantinas nepasiduoda įtikinamas. Mirsiąs – ir galas!

Mes su juo ir geruoju kalbame, ir juoktis pradedame, ir į jo sveiką protą apeliuojame, jis gi vis savo ir savo:

– Mirsiu. Tikrai. Po trijų dienų maždaug...

Vakarop jis bando savo žodį pradėti gyvendinti. Ima sąmonės nustoti. Ir pabunda, ir vėl nustoja. Pabudęs draugam pasakoja savo paskutinę valią testamentinio pobūdžio. Ir vėl jis gula be sąmonės. Nieko nebevalgo, nieko nebesupranta. Per naktį klejoja. Kitą dieną ir naktį jį tampo kažkokios keistos konvulsijos. Veidas persuktas. Rankomis visą laiką apskritimus sukalioja. Kojomis visą laiką mala, lyg jis gulėdamas dviračiu važiuotų. Sąmonės nebeatgauna...

Ir ką gi? Lygiai po trijų dienų Konstantinas mirė – kažkokia keista, nežinoma, nesuprantama liga.

Konstantinui laidoti iš Bratkės išpirkome šiokių tokių privilegijų. Pašarvojome palėpėje tokioje, skersvėjy. Garbės sar-

gyboje stovėjome. Latviai esesninkai ateidami išsitempę stūksojo. Duobę parūpinome ant kalnelio po beržais. Bet grabo – negavome. Reikėjo pasitenkinti tolio lakštu, kažkur nudžiautu. Į duobę paslapčia nuo Bratkės buvo įdėtas butelys su popieriumi, kuriame visi buvo pasirašę, laidoję mūsų mielą Konstantiną.

Po laidotuvių valdžia pasigedo:

– O kurgi Konstantino auksiniai dantys? Nejaugi jūs, šėtonai, su auksiniais dantimis palaidojot?

Atsirado liudininkų, kurie tikino, kad Konstantinui dantis išlupo vienas prancūzas, numirėlių globėjas. Tardomas prancūzas bliovė, kad jis dantų nevogęs, – juos esą kiti išlupę. Tieji „kiti“ kvočiami rėkė, kad jie pakankamai savo dantų turį, – Konstantino dantų jie ir matyti nematę, ir girdėti negirdėję...

Nepajėgiant teisybę surasti šioje žemėje, reikėjo jos ieškoti po žeme: teko atkasti Konstantino lavonas – patikrinti dantys...

Artėjant frontui, Bratkė su maršalu buvo susitarę: su sveikaisiais kaliniais jie išeisią toliau, o ligonius, kurių buvo jau keli šimtai, paliksią Ganse; jiem apsaugai paliksią tris latvių esesninkus, kurie turės teisę pasišalinti, kai Raudonoji armija bus jau už dešimties kilometrų nuo lagerio. Mes gi, tikrieji ligoniai ir savanoriai, buvom susitarę su tais esesninkais latviais: kai tik Bratkė su maršalus išžygiuos, tuojau ir mes visi dumsime savo keliais, – kur kam patinka. Tačiau ir Bratkės gerieji nutarimai, ir mūsų susitarimai – visa staiga stačia galva apsivertė...

Mūsų lageriukas, prisišliejęs Ganso pašlaitėje, merdi it kuinas, kurį atvedė mum į sriubą kišti.

Kas iš tos sriubos! Ji galima valgyti tiktai užsimerkus. Tarp neluptų bulvių draikosi kažkokie rudi siūlai, vilnoniai tokie, sukirmiję. Virtuvė tikina, kad tai visiškai ne siūlai, – kad tai kadaise arklio raumenų būta. Gal ir buvo raumenys, velniai juos žino. Kad tik baisiai negražiai driekiasi. Vos jie prilipo prie valgomojo puoduko, – o jie nuolat limpa, – tuojau aliuminijus toje vietoje rūdija. Katorgininkų skilviai nuo tų siūlų rūdijo ne blogiau už aliuminijų. Prarijus keletą tokių siūlų garankščių, viduriuose darosi netvarka, mažai kuo blogesnė už cholerą...

Atneša boselį su tokia sriuba. Baisu į ją žiūrėti. Žiūrint mėšlungis nosį suriečia. Bet kad valgyti – taip baisiai norisi! Suk ją velniai, – kas bus, kas nebus – vis tiek! Vis gal kaip nors prarysiu!

Bet kad ir tokios sriubos – baisiai maža! Vieną kartą per dieną apie puslitrį ir – daugiau nieko. Serga žmonės. Keikias žmonės. Miršta žmonės it pasamdyti, kad buliui Bratkei mažiau rūpesčių liktų.

– Aišku, jei dar ilgiau čia reikės būti, išmirsime visi kaip musės jaujoj. Nė vienas gyvas nepaliks. Reikia gi kas nors daryti!

Gera pasakyti – kas nors daryti! Ką tu žmogus bepadarysi, kad jėgų nebėr!

Tiesa, Ganso lageriuke jokių darbų nebuvo. Vien tik tos

prakeiktos virtuvės reikalai ir patalpų apkūrenimas. Nugriovėm visus pastatėlius, kuriuose gyvi žmonės negyveno. Numirėliai ir besirengią mirti gali ir skersvėjy naktelę kitą pabūti, – jiem gi vis tiek. Išgriovėm, išplėšėm visas vidujes pertvaras, nudraskėm, kur buvo galima, stogus – viską supleškinom. Paskui stipresnieji gavo vaikščioti į mišką malkų pasipjauti ir parsinešti. Savo barakėliui ir virtuvės reikalam. Tai ir visas buvo darbas. Bet ir jo buvo sočiai. Pajėgesnių, galinčių nueiti į mišką ir pjūklą patraukti, buvo nedaug belikę. Visi kiti tamulinėjo po kiemą it pakvaišę tarakonai. Mėšlyną kapstė, maisto ieškodami. Stovėjo susiėmę pilvus eilėmis prie išvietės. Drybsojo susirietę kas pastogėj, kas ant šiaudų kur, kas kieme ant sniego it pajūrio pliaže.

Du kartu per savaitę važiuodavo iš ūkininkų rekvizuotas vežimas į Lauenburgą maisto atsivežti, – esesninkai aiškiai norėjo valgyti. Kuino raumenų surūdiję siūlai jų skilviam netiko.

Reikėjo išrutuloti virtuozišką diplomatinį meistriškumą, kol mūsų bloko atstovas gavo teisės prie tokio vežimo prisiplakti. Visa laimė, kad esesninkam maisto atvežti tą kartą buvo siunčiamas Miuleris, pliurpa tas prakeiktas.

Lauenburge buvo jau košė. Miestas – pilnas prisigrūdęs žmonių, kas – pėsčias, kas – važiuotas. Vyrai, moterys, vaikai. Su visokiu lobiu ir šlamštu. Vokiškos kariuomenės tačiau kaip ir nėra. Šen ten prakulniuoja koks senis kreivakojis, pravažiuoja sunkvežimis, invalidų prikrautas. Prajoja raitelis, besivedąs keletą alkanų arklių. Pafrontės miestui – kariškos nuotaikos mažoka.

Iš Rytprūsių į Lauenburgo apylinkę buvo privažiavę daug pabėgėlių. Visiem ūkininkam esesninkai buvo įsakę krautis savo mantą į vežimus ir traukti į Vakarus. Kas nenorėjo važiuoti, tą esesninkai vietoj šaudė. Kol Rytprūsių ūkininkai privažiavo iki Lauenburgo, Raudonoji armija buvo jau atsidūrusi prie Oderio. Kelias tolimesniam traukimuisi į Vakarus buvo jau atkirstas. Pomeranijos ūkininkai nuo Oderio važiavo jau į Rytus. Rytprūsių ūkininkai traukė į Vakarus, pomeraniečiai – į rytus. Šios dvi karo tremtinių srovės ėmė susidurti Gdansko-Gdynės srityje. Jos jau buvo susitikusios ir Lauenburgo apylinkėse. Žmonės šiaip dar taip maitojosi, bet arkliai nebuvo kur dėti. Nebuvo kuo jie šerti. Toks karo pabėgėlis iškinko arklį, išveda už vartų ir papliauškina botagu per šonus – atseit, sudieu! Gyvenk, broleli, ir verskis, kaip išmanai, – aš jau nebegaliu!

Šitokių arklių benamių Lauenburgo apylinkėse valkiojosi ištisi būriai. Vieną kitą jų pasigaudavo ir Bratkė, lagery paskersdavo savo kaliniam, o valdžiai rašydavo sąskaitą – tiek ir tiek esą jisai už šėmą kuiną sumokėjęs, o už keršą – šitiek...

Va, šitokius arklius palaidūnus laukuose ir gaudė Trečiojo reicho narsūs kareiviai. Gaudė juos, rišo vieną prie kito ir jojo į Lauenburgą.

Baisiai jau melancholiškai atrodė visa ta kavalerija! Tačiau kitokios nebuvo, kaip ir jokios kitokios kariuomenės Lauenburge tuomet nebuvo. Tenai tiktai visuose skersgatviuose ir visose kryžkelėse stovėjo rudieji nacių partijos pareigūnai, prisisegioję partijos ženklelius, ir gaudė visus vyrus, ypač gi – karo pabėgėlius ir atbėgėlius. Praeina prošal

koks uniformuotas vokiečių valdininkas, gelžkelietis ar paštininkas, tuoj rudieji – kapt! – jį už sprando ir veda į šalį, kur jau stovi pagautų vyrų būrys – garsusai Volkssturmas. Netrukus jiem visiem, tenai bestovintiem, įduoda po šautuvą ir varo tuojau į pafrontę. Ši mobilizacija vyko tokia tvarka, tarytum ji jau seniai iš anksto buvo numatyta...

Atvykęs į Lauenburgą maisto esesninkam pasiimti Miuleris, pliurpia tas prakeiktas, pasitikęs pirmą bobą, bakstelėjo jai pirštu: jis esąs atvažiavęs iš lagerio Gans. Su juo važiuojąs dar vienas katorgininkas iš Stutthofo. Geras žmogus. Nevagia ir žmonių nepjauna...

– Beje, tetulyt, ar nežinai kartais, kur čia esesninkam maistą dalina?

Tetulytė trauko pečiais. Ji, žinoma, nieko nežino.

Susitikęs kitą bobą, trečią, Miuleris vis tą pačią giesmelę pliurpia.

Kol pravažiuosi su tokiu velniu per miestą, visiškai gali padūkti. Mūsų bloko atstovas, kurs nevagia ir žmonių nepjauna, išėjęs iš kantrybės, Miuleriui nieko nesakydamas, šoka iš vežimo ir eina savo keliais. Vos tik jis pralindo į kitą gatvę, tuoj jį rudasai pareigūnas su partijos ženklu – kapt – už sprando:

– Kur, brangusai, taip skubinies? Įdomu, kaip atrodo tavo dokumentėliai?

– Aš jokių dokumentų neturiu, – atsako sulaikytasai.

– A, šitaip! Be dokumentų, brangusis! Gal tamsta būsi tiek malonus trupučiuką pavargti, kol su manimi nueisi į policijos nuovadą?

– Aš niekur neisiu. Aš neturiu laiko.

– O! Sakykite man! Vaikšto be dokumentų ir neturi laiko į policiją užeiti! Tamsta iš tikrųjų labai įdomus ponas, aš tokio dar nesu matęs...

– Aš neturiu laiko ir su tamsta kalbėti... Ar nematai, aš gi ne vokietis!

– Ir ne vokietis karo metu, ir be dokumentų, ir laiko taip pristigęs... Hm... Kas gi tamsta toks per paukštis būsi, kuo gi tamstos galvelė taip užimta?

– Aš – katorgininkas. Iš Stutthofo...

– Ką? Kaip tamsta pasakei? Nesupratau. Pakartok dar kartą...

– Aš čia su Miuleriu atvažiavau. Miuleris va, tenai, už kampo, anoj gatvėj pasiliko. Matai tamsta jį? Tiesa, per namus jo nematyt, bet jis tikrai tenai už kampo yra, su boba pliurpia...

– A... a... šitaip... tamsta... katorgininkas... iš Stutthofo... Labai atsiprašau už sutrukdymą... Labai atsiprašau...

Rudasai pareigūnas, hitleriškai iškėlęs ranką, paukštelėja batų užkulniais ir atsisveikina su mūsų bloko atstovu. Ką jis galvojo, šitaip pasielgdamas, perkūnas jį žino. Keista tiktai: vokiečių uniformuotus valdininkus suima, o čia svetimšalio katorgininko, neturinčio jokių dokumentų, ne tik nesulaiko, – net už sutrukdymą atsiprašo, – kurgi girdėti tokie dalykai?!

Kas be ko, mūsų atstovas buvo didelis diplomatijos virtuozas. Neturėdamas kišenėj nei dokumentų, nei pinigų nė pfenigo, nei pažįstamų mieste, jis sugebėjo Lauenburge

priorganizuoti mum įvairaus maisto. Teisybė, pakeliui Miuleris, pliurpa tas prakeiktas, pusę maisto iš jo atėmė, bet vis dėlto ir mum šis tas dar pasiliko: ir duonos, ir margarino, ir sūrio, ir cukraus, ir druskos, ir dar kitų gerų dalykų... Pasiutęs jis buvo diplomatas, – ar ne tiesa?

Bratkė staiga gavo įsakymą iš Mayerio: tučtuojau pasiųsti į Lauenburgą iš mūsų bloko du buhalteriu ir vieną sandėliuką prekybininką. Įsakymas skubiai vykdomas. Lydime išvažiuojančius nusiminę. Išvažiuoja gi mūsų patys iškalbingieji elgetavimo meisteriai, patys geriausi organizatoriai, – be jų palikę, mes tikrai pastipsime!

– Citat, broliai, nežliumbkit, – sako jie mum atsisveikindami, – mes jūsų neužmiršime!

Ir tikrai neužmiršo, – kad jie kur sveiki visuomet būtų!

Lauenburgo miestas gyveno paskutiniais gyvybės atsidūksėjimais. Visi norėjo bėgti iš miesto, bėgti nuo besiartinančio fronto, bet niekas nežinojo, kur bėgti. Visos žemiškosios vertybės nustojo savo prasmės, niekas kasdieniniu rytojumi nebesirūpino.

Mayeris buvo įsikurdinęs Lauenburge. O Stutthofe vis dar tebesėdėjo komendantas Hoppė su Chemnitzu. Stutthofo lageris buvo vėl pilnas. Esesninkai suvežė tenai savo brangiausią lobį – kalinius iš Magdeburgo, Torūnės, Bydgoščo, Karaliaučiaus ir kitų kalėjimų. Stutthofe vėl buvo daugiau dvylikos tūkstančių kalinių. Lauenburge Mayeris turėjo tiktai keletą SS feldfebelių, keliolika SS kareivių ir kelis šimtus kalinių. Vaikščiojantis turtas – nedidoliukas, bet užtat jis turėjo tenai savo žinioje visą Stutthofo evakuotą lobį, – ir

kalinių, ir privatų esesninkų, ir valdžios. Jo žinioje buvo ir maisto sandėliai.

Kaliniai, dirbę Mayerio įstaigose, elgėsi visiškai savarankiškai. Parceliavo jie visą turtą, kaip kam patiko, it kiaulės baronkų tešlą. Atvažiavo kartą į Lauenburgą Chemnitzas savo evakuotų brangenybių ieškoti. Veikiai surado dėžutę. Puiki dėžutė. Elegantiška, meniška. Paties Juliaus Švarcbarto dirbta, su visokiais sekretais atidaroma ir uždaroma.

Atidaro Chemnitzas dėžutę, atvožia, kreivai nusišypso ir sviedžia ją į kampą.

– *Scheisse!!* – prašnypščia Chemnitzas, – iš to susijaudinimo daugiau jis nieko nebeiššnypščia.

Šventa teisybė: dėžutė dabar buvo grynas mėšlas – dabar ji buvo tuščia. Tai yra ne visai tuščia. Skudurų ir plytgalių prigrūsta. Brangenybių – nė kvapo. Nė vienos užklydėlės net per klaidą nepaliko...

Kas pavogė? Niekas nepavogė. Dingo – ir galas. Chemnitzas kaltininko nė neieškojo. Puikiai žinojo – neras: meistriškai padaryta!

Taip buvo ir su visais kitais daiktais. Taip buvo ir maisto sandėliuos.

Mūsiškiai, atsidūrę Lauenburge, pateko į gerą katorgininkų kompaniją. Gražiai toji kompanijėlė čionai gyveno. Spirito, užkandžių, rūkalų turėjo sočiai. Įsitaisę angliškos medžiagos kostiumus. Turėjo susiorganizavę puikų radijo aparatą, – galėjo klausytis stotis, kokias tik norėjo, niekieno nekontroliuojami.

Iš tų sandėlių draugai ėmė ir mus aprūpinti. Tik transportas,

žinoma, buvo labai keblus. Labai daug kyšių reikėjo duoti nepasotinamiem esesninkam. Laimė dar, kad tiem kyšiam medžiagą laisvai buvo galima imti iš valdžios sandėlių. Bent pusę siunčiamo mum lobio kiti esesninkai, kyšio negavę, mum dar pavogdavo. Ir vis dėlto šis tas ir mum dar likdavo. Tiek likdavo, kad aš, keturias savaites išsivoliojęs ant šiaudų pagal pečių, nebegalėjęs atsikelti, dabar jau ir per kiemą galėjau laisvai pereiti. Net pasivaikščioti kokį pusvalandį jau sugebėdavau!

Tuo tarpu pačiame lageryje nuotaika darėsi vis nervingesnė. Tolumoj nuolat girdėjosi sprogimai. Lėktuvai nuolat čiužinėjo padangėje, – net visiškai neaukštai ties lageriu. Gdynėje, esančioje už šešių dešimčių kilometrų, nuolat naktimis buvo ruošiama įspūdinga iliuminacija su labai įtikinamais paspraginimais. Drebėjo, atrodo, ne tik mūsų barakėliai, bet ir žemė.

Vieną rytą atjojo į lagerį vokiečių karininkas. Tučtuojau įsakoma mūsų klipatom klipatėlėm lipti į kalną apkasų kasti. Apkasus kasė ant pačios kalno briaunos, – vokiečiai rengėsi kautynėm.

– Po velnių gi! Jeigu jie čia susikibs, iš mūsų barakėlių, prie kalno prisiplojusių, nė šipulėlių neliks! Kas mūsų kaulelius besurankios? Išeina visiškai ne koks reikalas...

Patrankų šūviai dunda vis arčiau ir arčiau. Iš klausos atrodo, jie visiškai arti: va, ten, už miškelio, jie pyškinasi...

Bulius Bratkė virto dūkstančiu vilku. Dieną ir naktį siunčia vieną pasiuntinį paskui kitą į Lauenburgą, – telefonas jau nebeveikia, – prašydamas instrukcijų ir leidimo eva-

kuotis iš Ganso, bet visi pasiuntiniai grįžta tuščiomis rankomis: Mayeris nepagaunamas, o daugiau niekas nieko nežino, kas veikti. Vilkas Bratkė nebekalba. Vilkas Bratkė su krauju pasruvusiomis raudonomis akimis įnirtusiai urzgia ir dantis rodo.

Kovo 10 dieną pietų metu staiga pradėjo degti kaimyninis miestelis, esąs ant kalnelio už kokių penkių šešių kilometrų, – per plyną pelkę gerai matyti.

Dega ir pliaukši, – pliaukši ir dega! Tai šen, tai ten. Staiga, kur buvę – kur nebuvę, keleliu per kemsyną ėmė riedėti dideli juodi kamuoliai.

Rieda ir žagsi, ir dūmais bjaurojasi...

Tankai, tankai! Po velnių, tankai!

LX. BAISIOJI NAKTELĖ

Subirzgėjus tankam už keturių kilometrų nuo lagerio, vilkas Bratkė garvežiu virto. Sušvilpė, sumaurojo, ūkčioti ėmė.

– Ūk-čiank, ūk-čiank, ūūūk-čiank, – girdėjosi iš Bratkės pusės.

Kas gyvas – tučtuojau į gretas! Kas jau miręs ar besirengia mirti, tas galįs ir lageryje pasilikti. Visi kiti – marš! Tuojau!

Sustojome visi, kas galėjo pastovėti. Per tą skubą nė susivokti nebebuvo galima, su kuo geriau dėtis – gyvaisiais ar numirėliais, bandyti eiti ar pasilikti lageriūkštyje numirėlio teisėmis? Juo labiau kad kalno briaunoje buvo išskaptuoti apkasai, – nežinia buvo, ar jie čia pešis, ar apkasuose žiur-

kes maudys. Jei pešis – lageriūkščio aiškiai neliks. Lageriūkštyje nėra jokio kelmo, po kuriuo galėtum palįsti. Todėl, kas galėjo pastovėti, – stojo į gretas. Nežinia gi, ką ir ligoniam Bratkė išeidamas padarys!

Tuo tarpu Bratkė per tą skubą ir suskaičiuoti užmiršo, kiek ligonių su numirėliais pasilieka ir kiek gyvų jis dar turėjo. Tiktai tojo, kuris jau vieną kartą atsistojo, nieku būdu nebeišleido iš rikiuotės. Patsai gi Bratkė pasikinkė į vežimėlį laukuos pagautą kuiną, kuris teoretiškai turėjo mūsų sriuboje sušusti, – dabar jis turėjo tempti Bratkės ir kitų žymesnių esesninkų daiktus, į vežimėlį sukrautus.

Bratkei davus komandą, kad, kai jis gulsiąs į sniegą, ir mes visi gultumėm, išlingavome pro vartus. Sugužėjome į siaurą vingiuotą vieškelėlį tarpukalnėj, paslinkome juo aukštyn, – ir mes pūkšnojančių tankų jau nebematėme, ir jie mūsų jau nebegalėjo matyti.

Kalnagūbryje prilingavome Ganso kaimą, – tą patį, kurio gyventojai laikė mus banditais ir jokio reikalo nenorėjo su mumis turėti, – kur gyveno ir ūkininkas pirklys, mus taip gražiai apmovęs.

Įžingsniuojant į kaimą, vidukelėj, stovi tartum koks įžymus SS pareigūnas toks storas, didelis, riebus, labai komiškai apsirengęs veislinis avinas: pusė vilnų jam buvo nukirpta, pusė – palikta.

– Neeeee! – sušuko avinas, apžiūrėjęs mūsų koloną, ir nudūmė per tvorą.

Toliau slankiojo it dvasios be vietos avelių būriai, – mekekena nieko nesuprasdamos avytės ir uodegomis mataruoja.

Vištos raičiojasi po tvoras, gaidžio nebeklauso. Kiaulės, labai rimtos ir susirūpinusios, kucena nuo vienos trobos į kitą, it šnipai profesionalai kažką šniaukščia ir uosto, – viena kitai grimstelėja į šoną, sužviegia ir vėl paskubomis kucena toliau. Kiemuose ar gatvėse patvoriais stovi susikaupusios karvės. Toks pasiilgimas jų akyse, tokia neišbrendama melancholija, kad net graudu į jas žiūrėti.

Žmogaus tačiau visame kaime – nė vieno. Kad nors kokia bobutėlė šimtametė pasitaikytų, vis dėlto gal širdis kiek atlėgtų: žinia gi, moterys – geriausias vaistas nuo visokių širdies ligų ir liūdnų apsidūmojimų... Bet ir bobutės suskretusios – ir tos nėra. Argi ir jos visos bus išėjusios į Volkssturmą? Oi oi! Tai šit iš kur toji pasibaisėtina karvių melancholija!

Per suverstų patižusių velėnų lauką nubridome į mišką, kur, radę kelelį, kalneliais pakalnėlėmis nulingavome toliau. Už miško – laukas, už lauko – vėl miškas, vėl laukas...

Traukiam link miestelio Lanz, kuriame prieš penkias savaites nakvojome ir taip gražiai su vokiečiukėmis šnekučiavome. Iš tenai dar dešimt kilometrų – ir bus Lauenburgas patsai.

Tamsieji kamuoliai tankai pasiliko kažkur toli, už kalnelių ir miškų, gal jie kur kitur nušlepsėjo, – ir aido jų jau seniai nebegirdėti. Aplinkui tylu, ramu, tarytum jokio karo niekur nė būti nebuvo. Retkarčiais reginį šiek tiek paįvairina nušautų katorgininkų lavonai bei sutinkami esesninkų vyrai, besivarą keliolika sunykusių katorgininkų. Kur jie juos ėmė, kur jie juos varo – kas juos supaisys. Varo, ir tiek. O gal, pasinaudodami katorgininkų varymo priedanga, skuta

toliau nuo centrų, kad patys lengviau galėtų pasprukti kur į mišką ar į rūsį?

Marholzas! Štai Marholzas! Tas nepalyginamasai šaulys meisteris, pakeliui pats vienas nudėjęs apie tris šimtus kalinių iš mūsų kolonos! Dabar jis linksmas. Dabar jis pokštus krečia.

Pasigavo jisai lauke bebraidžiojantį mizantropą, kuiną tokį palšą, užsirito ant jo ir joja. Be pavadžio, be apinasrio...

Kuino būta apsigimusio fatalisto – jam buvo visa vis tiek pat. Marholzas ragina jį, vytine šonus tvatija, abiem batais paslėpsnius tarkuoja... Kuinas į tai nekreipia jokio dėmesio. Eina jisai nukabinęs galvą, kartą nustatyto žingsnio nė sprindžiui nepakeisdamas.

– Kuo aš blogesnis už Napoleoną! – pakaruokliškai juokauja Marholzas.

– O! Tu dabar tikras fiureris! – atsiliepia jam kažkas iš minios.

– *Heil Hitler!* – prideda kažkoks galvažudys.

Visa kolona prunkščia.

– Raitosios SS gvardijos maršalas! – vis pikčiau šaiposi svirdukuliuojanti minia.

Pasekdami Marholzo pavyzdžiu, ir apsukresnieji kaliniai ėmė gaudyti kuinus. Štai joja jau banditų atamanas Franzas su savo mokiniais, joja blokavas, buvęs pabėgėlis, joja Ganso lagerio virtuvės kapas kišenvagis Šimšiak...

Tiktai vienas Bratkė su revolveriu rankoje eina niūrus kaip debesis. Dar vakar jis buvo užėjęs į mūsų bloką, tabokos prašė ir gailiai skundėsi mum, kad nieko nežinąs apie savo

šeimos likimą. Skundėsi mum, kurie per SS malonę jau šitiek laiko nebeturėjome žinių apie savo šeimas, – jau dveji metai šokame pragarišką šokį pagal SS muziką! Bratkė, matyti, šventai buvo įsitikinęs, kad mes neturėjome jokių jausmų, jokių gilesnių išgyvenimų...

Temstant pradėjome užeiti kaimelį kitą. Čia dar visur pilna žmonių. Kas paskubomis kiaulę skerdžia, kas avim kailius bielija, kas vežimą tvarstosi. Visi paniurę ir pikti. Nesukalbami. Gatvėse stovi kariuomenės vežimai. Tokie su būdomis, su stogais. Arkliai iškinkyti. Kareiviai stoviniuoja būriais, cigaretes čiulpia. Žiūri į mūsų koloną. Galvas kraipo. Nieko nesako. Kartais tiktai kas nors šmaukštels iš mūsų kolonos į kareivių tarpą šaukdamas:

– Gelbėkite! Neišduokite!

Kareiviai pabėgėlį apstoja ratu. Esesninką, atėjusį pabėgėlio pasiimti, atmuša kaustytais batais. Pabėgėlio jie neišduoda.

Mūsų šaunioji kavalerija gana negarbingai baigė savo triumfališką kelionę. Nustoję bet kurio supratimo apie drausmę, kuinai vienas paskui kitą ėmė gulti į klanus su visais savo raiteliais. Šieji keikdamies spardė savo kuinus, šluostėsi purvą nuo drabužių ir pikti grįžo į pėstininkų eiles.

Man jau dieną beeinant pradėjo širdis streikuoti. Ką gi, keturias savaites išsivoliojęs ant šiaudų pusiau paraližuotas, staiga atsikėliau ir išėjau į tokią bėgliško tempo kelionę!

Na, širdis – tai dar pusė bėdos: galima gi užsimerkus eiti, automatiškai, kaip kuinai laukuose kad vaikšto. Didesnė bėda buvo tai, kad kojos ėmė skaudėti. Per pėdas,

per sąnarius. Pradžioje buvo šiaip dar taip, bet vakarą, sutemus, sąnariai taip ėmė gelti, kad baisu kojomis žemė prisiliesti.

Nakčia kelionė pasunkėjo. Pakilome į kalnelį, patekome į mišką, patekome vėl į pusnynus.

Pilni keliai žmonių. Pėsčių, važiuotų, su visokiais vežimais. Važiuoja į visas puses, – nežinia, kas kur nuo ko bėga. Į visas puses dūksta karo mašinos. Sunkvežimiai. Kulkosvydžiai. Patrankos. Tankai. Kad jie, velniai, nors į vieną pusę važiuotų! Dabar gi – į priešingas vis dumia. Eiti baisiai sunku. Vis pusnyne ir pusnyne...

Tos kojos, kojos! Pakeli nuo žemės – ir taip nesinori ji atgal benuleisti! Šiaip – dar nieko sau būtų. Tik kai nuleidi koją ant žemės – rodos, visi kaulai subraška, ir seilės bliaukte bliaukia.

Ties Gdyne danguje prasivėrė pragaro vartai. Žvengia pasispardydami lėktuvai. Paleistos bombos krisdamos spiegia ir, susidūrusios su žeme, taip bimbtelėja, kad užpustytas vieškelėlis dreba. Raudoni volai švysteléja į padangę, atskridęs sprogimo aidas kažkokiu būgnu užkemša ausis. Birbia, žagsi Gdynės priešlėktuvinės patrankos, šimtai raudonų muilo gabalėlių padangėje žiežirbomis ištrykšta, plonyčiu dūmų šydu savo raudoną nekaltybę pridengdami. Visa tai susilieja į kažkokį spiegiantį, staugiantį, dunksintį raudoną marmeladą, kuriuo kažin koks pamišėlis nutepnojo suskilusius skliautus. Pro tą marmeladą retkarčiais sumirksi kokia nusigandusi žvaigždelė, sučiaupsi it žuvelė, iš vandens galvą iškišusi, – ir vėl smunka atgal, slėptis už vaiskaus debesėlio.

Už kelių kilometrų nuo Lanzo užsikimšus keliui, verčiuos į griovį ir rengiuos gulti į pusnį. Akys pavirto kažkokiais raudonais ir žaliais skrituliais, žemė lipa ant dangaus, kažkas dangiškąjį marmeladą kemša į kavos puoduką tokiu dideliu dideliu kaušu, didesniu už mano galvą. Šaltas prakaitas retais, dideliais lašais rieda nuo mano kaktos per skruostus, burną, smakrą, – dingsta kažkur suvelto apsiausto plyšiuose. Sniegas – toks minkštas...

– Et! Nėra kvailių tokią naktį toliau beeiti. Man jau visa – v i s t i e k p a t.

– Profesoriau, ar pasiutai, kur guli? – griebia mane draugai už pakarpos ir traukia iš griovio. – Juk nušaus tave čionai!

– Palikite mane ramybėje, – niurnu, tempiamas į kelią, – nušaus tai nušaus, didelis čia daiktas... Man ir čia gera...

– Nebūk padūkęs! Laikykis! Lanzas, va, štai čia pat! Ten gausime nakvynę! – bara mane draugai ir bando pastatyti ant kojų.

Aš nenoriu stovėti. Kam tai? Žemelė traukte traukia. Draugai laiko mane ant savo rankų pakabinę, lazdomis parėmę, kad ne toks sunkus būčiau. Ir jie gi nusivarę – amžinųjų. Keikia mane kaip mokėdami, bet leisti – nepaleidžia.

Išjudant kolonai, jie mane vis dėlto ant kojų pastatė. Taip sau, pusiau. Įsikibo į mano pažastis, mano galvą ant savo peties padėjo, – ir tempia mane. Mano kojos beveik nesikilnoja. Šliaužia kaip rogės. Laimė, kad pasitaikė kelių kilometrų ilgio pakalnė iki pat Lanzo miestelio vidurio. Draugai tempia mane pasivaduodami, – tai tas prislenka, tai kitas. Aš jau su jais nebesikalbu. Aš jau gyvenu savo atskiru

gyvenimu. Man atrodo, kad tuo dangišku marmeladu mano akis kažkas užlipdė. Kažkokia velniškai raudona ūkana aplinkui, – pro ją tempiančių mane draugų nebematau. Koks nuostabus dalykas! Toje ūkanoje baltos vyšnios žydi. Tikros, ne dekoratyvinės. Iš kokio pragaro jos būtų čionai ant sniego? Vis dėlto jos žydi. Linguoja. Balti žiedų lapeliai byra, pakraščiais truputį lyg ir rausvai mėlyni pasidarę. Ant visų vyšnios šakelių – raudono marmelado gabalai. Tokio, kaip blokuose ant duonos tepė. Kaba ant šakelių ir varva žemėn...

– Pabusk gi, po velnių! Jau Lanzas! – bara mane draugas.

A-a? Taip? Tai aš buvau užmigęs, šliauždamas nuo kalno, galvą ant draugo peties pasidėjęs!

Draugai prikišo man sniego pilną gerklę. Man pasidarė lengviau. Galva nebesvaigo, širdis nebestraksėjo. Tiktai tos kojos, kojos! Dega kaip ugnyje. Negaliu prisiliesti žemės...

Lanze nakvynės negavome. Visur pilna prisigrūdę žmonių. Labai vėlus vakaras, beveik vidunaktis. Reikia eiti dar poris kilometrų iki kaimo Goddentow, esančio dviejų plentų sankryžoj, pakeliui į Lauenburgą, – ten esą tikrai nakvynę gausime...

Nieko nepadarysi, reikia eiti. Man į sniegą gulti jau nebesinori. Stengiuosi stačias stovėti. Stengiuosi žingsniuoti, bet man tai labai sunkiai vyksta, – tuoj griūvu į šalį kaip avižų pėdas. Aš nebesapnuoju, aš – pilnos sąmonės, bet kojom nieko nebegaliu padaryti. Daugiausia, ką aš galiu padaryti – ir darau be atvangos, – sniegą ryju. Draugai pasivaduodami tempia mane...

Įeinant į Goddentowo kaimą, susitinkame Stutthofo katorgininkių žydžių būrį. Kokius du ar tris šimtus. Jos dirbo Lauenburge. Vakarėjant valdžia jas pasišaukė ir pasakė:

– Lauenburge jūs nebereikalingos. Eikite sau, kur norite...

Dokumento jokio nedavė ir jokio maisto, – tik šiaip sau ėmė ir išvarė iš lagerio. Tad jos ir ėjo dabar visu būriu, be jokių palydovų, nakvynės ieškoti į tą patį Lanzą, iš kurio mes tik dabar atėjome, tenai nakvynės negavę...

Mūsų buliui Bratkei taip pat pasidarė aišku, kad ir mum į Lauenburgą nebėra ko eiti: jei jau žydes išvijo lauk – tai, matyt, valdžios popieriai visiškai prasti tenai.

LXI. LAISVĖ PATVORY

Apkvaišęs, susmukęs Bratkė suvarė visą koloną į buvusį šalia kelio, kaimo Goddentow pradžioje, grafo dvaro kiemą. Sustatė prieš grafo rūmą kieme patvory. Pastogės mum niekur negavo. Visi rūmai, visos daržinės, visi tvartai buvę jau užimti. Visur buvę pilna žmonių – vokiečių atbėgėlių, esesninkų, Volkssturmo.

Tiesą pasakius, tas galvijas Bratkė mum pastogės nė neieškojo. Žydės, atėjusios savarankiškai, be jokių bratkių, sulindo į klojimą ant šiaudų ir įsitaisė puikiausiai. Vietos pas jas klojime buvo dar labai daug. Mus gi Bratkė paliko kieme ant sniego miegoti. Apie bet kokį valgymą ir galvoti buvo juokinga. Sniego – ir to čia nebuvo kiek reikiant. Viršutinis sluoksnis – nutryptas, purvinas. Pakrapštai kiek giliau –

purvinas vėl nuo žemės. Vargiai vargiai sukrapštai kokį gabalą, kurį galėtum praryti...

Žydės buvo jau laisvos. Gulėjo klojime be jokios sargybos ant šiaudų, kriokė, kaip jom patiko. Mes gi – ant sniego, esesninkų ir šunų saugomi.

Vis dėlto mum buvo geriau negu esesninkam. Mes galėjome gulėti ant sniego išsitiesę, o jie turėjo aplink mus trypti, – su šautuvais, su durklais, su šunimis...

Po vidunakčio pradėjo snigti. Tai buvo labai malonu: vis dėlto gavome kuo užsikloti. Sniego danga – ne bet kas: po ja ir rugių daigai per žiemą nesušąla.

Velnias tiktai pasipainiojo, kad tasai sniegas po poros valandų perėjo į lietų. Pradžioje lietus buvo šiaip dar taip, gana padorus ir susilaikantis, bet veikiai jis visiškai ištvirko: ėmė pilti pasiliaupsindamas. Suk jį velniai, tokį lietų!

Apie penktą valandą ryto kelia mus Bratkė, samagonu iš tolo dvokdamas, – matyt, jis, vargšelis, nebuvo sudėjęs akių...

Keliasi visa mūsų likusi kolona. Purtosi it šunes, netikėtai kūdroje išsimaudę. Iš drabužių vandenį gręžia. Klumpėmis šlepsi.

Aš jau nebegaliu pasikelti. Per naktį nuo šalčio ir lietaus mano kojos pasidarė visiškai nebesukalbamos. Guliu patvory – ir tiek: kas man kita beliko daryti?

Bratkė, pasikinkęs savo kuiną į vežimą su daiktais, rikiuoja katorgininkų koloną tolimesnei eisenai nežinoma kryptimi, nežinomu tikslu. Pasilikti gulint patvory – gana prastoka nuotaika.

Visų pirma, gali pats Bratkė išeidamas nušauti, – jis gi nuolat tai darydavo, – ir dabar su revolveriu rankoje girtas valkiojosi po kiemą. Antra, grafo dvaro kiemas buvo pačioje dviejų plentų sankryžoje, – atrodė, čia kautynės bus neišvengiamos, o tuomet gi ir mane su visa tvora skystu vėdaru pavers!

Per visokius tarpininkus prašau buliaus Bratkės, kad jis priimtų mane į savo vežimą ir bent porą kilometrų pavėžėtų toliau nuo plento. Ten jis galėtų išmesti mane pirmame pasitaikiusiame kaimely bet kuriam patvory. Bet Bratkė buvo nesukalbamas. Bratkė apie tai ir girdėti nenorėjo. Vaikščiojo jis su revolveriu rankoje ir maurote maurojo.

Ir gerai išėjo, kad jis manęs į vežimą nepriėmė, – tą paskutinę dieną jis visus pavargėlius ir atsilikėlius be atodairos šaudė, – žinoma, ir mane tuomet būtų nukepęs. Man tiktai buvo galvosūkis, ar nenudės jisai manęs kartais patvory begulint, – kaipgi jis taip ims ir paliks gyvą katorgininką? Tačiau jis į mane nekreipė jokio dėmesio, matyt, buvo įsitikinęs, kad aš vis tiek nusprogsiu. Tos pat nuomonės, matyti, buvo ir mano draugai, vengdami į mano pusę pažvelgti, kad aš ko nors iš jų neimčiau prašyti. Pagelbėti jie man vis tiek niekuo negalėjo. Jie patys buvo alkani, išvargę, nusivarę, – jiem jų pačių gyvybės reikalas buvo visiškai neaiškus. Vienas kitas tiktai man iš tolo linktelėjo. Esą sudieu. Esą, iki pasimatymo... Pas Abraomą, – nepridėjo, bet visi aiškiai taip manė. Tiktai vienas mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, pribėgo prie manęs, apkabino, išbučiavo...

Esą pas Abraomą patekęs, gal aš ir už jį užtarsiąs žodelį. Kad ir bambizas, vis dėlto esą ne toks jau blogas pilietis buvęs...

– O! – sakau, – mielas bičiuli, jei aš turėčiau tokią dūšią kaip tu, ir aš sutikčiau būti bambizas...

Šešelga man atnešė pasėmęs iš šulinio vandens katilėlį, – atseit atliko paskutinį patarnavimą. Daugiau jis nieko jau nebeturėjo, bet man nieko daugiau ir nebereikėjo. Vanduo – vis dėlto ne purvinas sniegas!

Išėjo, išlingavo kolona, esesninkų apstota, šunų palydima.

Vis dėlto, po velnių, buvo labai ir labai vidutiniška savijauta pasilikti vienam gulėti ant sniego, susimaišiusio su purvynu.

Visas šlapias. Paeiti, pasikelti negaliu. Visiem svetimas. Niekam nereikalingas. Svetimoje vietoje, kuri gal tučtuojau virs kautynių lauku. Bet kokios pagalbos nėr iš kur laukti... Bene jau tikrai teks su Abraomu apie bambiziškus reikalus kalbėti?..

Gi žiū! Iš patvorio kito galo atšliaužia pas mane per purvyną mano senas geras pažįstamas danas Paul Nielsen. Kadaise jis buvo įžymus danų komunistų partijos veikėjas, CK ir politbiuro narys. Tiktai kai danų komunistų tarpe viršų buvo paėmę trockininkai, tai Nielsenas tuomet ir iš partijos buvo išjotas. Stutthofe sėdėjo jis jau pusantrų metų. Dabar, naktį bežygiuojant, jam vokiškas sunkvežimis pervažiavo koją, – ir jis taip pat dabar negalėjo pasikelti. Bratkė ir jį paliko gyvą patvory. Prišliaužė prie manęs ir vienas latvelis, jaunas toksai bernužėlis, Stutthofe išsėdė-

jęs ištisus metus, temokėjęs kalbėti tiktai latviškai – ir tai labai negausiai. Jis dabar turėjo pleuritą, aukštą ttemperatūrą, eiti taip pat nebemokėjo. Nuo Bratkės akių jis buvo pasislėpęs po eglele – taip ir išliko gyvas. Pagaliau priėjo prie manęs ir vienas vokietis kalinys, pilvūzas toks, Grünvaldas, senis. Kadaise jis buvo nepriklausomų socialdemokratų partijos narys. Nacizmo metu pardavinėjo savo krautuvėlėje taboką. Į lagerį pateko šiaip sau, dėl visa ko, po atentato prieš Hitlerį komedijos, – tuomet ir daugiau panašių buvusių vokiečių veikėjų buvo apgyvendinta lageryje. Iš mūsų keturių Grünvaldas buvo pats stipriausias, jis tiktai iš viso patingo eiti toliau ir nutarė čia pat vietoje laukti tolimesnių įvykių.

Mes jau keturi, – et! netrauks perkūnas!

Iš kažkurios pastogės išlindo Volkssturmo būrelis, apie tris dešimtis žmonių. Kreivi tokie seneliukai, velką šautuvus ant pečių. Seneliukai tokie kreivi, šautuvai tokie sunkūs! Įdomu, jeigu reikėtų jiem iš tų šautuvų šauti, ką jie darytų?

Nulingavo per kiemą seneliukai. Iš pastogių ėmė lįsti įvairūs bėgliai, kinkyti savo vežimus. Pasipainiojo vienas kitas karininkas. Prasimaigė keli būreliai esesninkų.

Kaip mum iš to prakeikto kiemo ištrūkus?! Nors porą kilometrų toliau nuo plento pasistūmėjus!

Pasipainiojo blokavas, buvęs bėglys. Jis dabar vėl savarankiškai veikė, atsiskyręs nuo Bratkės kolonos. Jis vėl raitas jojo ant dviejų arklių, ieškojo, kur nudžiovus vežimą kokį. Ketino ir mus pavėžėti, bet, žinoma, pažado

neištesėjo, – dingo kaip varlė tvenkiny. Vokiečiai bėgliai priimti mus į savo vežimus griežtai atsisakė, – dar mes papjausią juos...

Kiemas ima tuštėti. Dingsta vienas vežimas paskui kitą. Iš grafo rūmų išsidangino visi nakvotojai. Išvažiavo grafienė, išsiveždama šimtametę paraližuotą senutę. Grafo rūmai ištuštėjo.

Pasipainiojo prancūzas, karo belaisvis, nuo seniau tame dvare dirbęs. Grafo rūmai, sako jisai, jau visai tušti, mum, sako, geriau būsią rūmuose gulėti negu čionai, patvory, purvyne. Kadangi mes patys skersai kiemą pereiti jau nebegalėjome, sunešė tasai prancūziukas mus į rūmus, gražiai ant šiaudų paguldė, – rūmai buvo pilni šiaudų, ant kurių visokia publika jau nakvojo, o pats prancūziukas nuėjo ieškoti arklių ir vežimo – važiuosiąs namo!

Kiemas jau beveik apytuštis. Valkiojasi po jį tiktai vokiečių karo lauko žandarmerija. Mum atėjo pats pavojingiausias momentas. Žandarmerija peržiūrinėja visas patalpas, veja lauk užsilikusius kokius nors piliečius. Vienas iš pagrindinių tos žandarmerijos uždavinių buvo – pribaigti tokią publiką, kaip mes. Kur nuo šitų velnių pasislėpti?

Siunčiame Grünvaldą, kaip vokietį, su žandarais derėtis. Jis su jais pavarė suktą politiką. Jis dėstė jiem, esą dėl nesveikatos atsilikę nuo kolonos, bet baisiai norime ją pavyti. Ar žandarai kartais nebūtų tokie geri – neduotų mum priemonių kolonai pavyti, kad mes vėl galėtumėm tapti padorūs katorgininkai? Žandarai mūsų norą įvertino. Jie ėmė

kalbinti vieną pabėgėlių vežimą, kitą, kad mus priimtų ir pavėžėtų ta linkme, kuria nuėjo mūsų kolona.

Niekas nesutinka. Žandarai pasiunčia Grünvaldą velniop. Jie laiko dabar neturį tokiem niekam. Grünvaldas pats galįs derėtis, kad taip nori.

Grünvaldas deras. Grünvaldas riejas, – jis baisiai norįs būti paklusnus valdžiai ir padorus katorginінkas!

Bėgliai nepasiduoda Grünvaldo įkalbinėjimam. Jie nežiną, kuria linkme dar patys važiuosią. Jie nežiną, kur ir Bratkė su kolona nuėjo. Grünvaldas apie kolonos nužygiavimo linkmę žino dar mažiau. Maždaug jūros arba Gdynės, arba Gdansko linkme turėtų būti, bet kas juos gali žinoti! Derybos neduoda vaisių.

Siunčiame Grünvaldą dar kartą derėtis su žandarais, – neišleisti jų iš akių. Grįžta Grünvaldas itin susirūpinęs. Žandarai jam pasisakė gavę įsakymą per dvidešimt minučių pasitraukti iš Goddentowo.

Kaip nors dar tas dvidešimt minučių ištvėrus – ir būsime išgelbėti! Kur dingti tai dvidešimčiai minučių?!

Tačiau žandarai, pasirodė, tarnybiniu atžvilgiu buvo labai stropūs. Gavę įsakymą, jie dvidešimt minučių nelaukė, – jie tučtuojau išgaravo iš dvaro.

– Mes jau laisvi! – šaukia Grünvaldas pasistypinėdamas, net jam pilvas kliuksi.

Grafo salėje surastais šluotkočiais pasiramstydami, šiaip taip nuslinkome į mažą kambarėlį prie virtuvės, taip pat buvusį šiaudais išklotą. Čia – vienas nedidelis langas ir mūrinės sienos – gana storos. Kas bus – kas nebus, bet čia kiek saugiau.

Plentų kryžkelėje sutraškėjo šūviai. Kažkas žlegtelėjo. Kažkas su dideliu trenksmu sprogo. Lango stiklai sutarškėjo.

Vėl ramu, kaip niekur nieko. Staiga pasigirsta kažkoks birbimas ir dunksnojimas.

– Žiūrėk, važiuoja! – šaukia Grünvaldas ir pilvą alkūne trina.

Gulėdami ant šiaudų, pro langą įžiūrime: važiuoja!

Važiuoja Raudonosios armijos tankai. Važiuoja ir važiuoja. Tokia daugybė jų!

Po dešimties minučių jie buvo jau mūsų kieme...

REDAKCINĖS PASTABOS

B. Sruogos „Dievų miško“ leidimo istorija ilga ir dramatiška. Šiandien beveik neįmanoma iššifruoti visų joje dalyvavusių asmenų, atskleisti jų vaidmens. Bet Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne saugomas mašinraštis, negailestingai subraukytas įvairių spalvų pieštukais ir rašalu, atspindintis to meto ideologinės cenzūros galią ir absurdiškumą. Kita vertus, jame atsispindi ir beviltiškos autoriaus pastangos apginti savo kūrinį. Į daugybę taisymų (jų per 300), ypač į nemotyvuotas kupiūras, jis replikavo pastabomis, kurios surašytos teksto paraštėse arba atskiruose lapeliuose. Grąžindamas sudarkytą rankraštį Valstybinės grožinės literatūros leidyklos direktoriui V. Drazdauskui, priduria laišką: „Visą eilę išbraukymų palydėjau savo pastabomis. Gal kai kur pavyks man jus ir kitus įtikinti? [...] Jei vis dėlto teks braukti, ką gi aš vargšas galiu padaryti. Jūs – atsakingas redaktorius, tegu ir bus paskutinis žodis Jūsų. Daugiau to prakeikto rankraščio aš jau nebenoriu matyti – jis įkyrėjo man iki kaulų“. Netrukus vėl rašo: „Jeigu „Dievų miškas“ į spaudą dar neatiduotas, tai ir nebeduokite, – suk jį velniai. Man jau įkyrėjo – viskas ir pats veikalas. [...] Išimkite geriau jį „iš repertuaro“.

Kaip užfiksuota išlikusiame tituliniame lape, rankraštis V. Drazdausko pasirašytas spaudai 1946.IV.6, Glavlito leidimas siųsti į spaustuvę gautas 1946.V.15. Deja, „Dievų miškas“ į spaustuvę neiškeliavo. Paskutinį nuosprendį jam paskelbė tuometinis Lietuvos KP(b) CK sekretorius K. Preikšas 1946 m. spalio 1–2 d. vykusiame rašytojų visuotiniame suvažiavime. Savo pranešime „Tarybinės lietuvių li-

teratūros uždaviniai“ autorių jis apkaltino „cinišku šaipymusi iš vokiškųjų grobikų aukų“: išvardijęs dar daugiau argumentų, „kodėl yra netikusi Sruogos knyga“, galiausiai pareiškė: „gerai, kad ji neišėjo, nes išėjusi ji tebūtų naudinga tik priešams“.

Kad knyga tada nepasirodė, iš tiesų gerai kitu požiūriu: ji būtų buvusi pernelyg sužalota, sudarkyta ir nususinta.

1957 m. LKP CK nutarimu B. Sruogos ir V. Kudirkos Raštų leidimui reguliuoti buvo specialiai sudaryta tekstologinė komisija (R. Šarmaitis, K. Korsakas, V. Radaitis, J. Žiugžda, A. Venclova, E. Meškauskas, J. Čekys ir J. Tornau). 1957 m. gegužės 11 d. posėdyje ji apsvarstė spaudai parengtą „Dievų mišką“ (jau korektūrą) ir nusprendė „knygoje nedaryti nei taisymų, nei kupiūrų“.

Tačiau 1997 m. rengiant „Dievų miško“ tekstą Raštų 4 tomui, paaiškėjo, kad 1957 m. leidimas vis dėlto buvo šiek tiek kupiūruotas. Pavyzdžiui, XVII sk. „Lietuvių–lenkų reikalas“ pabaigoje išbrauktos 8 pastraipos apie kašubus, XIX sk. „Mušeikizmo filosofija“ 32 pastraipos pabaiga – apie ukrainiečius, XXXVIII sk. „La donna e mobile“ praleistos keturios pabaigos pastraipos, dar kituose skyriuose – po vieną kitą pastraipą ar jos dalį.

Raštų 4 t. (parengė Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, išleido „Alma littera“, 1997) „Dievų miškas“ teikiamas be kupiūrų. Jų vieta ir pobūdis aptariamas to tomo redakciniuose paaiškinimuose bei pastabose (p. 612–627), kaip ir kitos svarbios detalės.

Rengiant šį (XI) „Dievų miško“ leidimą, kaip ir Raštų 4 t., vadovautasi istoriniu mašinraščiu – autografu, esančiu LLTI rankraštyne (f. 53, b. 8). Dar kartą palygintos su autentišku tekstu abejonių keliančios vietos, ištaisytos korektūros klaidos.

Laikytasi tokių pat tekstologinių principų kaip ir leidžiant naujųjų B. Sruogos Raštų tomus.

Paliekama originali asmenvardžių bei vietovardžių rašyba su šiokiais tokiais paties autoriaus nenuoseklumais, kaip būta pirminiame rankraštyje. Pvz., keletą „Dievų miško“ veikėjų pavardžių (Arno Lehman, Wacek Kozłowski, Selonke) iš pradžių rašęs originalo kalba, vėliau autorius sulietuvina (Lėmanas, Vacelis Kozlovskis ir kt.), vienintelė Miulerio pavardė (sk. „Tas pliurpa Miuleris!“) apskritai pateikiama tik transkribuota. Didžiumą lenkiškų vietovardžių B. Sruoga rašo pagal lietuvišką tradiciją, o koncentracijos stovyklų (Oświęcym, Gans) ir keleto Lenkijos bei Vokietijos mažesnių miestelių, kaimų pavadinimų teikia originalią formą (Hopehill, Lanz, Pölmitz, Löba). Tekste lieka skirtingos vieno kito vietovardžio formos, tarkim, Staagardas ir Stagaardas (iš tiesų pagal žemėlapį Stargardas).

Taisytos tik būtiniausios rašybos bei skyrybos ir akivaizdžios korektūros klaidos, jų šiek tiek būta ir 1997 m. leidime.

Turinys

SRUOGA, BALYS
Sr21
DIEVŲ MIŠKAS: MEMUARAI / BALYS SRUOGA. –
2-ASIS LEID. – VILNIUS: LIETUVOS RAŠYTOJŲ SĄJUNGOS LEIDYKLA,
2015. – 445 P. (LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS. XX AMŽIUS,
ISSN 1822-2307; NR. 3) KN. TAIP PAT: DIEVŲ MIŠKAS
BE DIEVŲ / ALGIS KALĖDA, P. 5–11

ISBN 978-9986-39-416-7

Lietuvių literatūros klasiko atsiminimų knyga vertinama kaip vienas originaliausių veikalų Europos memuaristikoje apie konclagerius. Savotiška tragikomedija proza – taip neįprastą stilių bei savitą fakto literatūros ir meninio vaizdo jungtį „Dievų miške“ apibrėžė V. Kubilius. Spausdinama iš rankraščio, spaudai parengto Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

UDK 821.172-94+94(100)„1939/1945“(093.3)

SERIJA
LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS.
XX AMŽIUS, KN. 3

Balys Sruoga
DIEVŲ MIŠKAS
MEMUARAI

Redaktorė Donata Linčiuvienė. Dailininkas Romas Orantas.
Korektorė Audronė Daugnorienė. Maketavo Dalia Kavaliūnaitė

17 leidyb. apsk. l. 985-oji leidyklos knyga. Tiražas 1000. Išleido
Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, K. Sirvydo g. 6, LT-01101 Vilnius.
www.rsleidykla.lt / info@rsleidykla.lt
Spausdino UAB BALTO print, Utenos 41a, LT-08217 Vilnius.

Jonas Aistis
Jonas Avyžius
Juozas Baltušis
Jonas Biliūnas
Kazys Binkis
Kazys Boruta
Bernardas Brazdžionis
Petras Cvirka
Janina Degutytė
Dalia Grinkevičiūtė
Juozas Grušas
Marius Katiliškis
Vincas Krėvė
Vytautas Mačernis
Maironis
Eduardas Mieželaitis
Vincas Mykolaitis-Putinas
Salomėja Nėris
Henrikas Radauskas
Bronius Radzevičius
Ieva Simonaitytė
Balys Sruoga
Šatrijos Ragana
Ignas Šeinius
Antanas Škėma
Juozas Tumas-Vaižgantas
Antanas Vaičiulaitis
Judita Vaičiūnaitė
Antanas Vienuolis
Žemaitė

Sruoga

ISBN 978-9986-39-416-7

LIETUVIŲ LITERATŪROS LOBYNAS • XX